

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE-AMERİKA (ABD) İLİŞKİLERİ (1960–1971)
Yüksek Lisans Tezi

BÜNYAMİN BOZKURT

İstanbul–2006

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE-AMERİKA (ABD) İLİŞKİLERİ (1960–1971)
Yüksek Lisans Tezi

BÜNYAMİN BOZKURT

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Vahdettin Engin

İstanbul–2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Bünyamin Bozkurt "Türkiye-Amerika (ABD) İlişkileri (1960–1971)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd. Doç. Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ali Satan
Üniversitesi Marmara

İmza

.....

.....

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 12/01/2007 tarih ve 1–6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	I-III
Önsöz	IV
Özet	XI
Abstract	XII
Kısaltmalar	XIII
GİRİŞ	1
I.1960 ÖNCESİ TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	1
I.1. Savaş Sonrası Değişen Dengeler ve Bunun Türkiye ile ABD Politikalarına Yansımaları	1
I.1.1. Savaş Sonucu Değişen Dengeler ve Bunun Amerikan Politikalarına Yansımaları	1
I.1.2. Savaş Sonucu Değişen Dengeler ve Bunun Türk Politikalarına Yansımaları	12
I.1.3. Türkiye'nin NATO yapılanmasına Dâhil Olma süreci	19
I.2. Demokrat Parti Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri	26
I.2.1. Demokrat Parti İktidarının Politik Öncelikleri ile Bunların Gerekçeleri ve ABD'nin Yaklaşımlarıyla Olan Örtüşmesi	26
I.2.2. Demokrat Parti Döneminde ABD ile Geliştirilen İlişkiler ve Sürecin İşleyişi	30
BİRİNCİ BÖLÜM	33
1960–1965 ARASINDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	33
I.1. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin Hemen Öncesinde Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet Yakınlaşması	33
I.2. Başbakan Adnan Menderes'in Moskova Gezi Kararının Açıklanması	38
I.3. 27 Mayıs Darbesi ve Bazı Değerlendirmeler	45
I.4. 1960 Sonrasında Türkiye'de Toplumsal ve Siyasi Durum	50
I.4.1 Askeri Darbe Sonrası Yapılan Seçimler, Seçim Sonuçları ve 1960–1971 İktidarları	50
I.4.2. Dönemin Siyasi Partileri ve Görüşleri	53
I.4.3. 1960'lar da Yaşanan Siyasi Tartışmalar ve Türk Toplumunun Durumu	59
I.5. 27 Mayıs İhtilalinin Ardından ABD ile Yaşanan İlişkiler (1960–1965)	61
I.5.1. Türkiye-ABD İlişkileri Ekseninde Küba Krizi	63
I.5.1.1. Küba Krizine Giden Süreçte Küresel Bağlamda Yaşanan Gelişmeler	63
I.5.1.2. Türkiye'nin, Küba Krizine Giden Süreçte; ABD-SSCB Rekabet Denklemindeki Konumu	69
I.5.1.3. Küba'nın, Füze Krizine Giden Süreçte; ABD-SSCB Rekabetindeki Denklemindeki Yeri	70

I.5.1.4 Küba Krizi'nin Ortaya Çıktığı Dönemde Yaşanmakta Olan Gelişmeler ve Krizin Etkileri	72
I.5.1.5. Küba Krizi Sürecinin Ardından Yaşanılan Gelişmeler	97
I.5.1.6. Krizin Değerlendirilmesi	100
I.6. Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu	105
I.6.1. Kıbrıs'ın Stratejik Konumu ve İki Ülkenin Bu Ada'ya Dair Yaklaşımları	105
I.6.2. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkmasının Ardından Yaşanan Gelişmeler	111
I.6.2.1. Sorunun Siyasal Olarak Ortaya Çıkması	111
I.6.2.2. Kıbrıs'ta Yaşanan Sıcak Gelişmelere Yönelik ABD'nin Yaklaşımı	115
I.6.2.3 Türkiye'nin Kıbrıs'taki Sürece Dair Görüşleri	117
I.6.3. Kıbrıs'ta Mektup Öncesinde Yaşanan Gelişmeler ve Girişimler	118
I.6.3.1. Johnson Mektubuna Giden Süreçte Yaşananlar	118
I.6.3.2. Johnson Mektubunun Hemen Öncesinde Yaşanan Sıcak Gelişmeler	132
I.6.3.3. Johnson Mektubu Sonrası Türkiye'de Oluşan Hava ve İlişkilere Olan Etkisi;	135
I.6.3.4. Mektup Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Arabuluculuk Süreci	141
I.6.3.5. Yaşanan Gelişmelerin Türk Kamuoyu Üzerindeki Etkisi ve İnönü Hükümetleri Döneminin Sonu	153
I.7. Türk Kamuoyu ve Türkiye-ABD İlişkileri	155
II. BÖLÜM	162
1965–1971 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	162
I. Türk Kamuoyu ve Türkiye-ABD İlişkileri	164
I.1.TİP İddialarının Meclis'te Tartışılması ve Kamuoyuna Olan Etkisi	164
I.2. Küba Krizi ve Johnson Mektubuna Dair Gerçeklerin Kamuoyuna Mal Olması	167
I.3. Türk Kamuoyunun 1965 Sonrası Türkiye-ABD İlişkilerine Bakışında Yaşanan Dönüşümde ABD'nin Ayrıcalıklı Durumu ve Etkileri	169
II. Adalet Partisinin Siyasi Duruşu ve Türkiye-ABD İlişkilerine Olan Etkisi	172
II.1. Türk İç Kamuoyunda Yaşanan Sıcak Gelişmeler ve 1960'lı Yıllarda Muhalefetteki AP' nin Siyasi Yaklaşımı ve Etkileri	172
II.2. AP'nin İktidara Geldikten Sonra Geliştirmeye Çalıştığı; Dış Politika Tercihleri ve Bu Tercihlerin Sonuçları Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri	173
II.3. Türkiye'de ve Yunanistan'daki İktidarların Değişmesi, Bu Değişikliklere Dair İddialar ve Türkiye-ABD İlişkilerine Yansıması	176
II.3.1. Türkiye'de ve Yunanistan'da İktidarların Değişmesi	176

II.3.2. İktidar Değişiklikleri Sırasında ABD'nin Kıbrıs Politikalarına Yönelik Talepleri	
Nelerdi ve Gerekçeleri	179
III. AP İktidarında Kıbrıs Merkezli Türkiye-ABD İlişkileri	182
III.1. Kıbrıs Meselesine Türk Kamuoyunun Yaklaşımı	182
III.2. Kıbrıs'ta Yaşanan Hızlı Gelişmeler	184
III.3. Türk Kamuoyu'nun Kıbrıs Eksenli Yaşanan Yeni Sürece Dair Değerlendirmesi	188
IV. Oluşan Muhalefetin Yansıması Olan Gerilimler ve Olay Bazında Geliştirilen Bir Takım Yaklaşımların Sonuçları	189
IV.1. Amerikan Karşısı Havanın Oluşmasında 6.Filo Faktörü ve Filo Karşısı Gösteriler	189
IV.2. Komer'in Büyükelçi Olarak Atanması Sonrası Yaşanan Protestolar ve Sonuçları	192
V. Türk ve Amerikan Devlet Adamlarının Yaşanan Gelişmeler Karşısında, Kamuoyuna Mesaj Niteliğindeki Girişimleri	194
V.1. İkili Anlaşmalar Sorunu Gelişimi ve Çözümü	194
V.2. Türkiye'nin MLF'den Çekilmesi	196
V.3. U-2 Uçuşlarının Düzene Sokulması ve Üsler Meselesi	197
VI. Haşhaş Krizi ve Askeri Darbe İddiaları	200
VI.1. ABD'nin Tarihsel Süreçte Haşhaş Konusundaki Hassasiyeti ve Politik Yaklaşımı	200
VI.2. 1960 Sonrası Afyon Merkezli Türkiye-ABD İlişkileri	201
VI.3. Çok Partili Hayata Dönüş ve Yasağın Kalkması	206
VI.4. Haşhaş ve Darbe Bağlantısına Dair Değerlendirmeler	207
SONUÇ	210
BİBLİYOGRAFYA	222

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkiler çok bilinmeyenli denklem boyutlarına sahip olan, birçok bileşkenin etkisiyle şekillenen bir paradigma oluşturur. Bu nedenle de herhangi iki ülke arasında yaşanan ilişkilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesinin ön şartı; sürece etki eden, tüm etmenlerin denkleme dâhil edilerek incelenmesidir. Bu duruma ek olarak ta; incelenen iki ülke arasındaki ilişkiler sarmalı oldukça karmaşık ve ilişkiler farklı bağlamlarda farklı şekillerde algılanabilecek özelliklere sahip ise; o zaman incelenen dönem içindeki ilişkilerin, diğer ülkelerden etkilenen ya da onları etkileyen yönlerinin de yapılacak bu çalışmada tüm gerçekliği ile ortaya koyulması gereklidir.

Türkiye-ABD ilişkileri üzerine yapılacak olan çalışmalarda da yukarıda bahsettiğimiz gerekçeler nedeniyle; iki ülke arasındaki ilişkiler, bu ilişkilere etki eden, tüm faktörlerin de işin içine katılmasıyla bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum incelenen dönem içindeki tüm uluslararası ilişkilerin bütünsel bir bakış açısıyla anlamlandırılması demektir.

Bu bütünsel yaklaşım; iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili olarak çokça yapılan birtakım yanlışları da ortadan kaldıracaktır. Şöyle ki; iki ülke arasındaki ilişkiler esnasında yaşanan birtakım gelişmeler, bazı noktalardan birbirine tamamen zıt iki farklı görüş içinde malzeme olacak gelişmeleri de ihtiva etmektedir. Bu nedenle dönem içinde yaşanan tüm küresel gelişmelerin ilişkilere olan dönüştürücü etkisinin net olarak ortaya koyulması; bu tarz yanlış anlamlandırmaları da ortadan kaldıracaktır. Bu yapılmadığında ise; hem ilişkilerin tam mahiyeti ortaya koyulamayacak, hem de ABD'deki bazı etkin çevrelerin Türkiye ve benzer ülkeler ile geliştirdikleri ilişkileri izah ederken vurgu yaptıkları idealizm yaklaşımının tutarsızlığını net olarak ortaya koymak mümkün olamayacaktır.

İdealizm yaklaşımı¹ Amerikan politikalarında dönem dönem kamuoyu nezdinde etkisi kullanılmış olan ama ABD'nin Soğuk Savaş süreci dış politik ilişkilerinin bütününde etkiselliği cılız olan bir yaklaşımdır. Mukayeseli uluslararası ilişkiler çalışmaları perspektifinden bakıldığında kolayca görülmektedir ki; Gerçekçilik ve Faydacılık eksenli yaklaşımlar; ABD'nin açılımlarına yön veren en önemli etmenlerdir. Bu durumu inceleyeceğimiz dönem içinde yaşanan birkaç örnek olay üzerinde de görmek mümkündür. Şöyle ki; Hem Küba Krizi esnasında yaşananlar hem de Kıbrıs Sorunu ekseninde yaşanan

¹ Türünün en önemli eseri Henry Kissinger'in *Diplomasi* adlı çalışmasıdır ki; kardinal Richelieu'dan günümüze tüm uluslararası ilişkilerin idealizm temelinde değerlendirmek suretiyle bir takım çıkarımlara varmaya çalışır. Kissinger'in tezi; ABD'nin tüm dış politikalarını idealizm ekseninde şekillendiği noktasındadır. Bkz. Henry Kissinger, *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000

gelişmeler; Amerikan politikalarının tamamen ABD'nin küresel rekabet dengeleri ekseninde şekil bulduğu açılımlardır.

Dönem içinde yaşanan ilk kriz olan Küba Krizi özelinde bunu açarsak; Türkiye, bir boyutuyla meseleye tarafken, tamamen bilgisi dışında ABD-SSCB arasında yapılan gizli görüşmelerde bir pazarlık konusu olmaktan öteye gidememiştir.

Kıbrıs'ta ise ciddi gelişmeler yaşanırken; ABD, krizin tarafları olan Türk ve Yunan taraflarını mümkün olduğunca ürkütmeden ve ABD'nin bölgeye yönelik hedeflerinden de ciddi sapmalar yaşamadan Kıbrıs sorununa bir çözüm getirme çabası içine girmiştir. Bunun için de; ABD yönetimlerinin, hem Türkiye hem de Kıbrıslı Rumlar ile Yunanistan lehine olduğu görüntüsü verecek açık girişimlerden de mümkün olduğunca uzak kalmaya çalışmıştır. Çalışmamızda bu örnekleri ve dayandığı siyasi argümanları tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız. Yaşanan diğer birçok örnek olay üzerinde de aynı kaygının ilişkilere yön verdiğini görmek de mümkün olacaktır.

Özetle denilebilir ki; Soğuk savaş sürecinde yaşanan benzer örneklerde de net olarak görülmektedir ki, Türk-Amerikan ilişkileri idealizm üzerine değil, açık gerçeklik üzerine inşa edilmiş bir ilişkiler yumağıydı.

Biz de tüm bu nedenlerden dolayı; iki ülke arasında kurulan ilişkilerde, iki tarafın da ilişkilerden neler beklediği ya da bu ilişkileri hangi amaca yönelik olarak kurmuş ve geliştirilmiş olduklarını net olarak ortaya kaymak durumundaydık. Bu nedenle çalışmamızın giriş kısmında; II. Dünya Savaşının çok öncesinde teorik olarak şekillendirilmeye ve altyapısı kurulmaya çalışılan ABD politikalarının neler olduğunu izah edeceğiz. Ayrıca da Türk tarafının II. Dünya savaşı öncesinde hedeflenen batı ile beraber olma amacına yönelik olarak inşa edilen Türk Politik tercihlerinin neler olduğunu ve bunların da hangi kaygılardan beslendiğini de ortaya koymaya çalıştık. Burada da sadece ABD ile olan ilişkilere değil diğer tüm uluslararası ilişkilere yön veren tercihlerin ve bu tercihlerinde hangi şartlar altında ve hangi amaca yönelik olarak verildiğinin de gösterilmesini amaçladık. Türkiye özelinde bu durum Cumhuriyet tarihimizin dış politika yönünün doğru anlaşılmasına da katkı sağlayacak bir çabaydı. Tüm bunların da ötesinde, bu yaklaşım iki ülke arasında kurulan ilişkilere doğru anlamlar yükleyebilmeyi ve o dönemin iktidarlarının ilişkilerine şekil veren temel kaygıların da açığa çıkmasını sağlayacak olan yegâne yöntemdi.

Bu metot, ABD'nin izlemekte olduğu küresel politikada Türkiye'yi hangi eksene oturttuğunu da açığa çıkartacaktır. Bu mukayeseli yaklaşım; 1950'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin neden tamamen içi içe geçmiş olduğunun gerekçelerini ve 27 Mayıs ihtilalinin hemen öncesinde neden Menderes Hükümeti lehinde tavır almadığını belirgin

kılacaktır. Ayrıca da NATO anlaşmaları çerçevesinde (anlaşmalar demokratik yönetimlerin lehinde müdahaleye izin vermektedir.) olaya müdahil olmadığını ya da en azından neden Demokrasinin devamı noktasında herhangi bir girişimde de bulunmadığı da anlaşılmasını sağlayacaktır.

Çalışmamızda giriş bölümünde yapılan bu kapsamlı ve mukayeseli yaklaşımın ardından; çalışmamızın ilk bölümünde Türkiye-SSCB arasındaki ilişkilerde yaşanan yakınlaşmanı, özellikle de Adnan Menderes'in Moskova gezisi kararını vermesinin ardından Türkiye-ABD arasında yaşanan gelişmeleri inceledik. Ardından 1960 ihtilali sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişmesinde zaman zaman da dönüşmesinde etkili olan temel sebepleri ve dayandıkları politik gerekçeleri anlamlandırmaya giriştik. Bunu yaparken de, yaşanan dönemsel ilişkilere ilk elden müdahil olan şahıslar tavırlarını ve dönem partilerinin ilişkilere yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca da kamuoyu oluşturan yazılı basın ve ikincil kaynaklardan (hem yerli hem de yabancı kaynaklardan) faydalanmak suretiyle, objektiflikten de uzaklaşmadan Bunu yaparken de oluşan fotoğraftaki tek tek unsurlara da takılmadan fotoğrafın tamamını anlamlandırmaya çalıştık. Bunun içinde öncelikli olarak döneme etki eden devrin önemli tüm siyasi partilerinin siyasi meselelere yaklaşımı verdik. Ayrıca yaşanan gelişmelere olan etkilerinin ve kamuoyu nezdindeki etkinliğini göstermek amacıyla; incelenen dönemde yapılan seçimlerde bu siyasi partilerin aldıkları oyları ve kurulan koalisyon hükümetlerinde yer aldıklarında ya da muhalefette bulunduklarında meselelere yaklaşımlarını vermeye ve siyasi hayatta etkinliklerini temel unsurlarıyla anlamlı kılmaya çalıştık. Yalnız bu değerlendirmeler çerçevesinde, iki ülke arasında yaşanan kriz anlarında bu siyasi partilerin kamuoyu nezdinde oluşturdukları etkilerinin ne olduğu bilinmediğinden ve de ülke dış politikası üzerindeki etkilerinin ne şekilde olduğu da belirgin olmaması nedeniyle ayrıntılı bir değerlendirme yapamadık. Bu nedenle meselelerin direk muhatabı olan siyasi figürlerin tavır ve yaklaşımları üzerinden gitmek suretiyle ve ilişkilerin seyrini vermek suretiyle dönem ilişkilerini anlamlandırma yoluna gittik.

Çalışmamızın ilk bölümünde yaptığımız bu değerlendirmelerin ardında 1960–65 yılları arasında iki ülke arasında yaşanan ilişkileri inceledik. Bu dönem ilişkilerine bakıldığında iki olay ekseninde tüm olaylar şekillenmektedir. Bu iki ana unsurdan ilki NATO stratejik konseptinde yaşanan füze silah teknolojisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle şekillen bulan Küba Füze Kriziydi. Bu konunun Türk-Amerikan ilişkilerine olan etkisinin görülmesi için sorunun temellerine inerek ayrıntılı olarak değerlendirmesini yaptık. İkinci ana unsur ise; Kıbrıs temelli yaşanan gelişmelerdir. Türk dış politikasının en önemli objesi olan ve Türk dış politika algılamalarında dönüşümlere sebep olan Kıbrıs meselesiydi. Bu meselenin 1960'lı

yıllara olan etkisinin ne şekilde olduğunu anlaşılmaması için bu meselenin de tarihsel sürecini vererek süreci anlaşılır kılmaya çalıştık.

Bu ilk bölümde verdiğimiz bu temel bilgilerin ardından bu bölümde tüm ayrıntılarıyla değerlendirdiğimiz ilk olay Küba Krizi'dir. Küba Krizi 1960 ihtilalinin akabinde CHP koalisyonu ve İsmet İnönü önderliğindeki Türk hükümeti döneminde yaşanan, Ordunun de jure olmasa da de facto iktidarda olduğu bir dönemdi. Bu kriz esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler iki ülke arasında yaşanan ilişkilerdeki ilk şok edici gelişmeydi. Aslında küresel bağlamda değerlendirildiğinde bu kriz esnasında yaşananlar iki süper gücün ve tüm dünyanın bir nükleer felaketin kıyısından döndüğü gerçeğidir. Dolayısıyla bu kriz esnasında yaşanan gelişmeler sadece Türkiye'yi değil tüm dünyayı yakından ilgilendirmektedir. Bu olay hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar bir elin parmağı kadar bile olmaması nedeniyle o dönemde tepkileri vermek için yazılmış olan makaleleri ve Küba Krizi ile direk ilgili olan tüm Türkçe kaynakları tarayarak Türk tarafının tavrını ve yaklaşımını ortaya koyduk. Türk kamuoyunun kriz sürecindeki yaklaşımını ve kamuoyuna yön veren kalemlerinde süreci anlamlandırma çabalarını çalışmamızda sunmaya çalıştık. Ayrıca da TBBM'de senatör ve milletvekillerin olaya hakkındaki duruşunu ve yorumlarını da basına verilen beyanatların dışında; Millet Meclisi Tutanak dergisi ve Cumhuriyet senatosu tutanak dergisinden de vermeye çalıştık.

Bu arada vurgulanması gereken nokta ise şudur ki; Türkiye'de bu konu ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmalar oldukça yetersiz olmasına rağmen, ABD'nin meseleye bakışını ve yaşanan süreci küresel dengeler açısından veren çalışmalar oldukça fazlaydı. Biz de bu eserler arasından verilen bilginin teyidinin yapılabildiği çalışmaları kullanarak süreci izaha çalıştık.

Küba krizi, iki ülke arasındaki ilişkilerdeki ilk şok edici gelişme olmasının yanında; bundan sonra iki ülke arasındaki yaşanacak olan gelişmelere de devamlı etki eden bir yönünün bulunması nedeniyle de önem taşımaktadır. Biz çalışmamızda ABD'nin bu olayda açıkça yaptığı gibi; Türkiye ile ilgili olan diğer tüm gelişmelerdeki tutumunun da aynı eksende olması nedeniyle süreci tüm açıklığıyla ortaya koymak gerektiğini düşündük. Dönemin ABD yönetiminin Küba Krizi esnasında yaptıkları gizli görüşmelerin kamuoyuna açık olan dosyalar haline gelmesinin de etkisiyle; ABD yönetiminin krizin yönetim sürecini ve yaklaşımlarını ayrıntılı olarak temel bir kaynak eserden izini ve yaklaşım dönüşümlerini vermeye çalıştık.

Süreç izlendiğinde gördük ki; belgelerdeki yaklaşımlar ve Küba Kriz ile ilişkilendirilen diğer gerçeklerle ABD'nin olaylara asla tek boyutlu bakmadığıydı. Yakın zamanda yaşanan birtakım hızlı gelişmelerde olayların sürecinde açık izler bırakmaktaydı.

Bunlar Berlin Ablukası ve Sovyetlerin uzay atağı ile buna bağılı olarak düşünölen füze menzillerindeki büyük gelişme idi. Tüm bunlar Küba Krizinin, Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalarda da göröldüğü ve gösterildiğı gibi; basit bir slogana sığdırılabilecek bir olay olmadığını da ortaya koymaktadır. Çalışmamızda tüm resmi ya da yarı resmi tutanak dosyalarıyla ve tarafların meseleye bakışlarını tüm farklılıklarıyla vermeye çalıştık. Bunu da Türk medyasından süreç yaşanırken ve yaşandıktan sonraki tavırları da vermeye çalıştık. Bunu yapmamız bir gerekliliktir. Zira Kriz sırasında ve krizin hemen öncesinde yaşananların; sürece yön veren devlet adamları üzerindeki etkisinin de görölmesi gerekmektedir. Açıkçası tüm yaşanan gelişmeler, Soğuk savaş dengelerinde yaşanan radikal değışikliklerin de etkisinde şekillenmekteydi.

Bu ilk bölümde etraflıca incelediğimiz diğeri bir konu; iki ölke arasındaki ilişkilerde yaşanan ikinci ciddi kriz olan Johnson mektubuydu. Bu mektubun yansımaları 1965 sonrası Türk dış politik yaşamında etkisi göröldüğü halde; olay İsmet İnönü’nün başkanlığı sırasında yaşandığı için birinci bölüme ait bir gelişmeydi. Johnson mektubu, Kıbrıs ekseninde yaşanan sıcak gelişmelerin ve Türk tarafının Kıbrıs’a askeri bir çıkartma yapma girişiminin ya da bu havanın verilmesi arzusunun hemen akabinde yaşanmış bir gelişmedir. Bu mesele de salt iki ölke arasında yaşanan bir mesele olmadığından o dönemin küresel gelişmeleri bağlamında Mektup sürecini tüm boyutlarıyla vermeye çalıştık. Bu nedenle öncelikli olarak, o döneme kadar Kıbrıs ekseninde yaşanan tüm gelişmeleri de vermek suretiyle, meseleyi tüm taraflarıyla anlamlandırma çabasına girdik. Bu olayı şekillendiren olaylar dizisi bir anda gelişmediğinden olay sadece mektup öncesi ve sonrası bir gelişme de olmadığından meseleye etki eden tüm faktörlerle beraber değeriendirmek bir zorunluluktur. Burada hem Türk hem de Amerikan devlet adamlarının anı ve değeriendirmelerini de vermek suretiyle mektup krizine giden süreçte Johnson’un ruh halini de objektif bir şekilde vermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; 1965 sonrası Türkiye-ABD ilişkilerini inceledik. 1965’te AP’nin iktidara gelmesinden, 12 Mart muhtırasına kadar olan bu süreçte; kamuoyunda oluşan muhalif dalganın da etkisiyle Amerika’ya karşı dik sayılabilecek bir duruş sergilenmiştir. Bu nedenle de 1965 sonrası süreç daha önceki süreç ile ilişkilerinden tamamen farklılık taşıyan dönemdir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin etkisinde şekillenen kamuoyunda ilk önceliğı Kıbrıs meselesi yer almaktaydı. Bu dönemde yaşanan tüm gelişmelerin odağında Kıbrıs’ın yer alması nedeniyle bu dönemde Kıbrıs ekseninde yaşanan gelişmelere haliyle daha kapsamlı olarak yer verdik. Bu bölümde Türk kamuoyunun ilişkilere bakışını ve ABD’nin Kıbrıs meselesine yaklaşımının Türk kamuoyu tarafından ne şekilde değeriendirildiğini de bu bölümde kapsamlı olarak inceledik. Türk kamuoyunun beklentileri ve TİP’nin kamuoyuna

yönelik çabaları ile ikili anlaşmaların açıklanması talebi oluştu. Kamuoyunun da etkisiyle bu dönemde U-2 uçaklarından, Amerikan hava üslerine, gümrüklerdeki Amerikan pasaportlu olanlara sağlanan ayrıcalıklardan 6.filo ziyaretlerine yaşanan tüm gelişmelere etki eden bir süreç yaşandı. Bu gelişmeleri de çalışmamızda inceledik. Tüm bunlara ek olarak 12 Mart 1971 muhtırasının ardındaki gerekçelerin en başında geldiği iddia edilen ve iki ülke arasında dönemselsel olarak en ciddi sorun olarak duran Haşhaş Krizini de tüm yönleriyle inceledik. Muhtıranın arkasında ABD'nin olduğu yönündeki iddiaların da nereye oturtulması gerektiğini izaha çalıştık.

Tüm bu incelediğimiz dönemde yaşanan gelişmeler, çalışmamızda da gördüğümüz ve ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle; herhangi bir ülkenin ABD ile olan ilişkileri demek; salt iki ülke arasında kurulan ilişkiler demek değildir. Herhangi bir ülkenin ABD ile olan ilişkilerinin tarihsel arka planının anlaşılması ve sürecin verilmesi ABD'nin küresel bağlamda ortaya koymaya çalıştığı politik açılımlarında anlamlandırılmasına ve deşifre edilmesine katkı sağlayacak bir boyuta sahiptir. Çünkü modern tarih araştırmalarında konumlandırma itibari ile 20. yüzyılın ortalarından itibaren ABD, SSCB dışında hiçbir devlet ile kıyaslanmayacak kadar özel bir konuma gelmiştir. Öyle ki; dünyaca ünlü birçok tarihçi 20.yüzyılın Amerikan çağı olduğu noktasında hem fikirdirler.Gerçekten de 20.yüzyılda yaşanan küresel ölçekteki tüm siyasi gelişmelerin arkasında Amerikanın etkisinin net ya da bulanık bir şekilde de olsa daima olduğu gerçeği yadsınamaz olmasıdır. Bu nedenle de bu dönemde incelediğimiz ilişkiler bir anlamda Türkiye-ABD ilişkilerinin kara kutusu hükmündedir. Bu nedenle bu sürecin anlaşılır kılınması gelecekte yaşanacak gelişmeleri de anlaşılır kılacak bir gelişmedir. Zira ABD, hala Türkiye'nin tüm dış ilişkilerine etki eden yegâne etkin konumdaki ülke olması nedeniyle çok önemli bir müttefiktir. Bu ülke, Türk dış politikasının en önemli davası olan Kıbrıs ve dış politikanın yegâne hedefi olarak gösterilen Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde en belirleyici unsur olmaya devam etmektedir. Gerek Ada üzerindeki gelişmelerde gerekse AB eksenli gelişmelerde ABD etkisi yadsınamaz. Kesin olan gerçek şudur ki; çözüm yine ABD'nin de taraf olduğu bir konjüktür de şekillenecektir.

Günümüz dış politik gelişmelerinde en belirgin konularından biri olan; Ortadoğu'nun geleceğinde de temel belirleyici ülke ABD'dir. ABD yeniden şekillendirmeye çalıştığı tüm Ortadoğu'da ve Irak özelindeki projelerin genelde bölgenin kaderinde özelde ise Türkiye üzerinde önemli gelişmelere yol açacaktır. Öyle ki; ABD, Türkiye'nin bütünlüğünü tehdit edici bir terör yapılanması olan ve artık bölgesel bir sorun olarak ta değerlendirilen, PKK'nın tasfiye sürecinde ve geleceğinde de anahtar roller üslenecektir. Ayrıca yakın bir gelecek için görülen odur ki; yakın bir gelecekte de ABD Irak'ta yer alması nedeniyle Türkiye'nin de

komşusu konumundadır. Bu durum bölgenin geleceğinde ABD'nin rolünün ve etkisinin oldukça önemli olduğunu da göstermeye yetmektedir.

İbni Haldun'un tarih hakkında söylediği “Suyun suya benzediği kadar; geçmiş geleceğe benzer” sözünden yola çıkarak incelediğimiz dönemin ilişkileri, günümüz ve geleceğe dair iki ülke arasında yaşacak ilişkilerin de anlaşılması için önemli bir veri havuzu olmaktadır. Bu ilişkilerin seyri ve ABD yaklaşımlarındaki realizmin görülmesi; bu dönemde de ABD yaklaşımlarının parametrelerini öngörebilmek için oldukça faydalı bir çalışmadır.

Çalışmamız Genç Cumhuriyetimizin en önemli dış politika müttefiki olan ABD ile olan ilişkilerin hangi temeller üzerine inşa edildiğini ve hangi kaygılarla şekillendiğini gösterebildiği oranda faydalı bir çalışmadır.

Bu çalışma esnasında yardım ve desteklerini esirgemeyen ve her zaman ufuk açıcı yaklaşımlarıyla teze form kazandıran danışman hocam; Prof. Dr. Vahdettin Engin'e; bu konunun çalışılması gerektiğini söyleyen ve destek sağlayan kıymetli hocalarıma; desteklerini esirgemeyen ve her zaman yanımda yer alan Annem ve babama; yoğun çalışmalarım esnasında desteğini esirgemeyen eşime; eğitim hayatım boyunca bana emeği geçen tüm öğretmenlerime ve öğrenci arkadaşlarıma; kütüphanelerde araştırmalarım esnasında daima yardımcı olmaya çalışan kütüphane çalışanlarına teşekkürlerimi bir borç görmekteyim.

ÖZET

Türkiye'nin ABD ile olan ilişkisi diğer herhangi bir ülke ile olan ilişkisinden tamamen farklılık arz eder. Bunun sebebi de II. Dünya savaşı sonrasında oluşan yeni düzende bu ülke'nin Batı Bloğunun lideri olarak çıkmasıdır. Bu sebeple Türkiye'nin blok içindeki ilişkilerinde ve bloklar arası ilişkilerde ABD'nin etkisi açık olarak görülmektedir. Öyle ki; ABD'nin, Türkiye'nin kurmuş olduğu tüm kurumsal ve ülkelerarası ilişkilere dolaylı ya da dolaysız olarak etki eden, şekillendiren gerekirse de dönüştüren bir etkisi olmuştur. Bu duruma Türk yöneticilerinin ABD'ye bakışı kolaylaştırıcı bir etki sağlamıştır. Cumhuriyet'in lider kadrosu ABD'nin "idaresinin dayandığı federalizm dışında" tüm vasıflarına gıpta ile bakmış ve "Küçük Amerika olma" hedefini ortaya koymuştur. ABD açısından ise Türkiye; II. Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan Soğuk Savaş sürecinde özel bir konuma sahip ülke konumunda olmuştur. Öyle ki; Türkiye, Amerikan Politik açılımlarının özellikle Ortadoğu ve Balkanlar ekseninde en önemli müttefiki konumunda bulunmuş ve birçok siyasi açılımda da en önemli stratejik ortak durumunda olmuştur. Bu duruma rağmen Türk politik yaşantısında bu durumun pek sorgulandığı söylenemez. 1950'li yıllarda iç içe giren iki ülke arasındaki ilişkiler, 1960'lı yıllarda da hiçbir ciddi farklılaşma yaşamadan devam etmiştir. O dönemde iki kutup arasında yaşanan Detant sürecine rağmen; Türkiye'nin diğer blok ülkeler ile olan ilişkilerinde kısmi bir özerkleşmenin dışında ciddi bir farklılaşmada yaşanmamıştır.

Askeri yönetim ve CHP liderliğindeki koalisyon iktidarları esnasında yaşanan; Küba Krizi pazarlıklarında ve Kıbrıs Meselesindeki ABD'nin yaklaşımı, Türk kamuoyu nezdinde sorgulanmış ve ABD politikalarına yönelik olarak güvensizlik meydana getirmiştir. Bu ortamda oluşan kamuoyunun talepleri doğrultusunda, politik liderler, ilişkilere yönelik ciddi eleştiriler getirmek ve bir takım düzenlemeler yapmak durumunda kalmışlardır. Ayrıca da 1965'li yıllarda Sovyetler ile bir yakınlaşma yaşanmıştır. Adalet Partisi iktidarı döneminde yaşanan, ABD'nin Haşhaş Ekim Yasağı talebi ise; İktidarın ABD tarafından sunulan gerekçeleri kabul etmemesi nedeniyle reddedilmiştir.

Bu dönemde yaşanan Kıbrıs eksenli gelişmeler, Küba Krizi sırasındaki ABD'nin tutumu ve İki ülke arasında yaşanan Haşhaş Krizinde ABD yaklaşımı; ABD'nin siyasetine idealizm'in değil aslında reel politikanın şekil verdiği konusundaki kamuoyu kanaatlerinin güçlenmesine neden olmuştur. Bununda etkisiyle, 1970'li yıllarda ABD'nin politik açılımları daha da sorgulanmaya başlanmıştır. İlişkilerde amaçlanan çok yönlülük, kendini Sovyet ile olan ilişkilerinde yakınlaşmak ve Kıbrıs meselesinde destek almak amacıyla; Arap ülkeleri, 3. Dünya ülkeleri ve Bağlantısızlar ile olan ilişkileri geliştirmek şeklinde göstermiştir.

ABSTRACT

The relationship of Turkey with USA is completely different from the other countries' relations. The reason for that relationship this country has become the leader of west block in the new system which has been formed after second world war. For this reason , the influence of USA can be seen clearly within the block and the relations between the block. There have been direct or indirect influence of USA which has been shaping and converting all Turkey's institutional or international relationships .This situation has been the main point of view of Turkish directors on USA. The the permanent leader staff of Turkish Republic have coveted all USA 's skills and qualifications "except the federalism of USA" and has showed its aim about being "little USA". From the USA side ,Turkey has been in special a position during the cold war come into being after the second world war. USA policies regarding cold World War equilibriums that started to form a shape after Second World War. Turkey has been the most important ally of USA especially on Middle East and Balkans' issues and it has been strategic partner in various political areas and This situation had not been interrogated on Turkish polictic area. The relations was not so good and very complex in 1950s but has been continued without any serious undergoing a change since then. In spite of detant process, no serious change has been in Turkey's relations with other block countries other than partial autonomy.

The American approchement has been interrogated on Turkish public opinion about Cyprus issue and togehter with Cuba Crisis dealings during the Military Regime and CHP Government and some distrusts have been on USA policies. In accordance with the claims of public opinion, politic leaders have formed serious criticisms on relationships and had obliged to make some arrangements. In addition ,became close relations with Soviets Unions in 1965s. AP government did not accept the American approachments presented on embargo of pot sowing and reasons were rejected and were not put into force .

The experiences during Cyprus and Cuba Crisis and the approachment of USA on pot sowing have showed that the real policy shaped to USA policy not idealizm and due this, the polticial approaches of USA were interrogated in 1970s. The versatility on relationships ,in order to become closer with Soviet Union and taking support on Cyprus issue , will show itself on the issues with Arabic countries ,third world countries and nonaligned countries.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKEL	: Kıbrıs Komünist Partisi
AP	: Adalet Partisi
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Örgütü)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CKMP	: Cumhuriyet Köylü Millet Partisi
CKMP	: Cumhuriyet Köylü Millet Partisi
EXCOMM	: Executive Committee of the National Security Council (Ulusal Güvenlik Konseyi Yönetim Kurulu
IRBM	: Intermediate-Range Ballistic Missile (Orta-Menzilli Balistik Füze)
MBG	: Milli Birlik Grubu
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHP	: Milli Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
NSC	: National Security Council (Ulusal Güvenlik Konseyi)
Polaris SLBM	: Submarine –Launched Ballistic Missiles (Denizaltı Balistik Füze)
RAF	: Royal Air Forces (Kraliyet Hava Kuvvetleri)
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organisation (Güneydoğu Asya Anlaşması Teşkilatı)
SSCB	: Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

I.1960 ÖNCESİ TÜRKİYE- ABD İLİŞKİLERİ

I.1.Savaş Sonrası Değişen Dengeler ve Bunun Türkiye ile ABD Politikalarına Yansıması

I.1.1.Savaş Sonucu Değişen Dengeler ve Bunun Amerikan Politikalarına Yansımaları;

II. Dünya Savaşı sonrası dünyasında, tüm dünya ölçeğinde yaşanan radikal değişiklikler anlaşılmadan; Türkiye ve ABD'nin özelde kendi aralarında; genelde ise, tüm dış politikalarında yaptıkları radikal bazı tercihlerin sebepleri anlaşılamaz. Bu nedenle de sürecin doğru anlaşılması için; Savaş sonrasında oluşan iki kutuplu yapılanmaya giden sürecin net bir şekilde ortaya koyulması gerekmektedir. Bu durumun ortaya koyulması; bir takım genel kabullerin, aslında gerçeği tam da ifade etmekten uzak olduğunu da gösterecektir.

Mesela II. Dünya savaşının çok öncesinde ABD'nin artık yeni bir uluslararası ilişkiler vizyonu belirlemesi gerektiğini vurgulayan çalışmaların ve buna yönelik yol haritası kabul edilen birtakım yaklaşımların etkisi görülmediği takdirde; ABD politik manevralarının yaşanan süreç esnasında; aniden verilen kararlarla şekillenmiş olduğu şeklinde bir yanlışla düşülecektir.

Bu nedenle hem bu yanlışla düşmemek, hem de Soğuk Savaş¹ Sürecinde Amerikan Politik açılımlarına yönelik yapılacak olan değerlendirmelerde doğru sonuçlara varmak için; ABD'de I.Dünya Savaşının bile çok öncesinden itibaren ABD politik açılımlarına yönelik yapılan çalışmaları kısaca özetlemek gerekmektedir.

Bu çalışmaların ve hedefe yönelik yapılan tavsiyelerin ortaya koyulması; Amerikan stratejistlerinin ve devlet adamlarının, daha 1900'lü yılların başında Avrupa'ya ve Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak neler tavsiye ettiklerini ve süreç esnasında da bunun ne kadarının gerçekleştiği ortaya çıkacaktır.

ABD entelektüelleri I.Dünya Savaşının bile çok öncesinde yaptıkları çalışmalarında, özelde Avrupa, genelde ise tüm dünya devletlerine yönelik; yeni ve bütünsel bir ABD

¹ Soğuk Savaş Kavramı ikinci dünya savaşı sonrasında; temelde ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan düşmanca ilişkiler ve bu düşmanlığı körükleyen ideolojik çatışmayı ifade etmektedir. Bu dönemin başlangıcı İngiliz devlet adamı Churchill'in 1946'da demir perde konuşması ile başlatılanlardır. Bazı tarihçiler bu ifadenin ilk defa William Baruch tarafından 1947'de kullanıldığını ve bu kullanımın Gazeteci Walter Lippmann tarafından yaygınlaştırıldığını ifade etmektedirler. Berlin duvarının 1989'da yıkılması ve 1991'de SSCB'nin dağılması ile nihayete erdiği kabul edilir.

Bkz. Georges Langlois Jean Boismenu, Luc Lefebvre, Partice Regimbald; *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2003, s.276.

Aslında Soğuk Savaş terimini ilk defa 14.yüzyılda Kastilya Kraliyet ailesinin bir üyesi olan İspanyol yazar Don Juan Manuel'in Libro de Los Estados adlı çalışmasında kullanmıştı. Yazar bu terimi, bilge bir kişinin "Müslüman düşmana" karşı nasıl savaşılabacağı konusunda genç bir prensin önerilerde bulunduğu çalışmasında bahsetmiştir. Yazar bu tür savaşı "kutsal savaş"ın bir boyutu olarak çalışmasında incelemiştir.

stratejik açılımın artık gereklilik arz etmekte olduğunu vurgulamakta ve bu bağlamda gerekli adımların da atılmasını ısrarla talep etmekteydiler.

ABD'nin stratejik açılımlarına yönelik radikal teklifler sunan ve bunu da bütünsel bir şekilde işleyenlerden ilki; Amiral Mahan'dı. Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect Upon International Policies* adlı 1900 tarihli çalışmasında; ABD'nin en başta gelen görevinin "Rusya'nın çelik bir halka ile kısıtlayacak şekilde bir hareketi düzenlemek" ve kara gücünün deniz gücüne üstün gelmesini engellemek olduğunu vurgulamaktaydı. Rusya'nın çevrenin yönüne yönelik değerlendirmesinde de "Rus merkezine nüfus edilemez. Bu kısıtlama eğer gerekirse, bu muazzam cephenin kanatlarından uygulanmalıdır," tespiti ile ABD'nin bir anlamda Avrasya stratejisinin hedeflerini ortaya koyuyordu.

Kuzey Atlantik İttifakı'na (NATO) uzanan çizgide Mahan'ın teorisini çıkış noktası yapan diğer önemli Amerikalı stratejist Mackinder de; Mahan'dan temelde farklı olmayan görüşlerini, "Doğu Avrupa'yı yöneten Ana-toprak'a hükmeder, Ana-toprak'ı yöneten Dünya-ada'ya hükmeder; Dünya-ada'yı yöneten Dünya'ya hükmeder," diye belirtmekteydi.²

Özetle Mackinder ABD politika yapıcılarına Ortaasya'da kontrolün sağlanmasını hedef olarak göstermekteydi. Yani Mackinder'e göre kesin dünya hâkimiyetinin tesisi için Avrasya Hâkimiyeti, Avrasya Hâkimiyeti için Heartland hâkimiyeti, Heartland hâkimiyeti için de Doğu Avrupa hâkimiyeti gerekli bir unsurlar dizisiydi.

Mackinder'in bu tezinin ardından Spykman ise; ABD için daha daraltılmış ve daha net bir stratejik yönelim sunma arzusundaydı. Çalışmasında daha önce önerilenlerden farklı olarak verilen açılımları daraltmak suretiyle potansiyel hâkimiyet gücünün Avrupa-Türkiye-Irak-Pakistan-Afganistan-Hindistan-Çin-Kore-Doğu Sibirya'dan oluşan kenar kuşak hattında (Rimland) olduğunu vurgulamaktaydı.³

Özetle bu hatta hâkim olan gücün dünyaya hâkim olacağı tezini ısrarla vurgulamaktaydı. Bu yapmış olduğu analiz Spykman'i; II. Dünya savaşından sonra oluşan küresel Amerikan hâkimiyeti için NATO-CENTO-SEATO stratejisinin; yani Amerikan jeostratejisinin bir nokta da fikir babası konumuna oturtacaktı.

Öyle ki; NATO ile Norveç'ten Türkiye'ye, CENTO ile Türkiye'den Pakistan'a, SEATO ile Kuzeyde Filipinler ile güneyde Yeni Zelanda'ya uzanan ve stratejik olarak birbirlerine eklenilen bir stratejik kuşatma hattı böylece oluşturulmuş oluyordu.

Bu stratejik yönelimlerin doğruluğunun ve tutarlılıkları da daha sonra yaşanan bir

² Halford J.Mackinder "The Geographical Pivot of History" , *Geographical Journal*, 1904,vol. XXIII, s.421–444.

³ Nicholas John Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944,s.43

takım krizler esnasında test edilmeleri de mümkün olacaktı. Şöyle ki, Mahan'ın ABD deniz stratejisi için özel önem atfettiği Karaib bölgesinde yer alan Küba ekseninde soğuk savaşın en ciddi krizlerinden biri yaşanacaktı; Vietnam ve Afganistan bunalımlarının da Spykman'ın Rimland tanımlaması içinde bulunan; Kore, Vietnam ve Afganistan hattı üzerinde gerçekleşecekti. Açıkça ifade edilmelidir ki; Yaşanan bu krizlere dair öngörülerin tutarlılığı jeopolitik Amerikan Rasyonalitesinin ne kadar gerçekçi temellere oturtulduğunu gösterecekti.

Böylece yapılan bu çalışmalarla Soğuk Savaşın çok öncesinde Amerikan Politik algılamaları ve izlenecek yöntem bilimsel olarak Amerikan siyaset yapıcılarının hizmetine sunulmuş oluyordu. ABD'li stratejistler açısından “Ana-toprak’a hükmeden” SSCB'nin kısıtlanması ile ilgili jeopolitik tespitler 2. Dünya Savaşı sonrasında yeniden çekicilik kazanacak ve uygulama sahnesine de koyulacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrası dünyasında yaşanan birtakım gelişmeler ve Avrupa'nın içinde bulunduğu durumda bu planın uygulanması için ideal bir ortamı sağlamaktaydı. Çünkü İkinci Dünya savaşı sonrası dünyasına baktığımızda; hem Avrupa açısından, hem de uluslararası sistem açısından çok büyük değişikliklerin yaşanmıştı. Şöyle ki; Birinci Dünya savaşı sonunda kendi içinde Demokrasiler ve Faşistler diye bölünen ve SSCB ile ABD gibi rakipleri ortaya çıkmaya başlayan Avrupa, bu ikinci savaşın sonunda liderliğini tamamen yitirmiş, bir dünya sistemi olmaktan çıkarak bir dünya alt sistemine indirgenmiş durumdaydı. İkinci Dünya savaşı sonunda Amerika'nın da desteği ile Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu tarihe karışmıştı. Ancak galip müttefikler arasında tohumları daha savaşın son döneminde atılmış olan rekabetin de bir sonucu olarak, Dünya Politikasının iki kutuplu bir yapıya dönüşmesi hızla gerçekleşmekteydi.

Soğuk Savaş sürecinde tam olarak kurumlarıyla beraber ortaya iki kutuplu⁴ bir yapı çıktı. Savaş sonucu şartlarında oluşan bu yapılardan biri; Rus milli gücüyle evrensel olma iddiasında olan bir ideolojik (Marksist/Leninizm) bileşiminden oluşan doğu bloğu olarak tanımlanan bir kutup ile, diğer tarafta ise; bu kutbun karşısında kendini tanımlayan; Amerika'nın başını çektiği ve kendisini Hür Dünya olarak ta takdim eden bir diğer karşı kutuptu.

İki kutup arasında yaşanan rekabet sürecinde sadece bir askeri ve siyasi mücadele olmayacak, aynı zamanda bloklar arasında ciddi bir ekonomik rekabette yaşanacaktı. Aslında Kapitalist Blok'un yani ABD'nin başını çektiği bloğun diğer bloğa karşı gücünü

⁴ Sürecin işleyişine dair ayrıntılı bilgiler için Bkz. Arthur M.Sclesinger, Jr. “Origins of the Cold War”,*Foreign Policy*,46,1967 ve derleme çalışması “*The Dynamics of World Power: A Documentary History of The United States Foreign Policy 1945–73*,C.4:The Far East, New York,1973 ile J.W.Spanier, *American Foreign Policy Since the Second World War*, Holt Rhinehart and Wilson, New York,1980

sağlamlaştıran en önemli belirleyici de bu ekonomik ayak teşkil edecekti.

Zira Bretton Woods⁵ ekonomik sistemi ve Dünya Bankası ⁶ ABD'nin 1970'li yılların başına kadar elini kuvvetlendiren en önemli unsurlardan biri olacaktı.

Bu arada daha soğuk savaşın en başında oluşmaya başlayan Avrupa'daki komünist rejimler özelde Avrupa'da genel de ise küresel rekabette önemli belirleyici unsur olacaktı. Burada bilinmesi gereken, bu dönemde oluşan komünist rejimlerin tamamen SSCB'nin inisiyatifinde meydana gelmemiş ve çoğu yerli komünistler tarafından kurulmuşta olmalarıdır. Sovyetler Birliğinin bu yerli rejimleri tasfiye ederek Moskova'ya sadakatle bağlı bir lider kadrosu teşkil etmesi daha sonra gerçekleşmiştir. Sovyetlerin 1947'de Komiform'u kurması ve bu devletlerarasında da ideolojik bir birliği sağlamasının ardından, SSCB kendi ideolojisiyle şekil vereceği bir Güvenlik kuşağına kavuşmuştur.

ABD ise tüm bu SSCB ekseninde yaşanan sıcak gelişmelerin karşısında sessiz kalmayarak teorik altyapısı inşa edilmiş olan bir bütünsel stratejiyi hızla uygulama sahasına koyacaktı. Bu radikal açılımda ABD'nin, SSCB'ye Avrupa'nın Doğusunu kaptırdığı bir ortamda birde batısını kaptırmama çabası etkili oldu. Çünkü Atlantik'in öbür tarafından bakıldığında görülmektedir ki; Batı Avrupa bir enkaz halindeydi ve doğrulup ayakları üzerinde durabilmesi de oldukça zaman alacaktı. Bu nedenle onları SSCB'nin insafına bırakması, küresel bağlamda hem Avrupa hem de Amerika için sorunlar da yaratacaktı. Ayrıca da Bu zengin pazarı, savaş sanayileri kapandıkça işsizlik yaşamaya başlayan Amerikan ekonomisine bir an önce kazandırmak gerekmektedir.

Bu arada ABD'li stratejistlerin vurgu yaptıkları Rimland hattında ciddi sayılacak gelişmelerde yaşanmaya başlamıştı. Zira Yunanistan ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri artmaktaydı. Bu durum ABD'nin hedeflenen stratejik açılımlara yönelmekte geç kalmaması için bir an önce pratiğe hız vermesini zorunlu kılmaktaydı. Bu arada Batı Avrupa'da yaşanan büyük yıkım Avrupa Kamuoyunda Amerikan yardımının biran önce gerçekleşmesine yönelik tutkulu yaklaşımını artırıyordu ki; bu durum Amerikan yardım kararının ivedilikle alınmasını zorunlu kılmaktaydı. Şimdi ABD'nin yıllardır sadakatle uyguladığı dış siyaset politikasını

⁵ ABD'nin daha savaş bitmeden Bretton Woods'ta şekillendirdiği ekonomik yapılanma bu noktada önem taşımaktadır.1944'te dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla yönelik olarak bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzerine Bretton Woods'da 44 ülkenin katıldığı bir toplantı yapıldı. Burada Amerikalı H.B.White'in ABD merkezli ABD sermayesi ile yıkılmış olan Avrupa'nın bir an önce ayağa kaldırılması teklifi kabul edildi. White'in bu amaca yönelik öngördüğü fonda Uluslararası Para Fonu olarak oluşturuldu.Dünya Bankası Kurumu da oluşturuldu.1971'e kadar süren bu sistemde Amerikan doları altına sabitlendi.Sistem zaman içinde kalkınan Avrupa'nın Vietnam Savaşı ve diğer sebeplerle değeri düşen doları altın ile değiştirmeye başlaması nedeniyle çökmüştür.

⁶Sürece dair global bağlamda yaşanan gelişmelerin özet değerlendirmeleri için; Bkz. Ngaire Woods, "International Political Economy in a Age of Globalization", içinde John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press,2005,s.326-330.

dönüştürücü radikal kararlar alması ve yeni bir ABD stratejik konseptini de Amerikan kamuoyuna kabul ettirmesi gerekmektedir. Bu da ABD'nin uygulamakta olduğu 1823 tarihli Monreo Doktrinin⁷ artık miadını doldurması demektir.

Amerikan liderleri, Sovyetlerin daha da yayılmasına karşı direnmek zorunda olduklarını biliyorlardı. Fakat ulusal gelenekleri, onların bu direnmeyi, ne olursa olsun, geleneksel güç dengesinden başka bir temel üzerine oturtmalarını zorunlu kılıyordu.

Washington'daki politika üreten çevreler bu sorular üzerine düşünürken, Moskova'daki Amerikan büyükelçiliğinde Rusya uzmanı olan göreceli küçük bir diplomat George Kennan'dan Washington'a bir doküman geldi. Bu doküman, Stalin'in dış politikasının felsefi ve kavramsal çerçevesini yorumluyordu. "Long Telegram" olarak tanınan bu doküman, Washington'un dünya görüşüne yeniden şekil veren az bulunan elçilik raporlarından biriydi. Kennan raporda, Birleşik Devletler'in, Sovyetlerin uyuşmaz tutumundan dolayı kendini suçlamaktan vazgeçmesi gerektiğini, Sovyet dış politikasının kaynaklarının, Sovyet sisteminin derinliklerinde yattığını ileri sürüyordu. Özünde Kennan, Sovyet dış politikasının komünist ideolojik gayretkeşliği ile eski moda Çarist yayılmacığın bir karışımı olduğunu ileri sürüyordu.⁸

Raporda özetle, çok eski zamanlardan beri çarların topraklarının genişletmek peşinde olduklarını belirtiyor. Karadeniz Boğazı'nı kontrolleri altına alarak Akdeniz'de bir sıcak liman elde etmek peşinde olduğu vurgusu yapılıyordu. ABD açısından yaşanan bazı gelişmeler göstermekteydi ki; gelişmelerin bir an önce kontrol altına alınması gerekiyordu.

Tüm bu politik kalaylaştırıcı unsurlara rağmen bu konuda ABD toplumunu ikna etmek kolay olmayacaktı. Zira Amerikan toplumunun II. Dünya Savaşına katılmaya ikna edilmesi için Pearl Harbour Baskını gibi trajik bir olayın yaşanması gerekmişti. Şimdi ise; öncelikli olarak Amerikan toplumu için yeni bir korkunun etrafıca tasvirinin yapılması bir zorunluluktur. Ancak bu sağlandığında düşünülen politikalara işlerlik kazandırmak mümkün olacaktır.

Bu strateji ise Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı A.Valdenberg'in önce 'Amerikan Halkının ödünün patlatılması' gerektiğini söylemesi ile hız kazandı. Bunun ardından toplum üzerinde ve bütün dünyada Sovyetler Birliği ve Komünizm korkusu toplu bir ürküntüye dönüştürülmeye yönelik propagandalar ve bilimsel çalışmalara hız verildi. Nitekim Senatör

⁷ Monreo Doktrini 2 Aralık 1823 tarihinde ABD kongresine gönderdiği mesaj da vurguladığı şekliyle; ABD, Avrupalı devletlerin Amerika kıtasında sömürgecilik ya da benzeri girişimlerini ABD'ye yapılmış bir saldırı olarak görülmesini ve buna karşılık ta; ABD'nin de Avrupa devletlerinin işine karışmamasını talep etmekteydi. Bu tarihten itibaren de bu karar ABD'nin dış politik vizyonu olarak uygulamaya koyulacaktı. Bkz. Faruk Sönmezoglu (ed) *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul,2000,s.522-523.

⁸ Henry Kissinger, *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. İbrahim H. Kurt, Ankara,2000, s.416-417.

J.R. Mc.Carty ABD Dışışleri Bakanlığında görevli 205 komünist bulunduğuna dair yaptığı resmi bir açıklama ile önce Amerikan toplumunun heyecanı doruklara yükseltildi. Kimsenin adını verememesine rağmen Doğu Avrupa ve Çin'deki komünist gelişmelerin korku yarattığı bir ortamda başlatılan bu soruşturmalar ile birçok kişi işinden olmasına birçoğunun da toplum dışına itilmesine yol açarak ABD'lileri izlenecek politikalara karşı uyumlu yurttaşlar haline getirilmesi sağlandı. Öyle ki Senatör hızını alamayarak; Başkan Eisenhower'a bile komünistlik suçlaması yapması; asker ve sivil devlet görevlilerine karşı uyguladığı sorgulamayı, 36 gün boyunca TV'de yayınlatmak suretiyle bir tepki dalgası oluşturma kadar, kampanyasını 5 yıl boyunca başarıyla sürdürecekti.⁹

Amerika'nın dış politik açılımlarını kolaylaştırmaya yönelik olarak içeride uygulama safhasına koyulan bu olaylar devam ederken ve kontrolden çıkmak üzereyken; Amerika'nın dış politik vizyonunu artık Dünya'ya da ilan edilmesinin zamanı da gelmişti. Nihayet Başkan Truman 12 Mart 1947'de kendi adını taşıyan bir doktrin¹⁰ ilan edecekti. Ardından da bu Dünya'ya ilan edilen bu doktrin ve ifadesi olan söylemin içerisini dolduracak girişimlere yönelinecekti.

Önce Foreign Affairs dergisinin 1947 Temmuz sayısında "Mr. X" imzasıyla George F.Kennan 'a ait bir makale yayınlanır. "Sovyet Davranışlarının Kaynağı" isimli makalede daha önce elçilik raporunda dillendirdiği Sovyet tehdit unsurlarını izah etme çabası içerisine girmiştir. Metinde Sovyet Rusya'nın, Kapitalist Dünya toplumlarını ortadan kaldırıp yerlerine komünist rejimler getirmek için uzun vadeli stratejiler geliştirmekte olduğu ifade edilerek, bu teşebbüse fırsat vermemek için sabırlı fakat kesin ve dikkatli bir biçimde set çekmek şeklinde uzun vadeli bir strateji geliştirmek gerektiğini ifade edilecekti.¹¹

Aslında bu ifadelere rağmen vurgulanması gereken gerçek; Aslında ABD ve İngiliz yönetiminin ve uyguladıkları politikaların Sovyet tehditlerinden beslendiğini düşünmek dönemin şartları göz önüne getirildiğinde aslında mümkün değildir. Bu konu da önemli sayılabilecek bir itirafı burada anmak sanırım anlamlı olacaktır. Soğuk Savaş'ın planlanmasında çok önemli sayılabilecek katkılarda bulunmuş olan ABD Dışışleri Bakanlığı görevlisi George F. Kennan'ın kendi ifadeleriyle; "O günün Rusya'sı konusunda en basit bir bilgiye sahip bir insan Sovyet liderlerinin silahlı kuvvetlerini kullanarak askeri saldırılarla

⁹ Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, Cilt 1, s.484.

¹⁰ Bu Doktrin 12 Mart'ta başkanın Dünyanın iki ideolojik ilke dizisi etrafında bölünmenin eşiğinde olduğunu bildirmesi ve Yunanistan ve Türkiye'ye gerekli yardımın yapılacağını vurgulayarak Kongreden bu ülkelere yardım yapılmasını istemesi ve ABD Kongresinin gündemine sokmasıyla başladı. NATO ile askeri, Marshall yardımları ile de ekonomik bağlamda yaşanan açılımlar ile bu doktrinin içi doldurulacaktı.

Bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK, 1991, s.152-157

¹¹ Bu metnin tamamı George F.Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", içinde *American Diplomacy*, The University of Chicago, Chicago, 1984, s.107-128.

kendi davalarını yayma niyetlerinin olmadığı açıkça görülebilir.”¹² şeklindeydi.

Aslında Sovyet tehdidi algılamasının büyütülmesinin yanında ifade edilmesi gereken bir diğer gerçekte şuydu ki; Eğer SSCB yayılmacı bir siyasetin peşindeyse bu girişimi başarısız kılacak bir takım yanlış kararlar almaktaydı. Çünkü sessiz ve seri bir şekilde 1945 yılında Kızıl Ordu’nun yaklaşık 12 milyonu bulan devasa ordu mevcudu hızla indirilmekteydi. 1948 yılı sonunda üç milyona indirilen bir Kızıl Orduyla bunu başarabilmek oldukça zor bir şeydi.

Tüm bu gerçeğe rağmen Truman doktriniyle ilk açılımlarını bulacak olan bu politik algılama; Amerika’nın tehlike olarak gördüğü devletleri, gerekirse güvenlik kordonuna alma eğilimine işlerlik kazandıracak çok önemli bir unsur olacaktı.

Görölmekteydi ki; SSCB tehdit algılamasının dışında başka amaçlarda açılımlarda belirleyici olmaktaydı. ABD, SSCB karşısında bir çevreleme siyasetine işlerlik kazandırmaya başlayacaktı. Anlaşılan oydu ki; Teorik çevreleme vizyonu pratiğe dökölmeye başlamıştı ve SSCB bir çevreleme siyaseti ile karşı karşıyaydı.

Bu güvenlik endişesinin yanında, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin yeryüzü ölçüsünde izlediğı ikinci genel stratejik amaç, Sovyetler Birliğı’ne karşı bir savunma gücü oluşturmak, kısaca bu devleti çevrelemektir. (Containment Policy). Truman Doktrini, NATO, CENTO ve SEATO bu mantığın ürünleridir.¹³

ABD’nin izleyeceği, SSCB’nin oluşturduğu tehlide set çekme yani çevrenmesi temel hedefti. Bu politikanın uygulanmasında ise Foster Dulles¹⁴ ismi ön planda olacaktı. Dulles’in bakanlığı döneminde set çekme stratejisi tam anlamıyla işlerlik kazanacak ve bu amaçla bir takım kurumsal yapılanma da meydana getirilecektir. Bu kurumlarda ikisinin direkt Türkiye ile ilişkin olmuş ve nitekim Türk-Amerikan ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici fonksiyonlar da yüklenmiştir.

Bu siyasi yönelimlerin yanında; ABD’nin Truman Doktrini çerçevesinde geliştirdiğı siyasi açılımları kolaylaştırıcı en önemli unsurlardan biri olan bir ekonomik yardım programı da yapılandırılmaya başlandı. Bu ekonomik program doktrinle beraber açıklanmış olan Batı Blok’u ölkelerinin kalkınma amacına yönelik bir yardım programıydı. Uygulama Bakanın isminden dolayı Marshall Yardım programı olarak isimlendirildi. Bu yardım programı Amerikan Dış Politik açılımlarının meşruiyetini hem Avrupa nezdinde hem de Türkiye kamuoyları nezdinde arttıran ve onlara meşruiyet kazandıran temel etmen olması nedeniyle

¹² Hugh Higgins, *Soğuk Savaş*, Koza Yayınları, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1975, s.65

¹³ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge, 1998, Ankara, s.107

¹⁴ Set çekme siyasetine ve politik gerekçelerine dair ilk elden kaynak için Bkz. John Fuster Dulles, *War or Peace*, The Macmillan Company, , Newyork, 1957

önemlidir. Bu programın temel gayesi ise; Batı Avrupa ülkelerinin savaş sonrası yaşamış oldukları yıkımın ortadan kaldırılmasına ve Amerikan sermaye kesiminin de ürettiği malları alabilecek seviyeye gelmelerini sağlamaktır.

Yardım programının hangi şartlar altında geliştirildiğinin anlaşılması; bu yardım programının sadece insani ve ideolojik kaygılar doğrultusunda şekillenen bir amaca yönelik olmadığını; büyük oranda da reel politik gerekçeler doğrultusunda şekil bulduğunu ortaya koyacaktır. Bu nedenlerle Marshall Yardımları öncesinde ABD'nin ekonomik konumunu ve dünya çapında ekonomik yönelimi de görmek ve ABD'nin ekonomik olarak savaş sonrasındaki o kıyas kabul etmeyen özel pozisyonunu vurgulamak faydalı olacaktır.

Savaşın bitiminde Washington'un elinde 20 milyar dolarlık altın rezervi vardı ve bu miktar da 33 milyar dolarlık dünya toplamının neredeyse üçte ikisine tekâmül etmekteydi. Ayrıca toplam dünya imalat veriminin yarısı ABD'de elde ediliyor ve aslında dünyadaki her tür mal üretiminin üçte birini de ABD tarafından gerçekleştiriyordu. Bu da Birleşik Devletler'i savaş sonrasında büyük bir farkla en büyük mal imalatçısı haline getiriyor, birkaç yıl sonra Birleşik Devletler, dünya ihracat mallarının üçte birini sağlıyordu. Gemi yapımı imkânlarındaki çok büyük genişlemeden dolayı dünyadaki gemi kaynaklarının yarısına sahipti. Anlaşılan oydu ki; ABD ekonomik açıdan dilediğini yapabilecek durumdaydı.¹⁵

Tüm bu sarsıcı verilerin yanında Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşananlar ile II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşamaya başlanan süreç arasında benzeşim kurarak ABD'de bile ağır bir savaş sonrası ekonomik krizin yaşanması beklenmekteydi. Bu ekonomik krizden bahsedenler de ekonomik meselelerde otoritesini kanıtlamış kişilerdi. Bunlardan biri de Nobel ödülü alacak olan Samuelson'du.

Samuelson çalışmasında ABD'nin o güne kadar hiçbir ekonominin yaşamadığı kadar büyük bir işsizlik ve endüstriyel altüst oluşunun mümkün olacağı uyarısı yapmaktaydı.¹⁶

Bu bağlamda savaş sonrası ekonomik açılımları bir anlamda bir yeni savaş önleminin ötesinde, daha somut bir şekilde bir başka olası Büyük Çöküşü önlemeye yönelikti. Washington savaşın önlenmesine zaferden sonra sadece sınırlı ve geçici bir ilgi gösterdiği söylenebilir.¹⁷

Tüm bu iddialar ABD'nin ekonomik gücün sürekliliği ve ABD'nin arzuladığı dünya ekonomik sistemi ile paralellik göstermekteydi. Vaziyet ne şekilde olursa olsun, ABD ürettiği

¹⁵ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, 2002, s. 427.

¹⁶ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl (1914–1991 Aşırılıklar Çağı)*, Sarmal, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 2003, 282.

¹⁷ Gabriel Kolko *The roots of American foreign policy; An analysis of power and purpose*, Beacon Press, Boston, 1969, s. 244–46

malları satabileceği müşterileri bulmak durumundaydı.

Avrupa devletleri açısından bakıldığında ise; durum taban tabana paralellik göstermekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik iyileşmenin sancısız ve hızlı bir şekilde gerçekleşeceği düşünülmüştü. Fakat savaşın ardından ne eski müttefikler ne de yenik düşmanlar ekonomilerini hızla düzeltbildiler. Bu durumun nedenleri ise belliydi. Sorunları belliydi. Her iki tarafta, döviz rezervlerini II. Dünya Savaşı sırasında gereken malzemeleri satın almak amacıyla eritmişlerdi. Batı Avrupa devletleri açısından Amerika Birleşik Devletleri; savaşın bozduğu ekonomileri tamir etmek için gerekenlerin alınabileceği tek yerdi. Bu nedenle de diğer ülkeler, gerekli malzemeyi alabilmeyi sağlayacak fonları yaratmak amacıyla, Amerika'ya bir şeyler satmak zorundaydılar. Fakat bu yeni malzemeler alınıp işlemeye başlayınca kadar Amerikalıların bu ülkelere satın almak isteyeceği bir şey de gözükmemekteydi. Sistem kilitlenmişti. Diğer ülkelerin sivil üretimi yeniden başlatacak malzeme için gerekli parayı temin etmeleri de mümkün görülmemekteydi.

Bu durumda çözüm Marshall Planı adı verilen bir hükümet girişimi oldu. ABD; eski müttefiklerine ve eski düşmanlarına savaşın tahrip ettiği fabrikalarını yeniden çalıştırmalarını sağlayacak ekipman satın alabilmeleri için mali kaynak verecekti. Marshall Planı işe yaradı, fakat 1948 yılında, yani savaştan üç yıl sonra başlatıldığı da unutulmamalıdır. Planın kapitalist motoru ateşlemesine karar verilmeden önce, uzun bir dönem geçmişti.¹⁸

Bu planın kararlı bir şekilde uygulanmasında yaşanan bir takım gelişmelerde etkili oldu. Amerika'nın savaştaki en yakın müttefiki olan İngiltere'nin ekonomisinin savaş sonrasındaki güçsüzlüğü ve ardı ardına gelen ekonomik krizler, Amerikalı liderleri bir şeyler yapmaya yönelten muhtemelen en önemli olaydı.¹⁹

Bu arada bu yardım programının sadece Batı bloğu yararına yönelik bir açılım olmadığını gösteren çok önemli bir unsurunda; başlangıçta bu Marshall Yardım Planı'nın SSCB ve Doğu Avrupa'ya önerilmiş olması gerçeğidir. Fakat Stalin ABD'nin bu önerisini geri çevirmiştir. Onun hedefi, küresel bir kapitalist ekonomi inşasına yardım etmek değil, onun hedefi küresel ölçekte onunla mücadele edecek bir küresel komünist ekonomi'nin inşasıydı.²⁰

¹⁸ C Lester Thurow, *Kapitalizmin Geleceği*, Sabah Kitapları, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, 1997, s.116.

¹⁹ Thurow, *a.g.e.*, s.117. Ayrıca İngiltere'nin düştüğü sıkıntılı durumun ayrıntıları için Bkz. Alexander De Conde, *A History of American Foreign Policy*, Charles Scribner's Sons, Newyork, 1963, s.274-276.

²⁰ Walter C.Clemens Jr, *America and the World 1898-2025*, St.Martin's Press, New York, 2000, s.76-77.

Meselenin gözden uzak tutulmaya çalışılan bu gerçeklerinin yanında; bu yardımların salt bir yardım olarak görülmesini de imkânsız kılan verilerde mevcuttur. Zira Marshall Yardımları diğer yardımlar hariç tutulsa bile, ABD'nin ekonomik bağlamda büyük bir hedef gütmekten verebileceği miktarların çok ötesinde paralar içermektedir. Bu durum bile programın salt yardım amacına yönelik olmayacağını işaret etmekteydi.

Marshall Planı büyük miktarda bir parayı içermektedir. Ödemeler Amerikan GSYİH' sinin %2'sini bulmaktaydı. Bu bahsi geçen oranlar ise; yardımı alanların GSYİH' sinin %10'una ulaşmaktaydı. Günümüzde GSYİH' sinin % 2'lik bölümünün transferi yılda 140 milyar dolar ekonomik yardım anlamına gelmektedir. Oysa Amerika bugün sadece 8,7 milyar dolar ekonomik ve insani yardımda bulunmaktadır; bu rakam GSYİH' sinin % 0,3'üne denk gelmektedir.²¹

Bu yardımların sona erdiği tarih olan 1952'de; Amerikan vergi mükelleflerinden 13 milyar dolar para aktarmıştı ki; bu rakam her bir adam, kadın ve çocuktan ortalama 80 dolarlık bir meblağa tekâmül etmekteydi.²²

Bu amaçların yanında Batı Avrupa ülkeleri içinde çok önemli ekonomik sonuçlarda doğurmuştur. Bu bağlamda bir takım verilen yardımların abartıldığı tezini işlemektedir ki, bu yaklaşım şu şekilde sunulmaktadır; Başlangıçta,1950'yi izleyen yirmi yıl boyunca Batı'yı dönüştürecek olan iktisadi yükselişin çapını öngörmek kolay değildi. I.Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yılların deneyimini düşünen uzmanlar, arkasından bir tür düşüş gelecek bir patlama öngördüler. Batı Avrupa'da, sanayi üretiminde 1947-48'deki % 12'lik oranın 1949-50'de % 5 düşmesi, onların tedbirli tahminlerini doğruluyordu.²³

Tüm bu istatistikî verilerle beraber bazı çalışmalarda bu yardımların fonksiyonlarının abartıldığı vurgusu vardır. Savunulan görüşte bu yatırımsal gelişimde Avrupa'daki yatırımın çoğu içeriden sağlandığı şeklindedir. Hatta bazı araştırmacılar bu konuda Avrupa ekonomilerine yönelik öneminin abartıldığını söyleyerek, bu yardımların sadece döviz dar boğazlarının aşılmasında, kıt doların bulunmasında ve büyümenin sürdürülmesi noktasında fayda sağlandığı görüşündedir.²⁴

²¹ Thurow, *a.g.e.*, s.117.

²² Donald W.White, *The American Century; The Rise or Decline of the United States as a World Power*, Yale University, Michagan, 1996, ,s.230.

²³ Mark Mazower, *Karanlık Kıt; Avrupa'nın 20.Yüzyılı*, Çev. Mehmet Moralı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2003,s.340.

²⁴ Bu bağlamda iki farklı görüşün anlaşılması ve tüm tezlerin dayanaklarının görülmesi için Bkz. A Willard, *The Reconstruction of Western Europe, 1945–1951*, Londra, 1984 ile M.Hogan, *The Marshall: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*, Cambridge Press, Cambridge, 1987

Bu arada Batı Avrupa’da 1950–1960 arasında büyüme oranı % 4’e ulaşmıştı ki, bu oranın 1913- 1950 yılları arasında % 1 oranında olduğu düşünülürse yardımların etkisinin yadsınamaz olduğu aşîkârdır. Avrupa’da 1930’larda % 7,5 seviyesinde olan işsizlik, 1950–1960 arasında % 3 seviyesine inmişti. Bunu izleyen on yılda bu oran % 1,5’e düşmüştü.²⁵

Tüm bu verilerle beraber yukarıda da örneğini verdiğimiz gibi; Bazı araştırmacıların Batı Avrupa devletlerinin yardım sona erdikten sonrada büyümelerini devam ettirmeleri ve içerdeki gelişmelerin etkisiyle başarının geldiğine dair düşüncelere rağmen; bu yardımlar Batı Avrupa uluslarının ekonomik kalkınmalarında oynamış oldukları çok önemli roller inkâr edilemez. Bizim burada sorgulamak durumda olduğumuz şey; ABD’nin sağlamış olduğu bu muazzam sayılabilecek miktardaki yardımların amacının ortaya koyulmasıdır. Herkesin malumudur ki; burada sağlanan yardımlar bir ülkenin sadece insani değerler için sağlamayacağı bir miktarda paranın II. Dünya savaşı sonunda birtakım ülkelerin kalkınması amacına yönelik olarak kullanıma sunulmasıdır. Öncelikli olarak ifade edilmesi gereken gerçek şudur ki; bu yardım programı ekonomik olarak ABD’ye kapitalist blok’un liderliğini ve geleceğine yön verme gücünü veren bir stratejik açılımdır. Yani Marshall Yardım Programı ABD’nin yeni stratejik konseptine ve ABD ekonomik çarkının dönmesine yönelik bir siyasi açılım olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Marshall yardımlarının siyasi ve askeri getirileri bağlamında en yetkin ağızlardan birinin itirafını burada vermek faydalı olacaktır.

Üç yıl süresince sınırlandırma politikası istendiği gibi işledi. Marshall Planı Avrupa’yı ekonomik ve sosyal yönden güçlendirirken, Atlantik İttifakı da Sovyet yayılcılığına karşı askeri bir siper görevi gördü. Yunanistan ve Türkiye’ye yardım programı Doğu Akdeniz’de Sovyet tehdidini önledi ve Berlin’e yapılan havadan ulaşım, demokrasilerin, kabul edilmiş haklarına karşı tehdit söz konusu olduğu zaman savaşı göze almaya hazır olduklarını gösterdi. Her iki olayda da Sovyetler Birliği Birleşik Devletler’le çatışmak yerine geri çekilmeyi yeğledi.²⁶

Özetle söylenebilir ki; Marshall yardım programı kapsamında yapılan yardımları sadece ekonomik bağlamda değerlendirmek doğru değildir. Zira yardımların sağladığı siyasal etki de çok büyüktü. Soğuk savaşın Avrupa’nın ulus-devletleri arasında yalnızca korku ve endişeye yol açtığı bu günlerde, bu destekle ve Washington’un Avrupa planlaması vizyonu ile Avrupa’nın kalkınması sağlandı. Bu durumun 1950’lerin ortalarındaki ekonomik patlamanın temelinde yatan etmen olarak görülmesi ve bu bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

²⁵ Mazower, *a.g.e.*, s.341–342.

²⁶ Kissinger, *a.g.e.*, s.441–442.

1.1.2. Savaş Sonucu Değişen Dengeler ve Bunun Türk Politikalarına Yansımaları;

Türkiye açısından bakıldığında; II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan yeni siyasi yapı, Türkiye'nin bir takım radikal sayılabilecek kararları zaman geçirmeden almaya mecbur kılmaktaydı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki güç dengesinin tamamıyla değişmesi bölgede bir "güç boşluğunun" ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu da o zamana kadar takip edilen Tarafsızlık politikasının artık terk edilmesi gerektiği gerçeğini belirgin kılmaktaydı. Zira en yakın komşusu konumunda olan Sovyetler Birliği bu güç boşluğunu kendi lehine radikal birtakım değişikliklere gitmek suretiyle bozma çabası içine girmişti.

Sovyetlerin bu radikal birtakım değişiklik taleplerinden en yakın komşusu olan ve çok önemli bir kavşakta bulunan Türkiye'nin de etkilenmemesi olası değildi. Nitekim Türkiye, II. Dünya savaşının hemen akabinde, savaş sonrası ilişkileri şekillendirecek anlaşmalar yapılmaya başlandığında bu ciddi tehditleri ile yüzleşmeye başlamıştı.

Stalin Rusya'nın savaş sonrası güçlü konumunu da dikkate katarak, Boğazların denetiminde(üs) hak sahibi olmak istemiş ve 1945 yılında 20 yıllık Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktına son verdiğini açıklamıştır.²⁷ Ayrıca da, Boğazlar konusundaki²⁸ baskılarını arttırmak için, Kars ve Ardahan bölgesinin Rusya'ya geri verilmesi gerektiğini "Gürcü ve Ermeni istekleri" kisvesi altında, yarı resmi biçimde de ileri sürmüştür.

Bu tehdit sürecinde, Türk tarafının kendisine destek olmalarını umut ettiği ve bir ittifak ilişkisine girmeye hazır olduğu devletlerin tavrı ise; Türk tarafının endişelerini gidermekten uzaktı. Çünkü Stalin'in 10 Şubat 1945'te Yalta'da Artık Montrö şartlarının devamına değil, radikal sayılabilecek bir takım revizyonla şartların galipler lehine değiştirilmesine yönelik talepleri üzerine; Roosvelt ve Churchill bu tekliflere olumlu yaklaşmış ve yakında 3 ülke dışişlerinin birlikte kararlaştıracakları bir toplantıda yeni düzenlemelerin yapılacağını ifade etmişlerdi.

Sovyetlerin bu isteklerini, Yalta sonrasında zaman zaman bir nota halinde sunmak suretiyle devam ettirmesi ve nabız yoklaması yapması Türk tarafının korkularını arttırmaya yetmekteydi. Bu Sovyet girişimleri; hem Avrupa'nın geleceğinin şekillenmesi hem de devam etmekte olan Uzakdoğu savaşının seyrinin görüşülmesi için toplanan Postdam Konferansında (17 Temmuz- 2 Ağustos 1945) devam etti. Stalin'in bu konferans sırasında Boğazların Türkiye ile SSCB arasında bir mesele olduğu noktasında bir Müttefik mutabakatı elde etmeye

²⁷ Oran, *a.g.e*, 472-474.

²⁸ Boğazlar meselesi ve Türk-Sovyet yaklaşımları için Bkz.F. C.Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, TTK, 1991

çalıştı. Daha da ileri giderek “Eğer Marmara’da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse, o zaman Dedeagaç’ta bir üs alamaz mıyız?” diye sorarak Boğazların kontrolü konusundaki niyetlerini açık ifadelerle anlatma yoluna gitti. Bu girişimler Türkiye’nin Amerika potasına daha da yaklaşmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşının ardından, Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarının statüsünü yeniden görüşülmesini istemesi ve Doğu Anadolu’da bazı toprak taleplerinde bulunması, Türk idarecilerini telaşlandıracak, onların bu gücünü dengelemek için Amerika’nın askeri ittifakını kazandırmaya yönelik yoğun çaba göstermelerine sebep oldu.²⁹

Türkiye’nin Amerikan Potasına yaklaştığı bu tehdit süreci yaşanmaktayken; savaş sonrası dünyasını şekillendiren anlaşmaların hemen öncesinde, Türk tarafının Amerika nezdinde nasıl algılandığını gösteren bir, iki değerlendirme; Türkiye’nin konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin durumu hakkında Postdam konferansının öncesinde Başkan Truman’a 29 Haziran 1945’te Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından sunulmuş olan belge’de Amerikan Devleti’nin Türkiye’ye bakışı çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir. “Amiral Bristol Döneminden günümüze kadar Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler şu ilkeler çerçevesinde barışçıl ve dostane şekilde sürmüştür.1)İnsanların özgürce istedikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemi seçmeleri 2)Ticarette fırsat eşitliği 3)Basının haber alma ve verme özgürlüğü 4)Amerikan eğitim kurumlarının faaliyetlerinin devam etmesi 5)Amerikan vatandaşlarının haklarının korunması”³⁰

Bu belgede, askeri, diplomatik, ekonomik anlaşmazlıkların olduğu bir bölgede bulunan Türkiye’nin, bir Sovyet uydusu olmaktan İngiltere’nin desteği ile kurtulabileceği ifade edilmekteydi. Türkiye’nin Sovyet etki alanına girmemesi, ABD’nin yaşamsal çıkarlarının korunması için gerekliydi. Boğazlar konusunda da Türkiye’nin dışında hiçbir gücün orada bulunmaması zorunluluktur vurgusu yapılmaktaydı. Türkiye önemli bir stratejik konumda bulunmaktaydı. Nitekim Türkiye’ye bu konumundan dolayı özel önem atfetmekteydi.

Bu belgede ifade edilen olası tehdidin geleceği öngörülen yerden yani Sovyetler Birliği’nden gelmeye başlaması, ABD ön görülerinin ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Bu tehditleri önemli kılan ise, uluslararası dengeler üzerinde dönüştürücü bir etkiyi sahip olan etkin bir devletten gelmesiydi.

Türkiye’nin Batı ittifakı ve ABD açısından taşıdığı stratejik önemi (ki bu önem onun

²⁹ Kemal H.Karpat (der)*Turkey’s Foreign Policy in Transition*, E.J.Brill, Leiden,1975,s.1–2.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk -Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK,1991,s.134

coğrafi konumu, Boğazları ve görelî olarak büyük ordusundan kaynaklanmaktaydı) Türk-Amerikan ittifakının güçlü, etkili ve dayanıklı olmasını sağlayan en önemli faktörlerden biriydi. Türkiye SSCB ile oldukça uzun sınıra sahip olduğu gibi Sovyetlerin Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılma yolları üzerinde doğal bir engel oluşturmaktaydı. Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Türk Boğazları olası Sovyet tehdidini durdurmak bakımından oldukça kıymetliydi. Çünkü Sovyet donanması Akdeniz'e ulaşmak için bu boğazları kullanmak zorunda kalacaktı. Tehlike ya da çatışma durumlarında Türkiye Sovyet güçlerinin Akdeniz'e ve Orta doğu'ya çıkışını engelleyebilirdi.

Tüm bu raporlarda ifade edilen gerçeklere ve tehdidin yoğunluğuna rağmen ABD yönetiminin, Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklikler amaçlayan Sovyet görüşleriyle ilgili olarak ilk düşüncesi bu meselenin iki ülke arasında halledilmesi gerektiği şeklindeydi. Başkana ve Senato'ya sunulan yukarıda da ifade edilen gerekçeler nedeniyle; Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği ifade edilse de, bunun ne şekilde olacağı henüz yönetimin kafasında tam bir netlik kazanmamıştı. Truman Doktrini'nin zaman içinde kurumlarıyla tam olarak teşekkül etmesiyle Türkiye'nin konumu belirginlik kazanacaktır.

Amerikan Yönetimi ise bu kurumsallaşma netleşene kadar Türkiye'ye önemsenen bir müttefik olduğunu zaman zaman yaptığı jestlerde gösterme çabasına girmiştir. Bu jestlerin ilki; 1946 Mart'ın da Münir Ertegün'ün naşının 16 ay sonra Missouri ziyareti sırasında Türkiye'ye getirilmesi şeklinde olmuştur. ABD'nin Türkiye'yi desteklediğini simgeleyen ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı İnönü'nün "Amerikan gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur."demesi o günün siyasi atmosferinde sembolik bir ziyarette bile Amerika'ya olan ihtiyacın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu ziyaret esnasında verilen beyanatlar bu desteğin Sovyetler karşısında kararlı bir destek olduğunu şeklindeydi. Truman'ın verdiği beyanatta Amerikan Politikasına yeni bir yön verileceği vurgusu yapılmaktaydı. Bu beyanatlar hemen Türk basınında yer almış ve beyanatlar hakkında uzun uzadıya yorumlarda yapılmıştır. Yapılan yorumlarda, bu konuşmanın Türkiye'ye verilmiş olan bir teminat olarak görme arzusu hemen dikkat çekmekteydi.³¹

Bu ziyareti takip eden günlerde Amerikan yönetimi 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla ABD'nin, Türkiye'nin 2.Dünya Savaşı sırasında "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası " yoluyla aldığı borçların tamamını silme kararı aldı. Bu kararın alınmasının nedeni,

³¹ Falih Rıfki Atay, "Amerika Artık Yolunu Bulmuştur" *Ulus*, 8 Nisan 1946
Ahmet Rüştü Esmer, "Türk-Amerikan Dostluğu", *Ulus*, 8 Nisan 1946.
Abidin Daver, "Amerika Yakın ve Ortadoğu'nun Koruyucusu" *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1946,

Amerika'nın tıpkı Avrupa'daki müttefiklerinin darboğazdan çıkması için yaptığı jest gibi, aynı amaçtan kuvvet bulan bir uygulamaydı. Avrupalı Devletlere yapıldığı gibi, Türkiye'nin de sırtından borç yükü kaldırılmış oluyordu.

Tüm bu yapılan jestlerle beraber ABD'nin, Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili talepleri karşısındaki tutumunun, Türkiye'yi himaye etme niyetini taşımadığını daha sonraki uygulamalar açık bir şekilde gösterecektir ve Türk tarafı, Sovyet tehditleri karşısında kendini hep yalnız hissetme durumunda kalacaktır. Çünkü bu dönemde Amerikan yönetimi Amerikan Çıkarlarını Sovyet tehlikesi karşısında hangi bölgelerde problem yaşıyorsa orada korumak ve kollamak için derin bir mücadeleye hazırlanmaktaydı. Anlaşılan oydu ki; Truman Doktrinine Türkiye'nin dâhil edilmesinin sebeplerini de Türkiye'nin stratejik konumu ile olası tehlikeli durumlarda da Türkiye'nin oynayacağı olası önemli roller belirleyecekti.

Nitekim ABD yönetiminin görüşleri Postdam sonrası hızla dönüşmeye başlayacaktı. Çünkü Postdam sonrası ABD yönetimi Türk Boğazları hakkındaki politikalarını revizyona tabi tutacak ve 1946 yılından itibaren gelişmelere yaklaşımı Türkiye'nin lehine dönmeye başlayacaktı.

Amerikan politikalarındaki bu radikal dönüşüm kendiliğinden meydana gelmemiştir. Buna yaşanan üç önemli gelişme ivme kazandırmıştır. Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin iki Gürcü profesörün Aralık 1945'te beyan ettikleri iddialara dayanarak Türkiye'nin doğusundaki bazı illerin kendisine bırakılması hususunda açtığı kampanyayı şiddetlendirmesidir. İkinci önemli gelişme bütün 1945–1946 kışı boyunca dünya politik sahnesini meşgul eden İran meselesidir.³²

ABD İran'a yönelik baskı artınca 20 Eylül 1947'de yaptığı bir açıklamada; “Petrol anlaşmasını reddetmesinden dolayı İran, beklenmedik neticelerle karşılaşacak olursa, İran toprak bütünlüğünü koruyacağının da teminatını verecekti.”³³

Üçüncü önemli gelişme ise; komünistlerin tahrikiyle Yunanistan'da iç savaşın başlamasıdır.³⁴ Bu üç sebep bir araya geldiğinde; Sovyetler Birliği'ne Ortadoğu'ya yayılabileceği bir kapı aralanıyordu.³⁵ Bu durum ise ABD'nin yeni stratejik konseptine büyük bir darbenin indirilmesi demektir. Nitekim Amerikan yönetimi Sovyetler ile uzlaşma üzerine işleyen siyasetinde revizyona giderek; Sovyetleri Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'dan uzak tutmaya karar vermiştir.

Bu kararın verilmesinde ise Kennan gibi SSCB uzmanlarının yanında; tehlikeyi fark

³² Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.425–426

³³ *Aynı Tarih* Eylül 1947, No.166, s.190

³⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, 430–431

³⁵ George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.29–30

eden Türkiye, Yunanistan ve İran'dan giden ve Sovyetlere karşı sert bir tutum içine girilmesini telkin eden raporlarında etkisi unutulmamalıdır. Nitekim arzulanan perspektife yönelik siyasi açılımlarında gerekliliğinin net olarak ortaya çıkması; beklenen tepki'nin ilk sinyalinin 28 Şubat 1946'da Dışişleri Bakanı Byrnes'in Newyork'ta yapmış olduğu bir konuşmada vermesi ile açığa kavuşacaktı. Byrnes uyarılar içeren konuşmasında şunları ifade etmekteydi.

“(BM) Sözleşmesinin amaçlarına ve prensiplerine ters düşecek şiddet ya da şiddet tehdidi kullanılmasına kayıtsız kalmayacağız ve kalamayız... Eğer büyük bir güçsek sadece kendi güvenliğimizi temin etmek değil; aynı zamanda tüm dünya barışını korumak için de büyük bir güç gibi davranmalıyız.”³⁶

Bu ifade edilen gerçekler Amerikan perspektifi gösteren mahiyetteki çalışmalarda da en önde gelen gerekçeler olarak yapılan çalışmalarda yer bulmaktadır. Amerikan yönetiminin Truman Doktrini ile amaçladığı hedef Spanier'in çalışmasında şu şekilde ifade edilmektedir:

Amerikan Dış politikasını şekillendiren Truman Doktrini yoluyla ulaşmaya çalıştıkları iki amaç söz konusuydu. Bunların kısa vadede, Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyet Tehdidine karşı askeri ve ekonomik olarak güçlendirmek, uzun vadede ise Sovyet genişlemesini, dünyanın neresinde olursa olsun engellemek ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının, yani kapitalizmin ve liberalizm'in yayılmasını sağlamak³⁷

Türkiye çok önemli bir stratejik noktada yer alması oldukça önemliydi. Nitekim bu gerekçeden dolayı Türkiye üzerindeki tehdit sadece Türkiye'yi değil; küresel bağlamda siyaset aktörü olan diğer ülkeleri de bağlayıcı bir nitelik kazanıyordu.

Türkiye, Avrupa, Asya, Afrika arasındaki kara, hava ve deniz yollarının denetimlerinin sağlanabileceği bir konumdaydı. Eğer SSCB Türkiye'yi ve Boğazları ele geçirirse, Irak ve İran yoluyla petrol bakımından zengin Yakın Doğu'ya (Orta Doğu'ya)girebilir, üç kıtanın ticaret yollarını denetim altına alabilirdi. Amerika Türkiye'ye destek vererek bu tehlikeyi uzaklaştırmak istiyordu.³⁸

ABD'nin genelde dünya, özelde ise Orta Doğu'daki menfaatlerinin devamını sağlama çabası ile bölgeye yönelik olarak geliştirilmekte olan SSCB tehdidini çevreleme politikası ile açmaya yönelik yaklaşımı, Türkiye ile yakınlaşmasını zorunlu kılmaktaydı. Zira Türkiye güney kanadının en önemli ülkesi olma potansiyeli taşımaktaydı.

Gerçekten de Truman Doktrini ile başlatılan Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası

³⁶ Ayşegül Server, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye Batı ve Ortadoğu 1945–1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.40

³⁷ John Spanier (ed.) *American Foreign Policy Since World War II*, Washington D.C, CQ Press, 1988, s.40–44

³⁸ Oran, *a.g.e.*, s.531

uyarınca ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı giderek artmaktaydı.³⁹

Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde Montrö Sözleşmesi Hükümleri çerçevesinde denetim hakkına sahipti. Bu nedenle de gerektiğinde Boğazları kapatma ve böylece Sovyet Karadeniz filosunun Akdeniz'e çıkışını engelleme ve Akdeniz'de faaliyet gösteren Sovyet Donanması ile Karadeniz'deki ana limanlarıyla bağlantısını kesebilecek bir kavşakta yer almaktaydı. Ayrıca da yüksek Anadolu platosu ile Verimli Hilal'i ve aşağıya doğru İran Körfezine ve Kızıl Deniz'e kadar uzanan bölgeyi de kumanda etmekteydi. Tüm bunlara ek olarak ta; Balkanlardan Ortadoğu'ya ve Kafkasya'dan İran Körfezine uzanan yollar Türkiye'den geçtiğinden; Türkiye Balkanlar ve Ortadoğu'nun çoğu bağlantı ve iletişim hatlarını da kontrol altında tutabilecek bir noktada bulunmaktaydı.

Tüm bu sebepler nedeniyle; ABD'nin müttefiki olacak bir ülke olarak Türkiye, Sovyetlerin Güney Avrupa, Orta Doğu, Kuzey Afrika bölgelerine karşı gerçekleştirilebileceği olası Sovyet Saldırısını caydırıcı bir konuma haizdi. Türkiye'nin daha sonra kurulacak olan NATO'ya alınırken vurgulanacağı bu özelliği, NATO'ya dâhil olmasına karşı çıkan ülkeler tarafından ifade bulacaktır. Nitekim Amerika'nın Soğuk Savaş stratejileri yapılanması için önemli gördüğü istihbarat toplama istasyonlarının en önemlileri de Türkiye'de inşa edilecekti.⁴⁰

Tüm bu gerekçeler nedeniyle Türkiye'ye ve Yunanistan'a komünist tehdidine karşı korumak için 1947'de "Truman Doktrini" çerçevesinde, silah yardımına, ertesi yılda Marshall planı çerçevesinde, ekonomik yardıma başlanılacaktı.

Özetle söylenebilir ki; Türkiye'nin Truman Doktrini çerçevesinde parasal ve silah yardımı alması ardından ertesi yıl Marshall Yardımı Programına⁴¹ dâhil edilmesi; Sovyet tehdidi algılamasının hem Türkiye tarafından hem de ABD tarafından anlamlandırılmasının ardından gerçekleştirilmiş bir hamledir. Türkiye'nin Sovyet tehdidi ve içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ekseninde değerlendirilirse; öncelikli olarak Sovyet istekleri sonrası Sovyetler Birliği Türkiye'den talep ettiği isteklerine ulaşamamakla beraber, Türkiye'yi Batı Bloğu'nun yanında yer almak dışında bir alternatif bırakmaması da Türkiye'nin uzun vadede Sovyet Politikalarına olan güvensizliğinin sebebini teşkil etmektedir. Tüm bu tehditler neticesinde Türkiye, Savaş sonrasında Batı Bağlaşması içerisinde yer almış ve diğer Blok

³⁹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, A.Ü.S.F Yayınları, 1979, Ankara, s.55.

⁴⁰ Türkiye'nin NATO politikalarında önemi noktasında Bkz. Haluk Ülman "NATO ve Türkiye" *A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22.No:2 (Aralık 1967) s.149-150.

⁴¹ Yardımlar için Bkz. Osman Okyar, "Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt XXII, Sayı 260, Kasım 1952, s.341-343 ve aynı mecmuanın aynı cilt, sayı 261, s.380-394.

lideri, komşusu SSCB ile ilişkileri ise son derece bozulmuştur. Aslında bu konuda da hangi gelişmenin hangi gelişmeye yol açtığı konusunda tartışma vardır.

Gürün, bu konuda SSCB'nin istekleri olmasaydı Türkiye'nin NATO'ya girmesinin hem düşünülmemeyeceği, hem düşünülse bile SSCB'nin onayını almak zorunluluğu nedeniyle (1929 Protokolü) gerçekleşmeyeceği görüşündedir.⁴²

Bilge, ise bu konuda Türkiye'nin Batı Bloğu içinde yer almasını, SSCB'nin toprak isteklerine bağlamaktadır.⁴³ Başka bir görüş; Türkiye'nin savaşa girmese dahi Savaş sonrası Sovyet tehdidi nedeniyle yarım milyonluk ordusunu terhis etmesinin mümkün olmadığı şeklindeydi. Bu durumda Türkiye'yi askeri yardıma gereksinim duymasına yol açacağı ve bu yüzden Batı ittifakı içinde yer almasının da bir zorunluluk olduğu şeklindedir.

Bu arada Türkiye'nin batı bloğu içinde yer almasına sebep teşkil eden Sovyet tehdidi ile ilgili olarak değişik bakış açılarıyla yapılan yorumlarda vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri; Türk Dış Politikası ile ilgili çok önemli çalışmalarda bulunmuş olan Baskın Onan'dır. Bir çalışmasında; “1952 Şubat'ında NATO'ya girmek, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni hiç hesaba katmadan yapmış olduğu bir harekettir. O sıralarda Türkiye'nin güvenlik endişesi diye bir şey söz konusu edilemez” der.⁴⁴

Bu arada Türkiye'nin NATO'ya girmesinde en büyük etkiyi yaptığı genellikle kabul edilen Sovyet tehditlerinin gerçek olup olmadığını, Stalin'in hakikaten harekete geçme niyeti ve potansiyeli taşıyıp taşımadığının da sorgulanması anlamlı değildir. Çünkü uluslararası ilişkilerde önemli olan algılamadır ve Türkiye, o dönemde subjektif olarak büyük bir tehdit algılamıştır.⁴⁵

⁴² Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991 s.315

⁴³ A.Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s.352

⁴⁴ Bkz. Baskın Onan “ ‘Türkiye'nin Kuzey'deki Büyük Komşusu’ Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri (1939–1970)” *A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 25.No:1 (Mart 1970) s.73.

⁴⁵ Türkiye'de sürdürülen genel kanının aksine Türkiye'nin bu Sovyet tehdidinden ABD'nin müdahalesi ile kurtulduğu yorumunun da nesnel bir yargı olamayacağıdır. Çünkü 1939 Saraçoğlu Misyonunu ve 19 Mart 1945'teki notayı saymasak bile, Sovyet baskısının başlamış sayılacağı en geç tarih 7 Haziran 1945 Molotov-Sarper görüşmesidir. Oysa ABD'nin Türkiye'yi desteklediğinin ilk belirtisi olan Missouri'nin gelişi 5 Nisan 1946'dır.Bu 10 aylık süre içinde Türkiye'nin tamamen kendi başına direndiği görülecektir.

I.1.3. Türkiye'nin NATO yapılanmasına dâhil olma süreci;

NATO yapılanmasına giden süreçte belirleyici olan şey küresel rekabette iki büyük gücün kendisini konumlamasıydı. Artık her olayda iki gücün karşılaşması olağandı.

1945 sonrası ABD'nin bir süper dünya gücü olarak ortaya çıkması uluslararası politika açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Sovyetler Birliği ile aralarında yaşanan mücadele küresel olarak değerlendirilecek nitelikteki yaşanan her olaydan direk ya da dolaylı olarak etkilenmiştir.⁴⁶

Nitekim ABD ve SSCB arasında şekillenmeye başlayan siyasi rekabetinde askeri alanda bir takım yapılanmalar ile devamı sağlanacaktı. Siyasi bir takım kavşaklarda iki gücün yüzleşmelerinin ardından kurumsallaşan bir rekabet sürecine de girilecekti.

Soğuk Savaşın ilk büyük mücadelesi 1948 yılında Berlin üzerinde yaşanmıştır. Haziran 1948'de Alman başkenti Sovyet işgal topraklarının tam kalbinde yer alacaktı ve Haziran 1948'de Stalin yol ve ulaşım hatlarında bir tahribata gitti. Batı Berlin'in nüfusunun ve özerkliğinin yaşamsal devamlılıkları ancak havadan yapılacak olan hava ikmaliyle sağlanacaktı. 1949 Mayısından itibaren de artık Stalin buradaki engellemeyi durdurdu. Amerika uzun mesafeli bombalama uçaklarını İngiltere'de konumlandırdı. Bu durum hem silahlanma hem de nükleer silahlanma bağlamında ciddi tartışmaları da beraberinde getirdi. Amerikan askeri gelişmelerinin politik yönü olan NATO'nun 1949 Nisan'ında imzalanması ile neticelendi.⁴⁷

NATO kurulduğu ilk günden itibaren, ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerin en önemli belirleyici unsuru olmuştur. Zira Türk dış politikasının ABD politik açılımlarına bir önemli unsur olarak dâhil olmasını bu kurum sağlamıştır.

Bu organizasyona dâhil olma sürecinde yaşananlar incelendiğinde görülecektir ki; bu organizasyona dâhil olmak noktasında, Türkiye'de adeta bir uzlaşma sağlanmıştı. Bu da süreç esnasında yaşananların neden sorgulanmadığını ortaya koymaktadır.

Soğuk savaşın ilanı olarak nitelenen 1947 tarihli Truman Doktrinin askeri açılımı olan NATO'nun kurulmasının ardından Türkiye bu birlikteliğe dâhil olmak istemiştir. ABD, Avrupalı müttefik devletlerin tüm muhalefetine rağmen; Türkiye'yi bu birliğe almaya yönelik çabalar içine girmiştir. Türkiye açısından bu oluşuma dâhil olmak o dönem için gerekli bir siyasi yaklaşım olarak değerlendirilmekteydi.

⁴⁶ Len Scott, *International History 1945–1990* içinde John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s.98.

⁴⁷ Scott, a.g.e., s.99

Türkiye'nin savaş sonrası durumuna bakıldığında; Türkiye'nin Savaş sırasında izlemiş olduğu aşırı realist politikanın da etkisiyle; batı tarafından yalnız bırakılmış olduğu görülecektir. Bu arada Türkiye savaş sonrasında ciddi bir Sovyet tehdidi ile yüzleşmeye de başlamıştır. Bu tehdit Türkiye'nin bu yeni süreçte Sovyetler ile herhangi bir ittifak yapısı altında bulunamayacağını da göstermiştir. Bu durumda ise, Türk dış politikasının en öncelikli hedefinin NATO'ya dâhil olmak olması, gayet normal bir gelişme olarak görülmelidir.

Türkiye'nin NATO'ya dâhil olma noktasındaki gerekçelerini ise şöyle sıralayabiliriz: birincisi Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturmakta olduğu şemsiye altına girmek suretiyle; hem olası yalnız kalma durumundan hem de Sovyet tehdidinin oluşturmakta olduğu bunalımlı sürecin olası kayıplarından kurtulmaktır. İkincisi ise; Türk Devlet adamlarının NATO'ya üye olmayı, Cumhuriyetin ilanından beri izlenmekte olan dış politika anlayışının bir zorunluluğu olarak değerlendirmeleridir. Zira ittifaka dâhil olmayı; Batı yanlısı izlenen süreklilik diplomasisinin bir anlamda taçlandırılması olarak değerlendirilmekteydiler. Bir de 1949'da Avrupa'ya Avrupa Konseyi kurucu üyesi olan bir devlet olarak ta Türkiye'nin; NATO ittifakı içinde olması bir hak olarak telakki edilmekteydi. Üçüncü amaç ise; Örgüt dışında kalmanın ABD'den alınmakta olan yardımların azalacağı ve de istenilen ekonomik kalkınmanın da sağlanamayacağı endişesinden kaynaklanmaktaydı. Ortaklığa dâhil olmakla hem alınan yardımın devamlılığı bu şekilde sağlanacaktı; hem de olası yeni yardımlardan da pay elde edilecekti. Dördüncüsü ise; kamuoyunun yaşanan gelişmelerden sonra, bu organizasyona dâhil olmanın gerekli olduğu görüşünü benimsemiş olmasıdır. Türk halkı ülkelerinin demokratik Avrupa ülkeleriyle birlikte yer almasının bir gereklilik olduğu görüşündeydi. Bu oluşuma dâhil olamamanın muhtemel sonuçları arasında, ileride demokrasi denemesinin kesintiye uğraması olasılığının bulunması korkusu, önemli yer kaplamaktaydı. Bu nedenle ülkenin tüm kurumlarının batı ile entegrasyonunun tam sağlanmasını bir amaç olarak görülmekteydi. Bunda toplum üzerinde Amerikan tarzı yaşamın çekiciliği de etkin rol oynamaktaydı. Tüm bu bileşkeler Türkiye'nin hem idarecisini hem de halkını NATO'ya dâhil olma ideali etrafında buluşturmaya yeter gerekçeleri teşkil etmekteydi.

Sovyet tehdidi algılaması tüm bu gerekçeler arasında Türkiye'nin bu organizasyona dâhil olmasını daha da acil kılan en temel sebepti. Bu tehditler Sovyetlerin, kendisini bu organizasyonu tümünden ortadan kaldırmak ya da etkisiz kılmak amacına yöneltmesi ile daha da belirgin olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği müzakerelerin başlangıcından itibaren anlaşmanın imzalanmasına mani olmak için elinden geleni yapacaktır. Önce 29 Ocak 1949'da Brüksel Anlaşmasına hücum ederek Kuzey Atlantik Anlaşmasının sadece Anglo-Sakson emperyalizmine yarayacağını beyan edecektir.

Ardından 31 Mart 1949'da da anlaşmaya imza atacak 12 devlete bir memorandum göndererek bu anlaşmanın Birleşmiş Milletler Anlaşması'na ve Dış İşleri Bakanları Konseyi Kararlarına aykırı olduğunu iddia etti.⁴⁸ Nota'yı alan devletler 2 Nisan 1949 tarihinde ortak bir karşı Nota yayınlarak, anlaşma metninin Sovyetler Birliği'nin iddialarına karşı en iyi cevap teşkil ettiğini, ittifakın herhangi bir millet veya milletler grubuna karşı olmadığını sadece silahlı bir tecavüze karşı olduğunu bildirdiler.⁴⁹

Türkiye ise Brüksel anlaşmanın daha yürürlüğe girmesinin en başından itibaren bu oluşuma büyük bir ilgi duymuş ve gelişmeleri sevinçle karşılamıştır, fakat oluşuma katılması için beklediği daveti almamış olması nedeniyle; iktidardaki CHP hükümeti ve halk nezdinde bir memnuniyetsizlik havası kendisini göstermeye başlamıştı.

Brüksel Anlaşmasıyla oluşan Batı Birliği içinde Türkiye'nin bulunmaması Türkiye'nin harekete geçmesine neden oldu. Nitekim Avrupa savunma cephesine katılmak maksadıyla Türkiye İngiltere nezdinde diplomatik temaslarını yoğunlaştırdı. Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile üç defa görüşmüş ancak bir sonuç alamamıştır.⁵⁰

Bu arada Türkiye Türk Hükümeti ülkenin savunmasını güçlendirmek amacıyla alternatif olarak gördüğü başka bir yola yönelerek, Akdeniz Savunma Paketi'nin kurulmasını teklif etti. İngiltere'nin bu konuda düşüncesi müspet olmakla beraber ABD'nin bu konudaki tavrının olumsuz olması nedeniyle fikre yakın duruyor görüntüsü vermekte istemedi.

Öneriye ilgisiz kalan İngiltere Dış İşleri Bakanı Bevin, Sadak'a Truman ve Marshall Planı ile ABD'nin Türkiye'nin güvenliği ile ilgilendiğini ve bunu kanıtladığını, dolayısıyla endişe taşımamalarını söyleyerek Türkleri rahatlatmaya çalıştı. Ayrıca Bevin Türkiye'nin güvenliğinin halen 1939 İngiliz-Türk İttifak anlaşması'yla teminat altında olduğunu ekledi.⁵¹

Bunun yanı sıra Başkan Truman, Sadak'ın getirdiği Cumhurbaşkanı İnönü'nün mesajına karşılık verdiği cevapta, ABD'nin Türkiye'ye karşı duyduğu ilginin azalmadığı hususunda teminat verdi.⁵²

Bu teminatlara rağmen Türk tarafının beklediği davet bir türlü gelmemesi üzerine Türk tarafı bu sefer dışarıdan katılım teklifleri yapmaya başladı. Zira Türk kamuoyu da ittifaka davet edilmeme nedeniyle bir memnuniyetsizlik havası hâkimdi. Bu oluşan havasında haksız olduğu söylenemez. Bu tepkilerin haklılığı ile ilgili olarak Ulus gazetesinde yayınlanan İngiliz

⁴⁸ Bkz: *Ulus*, 2 Nisan 1949

⁴⁹ Bkz: *Ulus*, 3 Nisan 1949

⁵⁰ *Ayın Tarihi*, No:183, Şubat 1949, s.138

⁵¹ Server, *a.g.e.*, s.61-62

⁵² Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, Cilt. I, s.225-226

Ayan Meclisi üyesi Henry Coin'nin beyanatı güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

“...Kendi para ve servetimizle bize dost olacak komünizme karşı koyacak hükümetler mi yaratmaya çalışıyoruz, yoksa Yunanistan ve Türkiye'yi kardeş milletler camiası dışında tutarak bize dost olan ve komünizme karşı koyan hükümetleri yıkmaya mı çalışıyoruz?”⁵³

Tüm girişimlere ve bu açıklamalara rağmen bazı NATO ülkelerinin muhalefeti nedeniyle⁵⁴ Türkiye bu oluşuma dâhil olma şansını elde edemedi. Bu durum Türk kamuoyunda sert tepkilerin oluşmasına sebep oldu.

Türkiye 11 Mayıs 1950'de, CHP iktidarının son günlerinde, NATO'ya üyelik başvurusunda bulundu. Fakat bu başvuru bir sonuca bağlanmadı. Artık bundan sonraki girişimler Demokrat Parti tarafından yürütülecekti.

Demokrat Parti iktidarlara döneminde ise; Demokrat Parti'nin Sovyet tehdidinin büyüklüğü karşısında Türk hariciyesinin çıkış olarak NATO'ya dâhil olma konusundaki tavırlarını devam ettirdiğini, hatta bunu milli bir mesele haline getirdiğini görmekteyiz.

Nitekim Kore savaşı Türkiye'nin hiçbir ön şart talep etmeden asker gönderme kararı alması sonrasında NATO'ya dâhil olma sürecine hız verildi. Türk kuvvetlerinin 1950 yılında Birleşmiş Milletler Kuvvetleri içinde Kore savaşında gösterdiği başarının da etkisiyle, 1952'de Amerika'nın da yoğun desteğiyle NATO'ya tam üye olmuştur.

Nitekim İngiltere'nin Türkiye'yi NATO'ya dâhil etmek yerine, Bu ülkenin Ortadoğu Komutanlığı'ndaki görev almasına yönelik ısrarlarına rağmen, ABD'nin ısrarı ile NATO'lu 12 ülkenin Dışişleri Bakanlarının 16–20 Eylül(1951) tarihinde Ottawa'da yaptığı toplantıda, Türkiye'nin pakta alınması kabul edilmiştir.⁵⁵

Şunu kabul etmek gerekir ki, Türkiye'nin NATO'ya dâhil olduğu ortam böylesine jeo-stratejik önemdeki ABD'nin bloklardan bağımsız bir politika sürdürmesini çok zorlaştırıcı bir ortamdır. Ama burada gördüğümüz şudur ki; Türkiye'nin NATO'ya girmesi için NATO zorlamamıştır, hatta İngiltere ve İskandinav ülkeleri karşı çıkmıştır.⁵⁶

ABD yönetimi Türkiye'nin SSCB'nin çevreleme siyasetinde çok önemli bir konumda yer alması nedeniyle NATO'ya dâhil olmasını desteklemiştir. Soğuk savaş sürecinde de devam edecek olan bu destek, tamamen ABD'nin rasyonel stratejik konseptinden

⁵³ *Ulus*, 19 Temmuz 1949

⁵⁴ NATO'nun kurucu üyelerinin önemli bir bölümü ilk başlarda çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'nin bu örgüte alınmasına karşı çıkmışlardır. Mesela; İskandinav ve Benelux ülkeleri bazıları Türkiye'nin uzak ülke olmasından, bazıları da tehlide yakın ülke olması nedeniyle Türkiye'yi kendi politikaları için bir tehdit gördüğünden dolayı karşıydılar. Bu konu ile ilgili olarak Bkz. Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman “Türk Dış Politikasının 20 Yılı 1945–1965” *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21.No:1 Mart 1966 s.147–148.

⁵⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)*, SBF Yayınları, Ankara, 1972, s.45.

⁵⁶ Sander, *a.g.e.*, s.70–76

kaynaklanmaktaydı. Burada bir itiraf oldukça anlamlı olacaktır.

ABD dış politikasında birincil önceliğe sahip birkaç bölge arasında, Türkiye çok özel bir konuma sahiptir. Türkiye'nin eksen ülke olması sınır komşusu olduğu bölgelerin çoğunda, yani Balkanlarda, Basra körfezinde, Arap İsrail arenasında, eski Sovyetler Birliğinde, Akdeniz, Ege ve Karadeniz Havzalarında, ABD'nin çıkarları için hayati önem taşımasından kaynaklanmaktadır. Eğer Türkiye, ABD ve Batı ile yakınlığına kesin biçimde arkasına dönerse, bu bölgelerin hemen hepsinde hem Amerikan çıkarlarına ciddi zararlar gelmesi, hem de çok daha büyük istikrarsızlığın doğması büyük olasılıktır.⁵⁷

Soğuk savaşın ardından yapılan bazı bağımsız sayılabilecek değerlendirmelerde çok açık bir şekilde Türkiye'nin ABD politikalarında eksen ülke konumunda olduğuna dair görüşler hâkimdir. Türkiye'nin bölgesel dengelerdeki konumuna dair bir itiraf ve değerlendirmeyi burada anmak gerekmektedir.

Türkiye'nin bölgesel 'eksen'liği son derece açıktır. 1952'de NATO üyesi olmasından, 1991'de Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasına kadar, Türkiye her zaman NATO'nun güney kanadının çıpası olagelmisti. Dünyanın en başta gelen düğümlerinden birinin, Moskova'nın dünya denizlerine başlıca çıkabilme yolu olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünü elinde tutmuş ve Sovyet sınırlarının 530 kilometresi bu iki ülke arasında olduğundan, ABD'ye ve NATO'ya paha biçilmez dinleme pozisyonları sağlayabilmiştir.⁵⁸

Türkiye'ye karşı ABD'nin açık desteğini ortaya koyması Kore savaşının da patlak vermesi ile daha da kolay olmuştur. Zira yaşanan bu gelişme; ABD'nin gerek Uzak Doğu'da, gerekse Avrupa da savunma tedbirlerini acilen arttırmasını elzem kılıyordu.

Türkiye'nin NATO'ya dâhil olması ve ABD den bu süreçte açık destek almasının nedeni, Türkiye'nin soğuk savaş sürecinde üsleneyeceği rolden kaynaklanmaktaydı. Bu rol Amerikan Kongresinde 1952–56 döneminde açıklanan biçimiyle şöyle sıralanacaktır;

“I. Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin korunması

II. Yardım verilen ülke ile kolektif güvenlik anlaşmalarının korunması ve yürütülmesi

III. Stratejik hammaddelelerinin korunması

IV. Müttefik devletlerin askeri gücünün arttırılması”⁵⁹

Yukarıda da ifade edilen gerekçelerle beraber görülmektedir ki; Türkiye NATO politikalarının güneydeki eksen ülkesi olması nedeniyle ABD tarafından desteklenmiştir.

⁵⁷ Alan O. Makovsky, Türkiye içinde Robert Chase, Emily Hill, Paul Kennedy (ed), *Eksen Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.98–99

⁵⁸ Makovsky, a.g.e, s.102

⁵⁹ Sander, a.g.e, s.94.

ABD'nin yoğun desteği ile de NATO'ya dâhil olabilmıştır.

Bu arada Türk tarafının NATO'ya dâhil olma sürecinde, ABD tarafından ve diğer NATO ülkeleri tarafından neden desteklendiğini değerlendirebilmesi mümkün olmamıştır. NATO'ya dâhil olma sırasında yaşananlar ve batı politikalarına entegrasyonuna yönelik politikalar çokta kontrollü bir süreçte artıları ve eksileri tartılıp karar verilerek kararlaştırılamamıştır. Bu durum Türk siyasi hayatının hem iç hem de dış politikalarına etki eden çok önemli bu kararın alınması sırasında; eksik kalan bir yönünün, hem de çok önemli bir yönünün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum yapılan çalışmalarda da vurgulanmaktadır.

Daha önceki dönemlerde uydulaşmak korkusuyla tereddüt edecek olan Türkiye, NATO'ya Yunanistan ile karşılaştırma kabul etmeyecek bir tartışmazlık ortamında girdi. Bu dönemde ülkede muhalefete yol açan tek dış politika konusu, Kore savaşı TBMM'nin onayını almadan asker gönderilmesi oldu. Bu ortam 10 yıldan fazla süre dış politikayı tartışma alanı dışına çıkaracaktır.⁶⁰

Bu arada Kore savaşı kararının Meclis'te görüşülmeden alındığı değerlendirmelerini yaparken; Türkiye'nin NATO'ya dâhil olma noktasında, ABD'nin açık desteğinin sağlamasındaki en önemli gerekçenin ve Batılı müttefik ülkelerin birliğe dâhil olma noktasındaki Türkiye karşıtı dirençlerinin kırılmasındaki en önemli gelişmenin; Kore Savaşının çıkması ve Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararı olduğu unutulmadan değerlendirmeler yapılmalıdır. Zira 1950 Haziranında çıkan Kore savaşının, Türkiye'nin NATO'ya girmesinin etkisi şu oldu ki, Türkiye'nin bu isteği, NATO'lu ülkelere de olumlu karşılanmaya başlandı. Çünkü SSCB, Uzak Doğu'da bir savaş çıkartmaya cesaret ettiğine göre, aynı şeyi neden Doğu Avrupa'da da denemesin düşüncesi Batılı diplomatlar tarafından itiraf edilmeye başlanmıştı. Türkiye'nin Batı savunması için önemi bu olayla açık olarak ortaya çıkmıştı.

Nitekim NATO Konseyi adına ABD Dışişleri Bakanı D.Acheson, 20 Eylül 1950 tarihinde Türk Hükümetine verdiği notayla, Türkiye'yi Akdeniz'in savunmasıyla ilgili NATO çalışmalarına katılmaya çağırarak bir açılım yapmıştır.⁶¹

Türkiye 18 Şubat oturumunda aldığı kararla, Türkiye'nin NATO üyeliğini onayladı. Yasa tasarısının oylamasına katılan 405 milletvekilinden 404'ü kabul oyu kullandı. Tasarıya olumlu oy veren ana muhalefet partisi CHP, hükümeti kutlarken, “Bu eser ulusal politikanın

⁶⁰ William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774–2000*, Frank Cass, London, 2002, s.120.

⁶¹ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.42.

sağladığı ulusal bir eserdir.” ifadelerini kullanmasını sağlayacaktı.⁶²

Bu da o dönemde NATO’ya dolayısıyla ABD ile olan ilişkilere hangi eksenle bakıldığının gösteren duruşun ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bunlara ek olarak; NATO’ya dâhil olma sürecinde tüm yaşananlar ve Kore’ye asker gönderme kararı Türkiye’nin hem siyasi hem ekonomik olarak çok kolay radikal kararlar alabileceği bir ortamda gerçekleşmemiştir. İktidar yaşanan tehditler ve bir takım beklentiler nedeniyle bu kararı almak durumunda hissetmiştir.

Özetle söylenilebilir ki; Türkiye’nin o günkü şartlarda NATO’ya dâhil olma dışında bir alternatifi bulunmamaktaydı. Süreç işlerken itiraz yönetilmeyen, bir takım tavizlerin de verdiği gerçeği bugünkü şartlarda kolaylıkla ifade edilebilir, doğrudur, Türkiye William Hale’nin de ifade ettiği gibi NATO’ya dâhil olmak için; Kore’ye asker gönderme kararını Meclis’e danışmadan almıştır. Tartışılseydi başka bir karar mı çıkardı o da tartışılır, fakat itiraz yöneltilmeyecek yegâne gerçek, Türkiye’nin NATO’ya dâhil olmasının ardından Amerikan merkezli NATO politikalarının en önemli ortaklarından biri haline geldiğidir.

⁶² *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1952

I.2. Demokrat Parti Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri

Demokrat Parti döneminde iki ülke arasında yaşanan ilişkileri ve ABD önderliğinde NATO stratejik açılımlarında Türkiye'nin konumunu anlamlandırmak için; Menderes hükümetlerinin NATO merkezli Amerikan açılımlarına ve o dönemde iç içe girmeye başlayan iki ülke arası ilişkilere bakışını görmek gerekmektedir. Zira 1960 yılında yapılan bir askeri ihtilalle sona erdirilen Menderes İktidarının; Türk Dış Politikasına dair bakışının anlaşılması ve de genelde Batı ile özelde ise ABD ile entegrasyonu sağlayan kurumların belirlediği siyaset izlendi 'Bu bir uydu ülkenin izleyebileceği siyasettir' suçlamalarının, doğruluğunun ya da yanlışlığının keşfi için bir takım noktalara açıklık kazandırmak gerekmektedir. Bu nedenle de; ilk önce, Entegrasyon politikalarının yönlendirmesi ile oluşan ilişkilere Menderes iktidarının bakışının verilmesi gerekmektedir. Bu aynı zamanda da iktidarın içinde bulunduğu durumda başka alternatif açılımlar yapabilir miydi? Şeklinde ifade bulan sorularında cevabı olacaktır.

I.2. 1. Demokrat Parti İktidarının Politik Öncelikleri ile Bunların Gerekçeleri ve ABD'nin Yaklaşımlarıyla Olan Örtüşmesi;

Çalışmamızın daha en başında vurguladığımız gibi, Türkiye'nin, Amerikan Politikalarına dâhil olma arzusu; Truman Doktrinin açıklanmasının da çok öncesinde kendisini göstermeye başlayan Sovyet tehditlerinden ve Türkiye'nin savaş sonrası yeni denkleme yalnız kalma korkusundan kuvvet bulmaktaydı. İktidardaki CHP, Truman Doktrini ve onun ekonomik boyutunu oluşturan Marshall ekonomik yardım programına belli şartları kabul ederek dâhil olması da bu gerekçelere dayanmaktaydı.

Bu arada savaşın ardından oluşan yeni ortamda, Demokrasi tarafı olduklarını ifade eden tarafın savaşı galip olarak tamamlaması, müttefiki durumunda olan devletler üzerinde çok partili hayata geçilmesi noktasında bir baskının oluşmasına neden olmuştu. Nitekim bu etkinin de yadsınamayacağı bir ortam da; İsmet İnönü kontrolündeki CHP, 14 Mayıs 1950'de yapılan ilk serbest seçimle yönetimi DP'ye devredecekti.

Bu durum yeni idari yapının kendisine bir dış politika vizyonu belirlemesini de zorunlu kılmaktaydı. Nitekim yeni kurulan Menderes Hükümeti, iktidarı devir alır almaz Batı taraftarı bir siyaset izleyeceğini Dünya'ya ilan etmiştir. Aslında bakıldığında birçok konuda hemen hemen tüm partilerin ve basının ortak bir duruş sergilediği de gözden kaçmayacaktır.

“Adnan Menderes Mayıs 1950'de hükümeti kurduğunda, Türkiye'nin yeni dış politikasının temelleri zaten atılmıştı... Partiler arası ilişkilerin sertliğine karşın, Mehmet Ali Aybar, Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel gibi sosyalistlerin dışında, bütün partiler ve basın dış

ilişkiler konusunda bir konsensüs sağlamıştı.”⁶³

DP’liler dış ilişkilerde herhangi bir radikal değişim yapmaya niyetli değillerdi. ‘Son seçim sonuçları ışığında’ şöyle demektedir Dışişleri Bakanı Köprülü, “İkinci Dünya Savaşından beri Batıya yönelen dış politikamız, bu yönde daha enerjik bir biçim alacaktır.”⁶⁴

Yalnız Menderes hükümetlerinin batıya anlaşmalarla bağlılığı bir bağlamda farklılaşma göstermiş, batı ile olan ilişkiler Türk-Amerikan ilişkileri şekline dönüşmüştür. Menderes ve arkadaşları, Türkiye’nin Dış Politika çıkar ve hedefleri’nin Batı’nın çıkar ve hedeflerinin dengelenmesi için, Amerika Birleşik Devletleri ile çok sıkı bir işbirliğine girmenin zorunlu olduğu düşünmekteydiler. Buna gerekçesi de, ABD ile kurulacak ilişkilerin Türkiye’nin beklentilerin tam cevap verebilecek konumda olduğu düşüncesi idi.

Demokrat Parti NATO’yu ülkedeki çok partili hayatın garantisi olarak telakki etmekteydiler.⁶⁵

Türk tarafının bu beklentilerle giriştiği ilişkilerde taraf olan ABD’nin de Türkiye’ye karşı olan yaklaşımı rasyonel temellere dayanmaktaydı.

Bu arada Türkiye’nin bu beklentilerine cevap verecek yegane devlet olan Amerika Birleşik Devletleri de, yeni dönemde Türkiye’yi küresel Sovyet yayılcılığını durdurma politikalarının önemli bir parçası olarak gördüler ve Sovyet yayılcılığının önünü kesmek için Türkiye’ye askeri ve ekonomik yardımda bulunmaya karar verdiler. Onlar, Amerikan desteğinin sağlanmaması durumunda SSCB’nin Türkiye’yi yakın ve Ortadoğu’daki siyasi ve askeri yayılması için bir atlama tahtası haline getirebileceğinden korkuyorlardı.⁶⁶

ABD’nin bulunduğu konum itibarıyla Türkiye’yi önemsememesi ve Türkiye’nin de ABD karşısında nötr bir pozisyonda durması mümkün olamazdı. Türkiye’nin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu gerekçeyle de Türkiye’nin askeri bakımdan güçlü bir devlet haline gelmesi amaçlanmaktaydı. Bunda da Lizbon Doruğunda kabul edilen NATO askeri stratejisinde Sovyet saldırısını bir sünger gibi emmesi düşüncesi belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu arada Türkiye’ye Amerikan perspektifli oluşumlarda önemli roller vermek arzusu, bu durumu kuvvetlendirmekteydi.⁶⁷

ABD’nin Türkiye’yi güçlendirme ve yardım sağlaması tamamen Amerikan

⁶³ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s.474–475.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1950.

⁶⁵ Haluk Ülman ve Oral Sander “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkiler; 1923–1968, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 27 No:1 (Mart 1972) s.6.

⁶⁶ Mehmet Gönübol, “NATO; USA and Turkey” içinde Kemal H:Karpat(der.), *Turkey’s Foreign policy in Transition*, E.J.Brill, Leiden, 1975, s.47–49

⁶⁷ Oran, *Türk Dış Politikası*, s.552.

realizminden kuvvet bulmaktaydı. Çünkü ABD'nin askeri yardımdaki politikasını şekillendiren ana unsur, yapacağı bölgesel açılımlarında Türkiye'nin üsleneyeceği rollerdi.

ABD kongresinde yapılan bir açıklama bu durumu tüm çıplaklığı ile ortaya koymaya yetecektir. Bu açıklamada Sovyetler karşısında konumlanan her bir Türk askerinin yıllık maliyetinin 105 dolar olduğu ifade edilecek ve aynı görevi ifa edecek her bir Amerikan askerinin yıllık maliyetinin ise; 3511 dolar olduğu vurgulanacaktı.⁶⁸

Bu arada yine bir kongre toplantısında sorulan ve verilen cevaplar da ittifaka ve yardım konusuna hangi amaçlarla yaklaşıldığını ortaya çıkarmaktaydı.

“ **Senatör Wiley:** Bir Türk askerinin yıllık maliyeti 200 dolar mıdır?

Dışişleri Bakanı Dulles: Evet bu civarda.

Senatör Wiley: Bizim silâh altında tuttuğumuz her Amerikan askerinin maliyetinin yılda 6000 dolar olduğu doğru mu?

Dışişleri Bakanı Dulles: Evet Öyle olsa gerek.

Senatör Wiley: Öyleyse ekonomi açısından yanımızda savaşan bir Türk bulundurmak iyi bir iş oluyor?

Dışişleri Bakanı Dulles: Evet”⁶⁹

ABD yönetimi inceden inceye bunu hedeflerken; Menderes Hükümeti ise yaşanan hızlı gelişmelerin etkisinde bu durumu görebilmesi mümkün olmamıştır. NATO'ya girişin ardından yapılan değerlendirmelerde bu durumu öngören herhangi bir yaklaşım bulmakta mümkün değildir. Zira ülkede dış politika'nın ana eksenini Menderes'in iktidar olmasından çok öncesinde Sovyetler Birliği karşıtlığı üzerine oturtturmuştu. Tüm siyasetler Sovyetlere karşı Amerikan Bloğu ile sıkı ilişkiler kurma amacındaydılar. Haliyle bu dönemde Menderes iktidarının alacağı kararın bu şekilde olması çok yadırganacak bir durumda teşkil etmemekteydi. Nitekim tüm bu yaklaşımlarında etkisiyle; Adnan Menderes Döneminde, Türk Dış Politikasında büyük dönüşüm ve kırılımların yaşanacağı gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle Menderes Hükümeti döneminde 1923'ten beri savunulan askeri doktrinden sapmak suretiyle Kore Savaşına katılma kararı alınmıştır. Bu kararın radikal bir karar olmasını şöyle izah edebiliriz ki; Türk Askeri Kore'ye gönderilene kadar Türkiye sınırları dışında herhangi bir askeri harekâta katılmamıştı. Bu nedenle de bu karar “cesaretli ve radikal” bir karar olarak değerlendirilmelidir.

O dönemde muhalefet bu kararın Anayasa'ya karşı bir suç teşkil ettiğini belirtmişlerse de prensip olarak Kore'ye asker gönderme olayını onlarda onaylamışlardır. Çünkü Sovyet

⁶⁸ Sander Oral, *a.g.e.*, s.95.

⁶⁹ Sander Oral, *a.g.e.*, s.95.

tehdidinin büyüklüğü Türk hariciyesinin çıkış olarak NATO'ya dâhil olma konusundaki tüm şüpheleri yok edici bir etkiye sahipti. Muhalefet ise, bu kararın içeriğinden çok tarzını eleştirmekle yetindi. Menderes bu kararı alırken ne muhalefete, ne de ezici bir çoğunluğa sahip olduğu Meclis'e danışma gereği duymuştu. Muhalefet hedeflenen ve verilen bedelin farkında bir görüntü sergiledi.

Millet Partisi'nin lideri Hikmet Bayur'un ifadeleri şu şekildeydi: "Eğer Kore'ye asker göndermemizin neticesi pakta(NATO)girmek olabilecekse, yapılan fedakârlık yerindedir"⁷⁰

Menderes Döneminde Türkiye'nin NATO'ya alınması büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Türkiye NATO'yu tarihin en geniş ittifakı olarak görmekte ve bunun parçası olmanın, Avrupa'nın bir parçası olmakla özdeş olduğu inancını taşımaktaydı.

Aslında bu radikal kararlar Menderes dönemine denk gelmekle beraber; önceki hükümetlerle Menderes Hükümetleri arasında politik olarak önemli bir paralellik vardı. Şöyle ki; Soğuk Savaş Dönemi'nin başlangıcındaki CHP Hükümetleri ve gerekse Demokrat Parti hükümetleri,(özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısından sonra)ABD'yi Türkiye'ye mümkün olabildiğince, tüm iç ve dış politik alanlarında, daha sıkı bir yakınlaştırma amacıyla siyaset üretmekteydiler.

Amerika'nın da siyasi konjüktürel gelişmeler ışığında buna yanaşmasıyla özellikle Menderes hükümetleri birçok sorumluluk yüklenmek durumunda kalmıştır. Bu sorumluluk Menderes iktidarları için zaman zaman Balkanlar da; zaman zaman da Ortadoğu'da; daha aktif rol oynamak demektir. Aslında ABD'nin Türkiye'yi merkeze alarak bölgeye yayılma sürecine dikkat edilirse; özellikle kutuplar arası mücadelenin en yoğun yaşandığı coğrafyalar olan Yakın ve Ortadoğu'daki mücadelede Türkiye'nin yerinin doldurulamayacak olduğu net olarak ortadadır. Çünkü 1950'li yıllarda Yakın ve Ortadoğu'nun hızla İngiliz etki alanından Amerikan etki alanına kaydığı yıllardı. Menderes Hükümetleri de çeşitli kaygılar nedeniyle, bu süreci hızlandırıcı katalizör vazifesi görücü bir unsur oldular. Menderes Hükümetlerinin görüşüne göre; Türkiye'nin güvenlik çıkarları, ABD'nin, başta NATO olmak üzere, Yakın ve hatta Ortadoğu'daki çıkarları ile paralellik arz etmekteydi. Zira Sovyetler Birliği sadece Türkiye'den toprak talep etmekle kalmamış, Türkiye'nin çevresindeki ülkelerde de radikal dönüşümler yapmak arzusunu da taşımaktaydı. Mesela Sovyetler Birliği 1950'li yıllarda Arap Milliyetçiliği'nin hamiliğine oynamaya başlamıştı. Bu durum yakın bir gelecekte Türkiye'nin sosyalist bir çevrelemeye maruz kalmasına yol açabilirdi.

⁷⁰ Ahmad, *a.g.e.*, s.477.

I. 2. 2. Demokrat Parti Döneminde ABD ile Geliştirilen İlişkiler ve Sürecin İşleyişi

Menderes iktidarı daha en başından itibaren bölgede önemli bir bölgesel güç olma amacı taşımaktaydı. Bu hiçte kolay olmayacaktı, zira Demokrat Parti daha iktidara gelmeden CHP hükümeti, İsrail devletini kuruluşundan 9 ay sonra tanımıştı. Bu tanıma; Türkiye'nin Arap Dünyası ile ilişkilerinde istediği açılımları yapamaması demektir. Ayrıca Sovyetler Birliği, Ortadoğu'ya yönelik olan ilgisini belli edici bir takım girişimlere de başlamıştı. Bu durum hem Menderes iktidarı için hem de ABD'nin bölgesel açılımları için bir tehditti. Nitekim bu oluşan tehdit, Amerikan merkezli bir NATO siyasetini; yani ABD'nin Pasifik'e kadar uzanan bölgede Sovyetler Birliği'ne karşı kesintisiz bir savunma hattı oluşturma teorik düşüncesinin pratiğe geçmesine hız kazandırdı.

Bu amaçla oluşturulan Ortadoğu savunma paktına ilk adım olarak; 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalandı. Daha sonrada iki ülke arasında 19 Mayıs 1954'de bir Karşılıklı Savunma için Yardım Anlaşması imzalandı. Pakt fikrine gösterilen olumsuz tepkilere rağmen Türkiye ve Irak arasında Bağdat'ta 12 Ocak 1955 tarihi itibari ile yapılan anlaşma ile Irak'ta Pakta dâhil olmuştur. Nitekim bu anlaşmanın akabinde de Türkiye, Ortadoğu'da 1955 yılında Bağdat paktı'nın kurulmasına ön ayak olarak destek sağlamıştır. Bu birliktelik 1958'de Irak'ın bu örgütten ayrılması üzerine; Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere paktı Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) adı altında sürdürdü ve ABD'nin de onlara dışarıdan destek sağladığı görüldü. Amerika Pakta üye olmamıştır, zira İsrail'in Pakta karşı gösterdiği tepkiler ABD'nin pakta dâhil olmaktan alıkoymuştur. Amerikanın etkisiyle oluşturulan bu pakta dâhil olmak Türkiye için oldukça sıkıntılı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Tüm bu sonuçlara rağmen Menderes Hükümetleri tüm Sovyet tehlikelerine karşı "ortak bir güvenlik zinciri" oluşturarak NATO şemsiyesi altında Bağdat Paktı ve Balkan Paktı'ndan oluşan bir set çekme çabasının içinde yer aldı.

Nasır'ın Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine çıkan krizde Türkiye, Anglo-Fransız çizgisinden çok Amerikan çizgisini izledi. Mısır'a İngiliz-Fransız-İsrail orak saldırısından sonra Türkiye, ABD'nin ateşkes çağrısında bulunan önergesi lehine oy kullandı. Fakat 8 Kasım'da Tahran'da Bağdat paktı toplantısında da, İngiltere'nin Pakt'tan atılmamasını önererek öne geçti.⁷¹

Bu arada yaptıkları açılımlarda Türkiye'nin bölgesel liderlik mücadelesinde de bir takım ince hesaplarda gözetilmekteydi. Mesela Süveyş Kanal harekâtında sergilediği yaklaşımda Menderes'in bölgede oynayabileceği olası liderlik konumunu etkileyecek yegâne karizmatik liderin Mısır devlet başkanı Cemal Abdül Nasır olmasında rol oynamış olmalıdır.

⁷¹Ahmad, *a.g.e.*, s.482.

Zira Nasır Arap Dünyasındaki etkin karizmatik kişiliğiyle beraber Nehru ve Tito ile birlikte Bağlantısızlar Hareketinin liderliğini de yapmaktaydı. Bu durum Menderes'in süreklilik diplomasisine de engel teşkil etmekteydi. Bu faktörle beraber Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarları İngiltere ile paralellik arz etmekteydi. Bu durum Menderes Hükümetlerinin İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına karşı açıkça bir tavır oluşturmaya da engeldi.

Nitekim Menderes Hükümeti Bağdat Paktı ile bölgede daha aktif siyaset üretme pozisyonunu yakaladı. Bu pakt ile Türkiye, oluşturmak istediği "güvenlik zincirinin" bir halkasına ulaşıyordu. Eisenhower Doktrini ise Türk-Amerikan ortak çıkarlarının Ortadoğu'daki temelini oluşturmaktaydı. Özellikle kriz yılları olan 1957-1958'de Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile ABD'nin "evrensel çıkarları büyük bir benzerlik" gösteriyordu. Bunun ana sebebini de Ortadoğu'da olası komünist yayılmasını önlemeye yönelik diplomasiyi inşa etmekte.

Türkiye, Amerika'nın ve İngiltere'nin yardımlarıyla Ortadoğu'da aktif bir rol oynamaya çalışırken diğer taraftan çok arzuladığı "Atlantik'ten Pakistan'a kadar olan güvenlik zincirini" tamamlamak için Balkan paktının kurulmasına yönelik çabalar da gösterdi. Bu çabanın oluşmasında iç politik yaşama da yansımaları olan Kıbrıs meselesinden dolayı Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmuş olması ve Stalin'in ölümünden sonra, Tito Yugoslavya'sının tarafsızlık politikasına yönelmiş olması da önemli birer etmendi.

Tüm bu politik yaklaşımlar; İngiltere ve Fransa gibi devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi vererek egemenliklerini kazanmış olan Asya ve Afrika'nın yeni devletlerinin gözünde; Türkiye, kendi güvenlik çıkarları nedeni ile tarafsızlık politikasını reddetmekle itibar kaybetmekte ve İşgalci güçlerin bölgelere yönelik politikalarının taşeronu olarak ta değerlendirilmesine sebep olmaktaydı. Bu algılama Menderes hükümetlerinin alternatif açılımlara yönelik siyaset üretmesindeki en temel sorunlardan biri olmuştur. Buna örnek olarak, Bandung Konferansı sırasında Türkiye'yi temsil etmekte olan Fatin Rüştü Zorlu'nun "Batı'nın kuklası" olarak karikatürize edilmesini gösterebiliriz.

Menderes Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları hem süreç bakımından hem de sonuçları itibari ile rasyonel ve radikal kararlar olarak değerlendirilebilecek politikalardır. Her ne kadar muhalefet partisi olan CHP 1958 yılından itibaren Menderes Hükümeti'nin Kıbrıs Politikasını ve Zürih-Londra anlaşmasının yapılmasını destekleyip onaylamadıysa da elde edilen sonuçlara bakıldığında, bu anlaşmalar dönemin Türk Dış Politikasının ve onun realist açılımlarının bir başarısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu anlaşmalar ile Türkiye "hukuksal bir statü" kazanmış, Adadaki muhtemel gelişmelere müdahale hakkı garanti altına alınmıştır. Bu anlaşma ile adada 650 kişilik bir askeri garnizon bulundurma hakkı

kazanmıştır. Bu durum Türk Dış Politikasında Kore'ye asker gönderme kararı sonrasında yaşanan ikinci radikal kırımın noktasını teşkil etmektedir. Zira bu yeni durum, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ilk defa "kendi sınırları dışında" sürekli olarak asker bulundurma hakkının elde edilmesidir.

Özetle söylenebilir ki; Menderes İktidarları çok zorlu ve radikal kararlar almak suretiyle siyasetin üretileceği bir dönemde iktidar olmuştu. Kendi iktidarları öncesinde alınan kararların ve oluşumlarında etkisinde siyasi tercihler üretmek ve bunu da siyasete dökmek durumundaydı. Nitekim Türkiye, ABD'nin NATO merkezli siyasal ve askeri açılımlarında önemli bir unsur olarak daima yanında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1960–1965 ARASINDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

I.1. 27 Mayıs 1960 İhtilalinin Hemen Öncesinde Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet Yakınlaşması

1960 ihtilali sonrasında Türkiye- ABD arasındaki ilişkilerin dönüşümü ve ABD'nin yeni askeri idare ile geliştirmeye çalıştığı ilişkilerin seyrini anlamak için; Menderes Dönemi Sovyet Politikalarının doğru anlaşılması önemlidir. Hem ABD ilişkilerine olan etkisinin görülmesini noktasında hem de darbenin arkasındaki gücün ABD olup olmayacağını şeklindeki iddiaların değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Daha önce Türkiye'nin NATO'yla bütünleşme sürecinde yaşananları ve bu sürece etki eden faktörleri değerlendirirken de gördüğümüz gibi; Sovyet tehditleri algılaması Türk-Amerikan ilişkilerinin şekillenmesinde en önemli faktörlerden birisiydi. Bu tehditler zamanla ortadan kalktığı görülmekle birlikte, Türk dış politikası için en büyük fobi olma ya da öyle sunulma gayreti ile kullanılmaya devam edilmiştir. Sovyet notalarıyla başlayan süreçte yaşanan gelişmeler dünyada o dönemde yaşanan Blok'lar arası yumuşama politikaları ile bire bir uyum içinde seyretmiştir. Bu noktada yumuşamanın gerçek bir yumuşama mı yoksa konjektürel bir yumuşama mı olduğunun izahı önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini ve ilişkilerin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü değerlendirmek gerekmektedir.

İsmet İnönü Döneminde, daha savaş bitmeden kendini belli etmeye başlayan Sovyet tehdidi algılaması, savaş sonrası dünyanın şekillenmesini sağlayan Anlaşmalar esnasında da kendini göstermeye başlamış ve Türkiye'nin ABD başkanlığındaki kuruluşlara dâhil olma arzusuna kuvvet kazandırmıştı. Menderes'in NATO'ya dâhil olmak için Meclis kararını bile gerekli görmeyerek Kore'ye asker gönderilmesi gibi radikal kararların alınmasına da neden olan en önemli unsurlardan birisidir. Aslında Batı Blok'una dâhil olma arzusuyla bir takım girişimlerde bulunulurken, Sovyet tehditlerinin yöneliminde birtakım farklılaşmalar görülmeye başlanmıştı. Şöyle ki; 1946 yılının Ekim ayından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye için oluşturduğu yakın tehdit ortadan kalkmış gibiydi. Zira Sovyet Liderleri Türkiye üzerindeki istekleri dile getirmeyi durdurmuştu. Bu gelişmeden 1953 yılına kadar geçen sürede iki ülke arasında ciddi bir yakınlaşma söz konusu olmamış ama herhangi bir Sovyet tehdidi kendisini göstermemişti. Bu duruma rağmen unutulmaması gereken nokta; bu yakınlaşmadaki saklı gerçeğin birinin de; Türkiye'nin tarafsız kalması sonrasında Sovyetler Birliğinin isteklerine daha rahat ulaşma şansı bulabilecek olması düşüncesinin yatıyor

olabileceğidir.

1953 yılından sonra da yeni Sovyet yönetimi Türkiye ile dostluk ve barış içinde yaşamak istediğini gösterir jestlerde bulundu. Buna rağmen Türk Liderler SSCB'yi Türkiye için yakın olmasa bile potansiyel bir tehdit olarak algılamaya devam ettiler ve bu yüzden ABD ve NATO'yla sıkı ilişkiler içinde olmaya büyük önem atfettiler.¹

Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkileri yoğunluk kazanırken Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde ise daha önce olduğu gibi çok kötü bir seyir izlememekteydi. Zira bloklar arasında da bir yumuşama dönemi belirmişti. Türk-Sovyet ilişkilerinde de bu yumuşama durumu kendisini göstermeye başlamıştı.

Süreç şöyle gelişmişti; Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında belirgin yumuşama Stalin'in ölümünün ardından (5 Mart 1953) geldi. Çünkü Stalin'den sonra SSCB, dış politikasını özellikle kapitalist ülkelerle olan ilişkileri açısından bir gözden geçirmeye tabi tuttu. Batıyla ilişkilerde "barış içinde bir arada yaşama" politikası izlemeye başladı. Bu politik yaklaşım SSCB'nin Türkiye'nin de içinde bulunduğu komşularıyla ilişkilerini geliştirme yönünde önemli sayılacak adımları atmasıyla devam etti.

Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953 tarihli bir nota ile Türkiye'ye yönelik isteklerinden vazgeçtiğini resmen bildirdi.²

Sovyet Notası Ankara'da fazla ilgi görmediği gibi, kuşkuyla da karşılandı. Hükümetin ilk günlerde resmi bir açıklama yapmaktan kaçınması medeniyle, Türk gazeteleri haberi başka kaynaklara dayandırmak suretiyle verme yoluna gittiler: "Paris Radyosu Rusya'nın bize bir nota vererek iki memleket münasebetlerindeki eski gerginliği hafifletme teklifinde bulunduğu bildirildi."³

Türkiye, Mayıstaki Sovyet notasına 18 Temmuz'da cevap verdi ve Boğazlar meselesinin Montrö sözleşmesi ile düzenlendiğini hatırlattı. Ayrıca da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM'nin 1953 yılı açılış konuşmasında bu konuya şöyle değindi.

"Takriben 8 Aydan beri Rusya'nın ve diğer Kominform devletlerinin lisanlarında nisbi bir yumuşama müşahade edilmektedir.(...)Bu devletlerin bu yeni bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak maddi deliller mevcut olmadıkça, hükme varmanın hatalı olacağına şüphe yoktur. Zahiri sulh Taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulhsever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam edilmektedir.(...)biz realist bir düşünce ile bu yolda, yalnız ağızların değil, vakıalarında konuşmasını görmek

¹ Kemal H.Karpat (der), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, E.J.Brill, Leiden, 1975,s.1-2

² *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1953

³ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1953

istiyoruz.”

Bu notayı karşı Sovyet notaları takip etti. Bunda Türkiye ile ilişkilerin geliştirilme gayesi sezilmekteydi. Görülen oydu ki yeni Sovyet notaları ilişkilerin daha da yumuşaması amaçlanmaktaydı.

Gerek 30 Mayıs notası ve gerekse ona verilen yanıt, en nesnel biçimde, her iki devletin o anda izlemekte oldukları dış politikalar çerçevesinde değerlendirilebilir: SSCB açısından bu nota ne sadece Stalin’in ölümüyle doğrudan ilgilidir, ne de Sovyet dış politikalarından bir sapmadır... Ülkede ekonomik yapı değişmekte, dış politika da Stalin’in etkisinden kurtulduğu için buna uyum sağlamaktadır. Diğer yandan, en az bunun kadar önemlisi, Sovyet yöneticileri ülkelerine karşı yürütülen “çevreleme” kampanyasını kırmak istemektedir.⁴

Nitekim Kasım 1954’te, Ekim Devriminin yıldönümü nedeniyle Kremlinde verilen kabulde Bulganin Türkiye ve İran büyükelçilerine SSCB’nin yakın geçmişte bu ülkelerle ilişkilerde yanlışlar yaptığını, ama bu yanlışlara Stalin’in neden olduğu ve bunların yenilenmeyeceğini söyledi. Kruşçev, 1955’te geçmişteki güzel ilişkilere göndermeler yaparak, bugünkü tikanıklık nedeniyle de sadece Türk tarafının suçlu olmadığı ve kendilerinin de ilişkilerin kötü seyrinde hatalarının olduğu itirafında bulundu.

Bu arada Türkiye’nin tavırlarına ve müttefikler nezdinde girişimlerine baktığımızda, ilişkiler bağlamında bu sıcak yaklaşımlar yaşanırken Türkiye’nin çeşitli sebeplerden dolayı müspet karşılık vermediği hatta NATO’nun aktif üyesi olarak topraklarını Amerika’nın hizmetine sunmaktan geri durmadığı görülmektedir. Buna ek olarak, Türkiye daha da ileri giderek Sovyetleri “çevreleme” politikasının önemli bir katılımcısı olarak SSCB’ni rahatsız edici tavırların içinde olmakta bir beis görmemekteydi. Şöyle ki; Amerika’nın nükleer başlıklı füzelerini ülkesinde konuşlandırılmasına izin vererek Batı Bloğu’nun politikalarında önemli bir obje olmaya devam ettiği görülmekteydi. Bu girişim Sovyetler nezdinde hoş karşılanmamakla beraber eski tehditkâr dil terk edilerek Türkiye’ye nota verilmeye devam edilmekteydi. Aralık 1957’de Türkiye’ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi gündeme geldiğinde, Bulganin bu füze rahatsızlığına karşı Türkiye’nin çevrenin aktif rolünü bildiği halde 13 Aralık 1957’de yolladığı notada bunu yumuşak dille belirttikten sonra iyi ilişkiler temennisinde bulunmaktaydı.

Tüm bu yumuşak dile rağmen; Türkiye’nin, ABD’nin U-2 uçakları ülkesindeki Amerikan üslerinden kalkmalarına izin vermesi ve ülkesine nükleer başlıklı füzelerinde konuşlanmasına müsaade etmesi nedeniyle; yeterli müspet karşılığa bulunmadığı ortadaydı. Bunda ise, Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik krizin ve Amerikan yardımlarına olan

⁴ Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, Cilt 1, s.513

gereklilikten kaynaklanan sebeplerin çok önemli bir gerekçe olduğu unutulmamalıdır.

SSCB'nin ise Türkiye ile ilişkilerde tercih etmiş olduğu yumuşama süreci; küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin etkisinde şekillenmekte olan bir süreçti. Bu nedenle de notaların doğru anlaşılması için, küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin de doğru anlaşılması gerekmektedir. Bunun anlaşılması, Menderes Hükümetlerinin de neden ilişkileri 1958 yılına kadar geliştirme amacına yönelik bir girişime yönelmediğini gösterecektir. Şöyle ki; Kruşçev Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956 yılındaki XX. Kongresinde ünlü “barış içinde bir arada yaşama” kampanyasını açmış bulunmaktaydı. Kruşçev, Kongre'de yaptığı konuşmada büyük devletlerarasındaki ilişkilerin gelişmesi, Avrupa'da gerginliğin azaltılması, silahsızlanma, atom silahlarını yasaklama, Avrupa'da kollektif güvenlik sisteminin kurulması gibi yumuşamaya yönelik unsurlarını açıkça ortaya koymaktaydı. Ayrıca da Eisenhower ile Kruşçev silahlanma yarışı da dâhil olmak üzere dünya politikasını ilgilendiren konularda bir zirve konferansı yapmayı kararlaştırmışlardı. Yaşanan bu Doğu-Batı yumuşaması, bütün dış politikasını A.B.D. ile sıkı bir ittifaka yönelik yapan Türkiye açısından gelecekte pek getirisi olmayacağını ortadaydı. Şimdi cevap bulması gereken soru ise şuydu; Değişme eğilimi gösteren Doğu-Batı ilişkilerinin yeni ortamında Türkiye, ABD'nin gözünde aynı önemli yeri tutabilecek miydi?

Bunun içinde yapılan gezi sırasında oluşan kanaatler belirleyici olacaktı. Başbakan Menderes CENTO Bakanlar Konseyi toplantısı için 1959 Ekiminde Washington'a gittiği zaman gazetecilere Sovyet politikasının değişmediğini söylemiş ve Eisenhower-Kruşçev görüşmeleri konusunda şu yorumda bulunmuştur: “Kişisel olarak ben önemli herhangi "bir şeyin değiştiğine ait gerçek bir kanıt görmüyorum. Bir değişiklik olduğu sonucuna varmadan önce Sovyet davranışlarını iyice izlemeliyiz.” demektedir. Anlaşılan oydu ki; Menderes gelişmelerin varacağı noktayı anlamaya ve yöntem geliştirmeye çalışmaktaydı. Bu arada Türkiye'nin, Doğu-Batı görüşmeleri konusundaki endişesi Washington tarafından yakından da izlenmekteydi. Başkan'ın 1959 Aralık ayındaki CENTO başkentleri gezisi, Türkiye'deki kuşkuları gidermek için çok uygun bir fırsat olmuş Başkan, Ankara'da (6–7 Aralık) büyük bir coşkunluk ve “Güvensiz Barış, Barış Değildir”, “Barış, Evet-Taviz, Hayır” gibi Türk hükümetinin endişelerini belirtmek açısından anlamlı pankartlarla karşılanmıştır.⁵

Eisenhower'ın ziyareti, iki müttefik hükümet arasında yüksek seviyedeki son toplantı olması açısından da önem taşımaktadır. Öte yandan, iki ülke arasında 10 yılı aşkın bir süre yürütülen ittifak ilişkilerinin vardıgı noktayı da belirlemektedir. Ziyaret, süslü ve kamuoyuna yönelik sözcüklerinden arındırıldığı zaman, şu açıkça ortaya çıkmaktadır. Gelişen ve değişen

⁵ Zafer, 7 Aralık 1959.

uluslararası ortamda Türk-Amerikan ilişkilerini 1952'lerin içtenlik ve sıklığında tutmak zordur ve Türk hükümetinin isteklerinden bağımsız olarak bu ittifak ilişkisi, A.B.D.'nin uluslararası politikasındaki, daha doğrusu Sovyetler Birliği'ne karşı tutumundaki değişiklikler sonucu, değişiklik ve dalgalanmalara bağlı olarak şekillenecektir.

ABD tarafından Türk tarafının kaygıları giderilmiş gözükmemekteydi. Bu arada tüm bu gelişmeler yaşanırken SSCB'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında da büyük değişimler görülmüştü. 1958'den sonra ciddi bir değişim yaşamaya başlandı. 31 Ekim 1959'da Kruşçev, yerleştirilen füzelerin SSCB güvenliğini tehdit oluşturmalarına rağmen, ilişkileri iyileştirme isteklerini ileten bir konuşma yaptı.⁶ Bunu başka demeçler takip etti. Nitekim bu üslup ikili ilişkilerde ciddi bir değişime neden olacaktı.

⁶ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1959

I.2. Başbakan Adnan Menderes'in Moskova Gezi Kararının Açıklanması

1959'a gelindiğinde Türkiye'deki idarecilerden Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler hakkında müspet iletiler gelmeye başladı.28 Şubat tarihli Zorlu'nun demeci ve 1 Kasım tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında Bayar'ın demeci ilişkilerde yumuşamaya ivme kazandırdı. Basında ise ilişkilerin iyileşmesi gerektiği üzerine yazılmış olan yazılar yer bulmaya başladı.

Tüm bu yaşanan gelişmeler Aralık ayında Sağlık bakanı Lütfi Kırdar başkanlığında bir heyetin Moskova'yı ziyareti ile daha da anlamlı kılındı. Ziyaret öncesi 26 Kasım 1959'da dışişleri Bakanı Zorlu, Büyükelçi Rijov onuruna bir yemek verdi. Nezaket yemeği olduğu ifade edilen buluşma hem Eisenhower'ın ziyareti öncesine denk gelmesi, hem de bu yemeğin teamüllerin dışında bir uygulama olması bakımından önem taşımaktaydı. Yemek "hem iki ülke arası ilişkilerde hem de Türkiye'nin Tüm Dış Politikasına yön veren Batı Bloğu eksenli Dış Politikasında radikal bir dönüşüm mü oluyor?"değerlendirmelerine yol açmıştır.

Kırdar'ın bu ziyaretini önemli kılan diğer bir sebep'te 1939'dan bu yana bakan düzeyinde yapılan ilk ziyaret olmasıydı. Bu ziyaret sırasında hem muhalefet hem de iktidar geçmişte iki ülke ilişkilerinde yaşanan krizler nedeniyle Sovyet yöneticilerin yapmış oldukları itiraflar hakkında samimi olduklarını düşündüklerini belirten beyanatlarda bulunmuşlardır.

Bu arada Zorlu'nun Sovyetlere Birliği'ne açılımı ne zaman karar verdiği hakkında net bir şey söylemek oldukça zordur. Ancak bu fikrin, SSCB Komünist Parti'nin 20. kongresinden sonra ortaya çıkan uluslararası ortama bağlı olarak geliştirdiği tahmin edilebilir. Fransız elçinin raporu, bu girişimin batılı ülkeler tarafından dikkatli bir şekilde izlendiğini ve nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Fransa'nın Ankara Elçisi Spitzmuller, 30 Kasım 1959'da Dışişleri Bakanlığına yolladığı telgrafta Zorlu'nun aniden Sovyet Elçiliğine yemeğe çağrıldığını, bunun şimdiye kadar görülmemiş bir olay olduğunu, Zorlu'nun daveti savunmak amacıyla "SSCB ile ilişkilere esneklik kazandırılmasının doğal olduğunu, ama bunu yaparken çok büyük bir temkinlilik içinde harekete edeceğini" söylediğini rapor etmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkiler yıllar yılı en alt düzeyde kalmış iken 11 Nisan 1960 günü Ankara'da ve Moskova'da yapılan bir açıklama diplomatik çevrelerde büyük bir etki göstermiştir. Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı resmen ziyaret edeceği, bunun ileride Nikita Kruşçev tarafından iade edileceği kamuoyuna duyurulmuştur. Ayrıca haberde Menderes'in Moskova ziyareti için önceden haber verildiğini bilgisi geçilmiştir.⁷

⁷ *Hürriyet*, 12 Nisan 1960

Nitekim 9 Nisan 1960'ta iki ülke başkentinde aynı anda açıklanan ortak bildiride; iki ülke arasındaki ilişkilerin restorasyonu amacıyla yapılacak karşılıklı ziyaretler bildirilir. Başbakan Menderes'in SSCB'nin vekiller Heyet Başkanı'nın özel daveti üzerine bu ziyaretin gerçekleştirileceği vurgulanmaktadır. Haberde yabancı elçilerin bu geziyi şaşkıncı bulmadığı da belirtilmektedir.⁸

Cumhuriyet gazetesi bir gün sonra manşetten: "Türk-Sovyet müşterek tebliği bütün Dünya'da geniş ilgi uyandırdı." şeklinde haber yapmıştı. Ayrıca haberin devamında Moskova ve Washington'un tavrını; Moskova "Yapılacak ziyaretler, dünya barışı için önemli bir adım teşkil edecektir." derken Washington'un bu ziyaretler ile ilgili tavrını ise: "ABD bu ziyaretlerin Ortadoğu'daki havayı yatıştıracağını ummaktadır" şeklinde vermektedir. Yine aynı gazetenin yazarlarından M.Piri, Dış politika köşesinde: "Türkiye'nin, Rusya'da karşılıklı emniyete dayanan bir dostluk havasına girmesi, Ortadoğu'daki huzursuzlukları büyük çapta azaltacağı için Sulha büyük makyasta yardımı olacaktır." şeklinde yorumlamaktaydı.⁹

Aslında bu ziyaretin çok daha öncesinde DP'nin ve Hükümetin lider kadrolarının Sovyetler Birliği'nin tavırlarının samimi olduğuna dair fikirlerini Meclis'te ya da basın toplantılarında ifade etmişlerdir.

Dışişleri Bakanı 9 Ocak 1960'da bütçe görüşmeleri sırasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerine değinerek "yumuşamanın habercisi olan bir takım işaretler vermiştir" demek suretiyle Sovyet Rusya'nın yumuşama noktasındaki davranışlarının samimi olduğunu düşündüğünü bildirmiştir.¹⁰

Fatin Zorlu bu ziyaret hakkında soru soran yerli ve yabancı medya mensuplarına verdiği beyanatlarda, Blok içinde farklı algılamalar olmasına da engel olmak amacıyla; Türkiye'nin izlediği bu politikanın bloklar arası yakınlaşmanın bir gereği olduğu ve başka gayeler taşımadığı noktasında odaklanmaktaydı.

Daha iki ay öncesine kadar Doğu Bloku ile iki taraflı temasların yararsızlığı kanısında olan Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile "dostluk ve selamet içinde" yaşamak istediğini, başka devletlerin başbakan ve bakanlarının Moskova'ya gitmiş olduklarını söyleyerek "bizim için böyle temaslara devam etmemek diye bir şey yoktur. Tekrar ediyorum, Rusya ile dost geçinmekten memnun oluruz. Bunda menfaatimiz vardır" şeklinde konuşmaktaydı.¹¹

Bu arada Hürriyet gazetesinden Feridun Bellisar "Bu gezi Doğu-Batı arasındaki

⁸ *Hürriyet*, 13 Nisan 1960

⁹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1960

¹⁰ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1960

¹¹ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1960.

ilişkilerde yaşanan yumuşamanın bir sonucudur” şeklinde değerlendirmekteydi.¹²

M.Piri ise köşesinde Le Monde’nin Moskova gezi yorumunu aktardıktan sonra gazetenin yorumuyla:“ Bu gezi Menderes hükümetinin bir politika değişikliği olarak görülmemelidir” şeklinde vermektedir.¹³

Menderes’in Moskova gezisi projesi başta bir şaşkınlığa neden olduktan sonra tartışmalara da yol açtığı görülmüştür. Tartışmaların sonunda bu ziyaretin bir politika değişikliği olmadığı noktasında mutabakata varılmıştır. Genel yaklaşım, Menderes’in genelde batılı devletlerden, özelde ise ABD’den umduğu desteği sağlayamaması nedeniyle, bir bakıma Sovyet kartını oynamak suretiyle Batılı devletlere baskı yapmayı amaçladığı şeklindedir.

Onlara göre; Menderes’in ve Zorlu’nun görüş ve tutumları o kadar netti ki, Türkiye’nin dış siyasetinde bu oranda bir radikal değişiklik, kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılan batı bağlarından bu derece keskin dönüş ve gerileme yol açması bile söz konusu olamazdı.

Nitekim dönemin önemli şahitlerinden olan Emekli Büyükelçi; Hamit Batu’da bu konuda bırakın Batı’dan uzaklaşmayı, bu ziyaretin Batı’nın bilgisi, dahası onayı ile yapıldığını bildirmekteydi. Bu düşüncesini şu şekilde ifade etmekteydi: “öğrendik ki hükümetimiz ittifak içinde uygulanan istişare usulleri çerçevesinde Moskova ile temas niyetini Amerikan Hükümetine önceden bildirmiş, Washington da ziyaret kararına herhangi bir itirazı olmadığını belirtmiştir.¹⁴

Oral Sander Menderes’in gezisini ekonomik zorluklara bağlamaktadır: “Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni havası içinde ve ekonomik zorlukların etkisiyle, Türkiye Başbakanı özellikle yardım için Moskova’ya gitmeyi planlamıştır.” Feroz Ahmad da Menderes’in ziyaretini ekonomik beklentilere bağlamakla birlikte bunun tehlikeli şantaj yanına dikkat çekmektedir; “Eisenhower (yönetimi)(Menderes’e Ekim 1959’da)para vermeyi reddetti. Bu noktada, o zamana kadar kararlı bir soğuk savaşçı olan Menderes, gelecek temmuzda Sovyetler Birliği’ni ziyaret etmeye karar verdi. Bu karar oldukça dikkat çekiciydi; çünkü Menderes ABD’de bulunduğu sırada kendisini dinleyen Amerikalıları, Sovyetlerin detant girişimlerine aldırmamaları, böyle bir düşmana güvenilmeyeceği konusunda sürekli uyarılmışlardı” ; Mete Tuncay ise özetle, bu gezinin Amerika tarafından hoş karşılanmadığını ifade ettikten sonra, bu gezinin ekonomik gerekçelerden kaynaklandığını ve ihtiyaç olunan parayı bulmak amacıyla yapıldığını bildirmektedir. Ayrıca bu gezinin

¹² *Hürriyet*, 18 Nisan 1960

¹³ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1960

¹⁴ Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 2000, s.111

sonrasında ABD'nin 27 Mayıs darbesine göz yumarak bir anlamda karşılık verdiğini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda tarihçi Mete Tuncay Menderes'in Moskova'ya gidişini ekonomik nedenlere bağlamakla beraber bunu ABD'nin 27 Mayıs Hareketine karşı takındığı tavır ile ilişkilendirme yoluna gitmektedir:“Yeterince vurgulanmayan bir nokta, Menderes'in ekonomik sıkıntılara çare aramak için son zamanlarda Sovyetler ile ilişki kurmaya çalışmış olmasıdır. ABD'nin 27 Mayıs Müdahalesine ses çıkartmayışının nedeni, büyük olasılıkla bununla ilgiliydi”¹⁵

Tüm bu yorum ve değerlendirmeler ışığında Moskova gezisinin ekonomik yardımın da ötesinde anlamlar taşıyabilme potansiyeli taşıdığı ortadadır. Çetin Yetkin bu ihtilal hareketinin arkasında ABD'nin olduğunu net olarak ifade etmektedir. Bu düşüncesini dile getirdiği çalışmasında, Menderes iktidarının ABD ile geliştirmiş olduğu ilişkilerden dönüş yapabileceğine dair bir kanıt olarak; DP Milletvekillerinden ve Yassıda sanıklarından Mithat Perin'in bir anısını anlatmaktadır. Anıda özetle; 1954 yılında Almanya'dan yardım almak amacına yönelik olarak yapılan bir gezi sırasında heyetin yaşadıklarını anlatmaktadır. Bu anlatılanların önemi ise; Türk tarafının sanayileşme arzusuna dair yaptıkları girişimlerin Batı tarafından nasıl engellendiğine dair önemli bilgiler ihtiva etmesindendir. Türkiye'nin ekonomik kalkınmaya yönelik olarak talep etmiş olduğu yardımların engellenmesi üzerine; Dışişleri Fatin Bey'in masaya vurup kalktığı ve ardından Ren nehri üzerindeki gezi esnasında Ludwig Erhard'ın Menderes ve refakatindekilerin yanına gelerek; “Ağır sanayi için neden bu kadar ısrarcısınız” demesi anlatılmıştır. Buna mukabil olarak Menderes'in “Sizin pişmiş toprağınızı çimento olarak almamızı mı istiyorsunuz, Türkiye bunu aşmıştır” şeklinde cevap vermesi vurgulanmaktadır. Adnan Menderes'in bu ifadeleri üzerine ise Erhard'ın “Siz tarıma yatırım yapın ürünün karşılığını peşin verelim” açık teklifini yapması oldukça ilginçtir. Menderes'in “Biz sizin hiçbir şeyinizi istemiyoruz” diyerek oradan uzaklaşıp Amerikan Barda “Bırakın bu pis herifleri, hep kafalarında bizi geri bıraktırmak var. Bunun için ellerinden geleni yapıyorlar” sitemini Türk heyetinde bulunanlara iletmesi ise; Menderes'in Sanayi yatırımlarına, batı'nın bakışının ne yönde olduğu noktasında güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu tepki; ‘gerçek sanayi hamlesi için acaba Sovyet yakınlaşması mı amaçlanmaktaydı?’ diye düşünülmesine sebep teşkil edebilecek bir durumdur.¹⁶

Bu gelişmelerin yaşandığı zamanda SSCB tarafından Türkiye'ye çok düşük faizli kredi teklifleri sunulmaktaydı.

¹⁵ Akalın, a.g.e, s.111-112

¹⁶ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yayıncılık, Ankara,1995, s.51-53.

Çetin Yetkin'in bu görüş ve değerlendirmelerine destek olan ve yine kendisinin de önemsedığı diğer bir belgede, *Milliyet*'te Nur Batur'un yayınladığı; "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-ABD kavgası ve 27 Mayıs'a doğru" yazı dizisinde bahsetmiş olduğu gizli rapordur. Bu rapor oldukça önemlidir. Zira İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarının İngiltere'ye verdiği gizli raporda özetle "ABD'nin Menderes ve Zorlu'dan yatırımları durdurarak kararlar almalarını, sanayileşmeden vazgeçmelerini istediği, ABD'nin Menderes ve Zorlu'nun tutumlarından hoşnut olmadıklarını belirtmektedir."¹⁷

Yine aynı yazı dizisinde Zorlu Döneminde Dışışleri'nde Ticaret İşleri Genel Müdürü olan Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık'ın; "Menderes ve Fatin Beyi deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı" demesi önemlidir. Anlaşılan odur ki; ABD özerk ve başına buyruk bir Türkiye arzulamamaktaydı. Onlar çevreleme siyasetine tam teslimiyet beklemekteydi. Yine DP İktidarı döneminde Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri İktisadi İşler Yardımcısı, Melih Esenbel'de özetle "ABD'nin yıllık büyüme hızının %8-9'dan %4'ler seviyesine indirilmesini ve devalüasyon yapmasını istediğini ve Menderes'in de buna direnerek devalüasyon yapmayarak inşaatına başlanmış olan yatırımların bitirilmesini sağladığından bahseder"¹⁸

Anlaşılan odur ki; Türkiye'ye biçilen rol tarımdır. Sanayileşmeden genelde Batının özelde ise ABD'nin hammadde deposu olma ve sanayi mallarını satacağı bir Pazar olmanın dışında da bir şey arzu edilmemekteydi. Nitekim Barker ve Thonburg raporları da bu yöndedir.¹⁹

Demokrat Partili Adnan Selekler'in; "Emperyalizmin, tarıma dayalı ekonomik büyümesi ile Türkiye'yi bir Pazar olarak muhafaza etmek isteyeceğini, sanayileşme gayretlerinin karşısına çıkacağını, yadırgasak bile bilmeliyiz 'Batılı devletlerin dostları yoktur, yalnız çıkarları vardır' sözü daima geçerliliğini korumaktadır. İşte, DP iktidarına da olanlar da böyle olmuştur." demesi önemli bir gerçeği ifade etmektedir.²⁰

ABD, DP iktidarının dizginlenmesi için 1954'ten 1958'e kadar döviz ve yardım musluğunu kapaması DP iktidarının da zor günler geçirmesine neden olmuştur. Tüm bu yaklaşımlar ve amaçlananlar DP yönetimi tarafından bilinmekteydi. Ürkütmeden yeni bir

¹⁷ *Milliyet*, 13-19 Şubat 1989

¹⁸ Yetkin, *a.g.e.*, s.54.

¹⁹ Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye-Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, Afa Yayınları, İstanbul, 1986 s.82.

²⁰ *Milliyet*, 26 Mayıs 1980

siyasi açılım yapma gereği duyulması tüm anlatılanlar ışığında daha da anlamlı durmaktadır. Nitekim ziyaret haberi de dış basında büyük bir yankı bulmuştur. Dönem detant dönemi olduğu için doğu ve batı arasındaki ilişkilerdeki yumuşamaya yeni bir halka olarak düşünülebilir. Fakat bu gezinin çok daha önceden tasarlanan bir takım yönlerinin de olduğu gözden kaçmamaktadır.

Moskova elçiliğimizin o yıllardaki müsteşarı Hamit Batu tanık olduğu bir olayı şöyle anlatmaktadır: “1959 yılının sonlarında Ankara’dan aldığımız bir telgrafta, opera sanatçımız Leyla Gencer’in Bolşoy’da ve S.B’nin başka merkezlerinde temsil vermek için Moskova’ya geleceği bildirildi...11 Nisan tarihli açıklama genellikle ani ve beklenmedik bir karar olarak yorumlanır. Ancak Leyla Gencer’in 5 ay kadar önce ilk “kültür elçimiz” olarak Moskova’ya gitmesi, siyaset değişikliğinin uzunca bir süreden beri düşünüldüğünü kanıtlayan bir olaydır.”²¹

Bu ziyaretler, Türk Dış Politikasında bir nirengi noktası teşkil edebilecek önemde idi. Türk tarafı gezi öncesi ulusal güvenlik, siyasal anlaşmalar, silahsızlanma gibi konularda NATO ve CENTO çerçevesinde politika izlemeyi sürdüreceğini, füzeler konusunu tartışmayacağını ve CENTO üyesi ülkeler ilgilendirecek hiçbir mevzuyu tartışmayacağını karşı tarafa kabul ettirmişti. Fakat 27 Mayıs Askeri darbesi ziyaretlerin gerçekleşmesini engellemişti.

Kimilerine göre bu ziyaretlerin hemen öncesinde bir askeri darbenin yapılmış olması ihtilalin sebeplerinden birisinin bu ziyaretler olduğu intibasının oluşmasına neden olacaktı. Cüneyt Akalın’a göre; 27 Mayıs ihtilali Moskova gezisi yapılmadan gerçekleşmiştir ve gezi yapıldıktan hemen sonra gerçekleştirilmiş bir hareket değildir. Akalın’a göre bu hareket yani 27 Mayıs hareketi “Türk Silahlı Kuvvetleri”nin bir hareketidir.²² Ama Sovyet Birliği-Türkiye yaklaşmasına engel olduğu ve süreci 5 yıl dondurduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca da darbe sonrasında Türkiye tamamen ‘birkaç kamuoyuna mesaj niteliğindeki söylemleri saymazsak’ Amerikan potasına daha da yaklaşmıştır. İhtilalin ardından Ordu tamamen NATO konseptine uygun halde yeniden düzenlenmiştir. Binlerce subay kadrosunda yer alan asker gerçekçi kabul edilemeyecek basitlikteki gerekçelerle tasfiye edilmiştir.

İhtilal öncesinde Türk ordusu tamamen NATO ordu yapılanmasının tersine bir görüntü vermekteydi. Rütbeli kadrosunun ordu içindeki oranına bakıldığında piramit şeklinde değil de; ters piramit şeklinde bir görüntü kendisini göstermekteydi. Bu nedenle NATO merkez karargâhı tarafından Türk ordusu içinde ciddi bir rütbeli tasfiyesi elzem görülmekteydi. Bu

²¹ Akalın, *a.g.e.*,s.113

²² Akalın, *a.g.e.*,s.159.

bağlamda bu derece radikal sayılabilecek tasfiyeleri en hızlı ve köklü şekilde bir askeri iktidarın gerçekleştirebileceği de unutulmamalıdır. Nitekim ABD'nin yeni yönetime karşı para musluklarını sonuna kadar açmış olması ve Menderes yönetiminin istediği meblağların çok üstünde olan parayı yeni idarenin hizmetine vermesi; en azından yeni yönetime karşı duruşunun destekler yönde olduğunu gösteren gelişmelerdir.

1.3. 27 Mayıs Darbesi ve Bazı Değerlendirmeler

Bilindiği üzere Adnan Menderes'in Moskova ziyareti gerçekleşmeden 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbe ile Menderes hükümeti devrilmişti. Öncelikle ifade edilmesi gereken nokta; net bir şekilde bu darbenin ABD'nin izniyle ya da yardımıyla gerçekleştirildiğinin şu an itibari ile kanıtlanmanın mümkün olamayacağıdır.

Araştırmacılara açılan Amerikan arşiv vesikalarını çalışmalarında kullanarak birtakım sonuçlara varan Cüneyt Akalın; 27 Mayıs darbesinde Amerikan Yönetiminin herhangi bir şekilde ilişkisinin olmadığı yönünde bir yaklaşım sergilemektedirler. Bunu da 27 Mayıs Hareketi'nin Ankara'daki ABD elçisinin beklemediği bir anda meydana geldiğini vurgulamak ve 27 Mayıs günü Washington'a yolladığı telgraftaki bilgilerinden yola çıkmak suretiyle yapmaktadırlar. Yine yaptığı çalışmasında ihtilalin arkasında ABD'nin olamayacağı ABD Gizli istihbarat raporlarından örnekler de vermek suretiyle kanıtlanmaya çalışmaktadırlar. Kısaca bu çalışmada Amerika'nın darbe ile ilgisi olamayacağı Amerikan belgelerinden yola çıkılarak kanıtlanma yoluna gidilmiştir. Bunun tam zıddı bir yaklaşımı dillendirmenin ise; Türk ordusunun yüce şahsiyetine karşı yapılmış bir saygısızlık olarak görme eğilimi de taşımaktadırlar. Bunu da 27 Mayıs ihtilalinin getirilerinden bahsederek darbenin bir anlam da özgürlükçü bir ortam oluşturduğunu ve yeni askeri idarenin ülkeyi daha bağımsız bir konuma taşıma arzusunda olduğundan bahsetmek suretiyle yapmaktadır. Söylenmeyen ise; askeri ihtilalle alaşağı edilmiş olan yönetimin demokratik bir seçim sonrasında; halkın özgür seçimi ile iş başına gelmiş olduğu gerçeğidir.

Özellikle vurgulamamız gereken nokta; Türkiye, ABD'nin hala bölgeye yönelik politikalarında en önemli ortağı; zaman zamanda stratejik ortak olma vasfındaki bir ülke konumundadır. Bu nedenle de Türkiye de yapılan darbelerde ABD yönetiminin bir şekilde parmağı olsa bile bunun belgelerini kamuoyu ile paylaşmayacağı gerçeğidir. Bu darbe, Kennedy tarafından tasfiye edilmiş olan birtakım grupların ve onun lider kadrosunun etkisinde şekillenmiş bir darbe bile olsa, ABD yönetiminin bunu bir şekilde saklama gereği duyacağı bir gerçektir. Zira böyle bir belgenin Türk kamuoyu tarafından hiçte hoş karşılanmayacağı malumdur.

Böyle bir açıklama iki ülke arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olacak bir gelişmeye sebep teşkil edecektir. Bu olmasa bile Türk kamuoyu bunu öğrendikten sonra, ABD ile kurulacak olan tüm siyasi ilişkilere karşı bir güvensizlik durumu oluşacaktır. Tüm bu nedenler ABD yönetiminin Türk halkını, bundan sonraki siyasi açılımlarında karşısına almamak için; bu belgeleri araştırmacıların hizmetine sunmaması akıllıca bir yaklaşımdır ki; Bu belgelerin ifşasını beklemek ise, düpedüz hayalcilik olarak değerlendirilmelidir.

Bu arada 27 Mayısçılar bugüne kadar vermiş oldukları demeçlerde, yayımladıkları anılarında; böyle bir bağlantının olamadığını belirtmekte ve bağlantı iddialarını şiddetle reddetmektedirler. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda İhtilal'in Amerika'nın bilgisi dışında yaşandığı noktasında odaklanmaktadır.

Darbe ile Menderes iktidarının sona erdiği ve 5 yıl süre ile Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin tamamen soğumaya terk edildiği malumdur.

Darbenin hemen ardından iktidara el koyan askeri idarenin ilk işi; NATO ve CENTO'ya olan bağlılıklarının beyan edilmesidir. Bu askeri idare ABD yönetimi tarafından hemen tanınmış ve yeni yönetimi övücü beyanatlar gazetelerde yer almıştır. Hem yerli hem de yabancı medyada Eisenhower'ın Org. Cemal Gürsel'e muvaffakiyetler dilediği bildirilmiştir.²³

Bu muvaffakiyet dileme haberlerin ardından gazetelerde 2 Temmuz da Amerikan başkanlık Fonundan Türkiye'ye yardım yapılacağı bildirilecekti. Bu gelişmenin üzerinden 3 gün geçmeden gazeteler Amerika'nın 1 Milyar dolarlık yardım yapacağı duyurdular.²⁴ Anlaşılan oydu ki; yeni yönetim ABD tarafından kabul görmüş ve ilişkiler yine eskiden olduğu gibi bir seyir izlemeye başlamıştı. Bu arada yeni yönetim çok radikal bir kararı uygulamaya almış, askeriyede bozulan dengeleri düzeltmek için yüzlerce general ve subayın tasfiyesini gerçekleştirmeye başlanmıştı. Gazeteler bu tasfiye haberlerini manşetten halka duyurmaktaydılar.²⁵ Bu durum Türk ordusunun komuta kademe mevkesinde olanların fazla birikme yapma durumundan kurtararak, NATO standartlarına taşınmasını sağlayan bir gelişmedir.

Türk dış politikasında ciddi bir dönüşümün yaşanmasının arifesinde böyle bir darbe olması şüpheleri kuvvetlendiren bir gelişme olmakla beraber; bu hareketin tamamen iç siyasi gelişmelerin doğal bir yansıması olarak düşünmekte mümkündür. Yalnız burada cevap bulması gereken nokta; dışarıda Sovyetlere karşı 1965'e kadar oldukça mesafeli bir duruşa neden olan ve orduda çok ciddi ve asla bir sivil inisiyatifin gerçekleştiremeyeceği açılımları yapacak bir ihtilal hareketinden CIA'in haberinin olmadığını iddia etmek pek gerçekçi durmamaktadır. Zira CIA 1950'li yılların başından Küba'daki Domuzlar körfezi fiyaskosuna kadar geçen sürede birçok ihtilalin bizzat planlayıcısı ve icracısı olduğu açık bir şekilde ortadadır. Bu nedenle Türkiye'deki oluşumu anlamadığı ya da gözden kaçırdığını iddia etmek pek makul görülmemelidir.

Cüneyt Akalın çalışmasında ihtilalin hemen öncesindeki dönemin detente dönemi

²³ *Cumhuriyet* 17 Haziran 1960

²⁴ *Hürriyet* 5 Temmuz 1960

²⁵ *Cumhuriyet* 4 ve 16 Ağustos 1960 ve *Hürriyet*, 7 Ağustos 1960

olduğu bilgisini vermektedir. Bu durumunda etkisiyle birçok Avrupa ülkesinin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirdiğini ve bu ilişkilerin ABD tarafından da problem olarak görülmediğini vurgusunu yapmaktadır. Ama Türkiye'nin özelde Ortadoğu ve Balkan politikalarında genelde de tüm küresel dengelerde en belirleyici coğrafi unsurlardan biri olduğu unutulmaktadır. Bizim de çalışmada ortaya koyduğunuz şekliyle, birçok örnek bulunmaktadır ki; Türkiye'nin bu tarz bir yönelime girmesinin Amerikan politikalarına olası zararları öyle kolayca göze alınabilecek bir mesele değildir. Türkiye'nin ABD siyasetindeki önemini en yetkin ağızlardan verdiğimiz için bunları burada tekrar etmeyeceğiz.

Bu konuda iddialı sayılabilecek bir incelemeyi gerçekleştiren Cüneyt Akalın'ın çalışmasında özet olarak, İhtilal'in ardında Amerika'nın bulunmadığını ifade etmekte ve ihtilalin Amerika tarafından net olarak görülmediğini de vurgulanmaktadır. Bunları ifade ederken de; Amerikan belgelerinde de ifade edilmekte olan ve Allen Dulles'in 25 Mayıs tarihinde darbeyi keşfettiğini, fakat bu öngörünün ABD dışişlerini ve başkanlığı harekete geçiremediğini bilgisi üzerinden giderek; Dışişleri Bakanlığının bu verileri değerlendiremediği sonucuna varmaktadır.

Bu yaklaşımın ve bu bilginin tutarsız yönlerini ortaya koymak suretiyle gözden kaçan bir takım noktaları düzeltmek durumundayız: Bunlardan ilki Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve CIA direktörü Allen Dulles'in iki kardeş olmasından hareketle; Allen'in Dışişleri ile iletişiminin tam olmadığı yönündeki yaklaşımın tutarsız olduğu ortadadır. İkinci çok önemli bir nokta ise; ABD yönetimi kendi menfaatleri ya da bölgesel dengelerde radikal çözümlere neden olan her türlü oluşum karşısında kendisini konumlamış olmasıdır. Bu duruma örnek teşkil edecek olan bir takım itiraflar bunu açığa çıkarmaktadır.

Bunlardan ilki Henry Kissinger'in İran'daki darbede ABD yönetiminin parmağı olduğunu dillendirmesidir. İdealizm perspektifiyle yazdığı Diplomasi yapıtında İran Başbakanı Musaddık'ın 1951'de İran petrol endüstrisini millileştirmesi ve Abadan'daki petrol kompleksini koruyan İngiliz Birliklerinin ülkeyi terk etmesini istemesinin ardından, İngiltere'nin Amerikan istihbarat destekli darbe girişimini itiraf etmesi oldukça önemlidir. Kissinger; Musaddık tarafından yapılan meydan okumanın, iki yıl sonra Birleşik Devletlerin onu devirmek için bir hükümet darbesini teşvik edince sona erdiğine dair itirafı şu şekilde yapmaktadır. “O günlerde Washington, gizli operasyonları, askeri müdahaleden daha çok hukuka uygun bulmaktaydı.”²⁶ demekteydi.

Kissinger'in de itiraf etmiş olduğu gibi, İran'da meydana gelen 1953 darbesinde ABD'nin rolü olduğu bilinmektedir. Bu darbe ile ilgili belgeler kamuoyuna yeni

²⁶ Kissinger Henry, *a.g.e.*, s.491.

açıklanmıştır. Stephen Kınzer'in kitabında²⁷ incelediği İran darbesi ile ilgili bilgiler ışığında delillendirdiği CIA darbesi bizde ki darbelere de farklı bir anlam kazandırmaktadır.

Şu hususu belirtmek gerekir, ABD'nin CIA vasıtasıyla İran'da gerçekleştirdiği darbeyi yapan kadro ile Menderes zamanında Amerika'da o an yönetimde olan lider kadro aynıdır. Bu kadronun İran'daki Musaddık rejimini sona erdiren kadro olması ve izlenmiş olan metot ile Türkiye'de yapılan darbenin oldukça benzer yönlerinin de bulunması ayrıca da önem taşımaktadır. Bu arada bizzat bu darbenin CIA adına gerçekleştirilmesi görevini yapan Kermitt Roosevelt kitabında²⁸ tüm süreci en ayrıntısına kadar anlatır. Çalışmasını son kısmında "biz bu darbe de başarılı olduysak; orduyu ve halkı yanımıza çektikte olduk. Musaddık'ın karşısında doğru konumlanma sağladık" şeklinde itirafta bulunmakta, bu itiraftan ardından da bu operasyondan sonra yapılan bazı darbe organizasyonlarında neden başarısız olduğunu izah ederken, bu darbelerin alt yapılarının iyi sağlanmadığından dem vurmaktadır.

İran'daki darbenin ardından çıkan söylentilerde ihtilalin ardındaki gücün Amerikan İstihbaratı olduğu ifade edilmişti. Fakat bu durum yakın zamana kadar da kanıtlanamamıştı. Ta ki; bazı şeyler gizli kalmamalı diye düşünen kişi ya da kişilerin, kaydı tutulan bu CIA operasyonunun belgelerinin bir kopyasını, 2000 yılında New York Times'a sızdırmasıyla olayın gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Bu darbenin organizasyonu; Eisenhower'ın yönetimi devraldığı 20 Ocak 1953'ten hemen sonra John Dulles ve kardeş Allen Dulles tarafından yapılmıştı. Belgelerin ayrıntılarından darbenin çok gizli ve mükemmel bir organizasyonla yapıldığı anlaşılmaktadır. Organizasyonu yapan kadro 27 Mayıs darbesinden 7 sene önce, Musaddık gibi lideri sadece dolaylı olarak menfaatlerine zarar verildiği için devirmişti.

Aynı kadronun, Amerikan Politikalarındaki süreklilik prensibini ve istikrarını ortadan kaldıracak bir girişime ses çıkartmadığını ya da en azından, darbe işini kurumsal bir şemsiye altında yapılandıran bir kadronun, Türkiye'deki darbeden haberi olmadığını düşünmek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Menderes Hükümetinin radikal bir siyaset değişikliğine yol açabilecek olan Sovyet Açılımı; Amerikanın açılımlarında radikal sapmalar yapma potansiyeli açık olan bir girişimdir. Bu gerekçelerle ziyaretle geliştirilmeye çalışılan ilişkilere ses çıkarmayacağını düşünmek pek makul görülmemektedir. Bunun da ötesinde; en azından darbeler konusunda icracı durumunda olan bir kadronun; Türkiye'deki olası darbe belirtilerini hiçbir şekilde hesaplayamadıkları ya da süreci anlayamadıklarını düşünmek ve bunu dillendirmek doğru bir yaklaşım olamaz.

²⁷ Stephen Kınzer, *Şah'ın Bütün Adamları 'Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'daki Terörün Kökenleri'*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

²⁸ Bkz. Kermitt Roosevelt, *Karşı Darbe*, Nehir, İstanbul, 1989

İki darbenin benzer yönlerine bakıldığında Türkiye'deki darbe de İran darbesi gibi düşük rütbeli subaylar tarafından her şeye rağmen gerçekleştirilmiş bir harekettir. Bir kere iki darbenin de mükemmel bir alt yapısı vardı. İkinci önemli nokta da şudur; iki darbenin de ardından Amerikan etkisi iki ülkede de mükemmel bir şekilde tekrar sağlanmıştır.

Bu arada CIA Direktörü Allen Dulles'in ABD yönetimini bilgilendirme konusunda etkisiz kaldığı kabul görecektir bir izah olamaz. Çünkü O, Amerikan CIA'ının en önemli şahsiyetidir. O göreve geldikten sonra CIA uluslararası darbe organizasyonlarına da katılabilecek şekilde, onun tarafından yeniden yapılanmıştır.

Dulles Küba'daki darbe gibi bir düzine darbenin de planlayıcısıydı. Nitekim Küba'ya düzenlenen darbede başarısız olduğu için, Başkan Kennedy tarafından Küba Operasyonu sonrasında en iyi ortamın oluşmasını bekledikten sonra istifaya zorlanmıştır. Yani tasfiye edilmiştir.²⁹

²⁹Richard Reeves, *President Kennedy: Profile of Power New York*, Simon and Schuster, 1993, s.103

I. 4. 1960 Sonrasında Türkiye’de Toplumsal ve Siyasi Durum

I.4.1. Askeri Darbe Sonrası Yapılan Seçimler, Seçim Sonuçları ve 1960–1971 İktidarları

İktidara el koyan subayların uluslararası ilişkilere bakışı ve müttefiklerle olan ilişkilere yaklaşımı, Radyodaki ilk konuşmada ifade edildiği gibi;“Gayemiz, Birleşmiş Milletler anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk’ün ‘Yurtta Sulh, Cihan’da Sulh’ prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO’ ya inanıyoruz ve bağlıyız” şeklindeydi.³⁰

Nitekim bu yeni idare meşruiyet problemlerini aşmak için ve iktidarı darbe ile almış olmaları nedeniyle kendilerine yönelecek tenkitleri karşılamak için; yönetimi en kısa zamanda tamamıyla sivillere devredeceklerini ilan etmişlerdir.

Yeni rejim NATO’ya, CENTO’ya bağlılığını bildirmiş ve konuya ilişkin ABD büyükelçiliğine bilgi vermiştir. New York Times, 2 Haziran 1960 tarihli nüshasında “Yeni yönetimin batı dünyasına olan bağlılığını ve bir süre sonra serbest seçimin yapılacağı açıklamalarına olan memnuniyetini” açıklamış, buna paralel olarak ABD yönetimi bu yeni yönetimi derhal tanımaktan geri durmamıştır.³¹

Nitekim Yeni Anayasa’yı hazırlamakla görevlendirilen kurucu meclis yaklaşık bir ay sonra siyasi parti faaliyetlerine izin vermiştir.

Bu iznin ardından CHP ve CKMP’ nin yanında siyasi dalgalanmalara neden olacak olan AP (11 Şubat1961), ile TİP (13 Şubat 1961)’de Türk Siyaset hayatına girecek yeni siyasi partiler olarak kurulmuştur.

MBK iktidarı görünüşte 15 Ekim 1961 genel seçimleri ile oluşan parlamento’nun ilk toplantısına kadar devam etti. 25 Ekim 1961’de askeri komitenin üyeleri yeni anayasaya göre oluşan tabii senatörlük unvanıyla; Milli Birlik Grubu (MBG) adıyla Cumhuriyet senatosu’nda fiili olarak göreve başladı. Bu kurum 12 Eylül 1980 yılında yine bir askeri darbe neticesinde kaldırılana kadar görevlerini 19 yıl boyunca sürdüreceklerdir.³²

Seçimler bu Tabii Senatörlük gibi özel konum yaratmanın yanında sonuçları itibari ile de birçok sürprizi uhdesinde taşımaktadır. Çünkü iktidardan alaşağı edilen ve lideri ile iki önemli bakanını idama götüren sürecin ardından onların misyonunu taşıdıkları iddiasında olan ve Demokrat Parti’nin devamı olduklarını ifade eden; AP, CKMP ve YTP’nin oyların %62’sine ulaşmaları bir anlamda yapılan idamların mahşeri vicdanda kabul görmediği şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.

³⁰ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960 tarihli gazetelerde yayınlanan bildirge

³¹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, 2006 İst.59.

³² Sürece dair tüm gelişmeler ve TBMM’ye dair her şey için; www.TBBM.gov.tr.

Seçimlerde en çok oyu alan parti sıfatı ile CHP genel başkanı hükümet kurma görevi aldı, fakat seçim sisteminin bir cilvesi olarak, Senato’da CHP’nin 36 senatrne karşın AP 71 senatrle temsil edilecekti. Nitekim bu durum ileride yaşanacak krizlerin de habercisi olan bir gelişmeydi. Normal şartlarda muhalif CHP karşısında bir ortak koalisyon oluşturmak durumunda olan diğerk partiler bir hükümet oluşturma ortamına sahip olamadılar. Nitekim ilk hükümet CHP-AP arasında kurulmuştur.

20 Kasım 1961–1 Haziran 1962 arasında görevde kalan ilk koalisyon hükümeti sırasında CHP ile Demokrat Parti’nin devamı iddiasındaki AP arasındaki kan uyuşmazlığı devam etmiş ve mali yapıdaki sorunlar nedeniyle bitmeyen kavgaların bir sonucu olarak hükümetin ömrü kısa sürmüştür. Haziran 1962’deki 15 günlük bunalımdan sonra,³³ 25 Haziran 1962–2 Aralık 1963 arasında faaliyet gösteren 2.İnönü Koalisyonu ortaya çıkarılmıştır. Bu koalisyon da YTP ve CKMP’ nin desteğı ile oluşturulmuştur.

17 Kasım 1962’deki yerel seçimler AP’nin büyük zaferi ile sonuçlanmış ve seçimden güçlenerek çıkmıştır.³⁴ Bu seçimin sonucunda CHP ile koalisyona yanaşmayan AP’nin g kazandığı ve diğerk partilerde de ciddi kan kayıpları yaşandığı görülmüştür. Bu sorunlar yaşanırken İnönü bağımsızların da desteğı ile 3.koalisyon hkmetini kurmuştur. Bu koalisyon hükümeti kurulmasında o sırada yaşanmakta olan Kıbrıs olayları da etkili olmuştur. şöyle ki; yaşanan sürecin de etkisiyle; YTP, CHP’ye dışarıdan destek sağılamış ve koalisyon gerçekleştirilmiştir.

Bu durum Kıbrıs gelişmelerinin iç politik yaşama olan bariz etkilerinden biridir. Nitekim yaşanan bu gelişme iç siyaset ile dış siyaset ilişkisinin birbirlerine olan etkiselliğini gösteren önemli bir gelişme olarak ta tarihte yerini almıştır. Özel şartlar altında kurulan bu hükümet Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüşümün nedeni olan Johnson mektubunun sarsıntısında (25 Aralık 1963–13 şubat 1965) nemli güç kaybı yaşayacaktır.

1964 Haziran’ında yaşanan Cumhuriyet senatosu seçimlerinde AP’nin artan oy oranı ile elde ettiğı %50,3’lik oy AP’nin 51 senatrlkten 31’ini elde etmesini sağılamıştır. Bu sonuçlar AP’nin hükümeti düşürtme stratejisine ivme kazandıran bir gelişmedir. Nitekim 13 şubat 1965’te yapılan bt oylamasında 3.İnönü Koalisyonu da düşürülmüştür.

1961–1965 dönemi iki ülke arsındaki ilişkilere bakıldığında ise; Türkiye’de anti-Amerikan dalğının hızla yükselmekte olduğı görülmüştür. Bu dönemde Türkiye siyasi gelişmelerinde önemli roller slenecek olan sosyalist Yn hareketi 30 binlik bir tiraja ulaşmıştır. Yapmış oldukları etkili yayınla Türk-Amerikan ilişkilerini ve NATO’yu tartışma

³³ *Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet* 10–25 Haziran 1962

³⁴ *Hürriyet, Cumhuriyet* 18 Kasım 1962

platformuna taşımıştır.

AP hükümeti bütçe görüşmelerinde hükümeti düşürünce yeni hükümet AP listesinden seçilen bağımsız Kayseri senatörü Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP, YTP ve CKMP'li üyeler tarafında oluşturuldu. Başbakan yardımcılığına AP'nin henüz milletvekili olamayan Genel Başkanı Süleyman Demirel getirilmiştir. AP'nin sürekli oyunu arttırması ve Silahlı Kuvvetlerin tavrındaki yumuşama ile 1970 sonuna kadar sürececek bir uyum süreci yaşanmıştır.

1965 seçimlerinin AP'yi iktidar yapmasının yanında en önemli sonuçlarından biri de, sosyalistlerin parlamento'da ilk defa bir grup (TİP) kurmalarına neden olmasıdır.

I.4. 2. Dönemin Siyasi Partileri ve Görüşleri;

Cumhuriyet Halk Partisi; Öncelikli olarak 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından oluşan yeni siyaset konsepti CHP'nin de oluru ile oluşmuş bir siyasi tabloydu. 2 Mart 1971'deki Muhtıra da CHP'liler tarafından genel olarak memnuniyetle karşılanmıştır. Bu durum, her iki ihtilalin de ardından CHP'nin tekrar siyaset dünyasında baş figür haline gelmiş olması etkili olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1960'lardaki temel problemi, yeni ortaya çıkmakta ve güç kazanmakta olan aşırı sol akımlara köylülerin, işçilerin ve entelektüellerin kaymasını engelleyip söz konusu grupların siyasi desteğini elde etmektir. İncelenen dönem içinde CHP lider kadrosu, aşırı sol grupların NATO ve ABD karşıtı propaganda ve protesto gösterilerine karşı durmuştur. Aşırı solun Türk halkı ve Türk siyaset hayatı üzerindeki etkisini kırmaya yönelik bir siyaset geliştirme çabası içine girmişlerdir. Bu amaca uygun olarak, parti başkanı İsmet İnönü partisinin ortanın solunda yer aldığını söylemiştir.

1965 seçimlerine ortanın solu olduklarını ifade ederek girmiş olan CHP, bu ifadeler nedeniyle muhalif çevreler tarafından “Ortanın Solu, Moskova Yolu” sloganlarıyla itham edilmiştir.³⁵

Parti'nin o dönemdeki ikinci önemli ismi olan, Bülent Ecevit ise kitabında şu ifadelere yer vermişti: "Ortanın solu, bu sele [aşırı sol akımlara] karşı en sağlam duvar, en etkili settir. Sağdakiler aşırı bir komünizm korkusuyla veya çıkarıcı duygularla, bu duvarı, bu seti yıkarlarsa, komünizme meydanı boş bırakmış, aşın sol akımların seline en elverişli ortamı hazırlamış olurlar."³⁶

CHP'nin lider kadrosu her zaman Türkiye'nin Batı ile kurulan tüm ilişkilerine büyük bir bağlılık ile yaklaşmışlardır. 1960'ların ikinci yarısında muhalefette oldukları dönemde ABD ve NATO'yla olan ilişkilere ve Kıbrıs konusunda Batının tutumuna yönelik eleştiriler getirmişlerdir. Bu eleştiriler dışında bazı CHP'liler 1965'te yaşanan bir takım gelişmelerin sebebi olarak; Amerika Birleşik Devletleri'nin partilerine karşı tutum alması ve partilerinin iktidara gelmemesi için çaba göstermesini gerekçe gösterdiler. Bülent Ecevit, 1960'larda Parti Genel Sekreteri iken ve 1970'lerde ise CHP'nin liderliğini yaparken; Batıyla ilişkilerde daha bağımsız politika izlenmesinin ve Doğu blok'uyla ilişkilerin iyileştirilmesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşıma rağmen CHP liderleri, Türkiye'nin Batının bir parçası olması gerektiğini ve NATO'nun da bir üyesi olması gerektiğine vurgu yaptılar.

³⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Ortanın Solu! Moskova'nın Yolu” *Son Havadis*, 18 Ekim 1966

³⁶ *Milliyet*, 29 Temmuz 1965.

İktidara geldiklerinde Batıyla ilişkilerin bozulmaması için büyük özen gösterdiler. Fakat 1964 yılında Türkiye'nin dış politikalarında bazı ayarlamalara gitmek zorunluluğu hissederek Batı ile olan ilişkilerde bir takım düzenlemelere gitmeye yöneldiler. CHP'nin Muhalefetteki yaklaşımları ve meselelere karşı konumlanması nedeniyle TİP ile ortak bir dış politik bakışa sahip olduğu iddia edilmiştir.

Amerika ve NATO aleyhtarlığının yoğun olarak yapıldığı sokak gösterileri yaşanmakta iken, bu aleyhtarlığın hızını kesmek için bir takım çabalara girdiler.³⁷ En yetkin ağızdan yapılan bazı açıklamalarda Türkiye'nin NATO'nun içinde kalması gerektiği ama mevcut ikili olan ya da olmayan anlaşmalarda varsa hata ve eksikliklerin düzeltilmesini talep ettiler.

Özetle 1964 sonrası yaşanan hızlı gelişmelerde CHP, Türk kamuoyuna yönelik verdiği mesajda; Türk dış politikasının belli başlı konularının gözden geçirmek suretiyle yeniden düzenlenmesi gerektiğini üzerine yoğunlaşmıştır.

Adalet Partisi (AP) : Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de kuruldu. Talip oldukları ve devamı oldukları vurgusu yaptıkları Demokrat Partinin seçmen kitlesinin de oyun alarak 1965–1971 yılları arasında tek başına iktidar oldular. İçeride Türk geleneksel yaşamından beslenen bir yapının devamını; dışarı da ise Batı'ya yüzü dönük ve Batı ile yakın bir işbirliği geliştirme amacına yönelik bir yaklaşım göstermektedir. Laiklik konusunda tavizsiz bir tutum takınmalarına rağmen; AP liderleri, halk yığınlarının siyasi desteğini elde edebilmek için halkın dini duygularına hitap etmek suretiyle de siyaset yapmaktan uzak durmadılar.

AP'nin iktidar olduğu yıllarda partinin bu yaklaşımı değişmemiştir. Bu durumu partinin 1965'te partinin seçime giderken yayınlamış olduğu Seçim Bildirgesi ile Aralık 1968'de toplanan AP Dördüncü Büyük Kongresinde kabul edilen parti programı açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki; iki bildirgede de Dış politika ile ilgili maddeler neredeyse aynı kelimeler ile tekrar etmiştir.(Md.85–87 ve Md. 91–92)³⁸

AP incelenen dönemde ülkenin kaderinde önemli roller yüklenen en önemli siyasi parti oldu. AP, Atatürk ilkelerin devamlılığını, Batı tipi demokratik ve ekonomik bir sistemin taraftarıydılar. AP'liler temel güç olarak gördükleri özel sektörün devlet tarafından yönlendirildiği, fakat kontrol altına alınmadığı ve kısıtlanmadığı karma ekonomik sistemi desteklemekteydiler.³⁹

³⁷ İsmet İnönü'nün bu beyanda konuşması için Bkz. *Ulus* 14 Ocak 1968

³⁸ *Adalet Partisi Programı ve Tüzük*, Orijinal Matbaa, Ankara, , 1969,s.37–38.

³⁹ İlgili bölümler için Bkz. Ferruh Bozbeyli,(der) *Parti Programları; Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri*, Ak Yayınları, İstanbul, 1970

AP'liler; sosyalist ve solcu akımları eleştirmekten ve CHP'yi de aşırı solcularla işbirliği yapmakla suçlamaktan çekinmediler. Tüm bunlarla beraber Parti ve lider kadrosu dış siyaset konseptini de devrin uluslararası dengeleri üzerinde gerçeklik eksenli olarak inşa etmek durumunda kalmıştır. Tarihin garip bir cilvesi olarak (Kıbrıs sorunu, uluslararası ortamda yalnızlık ve yumuşama gibi özel sebeplerinde etkisiyle) bazı iç ve dış faktörlerin zorlamasıyla daha esnek bir dış politika izlemeye ve Doğu bloku ve Üçüncü Dünyayla da ilişkileri geliştirmeye çalışan bir iktidar oldular. Ayrıca ABD'yle ilişkilerde, Türkiye'nin lehine bazı önemli değişiklikler de yapmak bu parti hükümetlerine düşmüştür. Bu durum AP lideri Süleyman Demirel'in "Türkiye'de hiçbir başbakan Birleşik Amerika'ya benim kadar hayır dememiştir" ifadelerini sık kullanabilmesini sağlamıştır.

Türkiye İşçi Partisi: Türkiye'deki aşın sol görüşlerin en önemli temsilcisi olan parti 13 Şubat 1961 'de kurulmuştur. Parti özellikle Mehmet Ali Aybar'ın Şubat 1962'de, genel başkan olmasından sonra büyük bir değişim geçirmiş ve uluslararası gelişmelerinde yansımasıyla; mevcut siyasi rejimden memnun olmayan işçilerin, sol görüşlü entelektüellerin ve öğrencilerin yoğun desteğini kazanmıştır. 1960 Anayasa'sının sunduğu özel bir ortamda TİP, etkili bir muhalif unsur olarak Meclis'te yer almıştır.

15 Milletvekili ile 1965'te TBMM'ye giren bu parti seçim bildirgesinde; "TİP tam bağımsız ve yüzde yüz milli bir dış politika izleyecektir. Bu, Kurtuluş Savaşının Atatürk politikasına dönüşür."⁴⁰ diyerek kendini ifade etmiştir.

Parti Türkiye'nin emperyalist kanatta kaldıkça düzlüğe çıkamayacağını ve Türkiye'nin bağımsızlığında en büyük engelin ABD olduğunu ifade etmiştir. Parti bildirgelerde NATO'nun Amerikanın öncülüğü ve tekelinde olan bir organizasyon olduğuna vurgu vardır.

Özetle TİP Türk dış politikasında temele inen ve Türk Dış Politikasında ciddi bir revizyonun şart olduğunu vurgulayan bir parti olmuştur. Yeni tartışma alanlarının keşfi bakımından da başarılı sayılabilecek performans göstermiştir.

TİP sahip olduğu milletvekillerinin sayısının çok ötesinde Türk siyasi hayatını ve kamuoyunu etkileyebilmiştir. Parti 1965 seçimlerinde 15 milletvekilliği kazanmasına rağmen hiçbir zaman homojen ve problemsiz bir parti olmayı da başaramamıştır. Parti içindeki ideolojik uyuşmazlıklar ve çatışmalar 1968 yılında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgaliyle iyice su yüzüne çıkmıştır. Kamuoyu önünde bu farklı bakış açıları tartışılmıştır. 12 Mart 1971'deki askeri muhtıranın ortaya çıkardığı yeni siyasi atmosferde TİP, anayasayı ve siyasi partiler kanununu ihlal ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. İhtilal Konseyi tarafından, TİP liderler kadrosu rejimi yıkmaya yönelik aşırı sol grupların gerçekleştirdiği faaliyetleri

⁴⁰ *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*, Yenilik Matbaası, İstanbul, ,1965.

kışkırtmaktan ve destek vermekten dolayı suçlu bulunmuştur.

Bu parti ve onun türevleri olan partikler, Türkiye'nin, ancak kamu sektörünü ekonominin en önemli ve yönlendirici unsuru haline getiren, sıkı bir kalkınma planı uygulayan ve ekonominin hayati sektörlerini devletleştiren bir sosyalist idare altında kalkınabileceğini iddia etmekteydi.⁴¹

Onların gözünde dış güçler ve onların içerdeki işbirlikçileri yabancı sermaye ve yatırımlar ile dış borçlar yoluyla Türkiye'yi yabancı devletlere bağımlı hale getirmişlerdi. Sol görüşlü yazarların bu konularda ortaya koyduğu düşünceler Latin Amerika ülkelerindeki bağımlılık teorisyenlerinin görüşleriyle aynı paralellikteydi. Dış politika, radikal sol gruplar açısından siyasi etkilerini artırmaları için iyi bir araç olma görevi ifa eden bir sahaydı. Nitekim 1960'larda revaçta olan Amerikan ve NATO karşıtlığıyla ortaya çıktıklarında seslerini Türk halkına gür bir şekilde duyurdular.

Parti taraftarları ve diğer aşırı sol unsurlar olarak tanımlanacak kesim; Amerika'nın Türkiye'de idarenin her birimine nüfuz etmiş ve NATO'yu ve ikili anlaşmaları kullanmak suretiyle de Türkiye'nin iç ve dış siyasetine tamamen hâkim bir unsur olduğunu iddia etmişlerdir. Türkiye'nin, ancak ABD'yle özel ilişkilerine bir son vermesi ve NATO'dan da çıkması durumunda tam bağımsızlığını yeniden elde edebileceğini savunmuşlardır.

Parti ve diğer radikal sol unsurlar merkeze aldıkları ABD ve NATO ilişkilerini sorgulamayı ve zararlarını açıklamayı bir vazife olarak değerlendirdiler. Öyle ki; Yön, Ant, Devrim, Türk Solu gibi gazete ve dergilerle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu da genel de Batıyı özelde ise Türkiye'nin ABD ile olan tüm ilişkilerini sorgulama yoluna gittiler. Batı bağlantısını eleştirmede adeta birbiriyle yarıştılar. Buna Akis ve Akşam gibi yayınlarda dâhil olacaktı.

Türkiye İşçi Partisi'nin 1969 seçimlerinde yenilenen seçim sisteminin de etkisiyle başarısız olması, radikal sol unsurların büyük bir kısmının, parlamenter sistemden uzaklaşarak kalabalıkların terör ve şiddete yönelmesine yol açtığı bir süreç yaşanmıştır. Öyle ki, işçiler ve üniversite öğrencileri gittikçe artan şekilde şiddete başvurup Üniversiteleri ve fabrikaları çalışamaz bir hale getirdikleri görülecektir.

Dev-Genç örgütüne bağlı olduğu düşünülen bir grup üniversiteli genç Türkiye'deki Amerikan personeline ve Amerikan bina ve araçlarına karşı yoğun bir terör kampanyası başlattılar. 6.Filo karşıtı gösterilerin organizasyonun da önemli roller oynadılar. Bu hareketler, İsrail konsolosunun Mayıs 1971'de kaçırılması ve öldürülmesinin ardından sert bir

⁴¹ Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm; Seçmeler, 1947–1967*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968; Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1970

politik uygulamaya karşılaştılar. Bu önlemler dizisi şüpheli görülen sol eylemciler ve onları kışkırttığı düşünülen üniversite profesörleri, politikacılar, gazeteciler ve yazarların da tutuklanmasıyla devam etti. Nihayetinde de Sol eğilimli periyodik yayınların faaliyetleri durduruldu ve Parti'de kapatılmıştır.

Dönemin İlişkilerine Etki Eden Diğer Siyasi Partiler: Millet Partisi(MP),Yeni Türkiye Partisi (YTP), Güven Partisi (GP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) – sonradan Milli Hareket Partisi- dönemin diğer partilerdir.

1961 yılında siyasi faaliyetler serbest bırakılınca, DP mirası bölüşümü için 3 Parti ortaya çıkmıştır. Adalet Partisi (AP),Cumhuriyet Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YDP)⁴² Bu partiler yekpare dış politika sergilememiştir. AP ve CHP'nin dış politika görüşlerinin karışımı olan görüşlere sahip olmuştur.Bu nedenle net olarak görüşlerini de ortaya koymak mümkün değildir.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve daha sonra isim değiştirmiş haliyle Milli Hareket Partisi (MHP); Osman Bölükbaşı önderliğinde CKMP 1946–1960 döneminde oluşmuş ve o zaman diliminde sürekli olarak Menderes-Bayar ikilisine karşı kendini konumlamıştı. Bu parti,1961'den sonra DP tabanına yöneldiği zaman Kamil Kırkoğlu gibi ilerici sayılabilecek unsurları da içine dâhil etmiş karmaşık bir yapı arz ediyordu.

Tüm bu karmaşıklığa rağmen bu parti milliyetçi kanadın temsiline yönelik talepleri olan bir partiydi. Nitekim 1965'te yaşanan gelişmeler sonrası bu iddia kuvvet kazanacaktı. 1965 sonrası dönemde partinin liderliğine getirilen Alparslan Türkeş 27 Mayıs 1960 ihtilalinin kudretli albayıydı. Ordu içinde idarenin sivillere devrinin geciktirilmesini isteyen radikal gruba dâhil olduklarından dolayı Milli Birlik Komitesinden uzaklaştırılmıştı.(Ünlü 14'ler tasfiyesi).

Alparslan Türkeş CKMP' nin başına geçtikten sonra partinin tek patronu durumuna geldi, partinin politikalarını da tek başına kendisi belirledi. Türkeş'in partisi 1965 seçimlerinde 15 milletvekilliği ve 1969 seçimlerinde ise oy oranını biraz artırmış olmasına rağmen yeni seçim sistemi gereği sadece 1 milletvekili elde edebilmiştir. MHP'nin dönemsel politik gelişmelere etkisi milletvekilleri vasıtasıyla değil de daha çok kendine bağlı gençlik örgütlerinin faaliyetleri nedeniyle olmaktaydı. Bunlar; Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve daha sonra Türkiye Ülkücü Gençlik Teşkilatıydı.

MHP'liler Türkiye'nin başka ülkelerde ortaya çıkan kapitalizm ve komünizm gibi

⁴² Ayrıntılı görüşler için; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950–1995*, İmge, İstanbul, 1996

sistemleri benimseyerek gelişmesinin mümkün olmadığına inanmışlardı. Onlara, göre Türkiye, tamamen kendi tarihine, milli değerlerine ve milli ruha dayanan ulusal bir sisteme ihtiyaç duymaktaydı. Bu sistem de ilkeleri Türkeş tarafından açıklanan Dokuz Işık sistemi idi.⁴³

Önerdikleri ekonomik sistem ise devletin gelişmeyi yönlendireceği ve ekonominin temel sektörlerini kontrol edeceği bir karma ekonomi sistemi idi. MHP'lilerin düşüncesinde din yani İslam, Türk kültüründen sonra ikincil bir konumda gelmekteydi. İslam'ı bir yaşam biçimi, bir siyasi sistem olarak değil fakat Türk kültürünün en önemli ayrılmaz parçalarından biri olarak değerlendirmekteydiler. Bunla beraber mücadelelerinde halkın desteğini elde edebilmek için dini duygulara hitap etmekten de geri durmadılar. MHP milliyetçilerinin gözünde uluslararası komünizm ve onun Türkiye içindeki ajanları olduklarını iddia ettikleri aşırı sol unsurlar Türkiye'nin bağımsızlığı açısından en büyük tehlikeydi. Tasfiye edilmeleri milletin bekası için öncelikli bir görevdi.

Yeni Türkiye Parti YTP: 1950'li yıllarda ispat hakkı savaşımını veren ve Hürriyet Partisi'ni kuran akımın kaynaklarına dayanıyordu. Parti Genel Başkanı Ekrem Alican'dı. 1961'de parti oluşurken partiye Deniz Baykal gibi bazı öğretim üyeleri de katılmıştı.

Bu Dönemde Kurulan ama O Dönemde Etkiselliği Sınırlı Olan Bir Parti Olarak, Milli Nizam Hareketi: Türk Siyasi Hayatının en önemli İslamcı lideri olacak olan Erbakan bu dönemde Adalet Partisinin daha muhafazakâr ve İslami eğilimli grubun başını çekmekteydi. Ancak AP'den milletvekili olması reddedilmesini ardından 1969'da bağımsız milletvekili olarak parlamentoya girdi. 26 Ocak 1970'te Milli Nizam ismindeki ilk partisini kuracaktı. Ancak 20 Mayıs 1971'de anayasanın laiklik ile ilgili maddeleriyle uyuşmadığı belirtilerek partisi kapatılacaktı.⁴⁴

Ekim 1972'de Milli Selamet (MSP) ile tekrar siyasi yaşama dönüş yapacak ve 1973 seçimlerinde % 11,8 ile 48 Milletvekili kazanarak 1974'te CHP ile bir koalisyon hükümeti kurarak ABD ve Batı ile ilgili ilişkiler bağlamında birçok radikal kararda aktif rol oynayacaktı.

⁴³ Bkz. Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1975 ve *Yeni Ufuklara Doğru*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974.

⁴⁴ *Resmî Gazete*, [Anayasa Mahkemesi, [siyasi parti-kapatma] «E.S: 1971/1; K.S: 1971/1; K.G: 20.05.1971,» 14072 (14 Ocak 1972)].

1.4. 3. 1960'lar da Yaşanan Siyasi Tartışmalar ve Türk Toplumunun durumu

Bu dönemde iki ülke arasında yaşanan ilişkilerin anlaşılması için; dönemin siyasi tartışmalarının ve yaşanan ekonomik gelişmelerin anlaşılması önemlidir.

Feroz Ahmad'a göre 1961–1971 yılları arasındaki dönem “vesayet demokrasisi”nin başarısızlığı”nın⁴⁵ kanıtlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin ilk yarısında iktidarın askerlerden sivillere geçmesiyle ilgili sıkıntılar yaşanmış, birbiri arkasından gelen darbe girişimleri ortaya çıkmıştır.

Çeşitli baskı ve zorlamalarla oluşturulan koalisyon hükümetlerinin altından kalkamadığı iç ve dış gelişmelerin bunattığı bir Türkiye gözlemlenmiştir. Bununla beraber Altmışlı yıllar ekonomik ve sosyal gelişme açısından önemli başarıların elde edildiği, bu gelişmelerin siyasal planda bazı yansımalarının olduğu, sosyal hareketliliğin hızlandığı, planlı ekonomi pratiğinin kamu ekonomisini yönlendirdiği, Türkiye'nin toptan bir dönüşüm yaşadığı bir dönem olmuştur.

1965 genel seçimleri sonucunda ortaya çıkan tablonun istikrarlı bir hükümet yapısına imkân vermesi, koalisyon hükümetleri sıkıntılarına son vererek halkın güçlü desteğine sahip tek parti iktidarının kurulmuş olması, yakalanan istikrar ortamında ekonomik ve sosyal planların ve kalkınma programlarının uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye bu alanda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1963–1967) ortalama yüzde 6,6 büyüme başarısını gösteren İkinci Beş Yıllık Kalkınma planı döneminde (1968–1972) ortalama yüzde 7,1 büyümüştür.⁴⁶

Ekonomide bu oranda bir büyüme trendinin yakalanmış olması toplumun sadece ekonomik hayatını değil, tüm sosyal hayatını, siyasal eğilim ve taleplerini de dönüştürücü etkiye sahipti. Büyüyen ekonominin emek talebini karşılamak için nüfus köylerden kentlere doğru akarken köylü nüfusu azalmış kent nüfusu ise artış göstermiştir. İlk askeri darbenin olduğu 1960 yılında toplam nüfusun yüzde 31.92'si kentlerde yaşarken bu oran 10 yıl sonra 38.45'ler seviyesine yükselmiştir.10 yıllık periyotta kentli nüfustaki yüzde 7'ye varan bu artışın çok yüksek bir artış olduğu unutulmamalıdır. Bu dönem Türk toplumunun tüm alanlarda ciddi bağlamda bir dönüşüm sürecini yaşadığı yıllar olarak görülmelidir.

Dönem içinde ekonomik bağlamda yaşanan gelişmelere bakıldığında ise; 1961 yılında kişi başına düşen ortalama GSMH 194,1 dolar iken 1970 yılında bu rakamın 538,8 dolara çıktığı hesaplanmıştır. Nerede ise iki buçuk misliden fazla bir artış söz konusudur.

⁴⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1981)*, Hil yayınları, İstanbul, 1994,s.212–334

⁴⁶ TOBB; *İktisadi Rapor 1978*,Ankara, s.10

Bu artışta özellikle Almancı denen işçilerimiz tarafından gönderilen dövizlerin payı çok önemlidir. AP iktidarı döneminde yaşanan ciddi ekonomik sıçramalarda bu gurbetçi paralarının yanında; iyi giden havaların bir neticesi olarak yüksek verimli hasat dönemlerinin de yaşanması etkili olmuştur. Öyle ki bu dönemde yaşanan bu verimlilik; yine DP döneminin ilk dönemlerini hatırlatan bir bolluğun yaşanmasına neden olmuştur.

Toplumun büyük kesiminin ancak filmlerde gördükleri ve sahip olmak istedikleri Buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi o dönem için lüks sayılabilecek olan eşyalar evlerde yer almaya başlamıştır. Öyle ki bu eşyalar bu dönemde yaşanan gelişmeler ile sıradan eşya konumuna inmeye başladı. Montaj otomotiv sanayi gelişme gösterdi ve iç pazarı güçlü tutan bir konuma ulaştı.

I.5. 27 Mayıs İhtilalinin Ardından ABD ile Yaşanan İlişkiler (1960–1965)

Bu dönemde iki ülke arasında yaşanan gelişmelerin anlaşılması için iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarının dayandığı temellerin ve meselelere bakışlarındaki farklılıkların hangi nedenlere dayandığının görülmesi gerekmektedir.

İncelenen bu dönemde yaşanan gelişmeler gerçekte Türk dış politikasına⁴⁷ yaklaşımlarda ve meseleleri algılamada önemli etkileri olan gelişmeleri ihtiva etmektedir.

27 Mayıs 1960 ihtilali ile başlayan süreçte Türkiye-ABD ilişkilerinin etrafında döndüğü ve diğer ilişkilerine de şekil veren iki önemli konu vardır. Bu iki konu bundan sonraki ilişkilere de yön vermeye devam edecek olan ve özellikle de Türk Kamuoyunun ABD ile olan ilişkilerine daha bir temkinli durmalarına neden olacak gelişmelerdir.

Yalnız bu iki olay eksenli yaşanan gelişmeler sadece iki ülkenin yaklaşımlarından etkilenen değil; bilakis küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin etkisinde şekil bulan konulardır.

Bu iki mesele 1960–65 yılları arasında kurulan hükümetleri ve 65 sonrasında iktidarı devir alan AP'nin de genelde tüm dış politik ilişkilerine; özelde ise ABD ile olan ilişkilerini sorgulamalarına neden olan gelişmelerdir. Bu nedenle sürece etki eden gelişmelerin ya da konuların köklerinde yer alan bir takım yaklaşımların ve yaşanan uluslararası boyuttaki gelişmelerin de anlamlandırılması gerekmektedir.

İncelenen dönemde tüm ilişkilerin odağında yer alan iki unsur yer almaktaydı; bunlardan ilki; Küba Füze krizi, diğeri ise Kıbrıs'ta Türk tarafının radikal sayılabilecek bir açılımı sonrasında yaşanan Johnson mektubu meselesidir.

Bu iki olay da o dönemde yaşanan bir takım uluslar arası gelişmelerin etkisinde ve paralelinde gelişen meselelerdir. Aslında büyük rekabetin ve hassas dengelerin bir bakıma uzantısı olarak şekil bulmaktadır.

Küba Krizi, Türkiye-ABD ilişkilerinde bu dönemde de devam eden ilişkilerin hangi gerekçelere dayandığını ve ilişkilere yön verici unsurlarında, müttefiklerin her ikisi tarafından mı, yoksa ittifakın büyük ortağı olan ABD tarafından mı şekillendiğini, açık bir şekilde gösteren ilk önemli gelişmedir. Bu kriz sırasında yaşanan pazarlıklar daha sonra kamuoyuna mal olmuş ve Johnson Mektubu ile birlikte, 1960'lı yılların ikinci yarısında iki ülke ilişkilerinin sorgulanmasını ve ilişkilerde dönüşümü sağlayıcı bir etkiselliğe sahip olmuştur. Kriz yaşanırken Türk tarafının vermiş olduğu tepkiler ve ABD'ye olan mutlak güven de

⁴⁷ Dış Politika, genel olarak, “Bir devletin kendi sınırları dışında milli menfaatlerini gerçekleştirmek için izlediği amaç, hareket tarzı ve kullandığı unsurlar” diye tanımlanmaktadır Bkz. A.Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, A.Ü.S.B.F Yayını, Ankara, Sevinç Matbaası,1966, s.297.

dikkat çekici bir unsurdur. Bu güven ancak sorgulama süreci başlamasının ardından yerini güvensizliğe bırakacaktır.

İlk olarak Küba Krizine giden süreçte yaşanan bir takım gelişmeleri ve gelişmelerin hangi dayanaklara dayandığını; İkinci olarak ta Johnson mektubuna giden süreçte Kıbrıs ekseninde yaşanan gelişmeleri ve gelişmelerin hangi dayanaklara dayandığını inceleyeceğiz; ardından da iki olay eksenli tüm gelişmeleri ayrıntılarıyla değerlendireceğiz.

I. 5.1 Türkiye-ABD İlişkileri Ekseninde Küba Krizi

I. 5.1.1. Küba Krizine Giden Süreçte Küresel Bağlamda Yaşanan Gelişmeler

Küba Krizine giden süreçte ilişkilere yön veren temel unsur insan faktörü olduğundan o dönem insanının ilişkilere yaklaşımını ve ruh halini değerlendirmek suretiyle; yaşanan küresel rekabetin kırınım noktalarını ortaya koyarak; krize giderken yaşanan süreci anlaşılır kılmaya çalışacağız.

1950’li yıllarda bütün kuşaklar her an patlak vereceğine ve insanlığın geniş çapta bir yıkım yaşayacağına inandığı bir küresel nükleer savaşın gölgesi altında yetiştiler. Aslında her iki tarafında diğer tarafa saldırmak niyetinde olmadığına inananlar bile; tam olarak kötümser havanın etkisinden kurtulamıyorlardı. Çünkü geniş kabul gören Murphy Yasası (“İşlerin kötüye gideceği varsa, er ya da geç kötüye gider”) inancı insanlığı ilgilendiren sorunlarda en güçlü genellemelerden biri olarak görülmekteydi.

Aslında objektif olarak değerlendirildiğinde görülmekteydi ki; Soğuk Savaşın özelliği dünya savaşı tehlikesinin yakın oluşu değildi. Dahası vardı: her iki tarafın kıyamet retoriğine rağmen, her iki süper gücün hükümetleri, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda ortaya çıkan, oldukça eşitsiz ancak kimsenin meydan okuyamadığı bir güç dengesine yol açan küresel güç dağılımını kabul etmiş durumdaydılar. SSCB kızıl ordusunu kullanmak suretiyle etki alanında bulunan bölgeyi genişletme yolunda bir girişimde bulunmamıştı. Aslında iki kutup arasında Avrupa’daki sınır ya da bir anlamda rekabet çizgileri 1943-45’li yıllarda ortaya çıkmış durumdaydı. Bu bağlamda bir iki istisnai rekabet ve açılımlar dışında (Asya genelinde Vietnam ve Kamboçya özelinde) dünyanın durumu savaştan hemen sonra önemli ölçüde istikrar kazanmıştı.

1953 gibi erken bir tarihte, Sovyet tanklarının Doğu Almanya’daki ciddi bir işçi sınıfı ayaklanmasına karşı komünist denetimi yeniden kurmasına sessizce izin verildiğinde, SSCB, Birleşik Devletlerin komünizm “devirme” çağrılarının sadece aşırı duygusal bir radyo yayını olduğunu biliyordu (ya da öğrenmişti). O zamandan itibaren, 1956 Macar devriminin gösterdiği gibi, Batı, Sovyetlerin hâkim olduğu bölgeden uzak duracaktı.⁴⁸

Bu gelişmelerde de açıkça görüldüğü gibi; Soğuk Savaş’ı bir Soğuk Barış olarak yapılan bir zımnî anlaşmanın geçerliğini koruduğu bir dönem olarak görmekte mümkündür. Bu yaklaşımda SSCB’nin bir kez nükleer silahları edindiğinde –atom bombasında Hiroşima’dan dört yıl sonra (1949), hidrojen bombasında ABD’den dokuz ay sonra (1953)- geliştirme becerisi göstermesi oldukça belirleyici bir unsur olmuştur.

⁴⁸ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl (1914–1991 Aşırılıklar Çağı)*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2003, s. 280.

Kullanıldığı takdirde insanlığın sonu olacak bu korkunç bombalardan Sovyetler kısa sürede 60 megaton ürettiler. Bu ise 60 milyon ton dinamit ve Hiroşima'ya atılan atom bombasının 500 katı anlamına geliyordu. En önemlisi ise Sovyetlerin Amerikan topraklarına kadar ulaşabilecekleri teknik güce (bombardıman uçakları ve füzeler) sahip olmasıydı. Karşılıklı yok etme tehlikesi Sovyetler Birliğinin çemberden kurtulmasını sağladı. Soğuk savaş sırasında muhtemel bir çatışmanın korkunç boyutları karşısında kalan iki süper güç daha sakın bir döneme girdiler.⁴⁹

Tüm bu gelişmeler her iki süper gücün nükleer bir savaşı birbirine karşı siyaset aracı olarak kullanmaktan vazgeçirtebilecek bir etkiye sahipti. Çünkü bir nükleer savaş bir anlamda karşılıklı intihardan farksızdı. Bu duruma rağmen her iki tarafında geliştirmiş oldukları bu nükleer silahları birbirlerinin pozisyonlarını tartmak amacıyla kullandıkları birer gerçektir. Şöyle ki; Kore ve Vietnam'da (1953–54) barış görüşmelerini hızlandırmak için ABD'nin; Britanya ve Fransa'yı 1956'da Süveyş'ten çekilmeye zorlamak için ise SSCB'nin; kullandığı saklanılmayacak kadar aşikâr bir durumdu. Diğer taraftan kendi aralarındaki meselelerde ise olabildiğince dengeli ve kontrollü hareket etmeye çalıştılar.

Soğuk Savaşın retoriğinin aksine, kendi aralarında bir savaşa yol açabilecek açık silahlı çatışmalar olmaksızın çözmek için her türlü çabayı harcadılar. Aslında kriz anlarında, savaşı eşiğine geldikleri halde hatta savaşa girdikleri sırada bile birbirlerinin itidallerine güvendiler ya da güvenmeyi tercih ettiler. Bu durumu örneklendirecek olursak; Rusların değil de Amerikalıların resmen girdikleri 1950–53 Kore savaşı sırasında Washington 150 civarındaki Çin savaş uçağının aslında Sovyet pilotları tarafından kullanıldığını çok net bir şekilde bilmekteydi.⁵⁰

Bu sırada yaşanan Nükleer gelişmeler Sovyetler birliği içinde de bir takım farklı politik açılımlara zemin hazırladı. Mesela ekonomik alanda Sovyetler Birliği silahlanmaya harcadığı büyük meblağlardan bir kısmını sivil üretime yönlendirmeye yönelik olan çabası bu yaklaşımın bir sonucuydu. Bunda da Kruşçev'in Amerikan yaşam seviyesini yakalamak, hatta geçmek için planladığı büyük projelerin gerçekleşmesi için uzun bir barış dönemi yaşamak gerektiği noktasındaki öngörüsü etkili olmuştur.

Tüm bunlar yeni bir ortamın doğuşuna zemin hazırlayacaktı. Kore ve Çinhindi savaşının sona ermesi, Komiform'un dağılmasıyla (1956), Sovyet yöneticilerinin Batı'ya dostluk ziyaretlerinde bulunması hatta Kruşçev'in 1959'da ABD'ye gidişi ile iki blok arasında teknoloji, bilim ve sanat konularında birçok işbirliği anlaşmasının imzalanmasına zemin

⁴⁹ Langlois –Boismenu-Lefebvre-Regimbald Lenglois, *a.g.e.*, 287.

⁵⁰ Martin Walker, *The Cold War and the Making of the Modern World*, Fourth Estate, London, 1993, s.75–77.

hazırlamıştır.

Öte yandan yaşanan bir takım gelişmelerde yakında ciddi bir restleşmenin yaşanabileceğini gösteren izler taşımaktaydı. Bunlardan ilki; Sovyetlerin 1957'de Sputnik'i fırlattıktan sonra kıtalararası füzelerde ABD'nin önüne geçiyormuş intibasını dünya kamuoylarına hissettirmeye başlamasıdır. Bu gelişme üzerine Amerikalılar batı açısından ortaya çıkmış gözüken füze boşluğunu doldurmak amacıyla orta menzilli, stratejik füzeleri (Jüpiter ve Thor'ları) NATO'nun Avrupalı üyelerine yerleştirme kararını aldı.

Amerika'nın o dönemdeki bu planına olumlu yanıt veren ülkeler ise; İngiltere, İtalya ve Türkiye oldu. Bu gelişme aynı zamanda Türk politikasının Amerikan eksenli şekillendirilmeye olan meylini de gösteren bir gelişmeydi. Zira bu füzeler Türkiye'nin savunma kalkanına katkısı olabilecek bir unsur olarak görülmekle beraber; Küba Krizinde de açık olarak ortaya çıkacağı gibi olası bir Sovyet saldırısına karşı ülkeyi adeta Paratoner bir konuma taşıyordu.

Bu restleşmeye sebep teşkil edecek olan ikinci önemli gelişme ise; 1958'de baş gösteren II. Berlin krizi soğuk savaşın karanlık dönemlerinden bir kesitti.

Batı'nın komünist topraklardaki vitrini olan Batı Berlin, Doğu Almanya'da yaşayanların ilgisini çekiyordu. Oysa demokratik Almanya tarafından geçişler yasaklanmıştı. Bu itibar kaybını durdurabilmek için Kruşçev Berlin'in tarafsız bir şehre dönüştürülmesini öne sürdü. Böyle bir durumda şehrin bütün kontrol noktaları Doğu Almanya'nın denetimi altında kalıyordu. Batılıların öneriyi reddetmesi ve buna müteakip 3 sene süren gergin dönem 1961'in Ağustos'un da caddeleri keserek, aileleri bölerek, geçişleri yasaklayarak bütün Batı Berlin'i çeviren duvarın inşası ile sonuçlandı.⁵¹

Kennedy Berlin Krizinin daha en başında "Barış istiyoruz, ancak teslim de olmayız," derken Berlin'i Sovyet Bloku'na kolayca teslim edilmeyeceği vurgulamaktaydı. Kruşçev'in beklenmedik bir anda Berlin kentinin ortasına bir duvar dikmesi ve kenti ikiye bölmesi gerginliği had safhaya çıkartmaya yetmişti. Gerginlik had safhadaydı ancak kimse bir şey yapamıyordu. Sovyetler Birliği bu hareketi ile hem Berlin'in tümünü teslim etmemiş, hem de önemli bir miktarını kendi blok sınırları içine, bir oldu-bitti ile dâhil etmiş olmaktaydı.

Bu restleşmeyi tamamen bir nükleer savaşın eşiğine getiren 3. ve en önemli gelişme de Kruşçev'in ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki nükleer dengesizliğe el atmak ve bu dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik radikal açılımlar yapma çabasıdır. Sputnik sonrası gelişmelere baktığımızda Moskova'nın elinde çok az miktarda nükleer başlıklı füze

⁵¹ Langlois –Boismenu-Lefebvre-Regimbald; *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, Çev. Ömer Turan, İstanbul, 2003, s.288.

bulunmaktaydı. Bunların çoğu da orta menzilli füzelerden oluşuyordu. Yani iki süper güç arasında bir savaş çıksa, Kruşçev'in ABD topraklarına göndereceği nükleer füze sayısı oldukça kısıtlı görülmekteydi. Ayrıca da Rusların kıtalararası nükleer füze teknolojisi oldukça iyi bir durumda değildi. Diğer taraftan ABD'nin elinde ise çok sayıda nükleer füze vardı. Bunun da ötesinde bu füzeler sadece ABD topraklarında değil, Washington'un Türkiye gibi Sovyetler Birliği'ne çok yakın konumda bulunan komşu ülkelerde de bulunmaktaydı.

Bu füzeler konusundaki rekabet iki halk tarafından da desteklenmekteydi. ABD açısından bakıldığında füze üretiminde ve nükleer silahlar elde etmede Ruslarla yarışa girilmesindeki bir kamuoyu desteği görülmekteyse de; bu yarışın ters etkilerinin olacağı da halk tarafından biliniyordu. Zira Amerikan kamuoyu; 1950'li yılların ortalarında nükleer silahların denemelerinin deneme alanlarının çok uzak bölgelerini bile etkileyebileceğini öğrenmişti.

Çünkü Nevada'da yapılan testlerden çıkan Stron-tium-90 New Jersey'deki sütlerde ortaya çıkmıştı. Newsweek 1957'de 'bir çay kaşığının 30 milyon insanı öldüreceği bu sinsi ve görünmez toza özel bir bölüm ayırmıştı.⁵²

Ülkenin dört bir yanında öğrenciler nükleer saldırı provalarında sıralarının altına girmeyi ya da sığınaklara koşmayı öğrenmişlerdi. Bilim adamları ile kaygılı ana babaların baskısı Eisenhower yönetimini Sovyetlerle olası bir deneme-yaşağı anlaşması görüşmelerine zorlamıştı.⁵³ Eisenhower'ın başkanlığının sonunda bu görüşmeler nükleer silahlanma yarışının yavaşlatılmasına doğru atılacak ilk adım olacaktı.

1960'ların başında iki süper güç arasındaki nükleer denge ise şu şekildeydi: Sovyet tarafında, 44 adet kıtalararası nükleer füze ve 97 adet denizaltılardan fırlatılabilen nükleer başlıklı füze vardı. Fakat denizaltılardan fırlatılan füzeler kısa menzile sahipti. Bir başka ifadeyle; hedeflerinin çok yakınlarına sokulmaları gerekiyordu. Bu çok önemli bir dezavantajdı; çünkü füzelerin fırlatılabilmeleri için denizaltılarının su üzerine çıkmaları gerekmekteydi. Yani Polaris füzeleri gibi, denizin altından fırlatılamıyordu. Bu da Sovyet denizaltılarının düşman uçaklarının açık hedefi olmaları demekti. Sovyetlerin elinde ayrıca nükleer başlıklı bomba atabilen 155 adet uzun menzilli bombardıman uçağı bulunuyordu. ABD tarafında ise 156 kıtalararası balistik nükleer füze ile 144 denizden fırlatılan balistik

⁵² Robert A.Divine, *Blowing on the Wind: The Nuclear Test Ban Debate, 1959–1960*, Oxford University Press, New York, 1978, s.267.

⁵³ Bu füze krizi sırasında bazı önemli köprülerin ayaklarındaki depolarda bir nükleer füze saldırısı olduğunda kullanılmak için depolanmış halde çok miktarda uyarı afişi ve nükleer serpintiden korunma malzemeleri stoklanmıştı. Bunlar daha sonradan yapılan köprü bakım ve tamiratları sırasında ortaya çıkmış ve haber programlarına konu olmuştur. Bu bile o yaşanan süreçte termonükleer bir savaşın beklenen bir gelişme olduğunu ve halkın yaşam tarzında ne kadar etkisi olduğunu ortaya koymaktaydı.

füzesi bulunuyordu. Bu arada 1 300 uzun menzilli bombardıman uçağı da Sovyet hedeflerini gece gündüz tehdit etmeye yetmekteydi. Hatta gerektiğinde bu uçaklar Sovyetler Birliği'nin yakınındaki NATO üslerinden bile kalkabilecek veya ikmal hizmeti görebilecek imkânlarla da sahipti. Kruşçev, ABD'nin Türkiye'de yaptığı gibi, şayet SSCB de ABD'ye çok yakın bir ada olan Küba'ya orta ve uzun menzilli füzeler konuşlarsa durum bir nebze dengelenir düşüncesindeydi. Bu gelişmeler ve düşünceler olayların Küba Krizi diye adlandırılacak bir sürece doğru hızla yol almasına neden olacaktı.

Bu arada yaşanan bir diğer gelişmede heyecanı arttırıcı bir unsuru olacaktı. Bu üç durumunda ABD'nin yeni yönetiminin SSCB ile rekabet alanının ne yöne doğru kaydığını da göstermekteydi.

Şöyle ki, 1961 Berlin krizinden sonra ve Küba füze krizinden önce meydana gelen üç olay Kennedy ile danışmanlarının ABD-Sovyet ilişkilerine bakış açılarını kökten değiştirmesinde etkili olacaktı. Bunlardan biri "füze açığının" tümüyle ortadan kalkmasıydı. Kennedy yönetimi o zamana kadar ABD'nin kıtalararası menzilde nükleer silah iletme açısından önde olduklarına ve birinci vuruş kadar ikinci vuruşta da üstünlüklerine inanıyor ve bunu da Sovyetlere ilan ediyorlardı. Buna yakından bağı olan ikincisi Sovyetlerle bir anlaşmaya varılarak nükleer savaş tehlikesinin azaltılmasıydı. Üçüncüsü de; 1962 Kongre seçimleriyle ilgili olarak Küba'nın küresel Soğuk Savaş'taki rolü konusunda kamuoyunda başlayan tartışmalardı.

Tam da bu tartışmaların sesli olarak yapılmaya başladığı bir anda, Kruşçev'in Küba'ya orta ve uzun menzilli füzeler konuşlandırma arzusu fiiliyata döküldü. Bu girişim ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gerginleşmesine de yol açtı. Nitekim 1962'nin Ağustos ayında ABD istihbarat birimleri, Küba'nın orta menzilli Sovyet füzeleri satın aldığını bilgisine ulaştı. Eylül ayında da "U2"uçakları ile füze rampalarının Küba'ya yerleştirildiğini belgeleyen verilere ulaştıktan sonra bunu kamuoyuna açıklamasının ardından ortaya çıktı.

1.5.1.2. Türkiye'nin, Küba Krizine Giden Süreçte; ABD-SSCB rekabet denklemindeki konumu

Küba Krizi öncesinde Türkiye ve ABD ilişkilerden kaynaklanan kazançlardan dolayı oldukça memnundu. ABD açısından Türkiye, Batı çıkarlarını Yakın ve Orta Doğu'da istekle yerine getiren oldukça faydalı bir müttefik konumundaydı. Türkiye açısından ise, ABD ile kurulan ittifak; ülkenin güvenliğini ve gelişmesini garanti altına alan bir unsur olarak görülmektedir. İki devlet arasındaki dostluk ilişkisi zamanla o derece gelişmişti ki; Amerikalılar Türkiye'deki her türlü faaliyetlerini özel statüde gerçekleştirme hakkını kendinde görüyordu. Diğer taraftan ise Türk yöneticiler, ABD'nin her alanda kendilerini desteklemek zorunda olduğunu düşünmekteydiler. Bu yüzden de yapılan yardımların bir gün gelip azaltılacağını yahut kesilebileceğini de düşünmediler ve düşünmekten de daima kaçtılar. Bu kanaatin oluşmasında ise; 1950'lerde uzun menzilli nükleer silahların yokluğu nedeniyle Türkiye'deki Amerikan üslerinin değerli bir unsur olarak değerlendirilmesiydi. Ayrıca da Sovyetler Birliği'ne yakınlığı sebebiyle; Türkiye'ye yerleştirilen kısa ya da orta menzilli füzelerle bu ülkeyi vurmak mümkündü. Bunun da ötesinde, Türkiye'de konumlandırılan elektronik izleme ve takip araçları ve U-2 casus uçakları sayesinde Sovyetler Birliği'ndeki tüm askeri gelişmeler günü gününe buradan takip edilerek Pentagon'a bildiriliyordu.

Bu füzelerin Türkiye ve Batı Avrupa'da bazı ülkelere yerleştirilmesi de tamamen blok'lar arası rekabetin şekillendirmesiyle meydana gelmişti. Şöyle ki; Füzelerin yerleştirilmesine sebebiyet veren en önemli unsur olarak tamamen reel politik sürecin işleyişi etken olmuştu. Bu durum kavrandığında ise; füzelerin dönemsel ilişkilerde taşıdığı anlamı görmek oldukça kolaylaşacaktır. Sürecin işleyişine bakacak olursak, bu gelişmelere yön veren yegâne unsurun ABD'nin çizmiş olduğu NATO perspektifinin dönem için öngördüğü bir açılım olmasıdır.

NATO'nun kuruluş ve gelişme dönemindeki stratejisine bakarsak; 1957'deki Eisenhower Doktrinine kadar NATO stratejisi, üyelere bir saldırı olduğu zaman ABD'nin nükleer güç kullanacağını öngörmekteydi. Bu dönemde Batı Avrupa'daki NATO üyesi devletlerin askeri gücü, Varşova paktı devletlerinin askeri gücünden zayıftı ve burada denge ABD'nin nükleer gücü ile kurulabilmekteydi. Fakat Sovyetlerin 1957'de uzaya fırlattığı Sputnik'in de kanıtladığı gibi, Sovyetler Uzun menzilli füze teknolojisini daha ileri bir noktaya taşıyordu.

ABD'nin elinde yalnızca orta menzilli füzelerin olması, bir anlamda da ibrenin artık Sovyetler lehine bozulduğuna kanıttı. Bu denge ABD'nin Aralık 1957 NATO Bakanlar Konsey toplantısında elindeki orta menzilli füzelerin Avrupa'ya yerleştirilmesi ve nükleer

başlıkların depolanması önerisini beraberinde getirecekti. Türk Hükümetinin, bu teklifi, Sovyetler karşısında kendilerini savunmalarını sağlayacak bir silahın elde edilmesi olarak algılamasından ve de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bozukluğun oluşturduğu havayı kırmaya yardım edecek bir gelişme olarak görmesi nedeniyle hemen kabul edildi. Bu kabul üzerine İzmir Çiğli Hava Üssüne kurulmak üzere 15 füzelik bir Jüpiter rampası gönderildi.

Bu arada vurgulanması gereken nokta şudur ki; IRBM'lerin İngiltere, İtalya ve Türkiye'ye yerleştirilmeleri Avrupa'nın yarı yolda bırakılacağı korkusunun giderilmesine yönelik bir girişimdi. Ancak füze teknolojisi ve nükleer silahlar düşüncesindeki, evrim o kadar hızlıydı ki; Thor ve Jüpiterler işler duruma geçmeden eskimişti. Bunun bir nedeni de daha isabetli, daha uzun menzilli füzelerin ortaya çıkmasıydı. Bir bakıma da bunun nedeni "ikinci vuruş" mantığıydı. Maxwell Taylor Kore'deki görevinden sonra kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı olmuştu. Eisenhower yönetimindeyken hep muhalefette yer almış, stratejik nükleer silaha aşırı güveni eleştirmişti. 1959'da da emekliye ayrılmasının ardından bu konuda muhalefeti dile getirdiği *The Uncertain Trumpet* adlı kitabı Kennedy'nin dikkatinden kaçmamıştı. Taylor kitabında ⁵⁴ Jüpiter füzelerini 'sabit ve hareketsiz' oldukları için 'sabit hedefler' olarak nitelendirmekteydi. İngilizler Thorların yerine daha az zayıf sistemler getirilmesini ayarladıktan sonra Kennedy yönetimi üyeleri kendi aralarında İtalya ve Türkiye'deki Jüpiterleri kaldırıp yerlerine Akdeniz'de konumlandırılmış Polaris SLBM'leri ikame etmeyi tartışmaya başladılar. Ancak Nornstad ve Türk devlet adamları böyle bir şeye karşıydılar. Kennedy'nin 1961 Haziranında Kruşçev'le yaşadıkları tartışmanın ardından konu kapanmış ve Jüpiterler daha iyi şeyler yerlerine konulana kadar 1959 anlaşmalarına uygun olarak Türkiye'ye verilmeye devam edilecekti. Füze krizi sırasında da Amerikan IRBM'leri ve Küba'daki Sovyet IRBM'leri arasındaki benzerlikler sık sık dile getirilecekti.

Dönemsel ilişkilere ivme ve şekil kazandıran bu süreç ile birlikte ABD yönetimi ve Türk hükümetlerinin batı Blok'u merkezli kurulan ortaklığın seyrinden de oldukça memnun olduklarını söylemeliyiz. Öyle ki; yeni askeri idare daha önceden karar verilen ve yerleştirilen füzeler konusunda da paradoksal bir şekilde, şahsiyetsiz dış politika izlemekle itham ettikleri Menderes Hükümetlerinden, daha çok bu füzeleri sahiplenme yoluna gittiler. Bu sahiplenme siyasetini yaptıkları yeni ve kolaylaştırıcı birtakım unsurlarla da desteklemeyi ihmal etmediler. Nitekim bu politik yaklaşım, Türkiye'de yeni inşa edilen hükümet ve askeri idare yapılanmasının yaşayacağı en büyük hayal kırıklığına zemin teşkil edecekti.

⁵⁴ Maxwell Taylor, *The Uncertain Trumpet*, Harper, Newyork, 1959, s.142.

1.5.1.3. Küba'nın, Füze Krizine Giden Süreçte; ABD-SSCB rekabet denklemindeki yeri

Küba'nın bu denklemde konumunu görmek için; ABD özelinde Küba Probleminin ve Küba'nın konumunun ne ifade ettiğini anlaşılır kılmak önemlidir. Bunun için; ABD'nin Küba'yı nasıl gördüğünü ve bu algılamalarda etkin rol oynayan tarihsel olayların arka planındaki gelişmelerinde anlaşılması gerekmektedir.

Küba XX. yüzyıl boyunca demokratik iktidarlar açısından şanslı bir ülke değildi. Bu süre zarfında birçok politikacı, "değişim ve refah" sloganlarıyla sırayla Havana'da iktidar olmuştu. 1950'lere gelindiğinde iktidara General Fulgencio Batista gelmiştir. ABD tarafından silahlandırılan bu yönetim ülkede bir kargaşa yaratmış ve halkta bıkkınlık meydana getirmişti. Bu durum bir anlamda Batista diktatörlüğünün sonunun geldiğinin sinyalini vermekteydi. Batista rejimine en büyük muhalefet zengin bir çiftçinin avukat oğlundan gelmekteydi. Nitekim Avukat Fidel Castro'nun liderliğinde, Küba'daki Maestra Dağları'nda başlatılan hareket kısa süre içinde büyümüş ve Batista rejimini ciddi bir şekilde tehdit eder bir vaziyet almıştı. ABD yönetimi Küba'da ABD'ye muhalif olmayan bir yönetimin iktidara gelmesini arzulamaktaydı. Bunun içinde Eisenhower yönetiminin Mart 1958 tarihinde Küba'ya yönelik başlattığı silah ambargosu uygulamaya konuldu. Buna ek olarak; ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA tarafından tasarlanan ve CIA Başkanı John Poster Dulles tarafından onaylanan bir formül geliştirildi. Bu formül William Pawey eliyle 9 Aralık 1958'de Havana'da Batista rejimine ulaştırıldı. Ancak Batista böyle bir plana katılmayacağını bildirerek öneriye olumsuz baktı ve bunu Washington'a bildirdi. Batista rejimi böylece kendi eliyle siyasi olarak yok oluşunu imzalıyordu. Zira bu gelişme ile Castro'nun önderliğindeki devrimin başarısının önündeki bütün engeller ortadan kalkıyordu. Çünkü silah ambargosu Batista'nın sadece Küba içinde değil, tüm Karayipler'de de itibarının yok olmasına neden olacaktı.

ABD'nin silah ambargosu Orduda moralin tükenmesine sebebiyet verdi ve Batista, subay ve askerler üzerindeki denetimini tamamen kaybetti. Nitekim 1959 yılına girildiğinde Batista çözümü ülkeden kaçmakta buldu. Kaçışın ardından Küba'da Fidel Castro iktidara geldi. O dönemde pek çok Kübalı ve Amerikalı Castro'yu radikal bir reformcu olarak görüyor, ancak Amerikan aleyhtarı ya da Sovyet yanlısı olarak düşünmüyordu. 1959 ortalarına doğru Castro'ya karşı duygularda bir soğuma görülmeye başlandı. Çünkü Castro tazminat ödemedi ve Amerikan emlakına el koyuyordu. Castro Komünist Parti ile de ittifaka girmişti ve Amerika Birleşik Devletlerine karşı eleştiri dozunu giderek arttırdığı konuşmalar yapmaktaydı. Ertesi yıl Sovyetler Birliğine yanaşmaya ve Sovyet yardımı kabul etmeye başladı. Eisenhower yönetimi buna ekonomik yaptırımlarla karşılık verdi. Amerika limanlarına, özellikle Florida'ya, mülteci akını başladı. Bunlar çoğunlukla Castro'nun ya mallarına el koyduğu ya da

susturduğu orta sınıf insanlar ve entelektüellerdi. Castro'nun Küba'sı Birleşik Devletler tarafından Komünist çıkartmasının üssü olarak görülmeye başlandı. Tüm bunlar iki ülke arasındaki ilişkileri daha da bozan unsurlardı. 1960'da Sovyetler Birliği lideri Kruşçev'in Küba'ya Konvansiyonel silahlar satacağını bildirmesinin üzerine ABD yönetimi Küba merkezli olarak daha radikal kararları uygulama sahasına koydu.

Hazırlıkları eski Başkan Eisenhower tarafından yaptırılan Küba'daki Castro iktidarını devirmeyi amaçlayan gizli bir istila operasyonunu vardı. Başkan Kennedy Pentagon'daki generallerinin yoğun baskısıyla bu saldırı planına devam kararı aldı. Bu karar ABD'de yönetimi yeni devir almış olan Kennedy iktidarı için ilk siyasi sınavı olacaktı. Aslında Kennedy bu planın kabulü sırasında bir ikilem yaşamıştı. Ya söz konusu operasyonla ilgili planlar ortadan kaldırılacak ve unutulacaktı, ya da istila emrini verecekti. Bir şey yapmaması halinde ABD siyasi tarihine "Küba'yı Kaybeden Başkan" olarak geçmesi söz konusu olacaktı. Öte yandan istila emrini verecek olursa da binlerce insanın hayatıyla oynayacaktı. Kararını onay vermek yönünde kullandı.

Bu karar Kennedy'nin istemediği ilk büyük felaketti. Nitekim bu girişim çok pahalıya mal oldu. Beyaz Saray'a gireli dört ay gibi kısa bir süre olmuşken, ABD başkanı dış politikadaki ilk ağır yenilgisini aldı.⁵⁵

Nisan 1961'de düzenlenen ve "Domuzlar Körfezi Çıkartması" olarak bilinen girişim, ABD'nin başarısızlığı ile neticelendi. İki ülke arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Castro'nun Sovyetler Birliği'ne daha da yakınlaşmasına neden oldu.

⁵⁵ Kennedy Döneminde yaşanan tüm bu gelişmeler ve Küba Eksenli gelişmeler için Bkz; Richard Reeves, *President Kennedy: Profile of Power*, Simon and Schuster, New York,1993; Graham T.Allison, *Essence of Decision; Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little, Brown and Company, Boston 1971 ve Robert F.Kennedy, *Thirteen Days, A Memoir of the Cuban Missile Crisis*, W.W.Norton and Company, New York,1969

1.5.1.4. Küba Krizi'nin Ortaya Çıktığı Dönemde Yaşanmakta Olan Gelişmeler ve Krizin Etkileri

Küba'da Amerikan Casus U-2 uçaklarının Sovyet Nükleer füzelerinin yerini belirledikleri zaman Türkiye'de iç politikada aynı sıcaklıkta gelişmeler yaşanmaktaydı. İçişleri Bakanı Sahir Karatlıoğlu istifasını yeni vermişti. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra kurulan Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki sürtüşmeler tüm hızla sürmekteydi. Adalet Partisi, İnönü Hükümeti'nin derhal istifa etmesini talep ediyordu.

Bu arada çoğu insanın dikkati TBMM'ye odaklanmıştı Zira 27 Mayıs ihtilali sonrasında liderleri ve aynı zamanda ülkenin Başbakanı olan Menderes ve iki Bakanı (Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan) idam edilmiş olan Demokrat Partinin hapisteki diğer üyelerinin hapis sürelerini azaltacak olan bir af yasağı Meclisteydi. Gazeteler hapisten yeni çıkmış olan politikacıların aileleriyle kucaklaşırken çekilmiş fotoğraflarını ilk sayfalarında halka duyurmaktaydılar.⁵⁶

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanmaktayken; ABD yönetimi, Sovyet füzelerinin Küba'da konumlanması istihbaratının teyidi olan, hareketli görüntüleri alır almaz bir kriz masası oluşturulmuştur. Başkan Kennedy kriz sırasında izlenecek olan stratejinin iyi ve kontrollü bir şekilde belirlenmesi amacıyla yönelik olarak ExCom toplantılarını birbiri ardına gerçekleştirdi. Bu kriz önemliydi zira iki Bloğu nükleer bir savaşın eşiğine getirme potansiyeli taşımaktaydı.

Bu toplantının ilk gününde yani 16 Ekim'de yapılan tartışmalarda Küba Füze Krizinin, Berlin'de yaşananların bir neticesi olduğu ve füzelerin Türkiye'deki Füze ile ilişkileneceğine dair bir öngörü vardı. Bu Amerikan devlet adamlarının sürece dair öngörülerinin ve olaya vakıf olduklarının ilk önemli göstergesi olması bakımından önem taşımaktadır. Nitekim 18 Ekim 1962 tarihinde saat 11.00'da yapılan tartışmalar Türkiye'nin krize eklemlenmesi noktasında önemli bir tartışmaydı. Adeta Türkiye konusunda bir Sovyet teklifini bekleniyor havası hâkimdir.

Robert Kennedy'nin “Ya siz de Türkiye'deki füzeleri çıkartın, onlar da sizin Türkiye'dekilerden daha fazla saldırı silahı değildir derse” sözü üzerine tartışmalar bu eksende şekillenmeye başlamıştır. Rusk'un “NATO Sovyet tehdidine karşı doğrudan doğruya bir yanıt olup BM altında kurulmuştur. 1946'da müttefikimiz yoktu. Rio Pakı veya NATO veya CENTO ya da SEATO yoktu. Tek müttefiklerimiz İkinci Dünya Savaşında birlikte çarpıştığımız ve ortadan kaybolmakta olanlardı. Ondan sonra var olanların hepsi Stalin'in

⁵⁶ Bir hafta boyunca yapılan af tartışmaları ve gelişmelerle ilgili olarak, *Hürriyet*, 6–18 Ekim 1962

politikaları sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bu çok önemli bir farklılıktır.”⁵⁷ şeklinde verdiği cevap bu konuda geliştirilecek olan karşı argümanın ne olacağı konusunda birtakım işaretler vermektedir. Bu durum, Küba krizinin daha en başından itibaren Amerikan yetkililerinin Sovyetlerin Jüpiterler ve Küba’daki füzeler arasında pazarlık yapmayı önereceklerini öngörerek bu olasılık üzerinden gitmek suretiyle tartışmalar yapıldığını göstermektedir. Bu konuda bir pazarlığa girilirse Türkiye’deki füzelerin savunmaya yönelik olduğu, Küba’dakilerin ise saldırı gayesine yönelik olduğu cevabının verileceği kararlaştırılmıştır.

20 Ekim Cumartesi 14.30’da yapılan ExCom toplantısında Gruplar içinde ve gruplar arasında saatlerce süren tartışmalardan sonra McNamara abluka seçeneğinin baş savunucusu olarak ortaya çıktı. McNamara ABD’nin en azından Türkiye ile İtalya’daki füze üslerinden ve belki de daha fazlasından vazgeçmesi gerektiği düşüncesindeydi. Savaş tehlikesinin tartışılması sırasında ise Robert Kennedy şöyle dedi: "Geleceğe baktığımızda Sovyet tehdidine karşı dikilip bunu şimdi ortadan kaldırmamız çocuklarımız ve torunlarımız için daha iyi olacaktır. Gelecek bir zamanda bunu yapma koşulları daha ağır. Riskler daha büyük olabilir ve başarı şansı bu kadar iyi olmayabilir.”⁵⁸ uyarısı yaptı. Yine aynı toplantıda Türkiye ve gerekirse buna ek olarak ta Küba’daki Guantanamo üssü konusunda tavizlerin verilebileceği tartışıldı. Büyükelçi Stevenson ABD’nin Küba’yı işgaline yol açacağını tahmin ettiği sürpriz bir baskına muhalif olduğunu belirtti. Ablukayı tercih ediyor ve bunun Sovyet misillemesi şansını azaltacağını düşünüyordu. Onun görüşüne göre amaçlarının herhangi bir kayba ve tırmandırmaya girmeden Küba’daki füze tehdidini ortadan kaldırmaktı. Toplantıda Ruslara Türkiye’den füzelerimizi çekmeyi ve Guantanamo üssünü boşaltmayı içeren bir anlaşma paketi sunabileceğine yönelik bir teklifte yapıldı. Başkan ise bugünkü durumda Guantanamo’daki üssü teslim etme düşüncesine şiddetle karşı çıktı. Böyle bir düşüncenin dünyaya ABD’nin korktuğu izlenimini vereceğine inanıyordu. Buna rağmen Başkan Kennedy Türkiye ve Yunanistan’dan füzelerini çekmeyi görüşmeye karşı değildi, ama böyle bir teklifi ancak gelecekte yapılabileceği düşüncesi taşımaktaydı. Adalet Bakanı ise; kesin niyetlerini Ruslara karşı açıkça iletmelerini salık veriyor ve Ruslara nükleer silah ve füzelerimizi Batı Almanlara devretmekte olduklarını söyleyebileceklerini teklif ediyordu. Toplantının devamında, Küba ile ilgili olası ihtimaller üzerinde tartışmalar yapıldı. Türkiye ve İtalya’daki füzeler ile ilgili olarakta savaş başlıklarının sökülmesi teklifi konuşuldu.

Başkan Küba’nın askerî işgaline yönelik hazırlıklar için yetki vermeye hazır olduğunu

⁵⁷ Ernest R.May ve Philip D.Zelikow, *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar*, Sabah Kitapları, İstanbul,1998, s.136

⁵⁸ R.May – D. Zelikov, a.g.e, s.162.

ve Türklere ve İtalyanlara saldırıya uğrasalar bile stratejik silahları ateşlememeleri gerektiğini bildirmelerini önerdi. Ayrıca Türkiye ve İtalya'daki füzelerin savaş başlıkları sökülebileceğini söyleyerek; Ablukanın mümkün olduğu kadar çabuk başlatılması gerekliliğini vurgulayacaktı.⁵⁹

Toplantıda Birleşmiş Milletler nezdinde izlenecek siyaset konusunda ise; Ancak sorulursa İtalya ve Türkiye'den Amerikan füzelerinin çekilmesinin konuşulabileceği kararlaştırıldı. Böyle bir durumda İtalyanlar ve Türklere stratejik füzelerin çekilmesinin bir geri çekilme olmadığı ve bunların yerine daha güçlü bir caydırıcı silah, örneğin Polaris denizaltılarının tahsis edileceğini açıkça ifade edilecekti. Ardından da Başkan Bay Nitze'ye İtalya ve Türkiye'den füzelerin çekilmesiyle çıkacak sorunları araştırması talimatını verildi. Büyükelçi Stevenson ise Türkiye ve İtalya'daki füze üslerimizden vazgeçme konusunda daha açık sözlü olunması gerektiğini vurguladı. Daha da ötesi Rusların Küba'dan füzelerini çekmeye ikna için ABD üslerinin bile terk edilmesi teklifi yapıldı.⁶⁰

Takvimler, 22 Ekim'i gösterdiğinde ABD için, Küba'ya yönelik nasıl bir politika izleneceğinin artık dünya kamuoyuna açıklanması zamanı gelmişti. Kennedy, yapılan hazırlıklara göre, insanların işlerinden çıkıp eve geldikleri bir saat olan akşam saat 7'de televizyonlardan halka hitap edecek ve füzelerin Küba'daki varlığını Dünya'ya ilan etti. NATO müttefikleri bu konuşma yapılmadan önce Kennedy'nin TV'den yapacağı konuşmanın bir taslağını almışlardı. ABD büyükelçileri, bu ülkelerdeki Dışişleri bakanlarına konuşma yapılmadan önce konuşmanın bir metnini vermiş ve metinlere de ek olarak bazı açıklamaları da eklemişti. Başbakan İsmet İnönü de, Kennedy'den mektup alan liderlerdendi. Ankara'daki ABD Büyükelçisi Raymond Hare'in Antalya yakınlarında olduğu için mektup, Büyükelçilik Birinci Müsteşarı Maslahatgüzar Barnes tarafından İnönü'ye iletilecekti.

Hızlı gelişmelerin yaşandığı bu dönemde İnönü CHP İstanbul İl Kongresi'nde bir konuşma yapmış ve Ankara'ya yeni dönmüştü. İsmet Paşa'nın damadı, gazeteci yazar Metin Toker, "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları" adındaki kitap serisinde, o günü dair gelişmeleri şu şekilde verecekti:

"Pazartesi günü İsmet Paşa evinde başbakan yardımcılarını kabul edip görüştü. Not defterinin o günkü sayfasındaki 'Küba-Kennedy'nin mektubu' notuna temel oluşturan olay akşam ortaya çıktı. Amerika başkanı Ankara'daki Amerikan büyükelçiliği vasıtasıyla Türkiye başbakanına bir mektup göndermişti. Bu mektupta Kennedy, Küba'ya karşı tutumunu

⁵⁹ R.May – D. Zelikow, *a.g.e.*, s.170.

⁶⁰ R.May – D. Zelikow, *a.g.e.*, s.171.

belirtiyor ve ülkesinin Türkiye tarafından desteklenmesini istiyordu.”⁶¹

Türkiye diğer füze konumlanmış olan NATO müttefikleriyle aynı anda; Küba'da orta menzilli Sovyet füzelerinin bulunduğunu öğrendi. Aslında Küba'daki füzeler herkesten çok Türkiye'yi ilgilendirmektedir. ABD bu konuyu mektup öncesinde hiçbir şekilde Türkiye'ye özel olarak açmamıştı. Mektupta Türkiye'nin ABD'yi abluka konusunda desteklemesi istenmekte ve bunun teyidinin beklendiği belirtilmekteydi. Bu arada vurgulanması gereken nokta ise Kennedy'nin İnönü'ye doğrudan bir mektup göndermediği ve sadece genel yazılmış bir mektubu büyükelçilik kanalıyla on sekiz müttefik ülke liderine göndermiş olmasıdır. Kennedy bu mektubun yanı sıra ayrıca aşağıda isimleri bulunan yedi lidere ek bir mektup daha gönderdi: İngiltere Başbakanı McMillan, İtalya Başbakanı Amintore Fanfani, Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer, Fransa Cumhurbaşkanı General De Gaulle, Kanada Başbakanı John Diefenbaker, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru ve Berlin Belediye Başkanı Willy Brandt'tır.

Küba Füze Krizi'nin merkezinde üç Avrupa ülkesi bulunuyordu: Türkiye, İtalya ve İngiltere. Bu üç ülkeden İngiltere'de Thor, İtalya ve Türkiye'de ise Jüpiter nükleer başlıklı füzeleri bulunmaktaydı. Ancak Kennedy, İtalya ve İngiltere başbakanlarına özel bir mektup göndermiş, ama Başbakan İnönü'yü göndermemişti. İkinci mektubun İnönü'ye gönderilmemiş olmasının ardında yatan temel sebep ise; Kennedy'nin İnönü'yü önemsememiş olması değil, Krizde izlenecek stratejinin "hâlâ Türkiye'yle Jüpiter konusunu nasıl ele alacağının" saptanmamış olmasıdır.

Başbakan İnönü mektubu alır almaz harekete geçti ve Türkiye'nin bu kriz sırasında nasıl bir politika izleyeceğini belirlemeye çalıştı. İsmet İnönü, yılların getirdiği bir deneyimle bu olayın ucunun, Türkiye'ye dokunacağını tahmin edebilecek bir tecrübeye sahipti. Olayın birinci elden tanığı Metin Toker, gelişmeleri kitabında şöyle aktarmaktadır:

“İsmet Paşa ertesi sabah erkenden Çankaya'ya, Gürsel ile görüşmeye çıktı. Biraz sonra oraya Feridun Cemal Erkin ve Sunay da çağrıldılar. Arkadan, dosyalarıyla iki istihbarat albayı köşke geldi. Olay bütün dünyada fiilen patlamıştı ve Türkiye topun ağzında bir durumdaydı. Çankaya'da önce, patlama olduğu takdirde ülkenin güvenliği konusu görüşüldü. Bunun için gerekli tedbirler alındı. İsmet Paşa bunların ne olacağını Genelkurmay başkanına bildirdi. Emir, öğleden sonra her tarafa ulaştırıldı. Emirde, bir savaş veya seferberlik hazırlığına girişilmesi vurgulanıyordu. Emir bir sürprizle karşı karşıya kalınmamasını sağlanmasına dönüktü ve bilhassa sabotaj ihtimallerine karşı dikkat istiyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri bütün

⁶¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1969, s.140-141

tedbirleri derhal aldı. Çankaya'daki toplantıda İsmet Paşa, hükümetin görüşünü açık söyledi. 'Müttefikimiz Amerika'yı destekleyecektik. Onu, Küba'yla ilgili endişelerinde haklı buluyorduk. Taahhütlerimizin gereğini yapacaktık. Elbette barış için çalışmasını Türkiye teşvik edecektir Fakat Amerika, Türkiye'nin kendi yanında bulunacağından emin olabilirdi. Bu, sonuna kadar Türkiye'nin görüşü olarak kaldı. İnönü, hükümetine bilgi verdikten sonra Kennedy'ye göndereceği cevabî mektubun metnini dikte ettirmeye başladı. Zaten Kennedy bir teyit bekliyordu.”⁶²

Metin Toker İnönü'lü yıllar adlı çalışmasında yaşanan gelişmeleri anlatmaya devam ediyordu; Ertesi gün, yani 22 Ekim'de, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Çankaya Köşkünde bir araya geldiler. Görüşme sırasında bir savaş çıkması durumunda Türkiye'nin ilk hedeflerden biri olacağı gerçeği teslim edildi ve böyle bir savaşta Türkiye'nin kayıplarını en aza indirmek için ne gibi alınabileceği tartışıldı. Günün ilerleyen saatlerinde kamuoyuna yaptığı açıklamada Başbakan İnönü, hükümetinin Amerika'yı krizin sona kadar koşulsuz olarak destekleyeceğini söyledi. Onun fikrine göre, Amerika, Küba konusunda sahip olduğu şüphelerinde haklıydı ve Türkiye tarafından NATO'ya karşı yükümlülüklerinin bir gereği olarak desteklenmeliydi.⁶³

Türkiye'de basın bu abluka kararını ilk sayfadan ve sürmanşet vermiştir. Gazetelerin genellikle başlığı 'Amerika Küba'yı abluka altına aldı' şeklindeydi. Ayrıca gazeteler ABD Başkanı'nın “ ABD'nin Küba'nın mütecaviz bir komünist üst haline gelmesine engel olmak üzere sevk edilmekte olan bütün askeri malzemenin bu ülkeye ulaşmasına engel olacağız.” sözünü ilk sayfada vermiştir.⁶⁴

Artık Küba eksenli gelişmeler basının ilgi alanına dâhil olmuş ve yaşanan gelişmeler Türk halkına düzenli olarak verilmeye başlanmıştır. Bir gün sonra çıkan gazeteler Amerika'nın Küba'yı ablukası yeni bir kriz yarattığını ve bu durumun 24 saat içinde bir çatışmaya dönüşebileceği vurgusu yapılmıştır. Ayrıca Türkiye'de toplanan devlet erkânının 9.30–12.15'te Küba ile ilgili bir acil görüşme gerçekleştirdiğinin ve Türkiye'nin Amerika'yı tasvip ettiği bilgisi verilmiştir.⁶⁵

⁶² Turan Yavuz, *Satılık Müttefik: Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.77.

⁶³ M. Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhanlı Yıl”, *Milliyet*, 4 Şubat 1969, s.5

⁶⁴ *Hürriyet ve Cumhuriyet*, 23 Ekim 1962

⁶⁵ *Hürriyet*, 24 Ekim 1962

Hürriyet gazetesi Meclis'te İnönü'nün "Buhranı Türkiye'ye sıçratmak için gayretler var." beyanatı ile Gürsel'in "Amerika'nın tutumunu anlayışla karşılamamız lazımdır. Biz Türk Milleti olarak, bağlı bulunduğumuz anlaşmalara mutlak suretle riayet edeceğimiz gibi, milletimizin ruhunda mevcut asil vefakârlık dolayısıyla dostlarımızın müşkül zamanlarında yanında bulunmamız kadar tabi bir şey olamaz." beyanatını ilk sayfadan halka duyurmuştur.⁶⁶

Ayrıca Gazetede 23 Ekim'e ait olan Liberal Guardian'ın "Amerikan memleketine yakın bulunan Komünist üstü Küba'yı kendi emniyeti için abluka altına almakla kendini haklı görmekle beraber batı'nın üssü olan Türkiye'yi aynı şekilde abluka altına almakta halli görülebilir." haberini aktarmıştır.⁶⁷

Nitekim Kruşçev'in Küba'daki füzelere karşılık olarak Sovyet füzelerinin geri çekileceğini ilan etmesi karşısında Türk yetkililer hiçbir açıklamada bulunmamayı tercih edecekti. Kriz esnasında Hükümet ABD'yi destekler bir şekilde bir tavır geliştirirken, Türk halkı da kriz boyunca Amerika'yı destekler bir tavır geliştirmiştir. Bunda ise halkın, bu krizi Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokabilecek bir konumda değerlendirmemiş olması sebep olmuştur. Aslında halkın ekserisi Amerikan yapımı Jüpiter füzelerinin Türkiye'de olduğundan bile tam olarak haberi yoktu. Ülkedeki Muhalefette desteğini ifade etmişse demek ki; bu konuda ortak bir tavır olarak Amerika'yı desteklemek gerektiği düşüncesi hâkimdir.

Gazeteler bir gün sonra Kennedy ve Kruşçev müzakere teklifi için " evet, dediler" başlığı ile gelişmeleri vermekteydi. Ayrıca BM Genel sekreteri U Thant'ın Rusya arabuluculuğu yaptığı haberi veriliyordu. Gazete'de ayrıca Burhan Felek imzalı Hadiseler arasında Burhan Felek Küba Nedir diye gazete okuruna bu ülkeyi tanıtmaya çalışmaktaydı. Dikkati çeken bir diğer önemli haber ise; Adana'da bu kriz ile ilgili olarak ortaya çıkan bir tartışmada cinayet işlendiğidir.⁶⁸

Bu arada bu konu hakkında yapılan gizli pazarlıklar batı medyasında yavaş yavaş yer bulmaya başlamıştır. Türk yöneticiler, Amerika'nın davranışlarını kriz süresince desteklemeye devam ederken, Küba ve Türkiye arasında karşılaştırmalar yapan ve krizi sona erdirmenin bir yolu olarak Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında pazarlık öneren fikirlerden şiddetli rahatsızlık duymuştur. Nihayet Türk medyası dış basında çıkan haberlerinde etkisiyle; Küba ve Türkiye'deki füzelerin Küba füze krizinin çözümü olarak denklemde yer aldığını anlamaya başlamıştır.

⁶⁶ Hürriyet, 25 Ekim 1962

⁶⁷ Hürriyet, 25 Ekim 1962

⁶⁸ Cumhuriyet, 26 Ekim 1962

Hürriyet bu gelişmeleri; Kruşçev'in Kennedy'ye "aynı silahları Küba'dan çekmeye hazırız. Şu şartla ki; sizde Türkiye'deki askerlerinizi ve silahlarınızı geri çekiniz." demesini manşetten veriyor. Cumhuriyet ise; "Sovyet Rusya Küba meselesine nihayet Türkiye'yi de karıştırdı." şeklinde haberi duyurmaktaydı.⁶⁹

Krizden önceki dönemde Türk devlet adamlarının; Amerika'nın Jüpiterler konusundaki geri çekme talebine karşılık olarak füzelerin stratejik önemine binaen hayır cevabı vermiş olmaları hala belleklerindeyken; bugün bu krizle birlikte Amerika'nın, Sovyet baskıları nedeni ile Türk tarafını zorlamaları rahatsızlık vericiydi. Amerikan yönetimi bunun farkındaydı. Bu nedenle Türkiye'nin alacağı tavrı önceden kestirebilmek için gerekli araştırmaları yaparak tepkileri anlamaya çalışılmıştır. Aslında bu konuda Türkiye'nin verdiği tepkiler bizzat ABD'li yetkiler tarafından Krizin çok öncesinde alınmıştı. Şöyle ki; Kennedy'nin Dışişleri bakanı olan Dean Rusk, Küba Füze Krizi'nden yaklaşık 25 yıl sonra, 25 Şubat 1987 tarihinde, arkadaşı William Blight'a yazdığı bir mektupta. Kennedy adına 1961 yılında Türkiye'de yaptığı sondajları şöyle anlatıyordu.

"Başkan Kennedy iktidara geldiğinde kendisine çok önemli bir rapor sunuldu. Bu raporu ABD Kongresi'nin Ortak Atomik Enerji Komitesi hazırlamıştı ve rapor Türkiye'yle İtalya'daki füze sistemlerini içeriyordu. Komite bu füzeleri modası geçmiş ve yara almaya elverişli olarak nitelemişti. O sıralarda bu füzelerle ilgili yaptığımız espri ve şakaları hatırlıyorum. Füzeler ateşlendiği vakit, hangi yöne gidecekleri bile bilinmiyordu. Bir başka noktayı daha hatırlıyorum. Bana, herhangi bir turist, füzelerin bulunduğu bölgeden geçerken 22 kalibre bir tüfekle füzelerin gövdelerinde delik açabileceklerini söylemişlerdi. Bu yüzden Başkan Kennedy bu konuyu Türklerle ele almamı söyledi, 1 Mayıs 1961 tarihinde Ankara'da CENTO Dışişleri bakanları toplantısına katıldım. Aslında ABD, CENTO üyesi değildi, ancak Dışişleri bakanı düzeyinde sadece gözlemci statüsü ile katılırdı. Bir akşam yemeğinden sonra Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper'le bahçede yürümeye başladık. Yürüyüş sırasında Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi fikrini gündeme getirdim, iki noktada büyük tepki gösterdi. Birincisi, daha Türk hükümetinin söz konusu Jüpiterler için TBMM'den daha yeni ödenek aldıklarını söyledi. Hükümetin daha yeni ödenek almışken, tekrar parlamentoya giderek Jüpiterlerin söküleceğini söylemesi, hükümeti mahcup duruma düşüreceğini ve sıkıntı vereceğini söyledi. İkinci olarak, Akdeniz'e Poloris denizaltıları yerleştirilmeden veya gönderilmeden Jüpiterlerin sökülmesinin ülke morali açısından kötü olacağını belirtti. Poloris denizaltılarının Akdeniz'de konuşlandırılmaları 1963 yılının ilkbaharında gerçekleştirilecekti.

⁶⁹ *Hürriyet, Cumhuriyet*; 28 Ekim 1962

Washington'a döndüğümde Türkiye'deki konuşmalarımı ve Türklerin öne sürdüğü noktaları Başkan Kennedy'ye aktardım. O da bu konuyu bir süre için ertelemekte fayda olacağını söyledi...”⁷⁰

Türkiye'deki Jüpiterlere yönelik ikinci rapor, 1961 Haziran ayında hazırlandı. Bu raporda, konjonktürel olarak Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmelerinin doğru olmayacağı savunuluyordu. Raporda, "Türkiye'deki Jüpiterleri şimdi sökersek, bu SSCB gözünde bizim zayıfladığımız anlamına gelebilir, " deniliyordu. Raporun bu sonuca varması kısa bir süre önce Kennedy ile Kruşçev'in yaptıkları zirveye dayanıyordu.⁷¹

Küba'daki gelişmeleri artık Türkiye'nin politik gündemine oturmuştu. Medya'nın da gündemine oturmuştu. Gazeteciler nerede bir hükümet yetkilisi bulsalar konu Küba'ydı. Gazetecilerin gelişmeler ile ilgili olarak ilk muhatabı, Bakanlar Kurulu'nu terk ettikten sonra Harp Okulu'nu ziyaret ederken soruların muhatabı olan, Cumhurbaşkanı Gürsel olmuştur. Gürsel, gazetecilerin ısrarlı sorular üzerine, ABD'nin krizdeki tutumunun anlayışla karşılanması gerektiğini savunuyordu. Müttefik olarakta Amerikan hükümetine destek vermek gerektiğini vurgulamaktaydı.

Aynı sıralarda Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, ABD Büyükelçiliği yetkililerini makamına çağırarak, Bakanlar Kurulu'ndaki gelişmeler ve İnönü'nün öğleden sonra TBMM'de yapacağı konuşma hakkında bilgi veriyordu. Krizin bir parçası olmasına rağmen Sovyet büyükelçisi tüm bu bilgilendirmelerin dışında tutulmuştu. Başbakan İnönü'nün TBMM'de yapacağı konuşma büyük önem taşıyordu. Zira bu konuşmada Türkiye hükümeti ilk defa resmi olarak Küba Füze Krizi konusundaki düşüncelerini ortaya koymak ve Washington ile Moskova arasındaki bu satranç maçında yerini netleştirmek durumundaydı. Oynanan oyunda yerini alacaktı, İnönü'nün, konuşmasında Türkiye'nin yükümlülüklerinden bahsetmesi ve itidal çağrısında bulunması bekleniyordu.

İnönü Mecliste yaptığı konuşmasında beklentiler yönünde bir mesaj vermiştir; "Bildiğiniz gibi müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri kendi aleyhine taarruz hazırlıkları yapıldığı endişesiyle, Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Gerek açık beyanatında ve gerekse bize gönderdiği bilgilerde Amerika, emniyetine karşı duyduğu tehlikeyi anlatmakta ve tehdit unsurlarının ortadan kalkması için barış yolu ile mümkün olan gayreti göstereceğini söylemektedir. Birleşik Amerika milletinin, sulh içinde yaşamayı samimiyetle arzu eden büyük bir millet olarak, ihtilafların sulh yolu ile halledilmesine çalışmakta iyi niyet sahibi olduğuna emniyetimiz vardır. Bütün temennimiz ve ümidimiz, dünya ölçüsündeki ihtilafın

⁷⁰Yavuz, *a.g.e.*, s.71.

⁷¹Yavuz, *a.g.e.*, s.72.

barış vasıtası ile halledilmesidir. Ancak, hadiseler tamamı ile bizim kontrolümüz haricinde husule gelmiştir ve o şekilde cereyan etmektedir. Buhranın ne neticeye müncer olacağını kestirmek bizim için mümkün değildir. Bütün milletlerin yardımı ile barışçı bir hal şekli muhtemel olduğu gibi, soğuk harbin yeni ve şiddetli bir uzun devrine her memleketin girmesi ihtimali de mevcuttur. En fena ihtimal, hadiselerin insanları ve devletleri sürüklemesi önlenemeyerek hiç kimsenin arzu etmediğini söylediği bir genel harp şekline girmesidir. Dünden beri Küba ablukasının dünyadaki akisleri ile biz de yakından ilgiliz. Güvenlik Konseyi'ne ABD başvurmuştur. Aynı şekilde Küba ve Sovyet Rusya'nın başvurduğu haber verilmektedir. Birleşmiş Milletlerde büyük ölçüde endişe ve araya girme arzusu görülüyor. Müzakereler ne kadar şiddetli sözler içinde cereyan etse. Bu hal genel barış yolu içinde bir çare aramak teşebbüsüdür. Ablukanın iki tarafta göreceği tatbikat şekli bugün ihtilafı artıracak bir tehlike gibi görünüyor. Bu akşamdan itibaren bir-iki gün zarfında enternasyonal durumun istikameti daha açık görülebilecektir..."⁷²

Küba olayları artık Türk basını için tek malzeme olmuştu. Gazeteler her gün çarşaf çarşaf Küba Krizi'ne ilişkin yorumlar yayımlıyordu. Satır aralarında Türk yetkililerinin bu krizde uyurgezer bir durumda dolaştıkları ve hiçbir şeyden haberdar olmadıkları ima ediliyordu. Bazıları da Atlantik'in öbür tarafında yer alan ve sorunun kaynağını teşkil eden adayı okuyucusuna tanıtmayı kendine vazife bilmekteydi.

O dönemlerdeki ünlü kalemlerden Burhan Felek'te bunlardan birisiydi. Cumhuriyet Gazetesindeki "Hadiseler Arasında Felek" adlı köşesinde okuyucularına anlatmıştır.⁷³

Küba ülkenin en önemli gündem maddesi olmuşken İncirlik Hava Üssü'ne Avrupa'daki en büyük ABD Hava Üssü'nün komutanı olan General R. M. Montgomery geldi. General Montgomery'nin iki misyonu vardı. Birincisi Küba Füze Krizi'nden dolayı meydana gelecek olan muhtemel bir ABD-Sovyet savaşında İncirlik Üssü'nün kullanımının ne yönde olacağı noktasında değerlendirmelerde bulunmaktır. İkinci ise, Türk askeri yetkilileriyle ortak bir savunma planı oluşturmaktır. Zira biliniyordu ki; İncirlik, olası bir savaşta ilk hedeflerden biriydi. Çünkü SSCB'nin yaptığı savaş planlarında da bölge açısından ana hedeflerden birisi her zaman İncirlik Hava Üssü olmuştur. Bununda nedeni nükleer bomba taşıyabilecek Amerikan savaş uçaklarının buradan kalkmak suretiyle SSCB'deki hedefleri bombalamaları mümkün olmasıdır. Bu durum Sovyetler için kabul edilebilecek bir durum değildi. Buna ek olarak bu üs Amerika'nın, uzun süredir, Sovyetlere karşı istihbarat toplama amacına yönelik U-2 casus uçaklarının bulunduğu yerd. Daha iki sene evvel yani 1960 yılında İncirlikten

⁷² Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

⁷³ Burhan Felek "Hadiseler Arasında Felek", Cumhuriyet, 27 Ekim 1962.

havalanıp, Pakistan üzerinden Sovyet hava sahasına giren bir U-2 casus uçağı, Rusların karadan havaya atılan SAM füzeleri vurularak düşürülmüştü. ABD yetkilileri ilk önce bu pilotu ve yapılan faaliyeti sahiplenmeme yoluna sapmış ve ardından gelişen olaylar neticesinde bu durum bir uluslararası skandala dönüşmüştü. Bu olay belleklerden henüz silinmemişti. General Montgomery Nezaket ziyaretinde bulunduğu Adana Valisi Mutader Öztekin'in makamından çıkarken gazetecilere, "Ziyaretim normal bir teftiş ziyaretidir," demek suretiyle diğer soruları cevapsız bırakmıştır.

Türkiye'deki hava üssünde Amerika'nın Avrupa'daki en üst rütbeli generali teftiş yaparken Amerika'da da durum bundan farklı değildi. Büyük bir askeri operasyona hazırlanırcasına bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Askeri hazırlıklar ve asker kaydırmaları o kadar hızlı ve geniş çaplı olmuştu ki, Amerikan basının dikkatini çekmemesi imkânsızdı. 25 Ekim 1962 sabahı Washington Post'ta Walter Lippmann krizin Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık Türkiye'deki Amerikan füzelerinin çekilmesiyle çözümlenebileceğini yazdı.

Walter Lippmann, "syndication" denilen bir usulle birçok gazetede aynı anda yayımlanan bir yorum yazısında, Türkiye'deki füzelerle Küba'dakiler arasında bir paralellik kurmuştu. Lippmann, yazısının başında "Durumu kurtaracak bir pazarlık gerekiyor," demektedir, Türkiye ile Küba'daki durumun önemli benzerliklerine dikkat çekmekteydi.

"Burada Küba ile Berlin'den bahsetmiyorum. Berlin ABD füze üssü değil, Küba ile karşılaştırılabilecek gerçek bir yer varsa, o da Türkiye'dir. Sovyetler Birliği'nin bumu dibindeki stratejik füzelerin bulunduğu tek yer orasıdır. Türkiye ile Küba arasında bir başka önemli benzerlik de var. Küba'daki Sovyet Füze Üssü, Türkiye'deki ABD-NATO Füze Üssü gibi, askerî değeri az olan bir yerdir. Küba'daki Sovyet Üssü savunmasızdır. Türkiye'deki üssün de eski ve modası geçmiş bir üs olduğunu belirtmek gerekiyor, ikisi, dünyadaki güç dengeleri bozulmadan sökülebilir..."⁷⁴

Lippmann'ın Beyaz saraya yakın konumu nedeniyle bu makale, Beyaz Saray'dakiler tarafından kamuoyuna yönelik verilmiş olan bir mesaj anlamındaydı. Bu makale Moskova tarafından Washington'dan bir mesaj mı var? Düşüncesine yol açmıştır. Lippmann, bu makalesiyle Kruşçev'e sanki bir çıkış yolu göstermekteydi. Bugün bile hemen hemen herkes, Kennedy-Lippmann dostluğu dolayısıyla bu makaleyi Lippmann'ın, Kennedy'nin onayını aldıktan sonra kaleme aldığı konusunda hemfikirdir. Aslında Lippmann'ın makalesinden daha öncede İngiltere'deki bazı gazeteler bu konuya değinmiş ve Türkiye ile Küba arasında bir bağlantı kurmuşlardı.

⁷⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s.101

The Guardian gazetesi, Lippmann'ın yazısından bir-iki gün önce şunları dile getirmişti. "ABD hükümeti kendi topraklarına yakın bir komünist üssü abluka altına alma zorunluluğunda kalabiliyorsa, Sovyetler Birliği de aynı hareketi Türkiye'deki NATO Üssü'ne karşı uygulamak hakkına sahip olduğunu düşünebilir veya Batı Berlin ile var olan ulaşım yolları üzerindeki baskısını artırabilir. Her iki seçenekte de tehlikeli bir bunalım doğabilir..." Guardian gazetesinde çıkan bir başka yazıda ise; "Sovyetler Birliği kendi topraklarına yakın olduğu iddiası ile Almanya ve Türkiye'deki ABD üsleri sorununu ortaya atabilir ve ablukaya başvurabilir..." denmekteydi.⁷⁵

Bu tür yazılar SSCB'ye adeta yol gösterir bir tutum içindeydi. Bir başka deyişle, o zaman da çok yakın olan iki müttefik, ABD ile İngiltere, acaba basın yoluyla Kruşçev'e bir çıkış noktası mı gösteriyordu? Zira Washington'da ezelden gelen bir alışkanlık vardır. Özellikle dış politikayı ilgilendiren konularda Washington dünya basınına kullanmayı çok sever. Uygulayacağı yeni politikanın ana hatlarını önce basına sızdırır, ardından o ülkeden gelebilecek tepkiler ile tansiyonu ölçmeye çalışır. Konu tartışılarak yeterli olgunluk düzeyine geldiğinde de normalde yeni politikasını, ya da politika değişikliğini kamuoyuna açıklar. Acaba, Beyaz Saray bu konuda da aynı yolu mu izlemişti? Bu kesin olarak bilinmiyor. Sadece bir tahminden ibaret Ancak ortada olan bir gerçek varsa, bu yöntem bugün bile uygulanmaktadır.⁷⁶

Türkiye Hükümeti olası bir nükleer savaştan korunma yollarını aramaktaydı. Bu arada Ankara'da Küba olaylarına yönelik olarak gösteriler tertip edilmeye başlanmıştır. Küba ülkesi bir anda Türkiye'de halkın en çok konuştuğu ülke konumuna gelmiştir.

Bu gösteriler sırasında Millî Türk Talebe Birliği, Türk Kemalistler Teşkilatı ve Türkiye Liseliler Birliği genel başkanları, Ankara'daki ABD büyükelçiliğine giderek Başkonsolos Ben Hill Brown'la görüşmüş ve Başkan Kennedy'nin Küba konusundaki politikasını desteklediklerini açıklamışlardır. Bu teşkilatların başkanları görüşme sırasında Başkan Kennedy'ye iletmek üzere bir mektup, bir buket çiçek ve bir Türk bayrağı da bıraktılar.⁷⁷

Ankara'da TBMM'deki muhalefet partilerinin yetkilileri hükümetin Küba Krizi'ndeki politikasını destekler demeçler vermekteydi. Bunlar arasında Adalet Partisi GİK üyesi ve Türk Parlamentosu NATO Grubu Başkanı Fethi Tevetoğlu'da bulunuyordu.

⁷⁵Yavuz, a.g.e, s.102.

⁷⁶Yavuz, a.g.e, s.102.

⁷⁷Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

27 Ekim Cumartesi Saat 10.00'da Yürütme Kurulu krizin en uzun gününe bir istihbarat brifingiyle başladı. McCone yine füze tesislerindeki hızlı çalışma temposu üzerinde durdu ve artık MRBM'lerin hemen hemen hepsinin operasyona hazır olduklarını bildirdi. Bu bile ABD'nin bu kriz sırasında Nükleer bir savaşın çıkabileceğini noktasında kaygısını ortaya koymaya yetecek bir gelişmeydi.⁷⁸

Bir hafta iki süper güç silahlı bir çatışmanın, belki de nükleer bir savaşın eşiğine gelirken, birçok kişi Sovyetlerin Küba'daki füzelerini çekmeleri karşılığında Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının krizi barışçıl bir şekilde sona erdirmenin en uygun yolu olduğunu düşündü. Krizin en kritik devreye girdiği 27 Ekim 1962 günü Sovyet lideri Nikita Kruşçev, Kennedy'ye gönderdiği mektupta resmen bu çözüm yolunu önerdi. Son anda gelen bu beklenmedik Sovyet hareketi Amerikalıları zor durumda bıraktı. Amerikalılar uzun süredir eskimiş olarak gördükleri Jüpiter füzelerini kaldırmayı düşünüyorlardı, fakat krizin o noktasında açıktan füze pazarlığı yapmada isteksizdiler, çünkü Ruslar tarafında zayıf görünmek ve Batı Bloğunun çıkarlarını Rusları memnun etmek için feda ediyor durumuna düşmek istemiyorlardı.⁷⁹

Bu arada 27 Ekim tarihindeki toplantı da; Kruşçev'in Başkan Kennedy'ye yazdığı mektup tartışıldı. Mektup başlı başına bir takası tavsiye etmekte ve buna da hakları olduğunun vurgusunu yaparak sunmaktaydılar. Yürütme Komitesi'nin aldığı metin şuydu;

“Sayın Başkan,
Bay U Thant'a gemilerimizle ilişkin önlemlerin alınması ve böylece onarılmayacak feci sonuçlardan kaçınma konusundaki mesajınızı büyük bir memnuniyetle okudum. Attığınız bu mantıklı adım bana barışın korunması için kaygılandığınız konusunda beni ikna etmiştir ve buna çok memnun olduğumu bildirmek isterim.

Bildirinizde başlıca amacın sadece bir anlaşmaya varıp gemilerimizin karşı karşıya gelmelerini ve böylece krizin derinleşmesini önleyecek önlemler almak olmadığınızı söylüyorsunuz. Bunun sadece ilk adım olduğu konusunda sizinle hemfikirim. Önemli olan devletler ve halklar arasında dünyadaki durumu normalleştirmek ve stabilize etmektir.

Sayın Başkan, Birleşik Devletler'in güvenliği için kaygınızı anlıyorum, çünkü bu bir başkanın birinci görevidir. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı olarak benim de buna benzer görevlerim vardır. Siz bizim Küba'nın savunma potansiyelini güçlendirmeye yönelik silah yardımı yapmamız konusunda kaygılanıyorsunuz. Ancak Küba ne silahı olursa olsun askeri

⁷⁸ CIA “The Crisis USSR/ Cuba,” 17 October 1966, McAuliffe, CIA Documents, aktaran R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.353–354.

⁷⁹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.137

açısından sizinle kıyaslanamayacağı için bunlar sadece savunmaya yöneliktir.

Bizim amacımız Küba'ya yardım olmuştur ve kimse Küba'nın barış içinde yaşamasına ve halkının istediği yolda gelişmesine yönelik amaçlarımızın insancılığından kuşkulanamaz. Siz ülkenizi tehlikeden korumak istiyorsunuz ve bu da anlaşılır bir şeydir. Ancak Küba da aynı şeyi istemektedir. Bütün devletler tehlikelerden uzak kalmak isterler; Ancak siz Sovyetler Birliğini askeri üslerle çevrelemişken, müttefiklerimizi askeri üslerle çevrelemişken, ülkemizin çevresini askeri üslerle kuşatmışken ve roket silahlarınızı ülkemize yöneltmişken, Sovyetler Birliği olarak bu yaptıklarınızı nasıl değerlendirebiliriz? Bunlar, gizli şeyler değildir. Yüksek düzeydeki Amerikan yetkilileri bunları açıkça söylemektedirler. Britanya ve İtalya'da konuşlandırılmış roketleriniz bize çevrilmiştir. Türkiye'ye roket yerleştirmiş durumdasınız.

Siz Küba konusunda kaygılanıyorsunuz. Birleşik Devletler kıyılarından 90 mil uzaklıkta olduğu için kaygılandığınızı söylüyorsunuz. Ama Türkiye bizim hemen yanı başımızdadır. Sınır nöbetçilerimiz birbirlerini gözetlemektedirler. Aynı hakkı bize tanımadan sizce saldırı silahları olarak görülen silahların kaldırılmasını istemeye hakkınız olduğuna inanıyor musunuz?

Saldırı silahları olduğunu söylediğiniz roketleri hemen yanı başımıza, Türkiye'ye yerleştirdiniz. Büyük devletlerimiz arasında böyle eşitsiz ilişkiler eşit askeri olanakları kabulümüzle ne derecede bağdaşmaktadır. Hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır.

Sayın Başkan, temsilcilerimizin, BM Genel Sekreteri U Thant'ın da katılımıyla bir araya gelip konuşmalarını kabul etmeniz iyi bir şeydir. Böylece U Thant bir dereceye kadar arabulucu rolünü üstlenmiş oluyor ve eğer bu çalışmaya çekilmiş olan her taraf iyi niyetini gösterdiği takdirde bu sorumluluk isteyen görevin altından kalkabileceğine inanıyoruz. Bu çatışmanın kısa zamanda ortadan kalkıp durumun normalleşeceğine inanıyorum. O zaman insanlar sorumluluk taşıyan ve sorumluluklarını bilen ve karmaşık sorunları çözme yeteneğine sahip sağduyulu devlet adamları olduğu için rahat bir soluk alacaklardır.

Bundan sonra size şu teklifi yapıyorum: Sizin saldırı silahları olarak gördüğünüz silahları Küba'dan kaldırmayı kabul ediyoruz. Bunu kabul ediyoruz ve bu beyanı Birleşmiş Milletlerde yapmaya hazırız. Sizin temsilcileriniz de Sovyet devletinin kaygılarını göz önüne alarak benzer silahların Türkiye'den çıkartılacağını beyan edeceklerdir. Siz ve biz bunu gerçekleştireceğimiz zaman üzerinde bir anlaşmaya varabiliriz. Bundan sonra BM Güvenlik Konseyi temsilcileri bu taahhütlerin yerine getirildiğini denetlerler. Tabii Küba ve Türkiye devletlerinin bu temsilcilerin ülkelerine gelip denetlemeyi kabul etmeleri gerekir. Bu temsilcilerin Güvenlik Konseyi ve bizim -yani Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliğinin-

olduğu kadar Türkiye ve Küba'nın da güvenine sahip olmaları iyi olacaktır. Bütün ilgililerin güven ve saygısına sahip böyle insanları bulmanın güç olmayacağına inanıyorum.

Küba ve Türkiye halklarını tatmin edecek ve kendilerine umut verecek ve güvenliklerine olan itimatlarını arttıracak bu taahhütlerden sonra biz Sovyetler Birliği olarak Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'nin sınırlarının ve bağımsızlığının bütünlüğüne saygı göstereceğimizi, iç işlerine karışmayacağımızı, ülkeyi işgal etmeyeceğimizi ve Sovyetler Birliği veya Türkiye'ye komşu ülkelerden başkalarının Türkiye'ye bir saldırı düzenlemelerine izin vermeyeceğimizi taahhüt edeceğiz.

ABD devleti de Küba konusunda Güvenlik Konseyi'nde aynı taahhütte bulunacaktır. Birleşik Devletlerin Küba'nın sınır bütünlüğüne, egemenliğine saygı göstereceğini, iç işlerine karışmayacağını, topraklarını Küba'ya karşı bir silahlı saldırı için kullanmayacağını beyan edecektir. Tabii bunun için bir tarih belirlemek üzere sizinle anlaşmamız gerekecektir...”⁸⁰

Bu mektup sonrasında kabine toplantı salonunda bulunan Kriz'in ta başından beri çıkış yolu arayanlar üzerinde bir şok etkisi yapmıştı. Bunu Kennedy kayıtlarındaki tartışmalarda net olarak görülmektedir. Kruşçev'in teklifinin ABD'de oldukça şaşkınlığa sebebiyet verdiği görülmüştür. Artık içten içe beklenen bir gelişme Rus lider tarafından dillendirilmiş ve Küba kartına karşılık Türkiye kartı oyuna sürülmüştür. Bu teklife karşılığın nasıl olacağı noktasında konuşulmasının zamanı gelmiştir. Nitekim Başkan Kennedy; Kruşçev'in bildirilen yeni teklifi hakkında konuşmaya başlar. Bunun üzerine Nitze; “Hare bunun kesinlikle anathema olduğunu, bunun bir prestij ve politika konusu olduğunu söylüyor.” demek suretiyle toplantı da bulunanları bu konunun hassasiyeti konusunda uyarmıştır.

Burada bahsi geçen Raymond Hare ABD'nin Türkiye büyükelçisiydi. Dışişleri Bakanlığı birkaç gün önce kendisine telgraf çekip Türklerin Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesini içeren bir anlaşmaya ne tepki göstereceklerini sormuştu. Hare'den Türklere danışmadan kendi fikrini söylemesi istenmişti. Hare yolladığı telgrafta; bir takım uyarılarda bulunmuştur: “Sorun kısmen psiko-politiktir; Türkler mağrur, cesur insanlardır ve uzlaşma kavramı veya sürecini anlamazlar... İhtiyaçlarını karşılamak için gerekli olduğuna inandıkları silahlara büyük önem vermektedirler... eğer ısrar edersek boşluğu dolduracak silah istekleri çok spesifik ve büyük olacaktır” uyarısını yapmıştır.⁸¹

Nitekim Türk tarafı korkulan tarz bir yaklaşım sergilemediler. Türklerin krize ilk tepkileri destekleyici olmuştu; sadece F-104 savaş uçaklarının ve F-100 bombardıman uçak

⁸⁰ R. May – D. Zelikov *a.g.e.*, s.362–363

⁸¹ Ankara 587. 26 Ekim 1962, National Security Files, box 226, NATO -Weapons, Cables -Turkey, JFKL. Alıntılan R. May – D. Zelikov *a.g.e.*, s.356

parçalarının daha hızlı teslimini istemişlerdi. Bir gün sonra 24 Ekimde, Türk dışişleri bakanı Türkiye ile Küba'nın karşılaştırılması karşısında şoka uğradığını belirtmiş ve askeri teçhizat isteğini tekrarladı.⁸²

27 Ekim 1962 tarihli sabah saat 10.00'da yapılan oturumda yapılan konuşmalar Türk tarafının bir haftadır süren pazarlıklardan haberdar edilip edilmediği sorulmuş ve Türk tarafının yapılan pazarlıklar konusunda bilgilendirilmediği ifade edilmiştir. Rusk; Türklerle konuşmadıklarını ama Türklerin NATO'da kendileri ile konuştukları bilgisini verir. Başkan bunun üzerine; "Bu hafta ortaya çıkmadan Türk hükümetiyle konuştuk mu? Ben bir haftadır bundan söz ediyorum. Türkiye'de Türklerle konuştuk mu?" demek suretiyle son gelişmeler hakkında Türk tarafının ne bildiğini öğrenmek ister. Rusk ise; Finletter ve Hare'den fikirlerini bildirmelerini istediklerini ve bu nedenle de Türklerle konuşmuş olmadıklarını belirtir. Bu söz üzerine Ball; "Türklerle konuşmaya oturduğumuz takdirde çok rahatsız edici bir durum ortaya çıkardı." der. Başkan Kennedy bunun üzerine; "Kruşçev bizi sıkıştırdığı için de şimdi aynı duruma düşmüş durumdayız, George. Çok kimse bunu mantıksız bir teklif olarak görmeyecektir. Hatta pek çok bakımdan..." demek suretiyle mukabele de bulunur. Bundy ise "Hangi 'çok kimse', Sayın Başkan?" der; Başkan Kennedy "Bu düşündüğümüz tesislere karşı neden saldırıya geçtiğimizi açıklamak çok güç olacaktır. O. 'Siz sizinkileri Türkiye'den çıkarırsanız, biz de bizimkileri Küba'dan çıkarınız' diyor. Burada çok hassas bir nokta var." Diyerek durumun hassasiyetine odaklanmaya çalışır der ve tartışmaların devamında da "Bunun yeni ve en son önerileri olduğunu kabul etmek zorundayız, üstelik kamuoyuna da açıklanmış." Demek suretiyle geline noktanın önemini ifade etmiştir.⁸³

Gerçekten de Türk hükümeti yetkilileri Kruşçev'in önerilerini, yani ikinci mektubunu Moskova Radyosu spikerinden duymuştu. SSCB Büyükelçiliği, vakit kaybetmeden mektubun içeriğini yetkililere duyurmuştu. Hükümet gece yarısına kadar süren toplantılar yapıyor ve nasıl bir politika izleneceğini saptamaya çalışıyordu. Moskova Radyosu'ndaki haber ve sağda solda çıkan haberler Türk basınını harekete geçiriyor ve krizin 12. gününde bu teklif ve teklife yönelik senaryolar manşetlere taşınıyordu. Gazeteler, sürmansetten verdiği haberde "Kruşçev Türkiye'deki üsleri pazarlık konusu yapıyor" başlığı atarken, o günkü başyazılarda ise "Şimdi ne olacak?" tarzlı sorulara bu duruma cevap aramaktaydı.

Türkiye, artık gazete sayfalarında bu işi enine boyuna tartışmaya açtı. Öyle ki; Kennedy yönetiminin bugüne kadar kapak kapılar ardında Türkiye'yle sürdürdüğü pazarlıklar artık kamuoyu önünde yapılmaya başlandı. Bu arada Başkan Kennedy başkanlığında yapılan

⁸² Ankara 576, 23 Ekim 1962 ve Ankara 585, 26 Ekim 1962. alıntıl原因 R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.356.

⁸³ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.358.

toplantılarda bu durumdan bir çıkış yolu bulunmaya çalışıldı. Geceli gündüzlü devam eden çıkış bulmaya yönelik çabalarda bu sürecin müttefikler üzerinde özellikle de Türkiye üzerinde meydana getireceği etki önemslenmekte ve toplantıda bu konu üzerine vurgular yapılmaktaydı. Toplantıda ki konuşmalara da olayların kontrolden çıkmak üzere olduğu düşünülmekteydi.

Bu durumdan çıkış için yapılmaya devam eden toplantılarda Nitze'nin teklifi; "Türkiye ile ilişkin olanına elimizdeki en iyi savlarla karşı koyalım. Ben olsam bu işi özel uzlaşma sonunda Küba'dan füzelerin çıkarılması amacından uzaklaştırmazdım." şeklinde olmuştur. Bundy ise; "Bence şu aşamada bir pazarlığı kabul edersek çok çabuk çözülürüz. Çok güç bir durumdayız. Füzeleri çıkarabilmiş değiliz. Bunu yapmış olsaydık çok farklı olurdu, ya da Türklerle anlaşmış olsaydık." der. Başkan Kennedy: "Bu konuda ne yaptığımızı ve üzerinde ne kadar konuştuğumuzu bilmek istiyorum." demesi üzerine Bundy: "Konuşmama ya karar vermiştik. Sayın Başkan. Türklerle doğrudan doğruya konuşmaya karar vermiştik." hatırlatmasında bulunur. Ball ise; Eğer Türklerle konuşsaydık konuyu NATO'ya taşırlardı. Olay bütün Batı Avrupa'ya yayılır ve durumumuz sarsılmış olurdu." der. Bundy ise Doğru demek suretiyle bu görüşü tasdik eder. Ball; "Türkler bu konuda çok duyarlı. Bunun çok gerekli olduğuna kendilerim ikna etmiştik ve şimdi bir prestij konusu olarak görüyorlar" demek suretiyle toplantıda bulunanları uyarır. Bundy ise toplantının can alıcı vurgusunu yaparak; "Bizim çıkarlarımız için müttefiklerimizi satmaya çalıştığımız ortaya çıkacak ve bu bütün NATO'nun gözleri önünde olacak. Bu mantıksız ve çılgınca, ama çok da güçlü bir gerçek."der⁸⁴

Beyaz Saray'daki EXCOMM'daki toplantılarda Bundy'nin dile getirdiği bu açık görüntüden kurtulmaya yönelik bir çaba görülmüştür. Zira Türkiye'nin pozisyonunun meçhullüğü söz konusudur. Bu arada tartışmada Türkiye'yi yıpratmadan bu işin nasıl halledileceğine karar verilmeye çalışılır. Bunu yaparken de Türkiye'nin iç politik dengeleri göz önünde tutularak gerçekleştirmeye çalışılmıştır.

Gerçekten de o dönemde yaşanan gelişmelere bakıldığında görülmekteydi ki; Türkiye iç politika da gayet hassas bir dönemden geçiyordu; Beyaz Saray'ın atacağı adımlarda da bu hassas dengelerin gözetilmesi gerekmektedir. Türkiye son bir yılda, 27 Mayıs ihtilali sonucu olarak yargılanan Başbakan Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın asılmaları kararıyla çalkantılı bir yıl geçirmişti. Asılmalarının Birinci Yıl dönümünde tüm yurttaki olayların meydana gelmesiyle neticelenmiştir. Bu da ister istemez Kennedy için "İnönü faktörü"nü gündeme getiriyordu. Kısacası ABD, Türk hükümetine danışmadan veya Türklerin itirazına rağmen ülkedeki Jüpiter füzelerini çekmesi halinde Başbakan İnönü ve hükümetine

⁸⁴ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.359–360.

ne olurdu? İnönü'nün böyle bir şeye karşı çıkacağı kesindi. Ancak habersiz yapıldığı takdirde ve bunun sonra açığa çıkması durumunda İnönü Hükümeti'nin mecliste düşürülmesine de kesin gözüyle bakılıyordu. Bu da Başkan Kennedy'nin işine gelmiyordu elbette. Zira Kennedy, Küba'daki Sovyet füzelerinin varlığını açıkladığı 22 Ekim akşamı Başbakan İnönü'den aldığı mektupta, Türk liderinin tüm desteğini almış ve İnönü, ittifak içinde üzerine düşen görevi yerine getireceğini belirtmişti. Daha on yıl önce Türk askerleri, Amerikalılarla birlikte Kore'de omuz omuza önemli bir savaş vermişti. Kennedy ve diğer ABD'li yetkililer, Jüpiterlerin Türkiye'den bu şekilde sökülmesinin sadece ABD ile Türkiye arasındaki ilişkileri bozmakla kalmayacağı, aynı zamanda ABD'yi diğer NATO müttefikleri gözünde kötü bir konuma iteceğinin de bilincindeydiler. Bu nedenle gelişmelerde denge gözetilerek girişimlerde bulunulmaya çalışılmaktadır.

Kennedy, Türkiye'deki füzelerin bir anda ABD-SSCB gündeminin en üst sırasına tırmanmasını kabullenmek istemiyordu. Zira 18 ay önce işbaşı yaptığı Jüpiterlerin sökülmesi yönünde Türk hükümeti yetkilileriyle temaslar başlatmıştı. Türkiye, Jüpiterlerin sökülmesini reddedince de konu bir süre için rafa kaldırılmıştı, işte bu füzeler şimdi Kennedy'nin elini kolunu bağlıyordu. Bundan daha da önemlisi Başkan Kennedy, kardeşi Robert Kennedy aracılığıyla Sovyetler Birliği'ne, Türkiye'deki füzelerin daha ileri bir tarihte söküleceğini çıtlatmış ve Moskova'nın bu füzelerden endişe duymasına gerek olmadığı mesajını iletmış ve Kennedy, Kruşçev'e bu mesajı iletirken sessiz diplomasiyi tercih etmişti. Bunun başlıca nedeni ise; Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin dünya kamuoyu önünde ve bilhassa Türk kamuoyu önünde tartışmamasını sağlamaktır. Bir de NATO ittifakı faktörünü de düşünülmüştür. Ama Kruşçev'den gelen son mektubun Moskova Radyosu tarafından saatlerce okunması, işin 'sessiz diplomasi' yönünü yok ediyordu. Şimdi tüm pazarlıklar dünya kamuoyu önünde yapılacaktı. Bu nedenle Beyaz Saray için artık karar verme zamanı gelmişti. Ya Küba'daki füzelere karşılık olarak Türkiye'dekileri sökecekti ki, bu durum bilhassa NATO ittifakı içinde ABD'ye zayıf, güvenilmeyen ve krizde yenik düşmüş taraf görünümü verecekti. Ya da kati tutumuna devam edecek ve sonucu kestirmeye çalışacaktı. İkinci yolu seçtiği takdirde Küba'daki füzeler ile Türkiye'deki Jüpiterlerin takasını kabul etmeyecekti, ikinci seçeneğin sonunda da üçüncü dünya savaşı ihtimali olabilirdi. Bu durumda kriz kolayca aşılabacak bir kriz olmaktan uzaktı. Bu nedenle krize yönelik toplantılar birbiri ardına yapılmaya devam etmiştir.

Bu arada Türkiye'nin kaderiyle ilgili bütün toplantılar ve tartışmalar Washington'da yapılacak değildi. Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Küba Füze Krizi'ndeki gidişat konusunda İnönü Hükümeti için bir rapor hazırlamıştır. Emekli Büyükelçi Semih Günver'in de Küba

Krizi'yle ilgili yazılarında değindiği değerlendirme şu görüşleri içermektedir:

"1. Küba üzerindeki Amerikan karantina tedbirlerinin açıklanması ile birlikte, Sovyetler Birliği'nin mukabil bir harekete geçeceğine dair endişeler de izhar olunmaya başlamıştır.

2. ABD'nin tanınmış dış politika yazarlarından Walter Lippmann, başta New York 'Herald Tribune' gazetesi olmak üzere bir kısım Amerikan gazetelerinde yayınlanan bir makalesinde Küba ve Türkiye'deki üslerin dünyadaki kuvvet muvazenesinin değiştirilmeden sökülebileceğini. Rusya'yı çeviren Amerikan üslerinin bulunduğu memleketlerdeki modası geçmiş bombardıman uçaklarının ABD için faydadan çok bir yük ve mesuliyet kaynağı olduğunu, bu memleketlerin müttefik olmaktan ziyade, Rusya'nın elinde rehin durumunda bulunduklarını, Kruşçev'in Castro'yu Küba'da değil, Türkiye, İran ve civarındaki diğer batı taraftarı memleketlere yapacağı baskı ile savunabileceğini ileri sürmüştür.

3. Küba'daki Sovyet füze üslerinin ABD için teşkil etmekte, olduğu tehlikeyi göstermek üzere 'London Times' ve 'LeMonde' gazeteleri Karayip Denizi civarını ihtiva eden haritalar yanına Türkiye'deki füze üslerinin SSCB topraklarındaki etki sahasını gösteren haritalar koymuşlardır. 'Manchester Guardian' gazetesi ise daha da ileri giderek şunları yazmıştır: "Amerikalılar kendilerinde bir komünist üssünü abluka alana almak hakkını bulursa, Sovyetler de Türkiye'deki bazı üslerini herhangi bir şekilde kordon altına almakta kendilerini haklı görebilirler..."

4. İngiltere İşçi Partisi gölge Dışişleri bakanı da 24 Ekimde televizyonda Amerikan kararının bazı sakıncaları olduğunu. SSCB'ye Türkiye, Yunanistan ve Pakistan'daki üsler gibi pazarlık vesileleri verildiğini söylemiştir.

5. Daha sonra Fransız gazetelerinden 'Le Monde' ve 'Co-bat', Walter Lippman'ın yazısı üzerinde durmuşlar, Federal Almanya gazeteleri de Küba karantinasının Berlin'de mukabil bir harekete yol açmayacağını, Sovyetler'in bu konuda ileri gitmelerinin bilhassa Türkiye'de ihdas edilen üsler şebekesine ve bu şebekenin tevlit ettiği endişelere dikkat çekmişlerdir.

6. Londra büyükelçimiz 26 Ekim tarihli telgrafında bildirdiğine göre 'Alexander of Tunis', Kruşçev'in Küba'daki füzelerini geri alması karşılığında ABD ile Türkiye'deki üslerin kaldırılmasını müzakere ve pazarlık konusu yapacağı kanaatini izhar etmiştir.

7. 25 Ekim tarihli Times gazetesinde, Türkiye'deki üslerin stratejik faydalan kalmamış olması muhtemel olmakla birlikte, bu konuda önce NATO içinde anlaşma sağlanmasının gerekeceği ve Türkiye'nin bunu protesto etmesinin mümkün olduğu ileri sürülmüş, ertesi gün de durumun birbirinden farklı olmasına rağmen, Türkiye ve Küba'daki taarruzi füzelerin kaldırılması tezinin savunulabileceği iddia edilmiştir.

8. Libya büyükelçimizin 26 Ekim tarihli telgrafında nakletmiş olduğu İngiltere'nin Libya

büyükelçisinin bir konuşması, dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir. İngiltere büyükelçisi, tarafların Küba meselesinde bir uzlaşmaya varabilmelerinin ABD'nin Türkiye ve diğer yakın doğu memleketlerdeki üslerini terk ve tahliye etmeleri kaydıyla mümkün olabileceğini, Sovyetler'in amaçlarının da bu olduğunu ve bu konuda ısrar etmelerinin muhtemel bulunduğunu söylemiştir.

9. Bir kısım Batılı basın adeta Sovyetler Birliği'ni davet edercesine ileri sürdükleri bu fikirlere paralel olarak, Sovyet gazeteleri de üsler dolayısıyla Türkiye'ye hücumlara girişmişlerdir.

10. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 'nde konuşan Gana delegesi de, Küba ablukasını haklı görmediğini, aksi takdirde mesela Amerikan atom füzeleri bulunan Türkiye'nin Karadeniz sahilini Sovyetler Birliği'nin abluka altına almasını da haklı görmek gerektiğini söylemiştir."⁸⁵

Anlaşılan odur ki; Ankara bu kritik zamanda yapılacak olası açılımların Türkiye'ye en az zararlı durum teşkil etmesine yönelik bir yöntem geliştirme çabası içindedir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı raporlarındaki hava, Türk basınında da sezinlenmekteydi. Hiç kimse Kennedy'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini pazarlık masasına yatırdığından şüphelenmemekteydi. Belli başlı gazetelerin başyazı ve makalelerinde Kennedy'nin gösterdiği kararlılıktan övgüyle söz ediliyor ve Kruşçev'in geri adım attığına dikkat çekiliyordu.

Bununda nedeni de iki tanedir; Birincisi, krizle ilgili olarak Türk basını, hükümetin dedikleri doğrultusunda hareket ediyor ve bütün bilgilerini bu kaynaklardan alıyordu. Türk hükümetinin de Kennedy ile Kruşçev arasındaki gizli pazarlıklardan haberi olmadığına göre, bunun aksini yazmak beklenemezdi, ikinci ve en önemli neden de Türkiye'de gazetecilerin her nedense dünya politikacılarından çok, Türkiye'nin iç politik çekişmeleriyle ilgilenmeyi bir alışkanlık haline getirmekteki maharetleri belirleyici olmaktaydı. Dış Haber kaynakları dış politikamız gibi daha çeşitlenmemiştir.

Bu durumu O tarihlerde Milliyet gazetesinde yazan Çetin Altan yazmış olduğu makalesinde çok güzel bir şekilde izah etmektedir.

"Türkiye'deki Amerikan Üsleri" başlıklı yazısında Türk basınının halini şu ifadelerle yansıtıyordu: Nedense bizim basın bu gibi konularda tercüme, telif tercih eder ve daima bu çeşit meselelere ait görüş ve haberleri yabancı gazetelerden aktarma yoluna gider. Bizde hangi tip füzeler var, asker alanların durumu, Amerika'nın niyeti vs cinsinden millî kaderimizin can alıcı noktalarını teşkil eden bilgileri kendi gazetecilerimizle yazarlarımız kurcalamaya pek fazla yanaşmazlar. Hemen hepimiz, parti dalaşmalarımızı incelemekle yetinir, daha ötesine

⁸⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s.134–136.

burnumuzu sokmayız veya sokamayız. Böyle milletlerarası Öne sahip konular yabancı imzaların patenti altındadır. Acayip demokrasimizin zavallı bir kaderidir bu, Tenkit, inceleme ve araştırma hürriyeti iç politika ile sınırlıdır. Dış politikaya kadar pek çıkamadı.”⁸⁶

ABD yönetimi ise harıl harıl toplantılara devam ederek krizden çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır. Öyle ki; 27 Ekim Cumartesi günü saat 16'ta yapılan toplantıda yapılan konuşmalarda yaşanan sıkıntı su yüzüne çıkmıştır. Başkan Kennedy toplantının ilerleyen safhasında şunları söylemiştir:“ Norstad'a göre, ne yaparsak yapalım... Bu işe NATO'nun karışması gerek, aksi halde... Eğer şimdi harekete geçsek ya da geçmesek, aksini yapmamız gerektiğini söyleyeceklerdir. Onları yanımıza almamız gerek. Şimdi iki sorun var: Türklere hemen başvurup McNamara'nın sözünü ettiği türden bir anlaşmayı kabul edip etmeyeceklerini öğrenmek. Eğer kabul eğilimleri yoksa o zaman genel bir NATO toplantısına gitmeliyiz. NATO toplantısı onlara gerekli baskıyı yapabilir. O füzelerin Türkiye'den de Küba'dan da çıkarılmaları gerek ve ikisinin çok güç ve kanlı olacağından korkarım.” Bu yaklaşımın en önemli boyutuysa krizin küresel dengeler bağlamında da büyük sıkıntıların habercisi bir durum arz etmekte olduğunun kabulüdür. Türkiye üzerine NATO baskısının kurulması teklif edilmiştir. Toplantının ilerleyen safhasında ise Sorenson oluşacak ortamda NATO'yu meselenin içine dâhil etmenin NATO içinde karışıklıklara sebebiyet verecek boyutlarda olduğu beyanında bulunur ve NATO'nun önüne gelmeyecek bir meselede NATO'nun dâhil edilmesinin doğru olmayacağını bildirecektir. O gün yoğun devam eden tartışmalarda ana eksen Türkiye'yi Jüpiterlerin yerine Polarisleri vermek suretiyle Jüpiter füzelerinin kaldırılması noktasında kilitlenmeye başlamıştır. Başkan Kennedy: “Şimdi karşımızda iki seçenek var: birincisi, Türkiye ile ikili konuşmaya girip Jüpiterleri çekmek ve yerlerine Polarisleri koymak; ikincisi, NATO kanalından geçip NATO'nun baskı yapmasını sağlamak ve Türklere de işi ağırdan aldıkları takdirde başlarına ne geleceğini anlatmaktır.” diyerek izlenmesi gereken noktayı vurgulamıştır. Bu ifade ABD yönetiminin Küba Krizinde geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁷

Bu ifadeler üzerine Rusk, Türk tarafının füzeler konusundaki tavrının net olduğu ve bu yeni durumunda kolayca Türk tarafı tarafından kabul edilmeyeceği hatırlatmasını yapmaktadır. Rusk ayrıca 1961'de Füzeler yerine Polarisleri vermeyi konuştuklarında (1961 baharında) Türklerin tepkisinin "Füzeler burada ve onlar burada olduğu sürece siz de buradasınız demektir." şeklinde izah etmektedir. McNamara ise “Bunun bir yolu var. Jüpiter füzesi artık işe yaramaz, Thor füzesinden bile eski sayılır. İngilizler Thor'un eskidiğini

⁸⁶ Yavuz, *a.g.e.*, s.173.

⁸⁷ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.387

anladılar ve yerine başka sistemler getirmeye karar verdiler ki, Polaris de bunlardan biridir. Biz de Türkiye'ye aynı şeyi öneriyoruz.” demek suretiyle aslında bu girişimin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Tartışmalar Türk tarafına şartların bir şekilde kabul ettirilmesi üzerine yoğunlaşma eğilimindeyken McNamara'nın "Biz Küba'daki füzelere karşılık Türk füzelerini veriyor değiliz." demek suretiyle meselenin bir pazarlık boyutu olduğunun kabulüne yanaşmaması bile; ABD yönetiminin, bu durumun bir geri çekilme olarak algılanmasını bilinçaltı düzeyinde bile reddetme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle olsa gerek; Başkan Kennedy, bu durumdan çıkışın Türk tarafından gelmesini önermiştir ve korkusunu ise şöyle dile getirmiştir: “Türkler ve NATO, Birleşik Devletlerin Küba konusunda anlaşmak için bunu yaptığını söyleyeceklerdir. Türkiye'yi korumak için yapıldığını söylemenin bir anlamı yok. Onlar böyle düşüneceklerdir.” demiştir.⁸⁸

McNamara'nın bu sorunu aşmaya yönelik teklifi ise; "Eğer istediğiniz takdirde size (yani Türkiye'ye) ek garanti veririz, Polaris denizaltılarını oraya yerleştiririz, ilave uçak getiririz ve Küba'ya saldırmadan önce Türkiye ve İtalya'daki füzelerin işler durumdan çıkarıldığını ilan ederiz ve böylece istediğiniz takdirde güvenliğinizi artırırız." şeklindedir. Bu şekilde bir anlamda krizden çıkışta işaret edilmiştir. Başkan Kennedy, bunun üzerine teklifin tüm NATO üyesi ülkelere gönderilerek NATO toplantısına yetiştirilmesini ister. Yapılan tartışmalardan da Küba'ya karşı yapılacak bir saldırı için her an hazır olunması gerektiği vurgusu yapılır. Konuşmaların devamında ise Bundy'nin “Benim anladığım kadarıyla Türkiye'yi vurmasına izin verecektik. En azından bir ara bunu konuşmuştuk.” demesi ve McNamara'nın “Doğru. Alternatiflerden biri oydu.” şeklinde cevap vermiş olması Türkiye üzerine yapılan hesap ve tartışmaların ne kadar ciddiyet taşımakta olduğunu ve Türk tarafının olası tehlike karşısında tamamen olayların merkezinde yer aldığını göstermektedir. Özetle pazarlıklar Türkiye ekseninde şekillenmeye başlamıştır.⁸⁹

Bu tartışmaları Küba Füze Krizi Gizli kayıtlarından takip ettiğimizde Başkan Yardımcısı Johnson'un Türk tarafının bu gelişmeleri ne şekilde algılayacaklarına dair yaklaşımı önemlidir. Johnson Türkiye'de bir güvensizlik ortamının oluşacağını şu şekilde ifade etmiştir: “Bu Jüpiterler var ya, artık herkesin gözü onların üstünde, herkes onları biliyor. Beş para da etmezler. O eski modeli alıp size çok daha iyi olan Polaris'i versem. Ne dersin? desen İsmet İnönü sana ne derdi? Bir kriz durumunda yardımına koşmayacağımızı düşünürdü.” şeklinde bir soru sordu. Bu durum Türkiye üzerinde yaratacağı etkininde alınan kararda önemli olduğunun bir göstergesidir. Aslında bu durum izlenecek stratejinin

⁸⁸ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.404.

⁸⁹ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.407.

Türkiye’yi de fazla ürkütmemesi gerektiğine yönelik gösterilen hassasiyetin bir işaretiydi. Buna ek olarak Johnson’un “Bence onları rahatsız edecek şey Birleşik Devletlerin bir kriz sırasında yardımına koşmayacağı olasılığıdır.” ifadeleri olayın önemli bir psikolojik boyutunun da olduğunu göstermektedir. Johnson bu durumda yapılması gerekenin “Öyleyse eğer bunu yapacaksak neden onları bu konuda ikna etmeye çalışmıyoruz? Hare İnönü ile konuşsun ve "Bu durumda daha çok vurulma tehdidi altındasınız" desin.” yaklaşımı ABD açısından krizin bu süreçte Türkiye’nin ikna edilmesi yönüne doğru kaydığını göstermektedir.⁹⁰

Krizin bu son dönemecinde yapılan tartışmalarda Türkiye’deki füzelere karşılık Küba’daki füzelerin takası yapılacağı ama Kruşçev’in arzusu olan Amerikan üslerinin bu pazarlığa dâhil edilmemesi konusunda mutabakata vardılar. Ayrıca üslerin statüsünün bir pazarlığa dâhil edilmemesi gerektiği vurgulandı.

27 Ekim Cumartesi John F. Kennedy'nin kamu yaşamının en önemli saatleri sayılabilir. Her yeni gelişmenin olasılıkları ve sonuçları konusunda herkesten daha önde görünmektedir. Sakindir, açık sözlüdür ve danışmanlarından hep bir veya birkaç adım ileridedir. Türkiye'deki işe yaramaz füzeler için savaşa girmemeye kararlı bir tek o vardır odada. Ancak durumu çok iyi anlamıştır ve Türkleri satmış gibi görünmenin sonuçlarından kurtulmanın da yolunu aramaktadır. Nitekim Kruşçev 28 Ekimde Başkan Kennedy'ye özel bir mesaj göndererek Jüpiter füzelerinin çekilmesi anlaşmasını sağlama almaya çalışmıştır. Mektup 29 Ekim’de Dobrynin tarafından Robert Kennedy’e ulaştırılmıştır. Kruşçev mesajda bu olayın gizli olarak ele alınması ihtiyacını anladığını söylüyordu. Ancak Sovyet lideri verdiği ödünlerin Amerikalıların Jüpiter sorununu söz etmeyi kabul etmelerini de içerdiğini vurgulamaktaydı. Robert Kennedy ertesi gün Dobrynin'i arayıp mektubu kabul etmeyi reddederek iade etti. Robert Kennedy'nin toplantı konusunda elle tuttuğu notlarda şöyle yazıyor: "Dediğim gibi koşullu anlaşma yok. Mektup ise böyle bir şey varmış gibi gösteriyordu." Füzeler Türkiye'den çıkarılacaklardı: "buna söz verdim ve bu da yeterlidir...; eğer bir anlaşmayı ima eden bir belge yayınlarsanız o zaman anlaşma suya düşer." Dobrynin hükümetinin hiçbir şey yayınlamayacağını söyledi. Robert Kennedy Dobrynin'e hükümetinin Küba'ya füze yerleştirmeyeceğini söylediğini hatırlattı. Dobrynin mektubu geri aldı ve ABD hükümeti ne mektubu ne de içeriğini kayda geçirdi.⁹¹

Tüm bu tartışmaların ötesinde Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin Türkiye-ABD arasında önemli bir tartışma konusu olarak zaman zaman tartışılmıştır. Mesela Amerikan başkanı

⁹⁰ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.411.

⁹¹ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.460

Kennedy Jüpterler sorununu 29 Mart 1961 tarihindeki bir ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council-NSC) toplantısında tartışmaya açmıştır. Bu toplantı hakkında hazırlanan 6 Nisan 1961 tarihli NSC memorandumuna göre Kennedy dışışleri, savunma ve CIA görevlilerinden oluşan bir komiteden Türkiye'ye Jüpterlerin yerleştirilmesi konusunu yeniden gözden geçirmesini istenmiştir.

Bu komitenin bir üyesi olan George McGhee, yazmış olduğu kitapta, bir gün kendisine Başkan Kennedy'nin Türklerin Jüpterleri çekilmesini kabul edip etmeyeceğini sorduğunu, kendisinin de "pek zannetmiyorum" diye cevap verdiğini belirtmektedir. Yine McGhee'nin yazdığına göre, bir CENTO toplantısı sırasında görüştüğü Türk dışışleri bakanı, Jüpterlerin kaldırılmasına şiddetle muhalefet ederken daha yerine yeni konan füzeler için Türkiye'nin yüklü bir para harcadığını, Türk halkının güvenliğine ek katkıda bulunacak bir sistem önerilmeksizin Jüpterlerin kaldırılmasını anlamakta güçlük çekeceğini söylemişti.⁹²

Tekrar ABD-SSCB arasında Küba Füze krizi ekseninde yaşanan gelişmelere dönersek; Kruşçev 30 Ekimde Başkan Kennedy'ye bir özel mektup daha göndermiş ve mektupta karantinanın kaldırılmasını ve ABD'nin Guantanamo'yu boşaltmasını tavsiye etmiştir. Başkan Kennedy ise işgal planlarını gözden geçirmeye devam ediyor, bir hava baskını yapacak ve işgale gidecek birlikleri yerlerinde tutmaya devam etmiştir.

Türkiye'de ise; Dışışleri bakanı Feridun Cemal Erkin, 31 Ekim 1962 günü yaptığı Basın açıklamasında ülkesinin tavrını şu sözlerle ifade etmekteydi. "Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyenler, evvela Türkiye'ye karşı tehdit teşkil eden üslerinde kaldırılmasını vaat etmeli ve gerçekleştirmelidirler."⁹³

Başkan Kennedy'de 20 Kasım günü gelişmeler ile ilgili olarak bir basın toplantısı yaptı. Bu basın toplantısında Jüpter 'füzelerinden hiç söz etmedi. Konu unutulmuş değildi, sadece NATO'nun nükleer güç projesinin geniş çerçevesi içine alınmıştı. 1962'nin Aralık ayında Paris'te yapılan bir toplantıda Türkler Jüpter füzelerinin kaldırılmasını kabul ettiler. Füzeler 1963 Nisan sonunda söküldü. Bir Polaris denizaltısı Akdeniz'de göreve başladı.

Füze krizinin olaysız sona ermesinin verdiği rahatlık, tüm başkentlerde diplomatik bir rahatlama meydana getirdi. Bu durum uluslararası davetlerde de kendini hissettiriyordu. Bu tür davetler, ülke diplomatları arasında durum değerlendirmesi yapılması açısından faydalı da olmaktaydı. Krizinde etkisiyle bu davetlerin en rağbetteki diplomatlarından biriside Washington'daki büyükelçimiz Turgut Menemencioğlu olmuştur. Menemencioğlu, krizin sona ermesinden birkaç gün sonra İran büyükelçisi tarafından Dışışleri Bakam Dean Rusk

⁹² Uslu, *a.g.e.*, s.139

⁹³ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1962

onuruna verilen bir davete katılıyor ve Amerikalı bakanla ilk defa yüz yüze konuşma olanağı buluyordu.

Menemencioğlu'nun Dean Rusk ile Küba konusunda neler konuştuğunu, Dışişleri Bakanlığı'na 6 Kasım 1962 tarihinde çektiği kriptodan öğreniyoruz:

"Görüşmelerin bir noktasında Rusk, size temin ederim ki, karar arifesinde en güç günlerde bilhassa müttefiklerimizi düşündük. Bu önemli unsur mevcut olmasa idi, biz bu işi başka türlü de hallederdik. Fakat Sovyetlerin bazı müttefiklerimize ne yapabileceği, (bana dönerek) mesela Türkiye'ye ne yapabileceği mülahazasını her zaman göz önünde bulundurduk..."⁹⁴

Kriptoya göre Menemencioğlu ile Dışişleri Bakanı Rusk arasında konuşma şöyleydi; "Görüşmelerin diğer bir noktasında Rusk, Sovyetler'in Küba'daki son askeri programlarını takiben 1 milyar dolarlık bir yatırıma tekabül ettiğini, bu derece büyük bir yatırımı göze almalarının manasını hâlâ izah edemediğini ifade etti. Bende cevaben, 'Herhalde bu derece büyük bir gayret sırf Türkiye'deki birkaç füze rampasının kaldırılması gibi nispeten mahdut bir gayeye matuf olmasa gerekir. Bu durumda, Türkiye üzerindeki pazarlığı, bu vasıta ile bütün NATO memleketleri içine bir itimatsızlık sokmak ve bu yoldan NATO teşkilatını çökertmek maksadıyla ileri sürülmüş olacaktır,' dedim."⁹⁵

Aslında Kripto'da bahsi geçen NATO müttefikleri arasına nifak sokma diye ifade edilen yaklaşımında anlamlandırılması Sovyetler Birliği'nin meseleye bakışını verdiğimizde kendiliğinden cevap bulacaktır.

Sovyet Lideri Kruşçev, Küba krizi patlak vermeden önce son kez 16 Ekim 1962'de, Amerika'nın Moskova büyükelçisi Foy Kohler'le yaptığı görüşmede Jüpiter füzelerinin Türkiye ve İtalya'ya yerleştirilmesi konusundaki şiddetli muhalefetini dile getirdi. Amerikan liderinin aksine Kruşçev, birkaç gün içinde ilk füze atma tesisinin Türk makamlarına devredileceğinin farkındaydı. Muhtemelen Türk yetkililerin füzeleri ateşleme hakkını elde edeceği yolundaki yanlış anlama onun konuya çok fazla önem vermesine neden olmuştu. Küba krizi patlak verdikten sonra Sovyet yetkilileri görüştükleri batılı meslektaşlarına Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiterler arasında pazarlık yapılmasının sorunu çözmenin en iyi yolu olduğunu ifade ettiler. Onlara göre her iki füze grubunun konumu aynıydı. Birleşmiş Milletlerdeki Sovyet delegasyonu Jüpiterlerin ve Küba'daki füzelerin karşılıklı çekilmesini teklif etti.⁹⁶

⁹⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s.173.

⁹⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s.174.

⁹⁶ Uslu, *a.g.e.*, s.143.

Aslında kriz sırasında dönemin Sovyet lideri olan Kruşçev'in anlattığı bir hikâye yaşananların anlamlandırılmasına yönelik çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Hikâye mecburen bir keçi ile yaşamak durumunda olan bir adam ile ilgilidir.

Knox'a göre Kruşçev bir de hikâye anlatmıştı: Sıkıntıya düşen bir adam bir keçi ile birlikte yaşamak zorunda kalmıştı. Kokuya alışmışsa da, durumundan memnun değildi. Ama çok geçmeden bu kendisi için bir yaşam biçimi olmuştu. Kruşçev Rusların da Türkiye, Yunanistan, İspanya gibi bazı NATO ülkeleri biçimindeki bir keçiyle yaşadıklarını söyledi. Amerikalıların keçisi ise Küba'ydı. “Bundan memnun değilsiniz, hoşlanmayacaksınız, ama onunla yaşamayı öğreneceksiniz.”⁹⁷

⁹⁷ R.May – D. Zelikov, *a.g.e* s.482.

1.5.1.5. Küba Krizi Sürecinin Ardından Yaşanan Gelişmeler

Türk diplomatları, krizin sona ermesinden hemen sonra, pazarlıkların perde arkasını öğrenmek için büyük bir çabanın içine girdiler. Gerçekten bir pazarlık söz konusu muydu? Yoksa Kruşçev, denildiği gibi geri adım mı atmıştı? Türkiye bu pazarlıklar içinde nerede yer aldı? Tabi bunların cevaplarını ortaya çıkarmak kolay değildi. Buna cevap arayan diplomatlarımızdan birisi de 1962 yılında Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'da görev yapan Büyükelçi Orhan Eralp'ti. Eralp'in gözlemleri ve sürece dair yaptığı değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Zira diplomatımız o dönemde sadece edindiği kanaatler ile bu sonuçlara ulaşmıştır.

Büyükelçi Eralp, 13 Kasım 1962 tarihinde, yani Küba Krizi'nin resmen sona ermesinden tam 15 gün sonra Dışişleri Bakanlığı'na çektiği kriptoda, ABD'li yetkililerden George Kennan'la yaptığı bir konuşmayı aktarıyor ve önemli bir noktaya dikkat çekiyordu. Eralp şöyle diyordu kriptosunda: "Rusların, Türkiye'deki üslerin kalkmasını şart olarak ileri sürdükten 24 saat sonra bu şarttan vazgeçmesinin neden ileri geldiği hakkında fikrini sordum ve zihnimi kurcalamakta olan bir noktayı bahis konusu ettim: acaba o 24 saat zarfında New York'ta cereyan eden müzakereler sırasında ABD temsilcileri Ruslara bu şarttan şu anda sarfınazar ettikleri takdirde Türkiye'deki üsler meselesinin ileride daha sakın bir ahval içinde görüşülebileceği yolunda yan vaatlerde bulunmuşlar mıdır? diye sordum. Kennan, böyle bir vaat veya telkinden haberdar olmadığını söyledi ise de. Türkiye ve NATO Konseyi'ne böyle bir telkinin mevzu bahis olamayacağını söylemesi gerekirdi ki, bunu söylememesini dikkat çekici bulmaktayım..."⁹⁸

Bu arada da Kruşçev'in kriz ile ilgili olarak ortaya attığı Türkiye'nin de pazarlığa dâhil edilmesini şart koşan teklifinin, Kruşçev tarafından bizzat alındığını gösteren değerlendirmeler vardır. Zira Sovyet Prezidyum'un kriz dönemindeki hiçbir toplantısında Türkiye füzeleri konu edilmemişti. Buradan yola çıkan birçok kişi bunun Kruşçev'in kamuoyuna 27 Ekimde yaptığı bu önerinin pazarlık gücünü arttırmaya yönelik bir yaklaşım olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁹⁹

Yalnız meseleye küresel rekabet açısından bakıldığında, bu pazarlık ile Kruşçev; hem halkına hem de rekabet içinde bulunduğu Çinlilere karşı göstereceği bir politik başarı peşinde olması olası görülmektedir.

Bu arada yaşanan bu kriz sürecinde Kruşçev'in 28 Ekim tarihli Prezidyum toplantısını açarken "savaş tehlikesi ve nükleer felaketle karşı karşıya oldukları" uyarısı yapması ve

⁹⁸ Yavuz, *a.g.e.*, s.174.

⁹⁹ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.484.

“insan ırkının yok olmakla karşı karşıya olduğunu” söylemesi gelinen nokta meydana gelebilecek bir kıvılcımın meseleyi nerelere taşıyacağını göstermektedir.¹⁰⁰

Öte yandan Robert Kennedy'nin Anatoly Dobrynin aracılığıyla Kruşçev'e ilettiği; Jüpiterlerin bir zaman sonra Türkiye'den çekileceği güvencesi Kruşçev'in geri adım atmasında etkili olan bir diğer unsurdur.¹⁰¹

Türk ve Amerikalı yetkililer, Ocak 1963'te Jüpiter konusunda ne yapılması gerektiğini tartışmaya açtılar. 9 Ocak 1963'te Feridun Cemal Erkin mecliste başka bir silahla değiştirilebileceği imasında bulundu. 22 Ocak 1963 tarihindeki Türk gazeteleri Jüpiter füzelerinin Polarislerle değiştirileceğini ilk defa kesin bir şekilde Türk kamuoyuna duyurdular. Ocak ve Şubat aylarında, Jüpiterlerin konumuyla ilgili Türkiye - ABD görüşmeleri hızlandırılmıştı. Heyetler iki ülke arasında mekik dokuyorlardı. 17 Şubat'ta da Jüpiterlerin kaldırılması teklifini kabul etti. Türk basınına göre 12 Mart tarihinde Türkiye'deki füze üslerinin sökülmesi ve savunma gücünün artırılması konusunda çalışmalar başlatıldı. Amerikan Askeri Yardım Programı Başkanı General Robert Wood, söz konusu çalışmalara katıldı. Bu toplantıların akabinde Jüpiterlerin sökülmesiyle boşalacak olan tesislerin Türkiye'ye bırakılması ve birkaç hafta içinde ABD tarafından F - 104 savaş uçaklarından oluşan bir filonun Türk Hava Kuvvetleri'ne teslim edilmesi kararlaştırıldı. 11 Nisan'da Jüpiter füzelerinin sökülmesine başlandı. Füzelerin birinci derece önemli olan parçaları parça parça ambalajlanarak ABD'ye götürüldü, ikinci derece önem teşkil eden aksam ise Çiğli Askeri Hava Üssü'nde depolanacaktı. Taşınması ve depolanması tehlikeli olan bölümler ise imha edilecekti. Nihayet 15 Nisan tarihinde "Sam Houston" adlı bir Polaris atom denizaltısı İzmir'i ziyaret etti. 25 Nisan günü ise; Amerikan Savunma Bakanı McNamara Başkan Kennedy'ye son Jüpiter'in bir önceki gün söküldüğünü ve hafta sonunda Türkiye'den ayrılmış olacağı bildiren açıklaması geldi. Bunun karşılığında ise 16 füze taşıyan bir Polaris denizaltısı bölgeye gönderilmiştir.

Yaşanan bu gelişmelerin üzerine NATO'nun savunma stratejisinde ve nükleer vurucu kuvvetinde bazı değişiklikler yapılmıştır.. Bu stratejik konseptin ana hatları; Dış işleri Bakanı Dean Rusk, Ocak 1963 NATO Bakanlar Kurulu toplantısında “Topyekûn mukabele” stratejisinin “esnek mukabele” stratejisi ile değiştirilmesi şeklinde olmuştur.¹⁰²

¹⁰⁰ R.May – D. Zelikov, *a.g.e.*, s.486.

¹⁰¹ R.May – D. Zelikov *a.g.e.*, s.486.

¹⁰² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt:8 (1963), s.58.

Özetle yeni konsept; NATO üyelerinin ulusal kuvvetlerinin katılacağı ortak vurucu kuvvetin (MLF) kurulmasını ve bu kuvvetin yeni geliştirilmiş olan Polaris füzeli nükleer denizaltılarla donatılması amaçlanmıştır. Nitekim Türk tarafı da 1963'ün baharında bu birliğe katılmayı tartışmaya ve de 24 Nisan itibari ile de bu birliğe dâhil olmaya karar vermiştir.¹⁰³

6 Ay sonra ABD Dışışleri başkanı CENTO için bölgeye gelirken Türkiye'ye de gelip teşekkür edecekti.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1963.

I. 5.1.6. Krizin Değerlendirilmesi

Kriz öncesinde yaşanan gelişmeleri incelediğimiz bölümde de ayrıntılarıyla gördüğümüz şekliyle; SSCB, ABD'nin müttefik toprakları üzerine yerleştirmiş oldukları nükleer başlıklı füzeleri nedeniyle çepeçevre kuşatılmış bir durumdaydı. Bu konum SSCB kurmayları için kabul edilemez bir durumdu.

Berlin ve Küba'daki sıcak gelişmelerin arka arkaya gelmesi iki blok liderini bir noktada güç sınaması devresine doğru gittiklerini göstermekteydi. Küba eksenli yaşanan gelişmede Türkiye'deki füzeler pazarlığa dâhil olmuşsa da; aslında ABD yönetimi bu füzeleri Türkiye tarafını ikna ederek ile vazgeçirmeye çalışmıştır. Gerçekten de Küba Füze krizinin yaşanmasından çok daha öncesinde yani; Kennedy'nin iktidarının ilk döneminde, bu füzelerin yetersizliği nedeniyle kaldırılması planlanmaktaydı. Türk tarafının bu durumu kabullenmemesi nedeniyle bu girişim başarılı olmamış ve ABD'nin dikkatinin başka yönlere kayması nedeniyle bu konuda yeni bir girişimde ise bulunulmamıştır.

Meseleye Türk liderler açısından bakıldığında; Türk liderler bu füzelerin geri çekilmesi gibi bir yaklaşımı kabul etmemekle, ülke savunması için önemli çok önemli bir güvencenin korunması amacını gütmüşlerdir. Ayrıca Menderes döneminde yapılan anlaşmalar neticesinde konumlanan bu füzelerin sökülmesi ihtilal sonrası iktidara gelen ve meşruiyet problemleri yaşayan iktidarlar için problem yaratabilme potansiyeline sahipti. Bu nedenle bu konuda yapılan teklifler kabul edilemez nitelikte görülmüştür.

Bu süreçte yaşanan en ilginç durumda Küba Krizi'nden (1962) sonra ABD'deki yeni yönetimin modası geçmiş olan Jüpiter füzelerini Türkiye'den söküp alma kararını verdiğinde, Amerikalı uzmanların itiraflarıdır. Bu itiraflar; Füzelerin bir Türk genci tarafından 22 kalibrelik tüfikle vurulabileceği ve daha da ötesi bu füzelerin havalanmalarından bile kuşku duyulmasıdır. Ankara, SSCB'ye karşı güvenliğinde ciddi gedikler oluşabileceği noktasında kaygılar taşımakta ve füzelerin iadesini istememekteydi... Kennedy'nin Türkleri ikna etmesi, Ruslardan daha zor olmaktaydı.¹⁰⁴

Amerika kriz öncesi raporlarda zafiyetli gördüğü ve sökülmesi için girişimde bulunduğu füzelerin, kriz sırasında sökülmesi noktasında Sovyet liderine göstermiş olduğu direnç tamamen politiktir. Zira bu füzelerin Küba Krizi pazarlığında SAM füzelerine karşılık olarak çekilmesinin müttefiklerinin gözünde bir geri duruş, yani taviz olarak algılanması tehlikesini ortadaydı. Buna ek olarak; Türk tarafına baskı yaparak önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye'yi kızdırmaktan ve dolayısıyla NATO'nun güney kanat ülkesinin ittifakı

¹⁰⁴ Bruce R.Kuniholm, " Turkey and the West Since World War II," içinde Vojteca Mastny/ Craign Nation (der) *Turkey Between East and the West*, Oxford, Colorado, ,1996,s. 52-3

zayıflatmasından korkmuştur.

Türk tarafındaki yönetim ise daha fazla modern silah peşindeyken, Jüpiter füzelerinin pazarlık konusu yapılmasına tepki duymuşlardır. Füzeler Türk tarafının gözünde uluslararası saygınlık kazandıran ve süper güç Amerika'yla ilişkilerinin sıcaklığının devamını sağlayan unsurlar olarak görülmüştür.

Kısaca Türk tarafında Jüpiter füzeleri iç politikada ve dış politikada vazgeçilmesi düşünülmeyen önemli bir siyasi malzeme olarak değerlendirilmiştir.

Aslında füzelerin kaldırılması zorunluluğunun ortaya çıkmasından çok önce bu füzelerin kaldırılması teklifi Türkiye'ye yapılmıştı. Küba füze krizi yaşanmadan önce ABD makamlarınca değiştirilmesi planlanmış olmasına rağmen, Türk makamlarının talepleri doğrultusunda sökümü ve değiştirilmesi geciktirilen Jüpiterler, krizin çözümünde kilit rol oynar.¹⁰⁵

Bu kriz sürecinin de çok öncesinde bu füzelerin SSCB'nin tepkisini çekeceği üzerine tartışmalar yapılmıştı. Yani füze tartışmaları ile Türk kamuoyu Küba'da yaşanan gelişmeler üzerine tanışmamıştı. Ama iç politik dengeler gündemden düşmesine neden olmuştur.

Jüpiterlerin yerleştirilmesi aşamasında, Türkiye'deki füzelerin, SSCB ile herhangi bir savaşta Türkiye'yi öncelikli bir hedef haline getireceği Türk kamuoyu önünde tartışılmış olmasına rağmen, konu iç politik bunalımlar nedeniyle gündemden çıkmıştır. Küba krizinin aniden ortaya çıkışı, konuyu tekrar gündeme getirmiştir.¹⁰⁶

ABD açısından ise bu kriz; Kennedy yönetiminin bir iktidar ve beceri sınavı olmuştur. Kennedy iktidarı tamamen kontrolü dışında gelişmiş olan Küba'ya yönelik Domuzlar Körfezi başarısızlığından sonra yeni bir başarısızlık yaşamamak zorundaydı. Ayrıca ABD'ye 90 km yakınında bulunan bir eski dost yeni düşman ülkenin Sovyet Nükleer Başlıklı Füzelerinin konumlanması ile ABD istemediği bir keçi ile yaşamak durumunda kalabilirdi ki; Nükleer tehlikeler konusunda o dönemin en bilinçli toplumu olan Amerikalılar için hayat gerçekten de çekilmez olacaktı. Bu nedenle de bu konuda verilebilecek tavizler ve olayların alacağı hal enine boyuna tartışılmıştır. Bu tartışmalardaki ortak kanaat şuydu, Sovyetlerin Baskısı altında Küba Krizinin bu aşamasında herhangi bir tavizin bırakın verilmesi, verilebilir olarak hissettirilmesi bile Amerika'nın prestijini sarsmakla kalmayacak, NATO üyelerinin ABD'ye güvenini zedeleyecekti. Müttefik ülkeler nezdinde 1956 Süveyş Kanal harekâtının gelişmeleri hala hafızalardaydı. Berlin'deki gelişmeler oldukça da yeni sayılırdı. Macaristan'daki durumda ortadaydı. Tüm bunlara ek olarak Fransa Devlet Başkanı De Gaulle'nin her yerde

¹⁰⁵ A.Öner Pehlivanoğlu, *Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye*, Kastaş, Mayıs 2003, s.177.

¹⁰⁶ Pehlivanoğlu, *a.g.e.*, s.189

söylemeyi alışkanlık haline getirdiği bir söylemin gerçek olduğuna dair kanaatleri de destekler gelişmeler kabul edilemezdi. Zira De Gaulle her yerde Amerika'nın kendi güvenliği ve menfaatleri için, müttefiklerinin çıkarlarını gözden çıkartmasının an meselesi olduğu şeklindeki iddiası acaba gerçek mi? şeklinde gelişen bir şüphe hiçte hoş olmazdı. Bu durum Amerikan küresel açılımlarına ciddi zararlar verecek mahiyette bir olguydu.

Yapılan toplantılarda oluşan genel kanaate göre; ABD'li yöneticiler; Türk yöneticileri ve diğer NATO üyelerinin bilmemesi ya da bilseler de itiraz etmemeleri koşuluyla, Türkiye'deki füzeler ile Küba'daki Sovyet füzeleri arasında pazarlık yapılmasını en makul çözüm olduğunu düşünmüşlerdir. Ama bunu da kabul etmekte zorlanmışlardır. Bu açıkça da De Gulle'nin dediği gibi Amerika menfaatleri için bir müttefiki pazarlık konusu yapmaktı. Türkiye de ABD'nin en iyi müttefiklerinden biriydi. Diğer taraftan Türk yetkililer tamamen Amerika'nın ardında olduklarını ve Amerika'nın bu konuda tamamen haklı olduğunu ifade ederken bir pazarlığa girmek; Kennedy gibi Amerikan Politika açılımlarını nispeten idealizm üzerine inşa etme çabasında olan biri için kabul edilemez bir durumdu.

Tüm bu sıcak gelişmeler yaşanırken Türk medyası olayların basına yansıtılan kısmıyla ilgili gelişmeleri verirken takındığı tek yönlülükte gözden kaçmamalıdır. Avrupa medyası bir takım pazarlıklardan bahsederken Türk medyası gizli gündemden habersiz bir şekilde, Amerika'nın haklı mücadelesini övmektedir.

Devlet erkânı, olayın ilk anlarında alınacak tavır noktasında bir belirsizlik yaşamıştır. Türkiye tüm bu belirsizlik haline rağmen; Amerika'nın Küba etrafında ilan ettiği abluka'ya uyacağını ilan eden ilk devlettir. Çünkü müttefikin yaptıklarının arkasında olmaktan daha doğal yaklaşım başka ne olabilirdi düşüncesine sahiptirler. Bu durumun nedeni ülkede "NATO ittifakı altında olan ülkeler için kaçınılmaz bir birlikteliğin zorunluluğuydu". Türk yöneticileri, Başkan Kennedy'nin Sovyet tehlikesini Karaiblerden uzaklaştırma mücadelesinde tamamen haklı bulmaktaydılar ve bu nedenle çözümün bulunmasını arzulamaktaydılar. Zira Türkiye'nin, barışçıl bir çözüm bulunmaması durumunda Sovyetlerin nükleer bir saldırısına muhatap olacağını bilmekteydiler.

Bu dönemde ABD yaptığı gizli görüşmeleri gözden uzak gerçekleştirdiği için ABD'ye yönelik bir kırgınlık ilk anlarda oluşmadı. Daha sonra 1960'ların ikinci yarısında, ortalarda dolaşmaya başlayan Rus-Amerikan gizli anlaşmalarıyla ilgili söylentiler üzerine, Türk kamuoyunda acaba sorusunun yükselmesine ve bunun endişelere ve rahatsızlıklara yol açmasıyla süreç irdelenmeye başlandı.

Küba Bunalımı gerçekten 1960'lı yıllarda Batı ittifakı içindeki birçok gelişmeye etki etmesi bakımından önem taşıyacaktır. Türkiye özelinde ise; Türkiye'nin bir nükleer yok olma

tehlikesi ile yüzleşmesi ve bunun sonucunda Jüpiter füzelerinin sökölme kararının alınması ve bu sökölüş biçimi gibi gelişmelerin, o dönemde yaşanan Kıbrıs bunalımı ve U-2 olayları gibi bir dizi olaylarla bir arada değerdendirilmesi ile ölkede ciddi bir muhalif söylem güç kazanmıştır. Bu da 1947 Truman doktrininin bu yana ufak dalgalanmalar haricinde sıkı bir ilişkiler yumağı olarak görölen Türkiye-ABD ilişkilerinin; sorgulanmasına ve özellikle de ABD'nin lehine görölen mevzuatta bir takım revizyonlara gitme gereğinin ortaya çıkmasına yol açacak bir gelişmedir.

Küba krizi taraflara -ders olarak algılanabilecek- temel ilkeleri bir kez" daha hatırlatmıştır; uluslar arası ilişkiler, yüksek insanlık idealleri, barış içinde yaşama ve huzurun korunması, refah toplumu oluşturulması gibi duygusal ifadelerden çok ölkde çıkarları hedef alınan politikalarla yönlendirilir; atılacak her adımda, hedef, ölkde çıkarıdır. Yaşanan kriz politikalara ulusal çıkarların yön verdüğünü doğrulamıştır.¹⁰⁷

Türk yöneticileri yaşanan bu krizle bu gerçeğinin yanında şunu da net olarak anladı; Daha fazla askeri güç daha fazla güvenlik anlamına gelmemektedir. Zira Krizde ortaya çıkmıştı ki, nükleer silahlara sahip olma ve NATO'ya bağılı bulunma saldırıyı önlemekle kalmaz bazen de düşman devletin saldırısına davetiye çıkarabilmektedir.

Aslında Türk yöneticilerinin Jüpiter Füzerine olan ilgileri kendi stratejik hesaplarına dayanmaktaydı. Jüpiterler sökölürse yerine ne koyulacağının da belirsizliğı direnmelerine yardım eden bir unsurdu. Gelişmeler Jüpiter gerçeğinin anlaşılmasını ve kamuoyu nezdinde bu durumun idrakine yol açacaktı.

Tüm bu değerdendirmelerin yanında Basında meseleye şüphe ile yaklaşanların ağırlığı hissedilmektedir. Ulus gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer 28 Ocak 1963 tarihinde Jüpiter'den Polaris"'e adlı makalede süreci anlatmaktaydı. Bu konuda yaşanan süreçte bu gelişmelerin dış politika için düşündürücü bir sorun olmadığından bahsedilmektedir. Kayhan Sağlamer ise; Önce füzelerin miadını doldurmuş olmalarından bahseder, ikinci olarak ta; bu füzelerin Türkiye ve İtalya'yı hedef konumuna taşıdığından dolayı geri çekildiğini bildirir.¹⁰⁸

Zamanla Küba Krizi sürecinde yaşananlar kamuoyuna mal olmaya başladı ve halk nazarında Amerika'nın tavrı noktasında önemli bir muhalif söylem Kıbrıs'taki tavrının da etkisiyle güçlü bir muhalefetin sloganı haline geldi. Bu muhalif söyleme güç katan diğdr bir etkende Amerikan Başkanı Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek için Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderdiği tehditler taşıyan mektubuydu. Bu iki olay bu dönemde ilişkilere etki eden en önemli olaylar ve ilişkileri şekillendirecek olan algılamaların

¹⁰⁷ Pehlivanoğlu, *a.g.e.*, s.191.

¹⁰⁸ Kayhan Sağlamer, " Jüpiterlerin gidişi, Polarislerin gelişi" *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1963.

oluşmasına katkı sağlayacaktı.

Bu söylem ve muhalif kitle Türk yöneticileri üzerinde çok önemli bir baskı unsuru oldular. Özellikle de Türk yöneticilerin, ABD'yle olan askeri ilişkilerde daha dikkatli davranmaya başlamalarını sağladı. Bu kriz Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında Türk tarafı için taşıdığı riskler ve tehlike bakımından iyi bir tarihi kanıt olma ve günümüz Türkiye'sinin çevresi ile ilgili planlanan revizyonist yaklaşımlara daima şüphe ile yaklaşmasını sağladı.

Kriz Türkiye-ABD ilişkilerinin yanında sahip olduğu uluslararası boyutunda da etkisiyle bir takım önemli gelişmeleri de tetiklemiştir. Amerikalı yetkililer Sovyetler Birliği ile Türkiye'deki füzeler üzerine pazarlıklar yaparken, Türk tarafına hiçbir şekilde fikir bile sormamaları hem NATO üyeleri nezdinde ve Türkiye Devleti'nde Acaba NATO stratejileri Amerikan menfaatleri eksenli mi çiziliyor tartışmalarına neden olmuştur. Nitekim Batı Blokunda De Gaulle, iki süper devlet arasında denge kuracak bir Batı Avrupa koalisyonu çabalarına başlamış ve ABD ile ilişkilerini gevşetme yolunda önemli adımlar atarak kendi nükleer gücünü geliştirmeğe çabalamıştır. Bu ciddi tartışmalara sebep olmuş ve De Guelle'nin Fransa'sı birliğin askeri kanadından çekildiğini açıklamıştır. Diğer taraftan Federal Almanya ise nükleer füzelerde kullanım hakkı talep edecektir.

Küba krizi Doğu Bloğu içinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Doğu Blokunda Çin-Sovyet uyuşmazlığı bütünüyle açıklığa kavuşurken. Pekin Moskova'yı devrimci davaya ihanetle suçlamış, Moskova ise Pekin'i 'maceracılık' ile itham etmiştir.

İki blok lideri ise, bu bunalımdan sonra nükleer silahların yayılmasını önlemek üzere Moskova'da 'Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Anlaşması' nı imzalamışlardır.

Bu kriz sonrası Jüpiterlerin sökülmesinin askeri olmaktan çok siyasal avantajları da olacaktı. Bu hareket, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yolunda bir engeli ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, bir taktik nükleer savaşta Türkiye'nin ilk hedef olma durumunu da böylece ortadan kalkmıştır. Jüpiterlerin sökülmesi 1965 AP iktidarı sırasında Türk hükümetine, Sovyetler Birliği'ne karşı daha esnek bir politika izleyebilme ve ekonomik işbirliği olanaklarını daha rahat bir biçimde görüşebilme olanağını sağlamıştır.

I.6. Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu

Johnson mektubuna giden süreçte yaşanan ilişkilerin ve ilişkilerdeki kriz süreçlerinin hangi gerekçelerden kaynaklanmış olduğunun anlaşılması; Kıbrıs'ın stratejik konumu ve soğuk savaş sürecinde potansiyel rollerinin ne olduğunun da anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle her iki ülke için de bu adanın nasıl anlamlandırıldığının ortaya koyulması gerekmektedir.

I.6.1. Kıbrıs'ın Stratejik Konumu ve İki ülkenin Bu Ada'ya Dair Yaklaşımları

Öncelikli olarak Kıbrıs meselesinin Türkiye ve Türk halkı için ne ifade ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu durum Kıbrıs'ın Türk Politik düşüncüsü üzerindeki o dönüştürücü niteliğinin de doğru anlaşılmasını sağlayacak yegâne unsurdur.

Buna ek olarak; Türk-Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs ekseninin doğru bir şekilde anlamlandırılması gerekmektedir. Zira bu çaba ABD açısından Kıbrıs meselesinin ne ifade ettiği ve bu ada eksenli olarak geliştirmeye çalıştığı politikalarında hangi amaca yönelik olarak izlenmekte olduğunu anlaşılır kılacaktır. Bunun anlaşılır kılınması Amerika'nın bölgeye yönelik stratejilerini de anlaşılır kılacak ve Kıbrıs'ın o dönem için ve günümüz Dünyasında stratejik satranç oyununda hangi hamlelere değer olup olmadığının da göstergesi olacaktır.

Öncelikli olarak ifade edilmesi gereken nokta; Kıbrıs meselesi öncesinde, Türk politikacıları ve Türk kamuoyunun dış politika tartışması yapmasının tamamen yok kabul edilmese bile çok nadir olduğunu ve bu dış politika tartışmalarının da resmi çizgiyi eleştirmenin ve sorgulamanın çok gerisinde kalmakta olduğu gerçeğidir. Öyle ki; birçok meselede aralarında derin görüş ayrılıkları olsa da ve bu yüzden aralarında şiddetli tartışmalar yaşansa da, Türk siyasi grupları ve partileri devletin dış politika kararları ve uygulamaları konusunda adeta ilan edilmemiş bir görüş birliğine sahiptiler ve dış politika konularında aynı görüşte olmayı ve yönetimi desteklemeyi ulusal bir vazife olarak değerlendirmekteydiler.

Kıbrıs Konusu Türk halkını yakından ilgilendiren bir konuydu ve Kıbrıs ile ilgili olarak meydana gelen gelişmeler sadece Türk iç politik yaşantısında değil aynı zaman da genelde Türk dış politikasında; özelde ise Türk dış politik ilişkilerinin en önemli kısmını oluşturmakta olan Türk-Amerikan ilişkilerinde en önemli şekillendirici etmen olma vasfını taşımakta potansiyeline sahip yegâne unsur olarak durmaktaydı.

ABD açısından ise; Kıbrıs iki önemli müttefiki (Türkiye-Yunanistan) arasında kriz yaratma potansiyeline sahip olan yegâne unsurdur ve bu nedenle de Kıbrıs problemini müttefikler arasında problem yaratmadan çözmek arzusunu taşımaktaydı.

ABD öncelikli olarak; Adadaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların kontrolden çıkarak iki

önemli müttefikleri olan Türkiye ile Yunanistan arasında geniş kapsamlı bir savaşa neden olmasını engellemek istiyordu. Zira böyle bir savaşın çıkması durumunda işin içine bloğun düşmanı olan ülkelerin özellikle de SSCB'nin işin içine katılmasını olası görülmekteydi. Doğal olarak ABD'de Türkiye ile Yunanistan arasında çıkacak olası bir savaşın çıkmasına engel olmak zorundaydı. Çünkü bir kere ABD Batı savunma blokunun lideri durumundaydı. Bu nedenle de Müttefikleri arasında barışın devamını sağlamak onun en doğal görevlerinden biriydi. Bunun da ötesinde, olası bir savaşın doğrudan Amerikan çıkarlarına zarar vereceğini düşünmekteydi.

Amerikan bakış açısından bakıldığında bu iki devletin ilişkilerini zehirleyen Kıbrıs sorununun çözümlenerek aralarında normal ilişkilerin tesis edilmesi ya da en azından Kıbrıs anlaşmazlığının kontrol altında tutularak savaş durumuna getirilmemesi gerekli görülmekteydi. Zira Türkiye ve Yunanistan stratejik bir bölgede bulunmaktaydı.

Türkiye, önemli bir geçiş noktası olan Boğazların denetimine sahipti, doğu Akdeniz'e ulaşan ve buradan geçen hava koridorlarını da kontrol edebilecek bir coğrafi bölgede bulunuyordu ve İran'la birlikte Kafkasya'dan, İran Körfezine ulaşan oldukça geniş ve önemli bir kara köprüsü oluşturmaktaydı. Türkiye ayrıca Sovyetler Birliği ve başka Doğu bloku ülkeleriyle birlikte Karadeniz'in ortak sahipliğini de elinde bulunduruyordu ve Sovyetler Birliği ve Bulgaristan ile uzun ve ortak sınırlara sahipti. Yunanistan ise Türk Boğazlarına ulaşan yollar ile doğu ve orta Akdeniz bölgelerinden geçen hava koridorlarını kontrol etmekte ve İtalya ile birlikte Adriyatik'in kontrolünü elinde bulundurmaktaydı. Ayrıca Yugoslavya ve Arnavutluk gibi Varşova paktı üyesi olmayan önemli komünist devletlerle ortak sınırlara sahipti.¹⁰⁹

Tüm bu stratejik konumundan kaynaklanan özel durumu bu coğrafya'ya soğuk savaş sürecinde tüm dengeleri değiştirebilecek bir vasıf kazandırmaya yetmekteydi. Bu nedenle bu stratejik bölgenin düşman güçlerinin eline geçmemesi için ne gerekiyorsa yapılmalıydı. Zira Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş çıkması durumunda ya da bu iki devletten birinin Batı ittifakından ayrılması halinde doğu Akdeniz'in güvenliği ciddi şekilde zayıflayacak ve buradaki Batı ve Amerikan çıkarları zarar görecekti. Açıkça görülmekteydi ki; bu durumda NATO'nun güneydoğu kanadı çökebilir, NATO'nun istikrarı, birliği ve dayanışmasına ciddi zarar verebilirdi. Öyle ki; Bu iki ülkede bulunan askerî tesislerle ve üslerinin varlığı ve kullanımı tehlikeye girebilirdi. Bu durum Sovyetler Birliği'nin müdahale etme fırsatını

¹⁰⁹ H.J.Psomiades, "The United States and the Mediterranean Triangle: Greece, Turkey and Cyprus: a New Phase" içinde Attalides, Micheal.A. (edit), *Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem*, Jus Cypri Association, Nicosi, 1977, s.201

yakalamasına yol açabilirdi. Bu da hiçte istenen bir durum değildi.

Bu iki ülke'nin stratejik konumunun yanında ABD'nin ayrıca Kıbrıs'la ilgili olarak bir takım stratejik kaygıları ve çıkarları vardı. Kıbrıs üç kıtadan geçmekte olan yolların kesiştiği bir noktada bulunmaktaydı. Sadece bu stratejik konumu bile Kıbrıs'ın ne kadar önemli olduğunu göstermeye yetecek değerdedir.

Kıbrıs, üç kıtadan geçen ve Doğu ile Batı'yı birleştiren yolların birleşme noktasında bulunmaktaydı. Türkiye'nin 44 mil güneyinde, Suriye'nin 64 mil batısında, İsrail'in 130 mil kuzeybatısında ve Mısır ile Süveyş kanalının 240 mil kuzeyinde yer almaktaydı.

Kıbrıs ayrıca Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır sahillerindeki petrol boru hatlarının çıkış noktalarını kontrol edecek bir yere sahipti ve Süveyş kanalından kuzeyden girişe de kumanda etmekteydi. Sovyetler Birliği'nin güneyden çevrenmesi hattı içinde Kıbrıs önemli bir halka oluşturmaktaydı.¹¹⁰

Türkiye-Yunanistan arasında 1960'larda büyük krizlere yol açmış olan Kıbrıs konusunda ABD'nin tavrının neden bu kadar belirginleştirmeye yönelik çabalarının arttığını görmek için; Kıbrıs'ın 1960'lan itibaren değer kazanan konumunun gerekçelerinin de görülmesi gereklidir;1960'larda meydana gelen bazı gelişmeler Kıbrıs'ın öneminin iyice artmasına neden olmuştu. Bu gelişmeler arasında şunlar sayılabilir: Değişik Arap ülkelerindeki Sovyet siyasî ve askerî misyonlarının artışı; bölgedeki Sovyet filosunun güçlenmesi; Arap-İsrail anlaşmazlığının savaşılar neden olacak derecede tırmanması; Amerikalıların Orta Doğu petrol kaynaklarıyla ilgili kaygılarının artışı ve petrol taşıma yollarının koruma altında bulundurulmasına giderek daha fazla önem vermeleri; Süveyş kanalından geçişlerin büyük önem taşıması ve Amerika'nın bölgedeki etkisini ve üslerini kaybetme olasılığının artmış görünmesi de önemlidir. Tüm bu yeni süreçte Kıbrıs, doğu Akdeniz'deki önemli gelişmeler karşısında bu bölge ve civarındaki Amerikan ve Batı çıkarlarının korunmasında oldukça kullanışlı olacak askerî üslerin inşa edileceği önemli bir ada durumundaydı. O dönemde İngilizlerin Kıbrıs'ta üzerinde tam egemenliğe sahip oldukları iki tane üsleri yer almaktaydı: Dikelya ve Akrotiri. İngilizler bu üsleri sayesinde Kıbrıs üstündeki hava yollarından, taşıma ve çıkarma yapma için Kıbrıs'ın sağladığı olanaklardan sınırsız şekilde yararlanmaktaydı. İstedikleri zaman ABD'nin de aynı olanaklardan yararlanmasını sağlamaları mümkündü. Özellikle Akrotiri, önemli bir RAF (Kraliyet Hava Kuvvetleri) üssüydü ve bu üssün de ABD ve NATO tarafından Orta Doğu'da girişecekleri operasyonlarını desteklemek ve NATO'nun güneydoğu kanadını savunmak için kullanılması söz konusu olabilirdi. Kıbrıs'tan kalkan savaş uçaklarının Sovyet hava sahasının

¹¹⁰ Stephen G.Xydis, "Cyprus: What Kind of Problem? İçinde M.A. Attalides (edit), *Cyprus Reviewed*, s.28.

güneyinin derinliklerine kadar ulaşmaları mümkündü. Ayrıca olası bir Nükleer savaşın çıkması durumunda ise hiçbir anlaşma NATO üyelerinin Kıbrıs'taki üsleri kullanmalarını engellemeyecekti. Çünkü Makarios döneminde CIA'nın U-2 casus uçaklarının operasyonları için Akrotiri'deki İngilizlere ait havaalanını bir üs olarak kullanmasına onay verilmişti. Bununla ötesinde Orta Doğu bölgesindeki ve demir perde ülkelerindeki haberleşmeleri gizlice dinleyebilmek için Kıbrıs üzerinde radyo istasyonları kurmasına ve elektronik istihbarat şebekesi için Ada üzerine gizli antenler yerleştirmesine de başlanmıştı. Yani bir başka deyişle ABD Kıbrıs'ta önemli haberleşme tesislerine sahipti ve bu tesisler arasında radyo dinleme ve yayın yapma istasyonları ile Sovyetler Birliği'ndeki ICBM (kıtalar arası balistik füze) atışlarının takibi amacıyla kullanılan radar tesislerini de inşa edilmişti.

Tüm bu özelliklerle beraber ABD yetkililerinin; müttefikler arasında olası bir çatışma sonrasında, adanın düşman güçlerinin eline geçmesini engelleyecek bir politika takip etmelerini bir zorunluluktur. Bu doğrultuda Amerikalılar bağlantısız politika takip eden Kıbrıs yönetiminin etkisinin kırılganlığını ve Kıbrıs'ın NATO'nun kontrolü ve denetimi altına girmesini diğer olası seçeneklere tercih etmekteydiler. Yine de birinci derecede öncelikleri, Yunanistan ve Türkiye ile iyi ilişkilere sahip olmaya devam etmekte. Bu yüzden yapmaları gereken şey, takip ettikleri Kıbrıs politikası nedeniyle bu iki devletten her ikisinin ya da herhangi birinin ABD'den uzaklaşmalarına meydan vermemektir. Amerika'nın doğu Akdeniz'deki varlığı ve konumu daha çok üzerlerinde Amerikan üslerinin bulunduğu Yunanistan ve Türkiye'ye dayandırılmıştı. Amerika'nın bölgedeki güvenlik ve diğer ulusal çıkarları daha çok bu ülkelerde yapılan işbirliği ile korunmaktaydı.

Amerikalıların Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak üzerinde önemle durdukları bir konu da komünist güçlerinin etkisinin ve nüfuzunun Akdeniz bölgesinde daha fazla yayılmasını önlemektir. Amerikalılar Kıbrıs'ın Sovyetler Birliği'nin güneyden çevrelenmesinde önemli bir nokta olmasını istemekte ve Kıbrıs'ın bir komünist üssü olmasına engel olmak arzusundaydı. Özellikle 1960'lar Sovyetler Birliği'nin bağlantısız devletlerle ve Batı karşıtı Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek ve bu ülkeler üzerinde etki kurarak ve etkilerini arttırmak suretiyle; Orta Doğu bölgesinde güç dengesini kendi lehine değiştirdiği ve bölgede Amerika'dan daha üstün konuma geldiği yıllardı. Eğer Kıbrıs da Sovyet etkisi altına girecek olursa, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki Batı ve Amerikan çıkarlarının tamamen zarar görmesi işten bile değildi. Bu yüzden de bölgede güç dengesini yeniden kurma adına, Sovyet etkisi ve nüfuzunun Kıbrıs'tan uzak tutulması hayati önem taşımaktaydı.

Amerikalı yetkililer, Kıbrıs Rum yönetiminin takip ettiği politikalardan büyük endişe duymaktaydılar. Çünkü aleni bir şekilde Makarios, Sovyetler Birliği ile flört ediyordu.

Makarios, Sovyetler Birliği'ne Kıbrıs sorununda kendisine destek vermesi için başvurmuş ve kendi güvenliğini ve çıkarlarını korumak için SSCB'nin vereceği desteğe güvenmeye hazır olduğunu net olarak ortaya koymuştu. Bu doğrultuda SSCB ile ticaret anlaşmaları imzalamış ve Sovyet silahlarını elde edebilmek için değişik bağlantılar kurmuştu. Kıbrıs Rum yönetimi, ayrıca dış ilişkilerinde bağlantısız bir politika izlemekteydi. Bağlantısız devletlerle de yakın ilişkilere sahipti. Özellikle de Batı karşıtı politikalar izlemekte olan Nasır'ın liderliğindeki Mısır, Kıbrıs'ın en yakın dost devletlerden biriydi. Tüm bunlar Makarios liderliğindeki Kıbrıs'a, Batı'nın önerdiği bütün çözüm önerilerini ve planları ret etme gücünü de vermektedir. Bununda ötesinde Makarios, Batı'ya karşı hissettiği antipatiyi ve kötü niyeti açık bir şekilde belli etmişti. Şöyle ki; bütün askerî ittifakları reddetmiş ve Araplarla İsrail arasında bir savaş çıkması durumunda Kıbrıs'ta bulunan üslerin Araplara karşı girişilecek askerî operasyonlarda ya da benzer bir amaçla kullanılmasına asla izin vermeyeceğini ilan etmişti. Bu yaklaşım Amerikalıları ve Batılıları pek memnun edecek bir durum değildi. Tüm bunlara rağmen Makarios yönetimine muhalif olan bir siyasi grupta; Kıbrıs komünist partisi AKEL'di. AKEL gücünü gittikçe artırmakta ve yakın bir gelecekte Kıbrıs üzerinde hâkim güç olacağını belli etmeye başlamıştı. Bu parti çok iyi örgütlenmişti ve halk arasında da oldukça önemli bir desteğe sahipti. Tüm bunlar AKEL'i Kıbrıs politikasında çok önemli bir unsur konumuna taşımıştı.

AKEL'in politik bakışı da gelecekte bölgenin tüm dengeleri üzerinde, değiştirici ve dönüştürücü bir unsur olmaya adaydı. AKEL'in, Kıbrıs'ta Batı'ya ait nükleer üslerin bulunmasına karşı çıkmaktaydı. AKEL, parti olarak İngiltere ve Amerika'ya karşı olduğu gibi Kıbrıs halkını da bu iki devlete karşı harekete geçirmeye çalışmaktaydı. Bu durumda, Kıbrıs'ta kontrolü ele geçirmesi durumunda kimse bu partinin Kıbrıs limanlarını Sovyet filosunun kullanımına açmayacağından emin olamazdı. Komünist etkisinin artması karşısında Amerikan yöneticileri Kıbrıs'ın Akdeniz'de Küba'nın yüklendiği misyonu yüklenmesinden korkmaktaydı. Bu gerekçeler Amerikalıların öncelikli olarak Kıbrıs'ın Batı çıkarlarını tehdit eden bir şer yuvası haline gelmesini önlemektir. Politikalarını da Makarios'un ve komünist unsurların siyasî etkisini ve kapasitesini ortadan kaldıracak ya da en azından etkisizleştirmek üzerine inşa etmişti. Amerikalıların Yunanistan ve Kıbrıs'la gerçekleştirdikleri temasların birçoğu, Kıbrıs sorununa Makarios ve AKEL'i dışarıda tutacak bir çözüm üzerine temellendirilmişti.

ABD'nin Kıbrıs sorununda takip etmiş olduğu genel politika; Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını engellemek ve bu amaçla belli şekilde hareket etmeye zorlamak için, Türk yöneticiler üzerinde baskı uygulamayı gerekli kılmaktaydı. Amerikan

otoriteleri, Kıbrıslı Türklere karşı şiddet kullanmalarını engelleme konusunda Kıbrıslı Rumları tam olarak kontrol edemiyorlardı. Yani bir anlamda Rumların Türklere saldırmasını bir gerçek olarak kabullenmek durumunda kalıyorlardı. Ancak Rumların saldırılarının bir sonucu olarak ortaya çıkacak olan Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunma girişimi ABD açısından çok daha büyük tehlike taşımaktaydı. O tehlike, daha önce değindiğimiz gibi Türk-Yunan savaşına ve sonuçta NATO'nun zarar görmesine neden olacak potansiyeldeydi. Bu yüzden Amerikan liderleri, Türkiye'nin Kıbrıs sorunuyla ilgili girişimlerini kontrol altında tutmayı kaçınılmaz bir zorunluluk olarak algılamıştır.

I.6. 2. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkmasının Ardından Yaşanan Gelişmeler

I.6. 2. I. Sorunun Siyasal Olarak Ortaya Çıkması;

İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen iki önemli değişiklik uluslararası sistemin yapısı kadar Türk-Yunan ilişkilerinin de biçimlenmesinde etkili olmuş, dolayısıyla da Kıbrıs Rum Kesimini de direkt etkileyen yönüyle önemli rol oynamıştır. Bu iki önemli değişiklik; Soğuk Savaş süreci ve sömürgelerin self determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilan etme süreciydi.

Bunlardan ilki, yani Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışıyla iki kutuplu bir sisteme geçiş Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan dostluğun alt yapısını oluştururken, ikincisi, yani self determinasyon hakkına dayanarak sömürgelerin bağımsızlık kazanmaya başlamaları Kıbrıs sorununu gündeme getirerek kurulan ilişkilerin sorgulanmasına neden olmuştur.

1950'den itibaren kamuoyunun gündemine gelmeye başlayan Kıbrıs meselesi, başlangıçta Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde hükümetlerce ikinci planda tutulmaya çalışılmıştı. Ağustos 1954'te Kıbrıs sorunu tekrar gündeme gelince; Yunanistan, adayı ilhak için Birleşmiş Milletlere başvurmuş, ayrıca yaptığı mitinglerle de konuyla ilgili ülke içinde önemli bir kamuoyu da oluşturmuştu. Birleşmiş Milletler bünyesinde davasının desteklenmesi için, İsrail yüzünden ilişkilerimizin bir süredir gergin olduğu Arap ülkelerine yanaşma stratejisi uygulamaya başlamıştı. Türkiye ise Kıbrıs konusunda çok duyarlı idi ve adanın Yunanistan'a terk edilmesine seyirci kalması mümkün değildi. 1955'te Türkiye'nin soruna resmen taraf olması ile hem Türk-Yunan ilişkilerinin dönüşmesinde hem de diğer taraftan müttefikler üzerinde de etkili sayılabilecek sorunlardan biri haline gelmiştir.

İngiltere, Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak için bir konferans düzenleyeceğini Türkiye ve Yunanistan'a 1955 Haziranında bildirdi ve bu ülkeleri konferansa davet etti. Hükümet bu daveti hemen kabul etti ve davada kararlılığını göstermek için Yunanistan'a sert bir nota vererek Kıbrıs konusundaki kışkırtmalarına son vermesini istedi.

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmeler 27 Ağustos 1955'te Londra'da başladı. Dışişleri Bakanlığına vekâlet eden Fatin Rüştü Zorlu'nun savunduğu Türk tezine göre, ada Türkiye'ye verilmeliydi, çünkü Lozan Antlaşmasıyla Kıbrıs Adasına ayrı bir statü tanınmış, Türkiye, Kıbrıs'taki egemenlik haklarını yalnız İngiltere'ye devrettiğini belirtmişti. Yine Lozan Antlaşmasıyla Adada yaşayan halklara iki yıl içinde Türk ya da İngiliz uyruklarından birini seçme hakkı verilmişti. Ada dört yüz yıla yakın bir süre Türklerin elinde bulunmuşken, tarihin hiç bir döneminde Yunanlıların idaresine geçmemişti. Kıbrıs, Yunanistan'a bin mil uzaklıktayken, Türkiye'ye yalnızca kırk mil uzaklıktaydı. Ayrıca adada

tapulu toprakların % 60'ı Türklere aitti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar da adada çoğunluğu Türkler oluşturmaktaydı. Bu nedenle Kıbrıs'ta Yunanlılar, Türkiye'nin muhatabı bile değildi. Ayrıca İngilizler, Türkiye'den aldığı bir toprağı Yunanistan'a devredemezdi.

Yunanistan, Türkiye'nin sert, kararlı ve hukuki mesnetlere dayanan tavrı karşısında şaşkına döndü. Çünkü Türkiye'nin böylesi bir tavrına o güne kadar alışık değildi. Enosis'te direnmek için geldikleri "Lancaster House"ta geri adım atmak zorunda kalan Yunanlıları, ilişkilerin son derece gergin olduğu bir ortamda 5 Eylül 1955 Pazartesi günü Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev ile Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu arasında patlatılan bomba kurtaracaktı. Burada yapılan görüşmelerden bir neticenin çıkması mümkün olmamıştır.

Terörist faaliyetler ve yaşanan toplumlar arası sıcak çatışmalardan ardından Amerika NATO'nun geleceğinde olası bir çatlak meydana getirmesine engel olmak üzere ağırlığını koydu. Bunun üzerine Türkiye ve Yunanistan'ın NATO çıkarlarıyla özdeşleştirdikleri ulusal çıkarlarını göz önüne alarak ortak bir çözümde anlaşma yoluna gittiler. Türkiye ve Yunanistan'ın dışişleri bakanları, İngiltere ve Amerika gibi NATO müttefiklerinin teşvikiyle Kıbrıs'ın bağımsızlığı sorununa bir çözüm bulabilmek amacıyla 5–11 Şubat 1959 tarihleri arasında Zürih'te ikili görüşmeler gerçekleştirdiler. Bu toplantıların ardından 31 Şubat 1959'da Türk ve Yunan dışişleri bakanları, bağımsız bir Kıbrıs devletinin temel özelliklerini şekillendiren resmî anlaşmalar imzalamaya muvaffak oldular. Söz konusu anlaşmalar 19 Şubat 1959'da Londra'da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere başbakanları yanında Kıbrıs Rumlarının lideri Başpiskopos Makarios ile Kıbrıs Türklerinin lideri Fazıl Küçük tarafından da resmen imzalanmıştır.¹¹¹

Bu anlaşmalara dayanılarak Yunan, Türk ve İsviçre hukukçularının oluşturduğu bir grup tarafından ayrıntılı bir anayasa hazırlanmış ve bu anayasa 6 Temmuz 1960 tarihinde kabul edilmiştir.

Kıbrıs üzerindeki İngiliz üsleriyle ilgili konularda bir çözüme kavuşturulduktan sonra 16 Ağustos 1960'ta Zürih ve Londra'da kabul edilen belgeler tüm taraflarca imzalandı ve böylece bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurularak bütün dünyaya ilan edildi.¹¹²

Dolayısıyla Kıbrıs sorununun ilk evresi Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde 1960'ta bağımsız Kıbrıs devletinin kurulmasıyla sona erdi. Ancak bu çözüm nihai olmayacak ve 1960'larda Kıbrıs sorunu yeniden gündeme geldiğinde, Artık Türk-Yunan dostluğunun da sorgulanmasına başlanmıştır. ABD yönetimi bu sorunun NATO ittifakında bir takım çatlaklar

¹¹¹ Görüşmeler ve yapılan anlaşmaların detayları ile ilgili olarak bkz. *Keesing's Contemporary Archives, 1959–1960*, c.12, ss.16643–16647, 16657–16661.

¹¹² *Keesing's Contemporary Archives*, s.17730.

meydana getireceği düşüncesiyle Amerika'nın müttefikler üzerinde baskı kurarak onların Kıbrıs sorununa Sovyetler Birliği dâhil olmadan aşılmasını talep etmiştir.

Yani bir anlamda Kıbrıs merkeze alınarak Türk-Amerikan ilişkilerinde başlayacak sıcak temaslarında habercisi olan gelişmelerdi. Türk tarafı bu yapılan anlaşmalardan kaynaklanan garantörlük haklarından dolayı Kıbrıs'a çıkarma harekâtı kararı aldığı ve buna karşılık olarak; Amerikan tarafının Türk tarafına karşı yaptırımsal uygulamalara giriştiği görülecekti.

Londra'da imzalanan ve Kıbrıs devletinin temelini oluşturan üç temel anlaşma bulunmaktaydı. İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki Kuruluş Anlaşması (The Treaty of Establishment), Kıbrıs'ın "bağımsız egemen" bir cumhuriyet olduğunu ortaya koymakla ve toplam 99 mil kare büyüklüğündeki iki üs bölgesini İngiltere'nin tam egemenliğine bırakmaktaydı.¹¹³

Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki İttifak Anlaşması (The Treaty of Alliance) Kıbrıs'ta üç tarafın dâhil olduğu bir askeri kuvvet merkezi oluşturulmasını öngörmekte ve adayı dış saldırıya karşı korumak ve Kıbrıs'ın statüsünün devamını sağlamak için ada üzerinde Yunanistan'ın 950, Türkiye'nin de 650 asker bulundurmasına izin vermektedir.¹¹⁴

İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki Garanti Anlaşmasına (the Treaty of Guarantee) göre ise Kıbrıs Cumhuriyeti, bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini koruma ve devletin anayasasına saygı gösterme yükümlülüğünün altına girmekte ve devletin bu özellikleri İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantisi altına alınmaktaydı. Garanti Anlaşması ayrıca Yunanistan ve Türkiye'nin bundan önce temel amaçları olan Kıbrıs'ın başka bir devletle birleşmesini ya da değişik devletlerarasında taksim edilmesini de yasaklamaktaydı.¹¹⁵

Bu arada Türkiye tarafından ileride Kıbrıs'a müdahale konusundaki davranışını haklı göstermek için kullanılacak olan Garanti Anlaşmasının IV. maddesinin içeriği şu şekildeydi: Bu anlaşmanın maddelerinin ihlali durumunda İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, bu maddelere uyulmasının sağlanması için alınması gerekli önlemler ve yapılacak görüşmelerle ilgili olarak birbirlerine danışmayı kabullenmekteydiler. Ortak ya da birlikte bir hareketin mümkün olmayacağının anlaşılması durumunda da üç garantör gücün her biri, yalnızca Garanti Anlaşması tarafından öngörülen duruma yeniden dönülmesini sağlama amacıyla

¹¹³ Bayülken, Ümit Haluk, "The Cyprus Question and the United Nations", Foreign Policy (Dış Politika) c.4, No.2-3, Şubat 1975, s.92.

¹¹⁴ Bayülken, a.g.e, s.205-207

¹¹⁵ Bayülken, a.g.e, s.203

harekette bulunma hakkını korumaktaydı.¹¹⁶

Bu garantörlük ve anlaşmalardan ayrı olarak Kıbrıs Anayasası'nın maddeleri iki etnik grubun birbirinden ayrılmasını teşvik edecek kurumlar ve yapılar oluşturmaktaydı. Her bir toplumu ilgilendiren konular ile iki toplumu ortak ilgilendiren konular anayasa tarafından ayrı ayrı düzenlenmiş ve Anayasa, Rum başkanın ve Türk başkan yardımcısının kendi toplumları tarafından seçileceği bir başkanlık sistemi oluşturmaktaydı. Anayasanın öngördüğü rejime göre, bakanlar kurulu yedi Rum ve üç Türk bakandan oluşacaktı ve bakanlar kendi toplumlarının lideri olan başkan ya da başkan yardımcısı tarafından atanacaktı. Stratejik nitelikteki savunma, dışişleri ya da maliye bakanlıklarından en az bir tanesi Türk toplumuna bırakılacaktı. Bakanlar kurulu kararlarını çoğunluk sistemine göre alacaktı, fakat başkan ve başkan yardımcısı dışişleri, savunma ve güvenlikle ilgili kararları veto etme hakkına sahip olacaklardı. Temsilciler Meclisi elli milletvekilinden oluşacaktı ve milletvekillerinin yüzde yetmişi Rum toplumu ve yüzde otuzu da Türk toplumu tarafından seçilecekti.

¹¹⁶ Bayülken, *a.g.e.*, s.204

1.6.2.2. Kıbrıs'ta Yaşanan Sıcak Gelişmelere Yönelik ABD'nin Yaklaşımı

ABD'nin, 1950'lerde Kıbrıs konusunda takip etmiş olduğu politik yaklaşımın ortaya konulması ve ardından 1960 ve sonrasında Kıbrıs eksenli yaklaşımlarının ortaya koyulması; ABD'nin hem bölgeye hem de Kıbrıs'a dair yönelimlerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Yaşanan süreçte ABD etkisinin ne yönde olduğu da ortaya çıkacaktır.

1950'lerde ABD, Kıbrıs sorununa karşı oldukça pasif bir politika takip etti ve Kıbrıs'ın geleceği hakkında açıkça görüş belirtmekten ve bu konuya ilgi göstermekten kaçındı, çünkü Amerikan liderleri adanın İngilizlerin kontrolü altında olmasının Batı çıkarlarına yeterince hizmet ettiğini düşünüyorlardı.

Amerikalıların gözünde Kıbrıs büyük bir stratejik öneme sahipti ve İngilizlerin adaya hâkim olması, bölgede düşman güçler tarafından doldurulabilecek ciddi bir stratejik boşluğun oluşmasını engelliyordu. Amerikalıların 1950'lerdeki temel kaygısı, Kıbrıs meselesinin NATO'nun üç üyesinin, yani Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin arasındaki ilişkileri bozmasına engel olmak, böylece NATO'nun güneydoğu kanadının ve genel olarak iç bütünlüğü ve dayanışmasının zayıflatılmasının önüne geçmektir.

Bu nedenle de Amerika Birleşik Devletleri, sorunun bu üç -NATO üyesi ülkenin kendi aralarında yapacakları görüşmelerle çözülmesini tercih etmekteydi. Amerikalılar sorunun Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerde tartışılarak uluslararasılaştırılmasına ise kesinlikle karşı çıkıyorlardı, çünkü sorunun uluslararası hâle gelmesinin, Sovyetler Birliği'ne Batı ittifakının dayanışmasına zarar verebilmesi konusunda fırsat sağlayacağını düşündürüyordu.

Aslına bakılırsa Zürih ve Londra anlaşmalarıyla sorunun çözümü ve arkasından bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilân edilmesi, Amerikalıları memnun edecek bir gelişmeydi. Çünkü Amerikalıların yukarıda vurgulamış olduğumuz endişelerini ortadan kaldıracak bir çözüm olarak değerlendirilmekteydi. Amerikalıların gözünde, bu çözüm şekliyle üç NATO üyesinin (Yunanistan, İngiltere ve Türkiye) işbirliğini ve samimi ilişkilerini tehdit eden ciddi bir sorun ortadan kalkıyor ve böylece Batı ittifakının sağlamlığı ve istikrarı da kurtarılmış oluyordu. Üç NATO müttefikinin karşılıklı tavizler vererek Kıbrıs sorununu çözmeleri, NATO'nun güneydoğu kanadını ve ABD'nin Orta Doğu ve Balkanlardaki güvenlik çıkarlarını olası tehditten korumaktaydı.

ABD'nin Kıbrıs'taki yapının çöküşe doğru giderken olaylara vermiş olduğu tepkilerde oldukça anlamlıdır. Çünkü 1960 sonrası Kıbrıs'ta meydana gelen toplumlar arası anlaşmazlıklar nedeniyle; adada komünist bir parti olan AKEL'in etkisi gittikçe artıyordu ve bu gelişmeden Amerikan yönetimini oldukça kaygılandırmaktaydı. Zira Kıbrıs'ta toplumlar

arası ilişkilerin tekrar NATO üyeleri arasında problem oluşturacak boyutlara varmasından ve NATO ittifakı açısından problem oluşturmamasından korkulmaktaydı. Bu durumun Batı'nın çıkarlarına zarar vereceği ve blok dengelerinin de, Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahil olmasıyla değişeceğinden çekinilmekteydi.

1961 yılı yaz aylarında Başkan Kennedy, Kıbrıs'ın istikrarını güvence altına alan garantiler sisteminin yakın bir tarihte çökmesinden endişe duymaktaydı. 1961'de bu bağlamda endişesini şu şekilde dile getiriyordu: "Eğer durum işittiğimiz kadar ümitsiz ise, garantör güçlerin Batı adına Kıbrıs'taki sorumluluğu yüklenmelerini beklememiz ve bu politikamıza da güvenmeyi sürdürmemiz mümkün görülmemektedir."¹¹⁷

1961'de Başkan Kennedy tarafından görülen bu tehdit devam etti ve halefi olan Başkan Johnson bunun üzerine Amerikan yönetiminin Kıbrıs'ta komünizmin etkisinin artmasından duyduğu endişeyi, Kıbrıslı Rum liderlere iletti. Johnson, Rum yöneticilerden güçlü komünist akımın oluşturduğu tehdidi ciddiye almalarını ve bu akımın güçlenmesini engel olmak için acilen harekete geçmelerini istedi.¹¹⁸

Amerikalılar duydukları ve dile getirdikleri bütün kaygılara rağmen, Kıbrıs konusunda doğrudan müdahale etme konusunda aşırı derecede isteksiz davranmışlardır. Amerikan yetkilileri, soruna müdahale etmenin ABD için mutlaka başka problemler getireceğini düşünmekteydiler. Çünkü Türkiye ve Yunanistan, ABD'nin NATO içindeki iki müttefiki olarak, Kıbrıs sorununun karşı kamplarında yer almaktaydılar ve ABD hangi davranışta bulunursa bulunsun, mutlaka bu iki müttefikinden en azından birini kızdıracak ve kendisinden uzaklaşmasına sebep olacaktı.

¹¹⁷ H.W.Jr Brands "American Enter the Cyprus Tangle, 1964", *Middle East Studies*, c.23, No.3, July 1987, s.350

¹¹⁸ T.W. Adams, ve Cottrell, A.J. *Cyprus Between East and West*, The John Hopkins Press, Baltimore, s.59-60.

1.6.2.3. Türkiye'nin Kıbrıs'taki Sürece Dair Görüşleri

Türk halkı ve yönetimi Londra ve Zürih anlaşmalarını memnuniyetle karşılamıştır. Muhalefet ise, ilk başlarda anlaşmaların uygulanmasıyla ilgili olarak bazı endişeler dile getirmişlerdir. Çünkü muhalefetteki partiler, özellikle CHP, Türkiye için en uygun çözüm olarak taksimi öngörmekteydi. Onların görüşüne göre; Türkiye bundan sonra Kıbrıs'ta herhangi bir kriz patlak verdiğinde etkili bir şekilde müdahale edemeyebilirdi, çünkü Kıbrıs, Birleşmiş Milletlerin üyesi olan bağımsız, eşit ve ayrı bir devlet haline gelmişti.

Muhalefetin, ortaya koyduğu ve Kıbrıs anlaşmalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesinden sonra ortadan kalkan bu görüşler dışında Türk halkı ve yönetimi Kıbrıs sorununun bu şekilde çözülmesinden dolayı memnundu. Çünkü adadaki Türk toplumu, ayrı bir topluluk olarak varlıklarını korumalarına imkânı sağlayacak ve de adanın yönetimine etkili bir şekilde katılmalarını temin edecek anayasal garantilere kavuşmuştu.

Bunun da ötesinde, adadaki mevcut durumun korunması konusunda Türkiye'ye adaya askeri müdahalede bulunma imkânı tanıyan Garanti Anlaşması, Türk yöneticilerin Kıbrıs'ın düşman güçlerin eline düşmesi ve böylece Türkiye'nin güvenliğinin büyük ölçüde lehine altına girmesi endişelerini büyük oranda gidermekteydi.

Kıbrıs'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından ise Türkiye'nin temel kaygısı, Londra ve Zürih anlaşmalarının ve Kıbrıs anayasasının Kıbrıs hükümeti tarafından uygulanmasını sağlamak ve bu anlaşmalar ile anayasanın Kıbrıs Türklerine verdiği hakların ve ayrıcalıkların korunmasını garanti altına almaktı. Gerçekte Türk hükümetleri üzerinde, Kıbrıs Türklerinin korunması ve desteklenmesi konusunda çok güçlü iç baskılar mevcuttu. Diğer taraftan Rum kesimi ise Londra ve Zürih anlaşmalarıyla Kıbrıs sorununun çözümünden pek memnun değillerdi. Kıbrıs Rumları, Londra ve Zürih anlaşmaları çerçevesinde Kıbrıs anayasasının Türk azınlığa haddinden fazla garantiler ve ayrıcalıklar sağladığını düşünmekteydiler. Hatta Rumlar bu ayrıcalıkların, adanın günlük işlerinin yönetimini bile imkânsız hâle getirdiğini sesli olarak ifade edebilecek kadar ileriye taşımaktaydılar. Rumlar, Kıbrıs Türklerinin sayısal güçlerinin çok ötesinde karşı tarafın aleyhine pastadan pay aldıklarını dile getiriyorlar ve anlaşmaları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı önünde bir engel olarak görüyorlardı. Kıbrıs Rumları ve liderleri Makarios, 1960 sisteminin kabul edilemez olduğunu ve Helenizm için bu sistemin bir an önce çökertilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Anlaşılan tehlike kapıdaydı. Kıbrıslı Türkleri ancak anavatan Türkiye müdafaa edebilirdi.

1.6.3. Kıbrıs'ta Mektup Öncesinde Yaşanan Gelişmeler ve Girişimler

1.6.3.1. Johnson Mektubuna Giden Süreçte Yaşananlar;

Türk ve Yunan toplumları arasındaki karşılıklı güvensizliğinin etkisiyle 1960–1963 yılları arasında, Kıbrıs'ın yönetim sistemini kuran anlaşmaların ve anayasanın bazı önemli maddeleri uygulanamadı ve 1963 Aralığında Kıbrıs krizinin ortaya çıkmasıyla anayasal sistem ve düzenlemeler tamamen çöktü.

1963-1964'e damgasını vuracak olan Kıbrıs krizleri, 1963 yılı sonunda adadaki Rum ve Türk unsurlar arasında çatışma çıkmasıyla başladı. Türk unsurlar, adayı anavatan Yunanistan'la birleştirme amacı güden Rum terörist grupların saldırılarına maruz kalmaktaydı. Olayların başında ABD'nin tavrı, hiçbir şekilde soruna karışmamak ve müdahalede bulunmamak şeklindeydi. ABD, iki NATO müttefikleri Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs yüzünden birbirleriyle savaşa tutuşma olasılığı ortaya çıkınca, problemi çözmek ve böylece iki müttefikinin savaşmasını önlemek için taraflar arasında aracılık yapması gerektiğine karar verdi. Bu arada yaşanan Kıbrıs krizleri boyunca Türk hükümeti, 1960 tarihli Garanti Anlaşmasının kendisine verdiği müdahale hakkına dayanarak çatışmaları ve katliamları durdurmak için birkaç defa adaya askeri olarak müdahale etme tehdidinde bulundu. Her defasında Amerikan yetkilileri Türk yöneticiler üzerinde baskı kurmak suretiyle Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesini engellediler.

Türkiye'nin 1963'ün Aralık ayında yoğunlaşan olayları algılayışı ve tepkisi şu şekildeydi: Kıbrıslı Türklerin hayatlarını ve haklarını korumak için garantörlük hakkını kullanmak suretiyle; adaya askeri bir harekette bulunabileceği hem iç hem de dış kamuoyu önünde sık sık ifade edilmiştir.

23 Aralık 1963'te Türk Hükümeti, Kıbrıs'taki olayları çok ciddiye aldığını Yunan, İngiliz ve Amerikan yönetimlerine bildirdi ve bu yönetimlerden Rumların saldırıları ve vahşetlerini durdurmak için girişimde bulunmalarını istedi.¹¹⁹

Hükümet 25 Aralık 1963'te yaptığı açıklamada; çatışmalar durdurulmadığı takdirde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunacağını açıkladı. Bu konuda ciddi olduğunu göstermek içinde Türk jet uçaklarını Kıbrıs üzerinde uçurdu. Bu gözdağı etkisini göstermiş hemen ertesi günü Yunanistan ve İngiltere Türkiye'ye katıldıklarını ifade ederek gerekli girişimlerde bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Rum liderler istemeden de olsa ortak barış operasyonunu kabul etmek durumunda kaldılar. Olaylar nazari olarak sakinleşmiş gibi görünse de bir fırtına öncesi sessizliği söz konusuydu.

¹¹⁹ N.Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk, Ankara, ,1975, s.208

Aralık 1963'teki Kıbrıs krizi sırasında ve bu krizin sonrasında Türk hükümeti, Garanti Anlaşmasına göre Kıbrıs'a müdahalede bulunma hakkına sahip olduğunu ve gerekli gördüğü herhangi bir zamanda bu hakkını kullanabileceğini açıkça ifade etse de askerî müdahalede bulunma yoluna gitmedi. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün 3 Ocak 1964'te TBMM'de Senato'da bu konuda getirdiği açıklama şu yöndeydi: “Türkiye Kıbrıs'taki olaylara hemen müdahale edemedi, çünkü Garanti Anlaşmasına göre Yunanistan ve İngiltere'yle danışmalarda bulunması gerekiyordu. Bu iki devlet ortak barış gücü oluşturulmasını teklif ettiklerinde Türkiye onların önerisini kabul etmekten başka seçeneğe sahip değildi.”¹²⁰

Türkiye'nin Aralık 1963 krizinde müdahale kararı vermemesinin diğer nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Başbakan İnönü'nün kişiliği, Sovyetler Birliği'nin Makarios'a destek vermesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunabilmek için hazırlığının bulunmaması.¹²¹

Başbakan İnönü çok ihtiyatlı davranan bir kişiliğe sahip olduğu için hemen askeri müdahalede bulunulması konusunda aşırı derecede isteksizdi. Dünya kamuoyunun Türkiye'nin davasının haklılığını tam olarak anlamadan askerî müdahaleye girişilmesini çok erken buluyordu. Diğer taraftan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili faaliyetleri konusunda şikâyetlerini dile getirmiş ve Makarios'u desteklediğini de ifade etmiştir. Başbakan İnönü'nün girişilecek bir askerî müdahalenin Sovyetler Birliği nezdinde çok sert bir tepkiye neden olacağından endişe duyması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri de Kıbrıs'a amfibik bir harekât gerçekleştirebilmek için kesinlikle hazır değildi. Ocak 1964'te Başbakan İnönü muhalefet liderlerine Türkiye'nin Kıbrıs'ı işgal etme konusunda askerî bir planının olmadığını söyleyecekti.¹²²

İnönü, CHP milletvekili Nihat Erim'le bir görüşmesinde de Türkiye'nin yeterli askeri hazırlıklarının olmadığını ve asker çıkartma için gerekli askerî malzemelerinin bulunmadığını itiraf etmiştir.¹²³

Aralık 1963'te Kıbrıs'ta çatışmalar ve düşmanlıklar yaygın bir hal alırken Amerikalıların en başta gelen kaygısı, Türkiye ve Yunanistan arasında askeri bir çatışmanın çıkmasını önlemek, böylece NATO'nun güneydoğu kanadını yıkılmaktan kurtarmaktı. Bunun için bir an önce taraflar arasında ateşkes sağlanması ya da en azından çatışmanın Türk-Yunan savaşına neden olmayacak şekilde sınırlandırılması önem taşımaktaydı.

¹²⁰Süha Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World; Turkish-American Relations and Cyprus*, University Press of Amerika, , New York, 1988, s.60.

¹²¹ Bölükbaşı *a.g.e.*, s.65–69

¹²² Bölükbaşı *a.g.e.*, s.68

¹²³ N.Erim, *a.g.e.*, s.218

Amerikalıların görüşüne göre, bu durum, aynı zamanda Kıbrıs Cumhuriyetinin siyasi ve hukuki sisteminin yıkılmasının önüne geçmek ve adada AKEL ve Sovyetler tarafından kullanılabilir şartları ortadan kaldırmak için yapılması çok gerekli olan bir şeydir. Bu nedenle Kriz boyunca Amerikalılar, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletlerde tartışılması yoluyla uluslararası bir nitelik kazandırılmasına karşı durdular. Onlar açısından en kabul edilebilir çözüm şekli, problemin Batı'nın egemen olduğu bir platformda Batı'nın stratejik çıkarları dikkate alınarak çözülmesiydi.

Kısaca ifade edilirse; ABD, Kıbrıs'taki çatışmalardan aşırı şekilde kaygı duymaktaydı, ancak yine de soruna dâhil olmak istemiyor ve sorunun üç NATO devleti tarafından aralarında gerçekleştirecekleri doğrudan görüşmelerle çözülmesini bekliyordu.

Bu arada Kıbrıs'ta çatışmalar ve şiddet belli düzeyde devam ederken İngiltere hükümeti, sorundan bir çıkış yolu bulabilmek ve böylece adadaki barışı koruma operasyonunu sona erdirmek için Londra'da tarafları bir konferansa çağırdı. 15 Ocak 1964'te çalışmalarına başlayan Londra Konferansına katılanlar; Yunan Dışişleri Bakanı Coslopouîos, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, İngiltere'nin İngiliz Milletler Topluluğundan sorumlu bakanı Duncan Sandys ve Kıbrıslı Türklerin ve Rumların temsilcileri Rauf Denktaş ile Glafcos Klerides'ti. Konferans sırasında Kıbrıslı Türkler, Rumlar ve İngilizler tarafından üç değişik plan önerildi. Fakat bu çaba ne Yunan ne de Türk tarafı tarafından tatmin edici bulunmuştur.

İngiltere, ABD'yle danışmalarda bulunduktan sonra 31 Ocak 1964'te NATO ülkelerinin askeri birliklerinden oluşacak ve İngiliz bir subayın komutası altında bulunacak 10,000 kişilik bir barışı koruma kuvvetinin hemen Kıbrıs'a konuşlandırılması teklifinde bulundu. NATO planı adı verilen bu teklifi sunmakla İngiliz yetkililer, mevcut barışı koruma operasyonunu oldukça hızlı bir şekilde bütün NATO'yu içerecek şekilde genişletmeyi ve böylece ülkelerini Kıbrıs'taki sorumlulukları konusunda rahatlatmayı, belki de bu sorumluluklardan tamamen kurtarmayı düşünmüşlerdi. Fakat bu girişim Amerika tarafından çok fazla sıcak karşılanmadı. Bu arada Amerikan başkanı Johnson, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunulması taraftarı olan Türk kumandanlarını yatıştırmak ve Amerika'nın Kıbrıs sorununu önemseydiğini göstermek için 28 Ocak 1964'te NATO'nun Amerikalı kumandanı General Lyman Lemnitzer'i Ankara ve Atina'ya gönderdi. Lemnitzer'in görevi, Yunanistan ve Türkiye'ye Batı İttifakına olan sorumluluklarını hatırlatmak ve iki devleti Kıbrıs'ta girişilecek askeri bir müdahalenin ya da aralarında çıkacak silahlı bir çalışmanın NATO ittifakı için ne gibi ölümcül sonuçlar doğuracağı konusunda uyarmaktı.

İnönü, Amerika'nın bu girişimde bulunduğu aynı günde, bir Türk muhabire Amerika'nın Kıbrıs sorunu hakkındaki bütün gerçekleri bilmesini ve bu doğrultuda sorunla

ilgili olarak sorumluluklar yüklenmesini istediğini söyledi. Yine 28 Ocak'ta Türkiye'de Başbakan İnönü, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Raymond Hare'e, ABD'nin ertesi sabaha kadar Türk yetkililere herhangi bir cevap vermemesi durumunda Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkaracağını bildirmekteydi. Bu koşullar altında Amerikan Başkanı Johnson, 29 Ocak'ta ABD'nin Kıbrıs için oluşturulacak olan barış gücüne katılacağını ilan edecekti, aslında bu yöndeki planı onaylamaktan başka çaresi de yoktu.

Amerikan yönetimi bir takım şartlar öne sürerek bu planı Amerikan planı haline getirmek için İngilizlerle görüşmelere başladılar. Uzlaşının ardından Amerikalıların NATO planı 31 Ocak 1964'te kamuoyuna duyuruldu. Plana göre, Amerikalıların ileri sürdüğü şartlardan ayrı olarak, barışı koruma gücü 10,000 kişiden az olmamak üzere gönüllü NATO devletleri tarafından sağlanan askerlerden oluşacaktı. Kuvvet Kıbrıs'taki İngiliz birliğinin komutası altında bulunacaktı ve yine adada eskiden beri bulunan Yunan ve Türk birlikleri de bu kuvvete katılacaktı. Barışı koruma gücü, ayrıca kuvvet veren ülkelerin temsilcilerini de içermek üzere hükümetlerarası bir komite tarafından siyasi alanda yönlendirilecekti.

Olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla, NATO planının 31 Ocak'ta İngilizler tarafından açıklanması ve ABD tarafından onaylanması, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün 28 Ocak'ta Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmek üzere olduğu yolunda ikazda bulunmasının bir sonucu olarak gerçekleşmişti.¹²⁴

ABD, Kıbrıs Rum Kesimi'nin 4 Şubat 1964'te NATO planını reddetmesinin ardından bile bu planın uygulanması için yoğun çaba gösterdi. 7 Şubat'ta Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk, düzenlediği basın toplantısında, ABD'nin Kıbrıs'ta oluşturulacak bir barışı koruma gücüne diğer NATO devletleriyle birlikte katılmaya istekli olduğunu açıkladı.

Amerikalılar, Batılı güvenlik oluşumlarıyla ilgili olarak ciddi gelişmeler ortaya çıkardığı için Kıbrıs sorunuyla isteksiz olsa da ilgilenmek zorunda kalmışlar ve rızaları dışında sorunun içine çekilmişlerdi. Kıbrıs'la ilgili olaylar gittikçe daha da karmaşık hale gelirken, Amerikalılar kendilerini çok umutsuz bir durumun içine düşmüş buldular, çünkü nasıl davranırlarsa davranırsınlar NATO içindeki iki müttefikinden (Yunanistan ve Türkiye) en az birini kendilerinden uzaklaştırma tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Genelde olayların gidişatından en fazla zarar gören taraf Kıbrıslı Türkler olduğu ve Amerikalıların da genelde askeri müdahalede bulunmaması için Türkiye üzerinde baskı oluşturması nedeniyle; ABD'den en fazla rahatsız olan tarafın Türkler olması doğal bir sonuçtu. Kıbrıs sorunu karşısında Amerika'nın takındığı tavır Türk tarafı üzerinde hayal kırıklığı yarattı. Çünkü Türk politikacılar, ABD'nin Türk Millî çıkarları söz konusu olduğunda yanlarında yer alacağı

¹²⁴ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s.64

düşüncesiyle hareket ettiklerinden bu durum tamamen şok edici bir etkiye sahipti. Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkileri Kıbrıs sorunu yüzünden gerçekten ciddi bir testten geçecek ve iki taraf ilişkilerinde zor anlar yaşayacaklardı. Dönem içinde yaşanacak gelişmeler bir anlamda bazı gerçeklerinde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Nitekim 9 Şubat'ta Başkan Johnson, Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Ball'u bölgeye göndererek Ankara, Atina ve Lefkoşa'ya planı kabul ettirmek arzusunu taşımaktaydı. Rum Dışişleri Kyprianou NATO planı haline dönüştürülmüş olan mezkûr planın reddi noktasında çok direktmekteydi. Ball olumsuz tavrı görmüş ve durumun yavaş yavaş kontrolden çıkmakta olduğunu anlamıştı.

Ball, Johnson yönetiminin geri adım atıyor gözükmesini istememekteydi. Johnson'un kendisine de açıkladığı gibi, Ball'un planı, Amerika'nın böyle bir güce katılmamasının temel sorumluluğunun Makarios'un üzerine yıkmak arzusundaydı.¹²⁵

Makarios ile yapılan toplantıların ardından 10 Şubat tarihinde Ball, İsmet İnönü ile Ankara'da bir araya gelerek NATO planını kabul ettirmeye muvaffak oldu.

Ball'ın hatıralarında belirttiğine göre, İnönü ABD'nin hemen harekete geçmesinde ısrar etmekteydi. "Türkiye'nin sabrı tükenmekteydi. Kamuoyunun aşırı heyecanı dikkate alındığında, adada öldürme olaylarının aniden alevlenmesi Türkiye'de askeri müdahalede bulunmaya zorlayabilirdi. Türkiye'nin Kıbrıslı Türk nüfusu korumak için müdahalede bulunabilmesi hakkına zarar verecek herhangi bir girişimde bulunmadığı müddetçe Türk hükümeti, İngiltere ve ABD tarafından ortaya konan NATO gücü önerisi çerçevesinde hareket etmeye hazırdı."¹²⁶

Türk ve Rum tarafları hakkında yapılan bu değerlendirmelerin ardından tüm bu gelişmeler yaşanırken Amerikan tarafının bu girişimler noktasındaki durumunu vermek meselenin ABD algılamalarına etkisini gösterecektir.

ABD Kıbrıs Sorunu için geliştirilebilecek nihai çözümün şekli ya da formuyla ilgili olarak herhangi bir önceliğe ya da ön yargıya sahip değildi. ABD, doğu Akdeniz'de barışın korunması konusunda temel çıkarı olduğunu vurgulamaktaydı. Bu amacın gerçekleşmesi için ABD, elinden geleni yapacaktı.¹²⁷

Bu arada 12 Şubat'ta, George Ball hala Kıbrıs'ta görüşmelere devam ederken Kıbrıslı Rumlar ateşkes anlaşmasını ihlal ederek Limasol'daki Türk noktalarına karşı topyekûn bir saldırıya başlamışlardı. Limasol'da Türk tarafının büyük bir insanlık kıyımı yaşanmaya

¹²⁵ Brands, *a.g.e.*, s.353.

¹²⁶ Metin, Tokar, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", *Milliyet*, 7 Şubat 1969, s.5

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1964, s.7

başlaması Türk tarafının Kıbrıs'taki soydaşlarını için tam da istenilen ve gereken ölçülerde girişimlerde bulunmadığını düşündürmekteydi. Tam bu fiili durum yaşanırken Türk savaş gemilerinin Türkiye'den ayrılarak Kıbrıs'a hareket ettiği ve Kıbrıs sahillerine ulaşmak üzere olduğu söylentisi Kıbrıs'ı karıştırmaya yetti. Bu olayda da net olarak görülecekti ki; Amerikan 6.Filosunun kasti engellemesi neticesinde, Türk tarafının adaya askeri müdahalede bulunmasını önlemeye muvaffak olmuştu.

Amerika'nın 6.filosunun, bir müttefik ülke ordusu üzerinde yaptığı ve başarılı olduğu bu girişim; yani Türk tarafının haklı ve anlaşmalardan kaynaklanan girişiminin akamete uğraması; Türk kamuoyunun Amerika aleyhine dönmesi için başlı başına en etkili olaylardan biridir. Zira bu durum müttefik bir ülkeyi küçük düşürücü girişim vasfında bir hareketti. ABD'nin bu girişimindeki temel dayanak noktası; Kıbrıs'taki Rum unsurlara yönelik olarak yapılacak olan Türk askeri operasyonunun meseleyi daha da içinden çıkılmaz hale getireceğiydi. ABD ne olursa olsun Kıbrıs meselesinin NATO çerçevesinde çözülmesini sağlamayı amaçlamaktaydı.

Nitekim de Türk tarafı NATO planını kabul etti. Zira Türk tarafı Amerikanın epeydir uzak durmaya çalıştığı bir olaya taraf olmak durumunda kaldığını düşünüyordu. Türk tarafında, Anlaşmanın bir şekilde Rum tarafına baskı yoluyla da olsa kabul ettirileceği düşünülmekteydi.

Dönemin Başbakan Yardımcısı Kemal Satır 29 Ocak 1964'te Türkiye'nin Amerika'nın Kıbrıs'a asker gönderme kararını memnuniyetle karşıladığını beyan etmekteydi.¹²⁸

Rum tarafı ise bu oluşuma karşı gelmekte ve meselenin Birleşmiş Milletler nezdinde halledilmesinin gerektiğini ifade etmekteydi.

Sovyetler de bu meselede tavrını net olarak ortaya koymuştu. Sovyet yöneticiler bu meselenin usul yönünden bu şekilde halledilmemesi gerektiğini ve bu meselenin Birleşmiş Milletler nezdinde halledilmesi gereken bir özel vasfı olduğu belirtilmekteydiler. Bu durum meseleye farklı bir boyut katmaktaydı. Zira ABD'nin meseleyi Birleşmiş Milletlere taşınmadan halletme girişiminin Sovyetlerin yorumu nedeniyle sekteye uğraması söz konusuydu. Nitekim ABD'nin arzuladığı gerçekleşmemiş ve BM Güvenlik Konseyi meseleyi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda görüşmeye başlamıştır. İşin enteresan tarafı bu girişim, İngilizlerin Rumlardan önce davranarak 15 Şubat 1964'te BM'e başvurusu neticesinde olmasıydı. Çünkü meselenin BM meselesi haline getirilmesinin bir saat sonrasında Rum tarafı girişimde bulunarak talebini BM'e iletmışti. İngilizlerin önce davranması Rumlar üzerinde kızgınlığın oluşmasına neden olmuştur.

¹²⁸ *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1964

18 Şubat–4 Mart tarihleri arasında devam eden toplantılar son günde alınan 186 sayılı karar ile bir an önce akan kanın durdurulmasını ve Kıbrıs için bir barış gücü oluşturulmasına karar verdi ve nitekim 27 Mart 1964'ten itibaren adadaki görevine başlatıldı. Türk ve Yunan tarafları barış gücü oluşturulması kararı karşısında farklı nedenlerden kaynaklanan gerekçelerle sonuçtan memnuniyet duyduklarını ilan etmişlerdir. Bununla beraber 4 Mart'ta karar daha açıklandıktan birkaç gün sonra Kıbrıs'ta şiddet yeniden tırmandı. 14 Mart'ta Birleşmiş Milletler birliğinin adaya varmasının ardından gerginlikte yumuşamalar yaşanmaya başlamıştır. Türk tarafı gerektiğinde Kıbrıs'a asker çıkartmak için 16 Mart'ta TBMM'den yetki almıştır. Bu arada Türklere yönelik saldırılar ve olaylar kısmen de olsa devam etmekteydi. Anlaşılan oydu ki; Kıbrıs kazanı kaynamaya devam ediyordu. Bu durum ABD'yi de çok rahatsız etmekte ve bir an önce çözüm bulmaya zorlamaktaydı.

Nitekim Mayıs ayının başlarında Amerikan Başkanı Johnson, Senato Dış İlişkiler Komitesinin başkanı olan Senatör J. William Fulbright'i Kıbrıs sorunuyla ilgili tarafların görüşlerini öğrenmek üzere Londra, Atina ve Ankara'yı kapsayan bir yurt dışı gezisine gönderdi. 3 Mayıs'ta Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada, Senatör Fulbright'ın, Türk ve Yunan hükümetlerine Amerikan başkanının ve Kongre'nin Kıbrıs olaylarına karşı gösterdikleri yakın ilgiyi ve devam eden huzursuzluklardan duyulan endişeyi ifade edeceği belirtilmekteydi.¹²⁹

Bu arada Beyaz Saray, Fulbright'in görevinin bir arabuluculuk girişimi olmadığı ve söz konusu senatörün, Kıbrıs sorununun çözümüyle ilgili olarak Amerikan yönetimi adına da herhangi bir öneri sunmasının da söz konusu olmadığı vurgusu yapılmaktaydı.

Türkiye'yi ziyareti sırasında 7 Mayıs'ta Türk gazetecilere demeç veren Fulbright'in kendisi de "biz herhangi bir çözüm yolu ya da teklif getirmiyoruz. Biz memleketinizin içişlerine müdahale etmek istemiyoruz. Sadece yeni bir savaşın çıkmasına engel olmaya çalışıyoruz" açıklamasını yapıyordu¹³⁰

Bir iddiaya göre ise; Fulbright bu ziyareti sırasında Kıbrıs'taki Türklerin Anadolu'ya göç ettirilmesini teklif etmiş, fakat Türk yetkililer bunu kabul etmemişlerdi.¹³¹

Görüldüğü gibi Amerikan tarafı meseleye kendi menfaatlerine yönelik olarak yaklaşmakta ve meseleye gerçekten çözüm olacak adımları atma konusunda da tereddütler yaşıyordu. Türk liderler, ABD'nin Kıbrıs sorunundan uzak durmasını ve sadece seyirci durumunda kalmasını değil, fakat sorunun bir an önce çözülmesine katkıda bulunmak için

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1964

¹³⁰ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1964

¹³¹ Halil İbrahim Salih, *Cyprus; The Impact of Diverse Nationalism in a State*, University of Alabama Press, Alabama, 1978, s.37.

sorunla ilgilenmesini ve soruna dâhil olmasını istemekteydiler. Onların görüşüne göre, Batı blokunun ve dünyadaki demokrasi hareketlerinin lideri olarak Amerika Birleşik Devletleri, iki NATO müttefikini ilgilendiren ve insan hakları ve demokrasi idealleriyle yakından alakalı olan bir sorunu görmezlikten gelemezdi. Türk yöneticiler, Kıbrıs davalarında haklı olduklarını ve bu yüzden NATO içindeki Batılı müttefikleri ve özellikle ABD tarafından desteklenmeleri gerektiğini düşünmekteydiler. Onların Amerika'dan bekledikleri şey, soykırıma tabi tutulan Kıbrıslı Türkler lehine Kıbrıs sorununa müdahale etmesi ve adadaki katliamları durdurmasıydı.

Nitekim Başbakan İnönü'de bu mesajı net olarak,25 Ocak 1964'te Associated Press Ajansının İstanbul bürosu müdürüne bir demecinde vermiştir. "ABD, Kıbrıs'taki olayları anlamalıdır. Bu mesele ile ilgilenmelidir" demektedir.¹³²

8 Haziran 1964'te Türkiye radyolarının Günün Yorumu saatinde verdikleri demeçler de şu ifadeleri içermekteydi: "Barış davasının öncüsü olan Amerika'nın, bir müttefikli olan Yunanistan'a içine girdiği hukuk dışı tutumu hatırlatması, ittifak prensipleriyle bağdaşmayacak olan bu politikaya kayıtsız kalinamayacağını ihtar etmesi icap ederdi... Türk kamuoyu Amerika'dan yüklendiği vazife ve mesuliyette, mevkiinin icabına uygun karar ve hareket bekliyor"¹³³

Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz Kıbrıs olayları ile ilgili olarak oluşturulan yaklaşım, açık ve net olarak Amerika'nın uzak durmadan aktif siyaset geliştirmesi ve meseleye çözüm getirmesini talep edici beyanatlardı.

Türk liderlerin gözünde Kıbrıs olayları açık bir şekilde Kıbrıslı Rumların hukuk ve hakkaniyet dışı davranışlarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı ve bu yüzden Rumlar, hukuk, barış, demokrasi ve insan hakları gibi yüce insanlık ilkelerinin şampiyonu olarak gözüken Batı tarafından durdurulmalı ve engellenmeliydi. Türk yöneticiler şuna inanmışlardı ki; Amerika, Rumları etkileme gücüne sahipti ve istediği takdirde Rumları giriştikleri saldırıları durdurma konusunda zorlayabilirdi. Bu yüzden onların doğal beklentisi, ABD'nin Kıbrıs krizlerine kesin şekilde müdahale etmesi ve sorunu kökünden çözümüleydi. Türk liderlerin gözünde Amerika'nın bu tür bir davranışı, aynı zamanda Türkiye ile ABD arasındaki ittifakın kaçınılmaz bir sonucu ve doğal bir gereği olarak görülmüştür.

1964'ün ilerleyen aylarında Kıbrıs'ta şiddet ve çatışmalar devam ederken ve Kıbrıs sorununu çözmeye yönelik Batı girişimleri hiçbir sonuç getirmezken, Türk yöneticiler

¹³² *Cumhuriyet*,26 Ocak 1964

¹³³ *Cumhuriyet*,9 Haziran 1964

gittikçe sabırlarını kaybetmeye ve Batılı devletleri doğrudan eleştirmeye başladılar. En çok eleştirdikleri de soruna bir çözüm bulunmasında isteksiz davranır gördükleri Amerika Birleşik Devletleriydi.

Türkiye’de özellikle muhafazakâr kesimin, komünizm tehlikesine karşı önemli bir müttefik olarak kabul ettikleri Amerika’nın Kıbrıs konusundaki bu yaklaşımı için geliştirdikleri söylem ise; Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden bu güne hala savunulan bir yaklaşım olması nedeniyle de önem taşımaktaydı. Batılıların Kıbrıs Türklerinin öldürülmesini önemsemediği, Müslüman oldukları için önemsemedikleri ve Rumların da Hristiyan olmaları hasebiyle kollandıkları yönündeydi. Onlara göre Türkiye’nin müdahalesinin önlenmesinin ve Rumların vahşetin ise göz yumulmasının en önemi nedeni, Yunanlıların Hristiyan olması ve Yunan-Helen kültürlerinin sahipleri konumunda bulunmalarıydı. Eğer Türk halkı haklı davasını sadece Avrupalılar kendisini aşağı gördükleri için, din ve milliyet açısından farklı olduğu için kaybedecekse, nasıl Batılılarla müttefik olarak kalabilirdi? Batıların Hristiyanlık taassubu ile kadim Yunan medeniyeti hayranlığı ve küçük hesaplarla, Kıbrıs’ta cereyan eden facialara göz yummalarını Türk milletinin affetmesi düşünülemezdi.¹³⁴

Eleştiriler bununla da kalamamakta ve Türk Kamuoyu, Kore, Küba ve Vietnam çatışmaları gibi uluslararası krizlerde Türkiye’nin ABD’ye verdiği koşulsuz ve etkili destekle Amerika’nın Kıbrıs konusunda takındığı olumsuz tavır arasında karşılaştırmalar yaparak ta ABD’yi eleştirme yoluna gitti. Zira Türk milletinin yıllardır umdukları hayalleri yıkılmış ve satılık müttefik konumuna oturtulmasını da hazmedememişlerdi. İnsan Hakları ve BM’ler idealleri uğrunda Kore’de Türk kanı dökülürken Türkiye’yi alkışlayan dost ve Müttefik gördükleri şimdi Türk halkını en haklı davasında yalnız bırakmışlardı.

Türkiye nasıl Küba Krizi sırasında kendini hiç ilgilendirmeyen bir meselede Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelme ve güvenliğini tehlikeye atma pahasına sonuna kadar Amerika’nın yer almışsa, ABD’de şimdi en önemli ulusal davasında Türkiye’ye destek vermeliydi.¹³⁵

Başbakan İnönü’nün damadı Metin Toker 4 Nisan 1964’te kaleme aldığı bir makalesinde Türk politika yapıcılarının bu konudaki hislerini şöyle özetlemekteydi: "Biz Kıbrıs politikamızı Amerikalılarla görüş birliği içinde idare ettik. Amerika’nın sadık bir müttefiki olarak işin başından itibaren her hareketimizi ve her niyetimizi Washington’a söyledik... Amerika’nın tavsiyelerini dikkatle kaale aldık. Bir Anglo-Amerikan teklifi

¹³⁴ O.S.Orhon, "Kıbrıs ve Ötesi", *Son Havadis*, 6 Ocak 1964

¹³⁵ R.Aşçıoğlu, "Böyle Oyun olur mu?", *Tercüman*, 15 Ocak 1965, Ecvet Güresin, "Amerika’nın Tutumu", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1964

getirildiğinde, görüşümüze uymayan önemli noktaları olduğu halde mutabakatımızı bildirdik. Makarios'un bunu kabule yanaşmayacağından emin bulunmamıza rağmen Mr. Ball'un teşebbüslerini sabırla bekledik. Nihayet Amerika'nın ısrarıyla ve iyi bir netice alınacağı yolundaki teminatını ciddi söz kabul ederek meselenin BM'ye götürülmesine rıza gösterdik. Mevcut antlaşmaların bize en sarıh şekilde müdahale hakkı verdiği anlarda bile Washington hükümetinin telkinlerini dinledik.”¹³⁶

Bu arada yine Toker'in metnindeki ifade ile içinde bulunulan konunun Türk lider kadrosu tarafından değerlendirilmesi şu şekildeydi; “Türk liderler Kıbrıs sorununda aşırı derecede cömert tavizlerde bulunduklarını düşünmekte ve bu yüzden BM Barış Gücü Kıbrıs'a yerleştirildikten sonra ABD'nin artık daha bir Türk tezi yanlısı tutum takınmasını ve Rumlarla Yunan tarafının sorunun çözümü için tavizlerde bulunmaya zorlamasını beklemekteydiler. Ancak gelişmeler gösterecekti ki; ABD'nin bu tür bir davranış içine girmesi asla gerçekleşmeyecekti. Hatta tam tersine ne zaman Makarios bir Amerikan önerisini reddetse Amerikalılar Türkiye'ye dönecek ve daha fazla taviz vermesini isteyecekti.”¹³⁷

Türk kamuoyu, özellikle gazete ve dergi sütunlarında Amerikan karşıtı kampanya yürüten yazarlar, Kıbrıs sorununda ABD ve Batı'nın gösterdiği tavrın Türkiye'nin büyük önem atfettiği Batı kaynaklı üstün ilkelere aykırı düştüğü gerekçesiyle de; Batıya karşı yoğun eleştiri yönettikleri bir dönemi oluşturmaktaydı.

Hatta bu eleştirilerin arasına Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karışmak ve başbakanı değiştirmek istediğine dair Türk iç siyasetinde bazı söylentiler ve tartışmalar da ortaya çıkmıştır.

Yine İsmet İnönü'nün damadı yazar Metin Toker bu konuda şunları yazacaktı. “1964 Ağustos'unda Türkiye'ye General Porter diye bir adam çıkageldi. Ankara'ya bizzat Başkan Johnson tarafından görevlendirilmişti. Görevi, İsmet Paşanın hayır dediği bir takım teklifleri kabul edebilecek bir başbakan aramaktı. General Porter'in geliş günlerinde CIA ajanları da Türkiye'de bir anket yaptırmaktaydılar: İnönü istifa eterse hükümet başkanı kim olur? Tabi akıllarında Johnson'un Kıbrıs'la ilgili tekliflerine de evet diyebilecek bir başbakanı.”¹³⁸

Türk yönetici elitinin ve Türk halkının meseleye bakışı bu noktada olmakla beraber, Türk tarafının beklentileri ABD tarafından pek dikkate alınabilecek nitelikte yaklaşımlarda değildi. ABD'nin politik olarak gerçekçilik üzerine temellendirdiği ve başkanlar değişse de izlenen siyasette belirgin farklılaşmanın yaşanmaması, Türk politikacılar için kabul

¹³⁶ Metin Toker, “Türkiye Yol ağzında”, *Akis*, 4 Nisan 1964

¹³⁷ Metin Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl”, *Milliyet*, 9 Şubat 1969

¹³⁸ Metin Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl”, *Milliyet*, 11 Şubat 1969

edilebilir bir vaziyet değildi. Nitekim devrin Türk siyasi liderleri Amerika'nın bu yaklaşımı üzerine eleştirilerini inşa etmekte bir beis görmemekteydi. Başbakan İnönü Batılı müttefikler ve özellikle ABD yönetimini şiddetle eleştirerek ardından Türkiye'nin de dış politikasında ciddi revizyona gidebileceğini ima etmek suretiyle müttefiklere bir anlamda gözdağı vermeye çalıştığı hissedilmekteydi.¹³⁹ 16 Nisan 1964'te Time dergisinin Orta Doğu muhabirine demec veren İnönü'nün söyledikleri beklenmedik ve herkesi şaşırtan nitelikteydi: "Müttefiklerimiz ittifakın dağılması için çalışmakta olan uzak devletler ile yarış etmektedirler. Biz ittifak bozulmasın diye sonuna kadar sabrediyoruz. Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretlerinde muvaffak olurlarsa, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur, Türkiye de bu yenedünyada kendi yerini alır."

Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Batılı devletlerin Kıbrıs sorunda gösterdikleri tepkiden duyduğu rahatsızlığı 16 Nisan 1964'te yaptığı açıklamada ifade etmekteydi. Gürsel, NATO'nun Türkiye'yi millî ve haklı davasında yüzüstü bırakması durumunda bunu gayri dostane bir hareket olarak telakki edeceklerini söylemekteydi.¹³⁹

Bu beyanattan bir gün sonra ise dönemin Savunma Bakanı İlhamı Sancar'ın söyledikleri oldukça çarpıcıydı: "NATO tesanütünün gerektirdiği yüksek fedakârlık duygularından millî mülahazalarla uzaklaşılması gibi üzücü emareler de görülmüştür. NATO camiası içinde, barışı koruma mevzuunda, tesanütü sarsan hadiseler karşısında camianın platonik davranışlardan daha ileri fiili ve ciddî bir rol ifade edememesi, son günlerin hadiseleri arasında müşahede edilmektedir." Sancar'a göre NATO, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de barışı korumak için ciddî ve etkili bir girişimde bulunmamış ve NATO içindeki işbirliğinin gereği olarak Türkiye'ye destek vermemişti.¹⁴⁰

5 Mayıs 1964'te TBMM'de yapılan tartışmalar sırasında CHP'nin önde gelen milletvekillerinden Nihat Erim, Kıbrıs sorunu karşısında Batı ve ABD'nin tavrını eleştirirken eleştirisini NATO'yu sorgulayacak kadar ileri taşımaktaydı. Ona göre Rumların ve Yunanlıların Kıbrıs'taki girişimleri karşısında tavır almaktan çekinen Batı ve ABD'nin tutumunu anlayabilmek de mümkün değildi. "Ufak sayılacak bir mesele karşısında, bu tereddüdü, bu çekingenliği gösterirlerse, biz güvenliğimizi NATO'da bulduk diye, nasıl rahatlıkla, güvenlikle, bütün stratejimizi NATO'ya göre düzenler ve rahata varabiliriz?"¹⁴¹

Bütün bu eleştirilerden, Türk politikacıların dış politikanın gerçekliklerinden uzaklaşarak, meseleleri sadece duygusal bir algılamayla değerlendirdikleri görülecektir. Öyle

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1964

¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1964

¹⁴¹ N.Erim, *a.g.e.*, ss.286-287

ki, ABD'nin her konuda Türkiye'nin çıkarlarıyla uzlaştığı ve iki devletin her konuda birlikte hareket etmesi gerektiği yönünde yanlış bir inanış vardı. Yapılan eleştirilerde ABD'nin öncelikle kendi çıkarlarını gözetken ayrı bir devlet olduğunu unutulmaktaydı. Bazı Türk politikacılar ise bu gerçeği görüyor, izlenimi vermekle beraber; Amerika'nın politik açılımlarını idealizm üzerine inşa ettiğini düşünmekteydiler. Onlara göre ABD Türkiye'nin yanında Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimine karşı tavır alabileceğini, hatta askerî müdahalede bile bulunabileceğini bile düşünmekteydiler.

ABD nihayetinde soruna karışmak ve belli girişimlerde bulunmak zorunda kalacaktı, ancak bunu Türkiye ya da Yunanistan'ı memnun etmek için değil, Gelinek noktada Kıbrıs sorununun Amerikan çıkarlarına ve Batı blokunun dayanışmasına ciddi zararlar verebilecek bir duruma ulaşmış olmasıydı. Nihayet bu durum bazı siyasetçiler tarafından sorunun gelişen aşamalarında net olarak görülmekte ve verilen beyanatlara da yansıtılmaktaydı.

Başbakan İnönü'nün United Press International News Ajansının muhabirine söylediği gibi ABD'nin Kıbrıs sorunundaki temel kaygısı, NATO'nun iki üye devleti arasında ittifakın bütünlüğüne zarar verebilecek bir silahlı çatışmanın çıkmasını önlemektir.¹⁴²

Gerçekten de Amerikan yetkilileri, Kıbrıs konusunda girişimlerde bulunurlarken taraf tutar görünmemeye, sorun hakkında belli görüşleri olmadığını belirtmeye ve hem Yunanistan hem de Türkiye'yle olan ilişkilerini bozmamaya özel önem göstermekteydiler. Amerikan Senatörü J. William Fulbright, krizler sırasında Ankara'ya geldiğinde gazetecilere, ABD'nin herhangi bir çözüm yolu teklif etmediğini ve çözüm konusunda taraflardan herhangi biri üzerinde baskı uygulayarak işlerine karışma niyeti taşımadığını söylemiştir.¹⁴³

Johnson'un taraf devletlere gönderdiği George Ball da 11 Haziran 1964'te Türk yetkililerle görüşükten sonra "ABD hükümeti, Kıbrıs meselesine bulunacak hal suretinin Türkiye'nin ve Yunanistan'ın menfaatlerine uygun olması gerektiğine inanmaktadır" açıklamasında bulunmuştu.¹⁴⁴

Bu arada unutulmaması gereken bir nokta da; Türk devlet adamları Batılı devletleri Kıbrıs sorununa karşı gösterdikleri tavır konusunda aşırı derecede eleştirseler ve hatta dış politikalarında değişiklik yapacaklarını bile ima etseler de, kısa zamanda Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politikasında ciddi bir değişiklik gerçekleştirilmeyeceği ortaya çıkmasıdır.

Başbakan İnönü yenedünya kurulacağı yönündeki konuşmasının hemen ardından bu

¹⁴² *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1964

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1964

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1964

beyanın Batılı devletlerce yanlış yorumlanacağı endişesiyle; 5 Mayıs 1964'te Meclis'te yaptığı konuşmada söylediklerine açıklık getirme ihtiyacı hissedecekti. İnönü bir anlamda söylediklerini geri alır gibiydi: "Müttefiklerimiz Kıbrıs konusu ile ilgili muamelelerinde vakit vakit kayıtsız veya tesirsiz kaldıkları intibasını yaratmışlardır. Bunlardan şikâyet için vakit vakit samimi ve üzüntülü bir dostun ruh haletini gösteren ifadeleri kullanmaya mecbur olmuşuzdur. Bunun ötesinde, dış politika olarak takip ettiğimiz ana hareket hattından ve muahedelerden ayrılmak gösterisinde olduğumuz tefsirleri yanlışır. Amerika'nın, İngiltere'nin son zamanlarda buhranın yarattığı tehlikeleri daha iyi ölçerek gayret ettiklerini görüyoruz... Müttefiklerimizin haklıyı haksızdan ayıran bir görüş ve tutumu açıktan söyleyip tatbik edecek kadar ittifaka, hukuk prensiplerine ve hakkaniyete sahip ve sadık bulunmalarını hulus ile temenni ediyoruz..."¹⁴⁵

Başbakan İnönü 1964 Haziran'ında Amerika'yı ziyaret ederken düzenlediği basın toplantısında aynı görüşleri tekrarlayacaktı: "NATO müttefikleri Türkiye'yi hiçbir zaman bırakmamışlardır. Onlar Yunanistan'la Türkiye birbirleriyle anlaşsın diye ısrar ederler. Bizde deriz ki, biz buna çare bulamıyoruz kendileri yardımcı olsunlar... Türkiye'nin politikasında bir değişiklik bahis konusu değildir."¹⁴⁶

Türkiye'deki muhalefet partileri ise; İnönü'nün Türkiye'nin Batı ittifakındaki yeri hakkındaki imalarını eleştirerek, Kıbrıs olayları yüzünden Türkiye'nin dış politikasında köklü bir değişiklik yapılmasının mümkün olmadığını vurguladılar. TBMM'nin 5 Mayıs 1964'teki toplantısında muhalefet milletvekilleri Faruk Sükan ve Gökhan Evliyaoğlu Başbakan İnönü'nün Time dergisine verdiği demeci eleştiri konusu yaparak bu konuda muhalefetin görüşlerini şöyle dile getirdiler. Sükan'a göre Türkiye'nin "Amerika'ya karşı siyasetinde ve NATO'ya bağlılığında değişiklik yapmak sureliyle hakiki bir maceraya atılması" söz konusu olamazdı. İnönü'nün sözleri "bir infialin ifadesi" ya da "bir tehdit gösterisi" olabilirdi, ancak "basit bir ihtimal dahi olsa, bu yoldaki bir siyaset değişikliği memleketi büyük muhataralara" sürükleyebilirdi. Sükan'ın gözünde İnönü'nün "Amerika ve diğer müttefiklere karşı serzenişleri evvela sebepleri bakımından hatalı, saniyen şayet tatbik mevkiine konulacak olursa neticeleri bakımından muhataralıydı". Sükan'ın Türkiye'nin dış politikasının yönü konusundaki ifadeleri de oldukça açıktı: "Bugün Türkiye'nin menfaatleri dün okluğu gibi, Garp âlemine mümkün olduğu kadar aktif ve sıkı bağlarla bağlanmaktadır."¹⁴⁷

Bu konuda bir Milletvekili'nin sözleri de Türkiye'nin Batılılaşma projesine olan

¹⁴⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.30,dö.1,ot,3,5 Mayıs 1964,s.210

¹⁴⁶ Nihat Erim, *a.g.e.*, s.335

¹⁴⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.30,dö.1,ot,3,5 Mayıs 1964,231-232.

bakışını göstermesi noktasında önem taşımaktadır. Gökhan Evliyaoğlu'nun argümanı ise, Batının "tehditle, şantajla, korkutulmakla kazanılacak bir dünya" olmadığı şeklinde idi. Türkiye'nin "iltica etmek mecburiyetinde bulunduğu şey, Batı dünyasına olan büyük medeniyet esprisi" idi. Batı Türkiye'nin jestiyle sarsılsa, yıkılsa bile Türkiye bundan bir şey kazanamayacak, Türkiye'ye ayrılacak yer eskisinden çok daha iyi olmayacaktı. Evliyaoğlu'nun Türkiye'nin Batı bağlantısıyla ilgili söyledikleri kesin ve açıktı: "En büyük kuvvetimiz ve desteğimiz ve hürriyetimizin teminatı olan Batı ittifakının yıkılmasına Türk milleti asla rıza göstermeyecektir."¹⁴⁸

Tüm bu yukarıda zikredilen Batı yanlısı açıklamalarına rağmen Türk politikacıları yine zaman zaman Batının Kıbrıs sorunu karşısında takındığı tutumu eleştirmeye devam etmekten de geri durmadılar. Türk radyolarının 8 Haziran 1964'teki Günün Yorumu saatinde, barış davasının öncüsü olan ABD'nin, NATO içinde müttefiki durumunda bulunan Yunanistan'ı gerçekleştirdiği hukuk dışı girişimlerden dolayı ikaz etmesi ve bu devlete girişimleri karşısında kayıtsız kalınmayacağını bildirmesi gerektiği belirtildi.¹⁴⁹

Başbakan İnönü de Batı'yla ilişkiler konusunda ılımlı mesajlar verdikten sonra bile ABD'yi ziyareti sırasında Time dergisi yöneticileriyle 25 Haziran 1964'te yaptığı toplantıda Amerikan yönetimine ikaz edici mesajlar göndermekten kendini alıkoyamadı: "Biz Türkler bağlandığımız ülkeye inancımız yıkılıncaya kadar tam yakınlık içinde bulunuruz. Ama inancımız bir kere yıkılırsa, yeniden güvenimizi kazanmak kolay değildir... Bugün Amerika'ya da böyle inanmış bulunuyoruz. Ama Kıbrıs meselesindeki ABD'nin tutumu bizi kaygı ve kuşkuyla düşürdü, inancımız büsbütün yıkılırsa yeniden kurmak herhalde kolay ve çabuk olmaz."¹⁵⁰

¹⁴⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.30,dö.1,ot,3,6 Mayıs 1964,ss.295–297

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*,9 Haziran 1964

¹⁵⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.330–331

1.6.3.2. Johnson Mektubunun Hemen Öncesinde Yaşanan Sıcak Gelişmeler

Türkiye'nin Kıbrıs'taki soydaşlarının kurtarılmasına yönelik tüm çabalarına rağmen, 1964'ün Nisan ve Mayıs aylarında Kıbrıs'ta şiddet ve çatışmalar aralıksız olarak sürmekteydi. Kıbrıs'taki değişik yerlerdeki Türk mevzileri Rumların bu saldırısından nasibini aldı. Mayıs ayının son iki haftasında ise bazı Türklerin kaçırılması ve öldürülmesi olayları yaşandı. Bu gelişmeler yaşanırken Rum tarafının hızlı bir şekilde silahlanması, Kıbrıs'taki durumu daha da kötüleştiren bir diğer gelişmeydi. Nitekim Rum lider Makarios hükümeti, 18 Mayıs'ta ağır silahlar ve savaş uçakları alma yönündeki kararını kamuoyuna açıklama yolluna gitti 27 Mayıs'ta Türk hükümeti, Kıbrıs hükümetinin bu kararını ve Kıbrıs Temsilciler Meclisi'nin Rum tarafına mensup milletvekillerinin askere alma kanunu çıkarma girişiminde bulunmasını şiddetle protesto etti. Buna ek olarak Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin yoğun protestolarına rağmen Rum milletvekilleri sonunda; 1 Haziran 1964'te Rum hükümetine daha sonra Kıbrıs Ulusal Muhafızları (Cypriot National Guard) olarak isimlendirilecek olan bir ordu kurma yetkisi veren askere alma yasasını çıkardılar. Bu gelişmeler Türk hükümeti açısından kabul edilemezdi. Görülmekteydi ki; Kıbrıslı Rumların bu girişimleri oldukça ciddi sonuçlar doğurabilecek, mutlaka tepki verilmesi gereken gelişmelerdi. Bu gelişmelerin nerelere varacağını Türk yöneticiler de gayet iyi görmekteydiler. Rum tarafının yoğun ve hızlı bir şekilde silahlanması Kıbrıs'taki Türklerin durumunu ciddi şekilde zayıflatmaktaydı.

Türkiye Hükümeti bu son gelişmeler ışığında artık bir askeri operasyonun kaçınılmaz olduğu noktasında görüş birliğine varmışlardı. Nitekim 2 Haziran'da Türkiye'de Millî Güvenlik Kurulu toplandı ve Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunma kararı aldı. Müdahale, Türkiye'nin güneyinde Akdeniz sahillerindeki İskenderun bölgesine konuşlandırılmış olan Türk silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilecekti. Türk kuvvetlerinin görevi, Kıbrıs'a çıkarak Türkiye'ye, Rumlara isteklerini kabul ettirmede önemli bir koz sağlayacak bir kıyı bölgesini denetimleri altına almaktı. Bu sağlandığı takdirde operasyonun ardından yapılacak görüşmelerde Türk tarafının elindeki kartın daha iyi olması amaçlanmıştır.

Türkiye'de MGK'nın aldığı karar, 2 Haziran gününün akşamında Ankara'daki Amerikan büyükelçisi Raymond Hare tarafından Washington'a aktarıldı. Amerikan Başkanı Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'ı işgal etmesini engellemeye kesin olarak kararlıydı. Hemen Hare'a Türkiye Başbakanı İnönü'yle görüşmesini ve gerekirse bakanlar kurulu toplantısından çağdırtmak suretiyle ona Amerikan yönetiminin Türkiye'nin almış olduğu karardan duyduğu kaygıyı bildirmesini ve itidalle hareket edilmesini istemesini emretti.¹⁵¹

Bu arada bu gelişmelerin dönemin önemli kimliklerinden olan Nihat Erim'in

¹⁵¹ Brands, *a.g.e*, 354

anılarında anlattığı şekliyle kuru bir tehdit olmadığı ve blöf amaçlı yapılmadığı ortadaydı. Ortaya çıkan gelişmelerden ve ipuçlarından Türk hükümetinin Kıbrıs'ı işgal etmeye kararlı olduğu izlenimi çıkıyordu. CHP milletvekili Nihat Erim'in anlattıklarına göre, kendisi Senato seçimleri için bulunduğu Erzurum ve Kars bölgesinden Ankara'ya geri çağırılmıştı. Kendisinden “çıkarma harekâtından sonra, BM çevrelerinde, Güvenlik Konseyi'nde açılacak görüşmeler, tartışmalar esnasında New York'ta bulunup bunları karşılamakta oradaki Türk delegasyonuna yardım etmek üzere Amerika'ya" gitmesi istenmekteydi.¹⁵²

Ancak Başbakan İnönü Kıbrıs üzerine yapılacak olan askerî operasyonlara başlamadan önce Amerikalılara danışmaya karar verdi. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Amerika'nın, girişimden haberi olursa bunu mutlaka her yola başvurarak durduracağını söylemesine rağmen İnönü kararından vazgeçmedi.¹⁵³

4 Haziran 1964 günü İnönü, Amerikan büyükelçisi Hare'le görüştü ve ona Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunacağını bildirdi. İnönü, Hare'a, Amerika'nın verdiği bütün garantilere ve Kıbrıs'a BM Barış Gücü yerleştirilmiş olmasına rağmen Kıbrıslı Türklere karşı gerçekleştirilen saldırıların durmadığını, adadaki durumun daha da kötüleştiğini ve bu yüzden Türkiye'nin müdahale kararı almak zorunda kaldığını söyledi

Tüm bu sıcak gelişmeler yaşanırken Amerikan yönetimi Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını engellemek için değişik kollardan harekete geçti. NATO'nun Amerikalı kumandanı General Lemnitzer, Başkan Johnson tarafından Türk liderleri, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştireceği olası müdahalenin NATO'nun çıkarları açısından zararlı sonuçlar doğurabileceği konusunda uyarmakla görevlendirildi. Amerikan hükümeti bir kariyer, bir kruvazör ve dört destroyerden oluşan Amerikan 6. Filosuna bağlı bir Özel Kariyer Gücünü, Kıbrıs ile Türkiye arasına yerleşerek Türkiye'nin çıkarmasını engel olmak için bölgeye gönderdi. 6.Filoya bağlı güçlerin, Türklerin askerî operasyonları başarıyla yürütmelerini engellemeye yönelik olarak elektronik aletler kullanarak Türk kuvvetler arasındaki haberleşmeyi sekteye uğratması da düşünülmüştü. Amerikan Dışişleri Bakan ılımcılarından Rodger Davies daha sonra 1970 yılında bir Senato komitesinde yaptığı konuşmada bu tür suçlamaları yalanladı ve senatörlere iddiaları ilgilendiren dönemde 6. Filo'nun nerde bulunduğu konusunda bilgi sağlamaya söz verdi. Ancak daha sonra yayınlanan Senato belgelerinde bu bilginin gizli olduğu ve senatörlere verilemeyeceği kaydı düşüldü. Amerikalıların Kıbrıs krizi sırasında 6. Filoyla ilgili olarak gerçekleştirdikleri girişimler daha sonraki yıllarda da Türk kamuoyu tarafından eleştirilmeye devam edildi. Türk kamuoyu,

¹⁵² Nihat Erim, *a.g.e.*, s.301–308

¹⁵³ Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar*, .Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s.274

Amerikalıların Kıbrıs'a doğru rol alan Türk gemilerini kasıtlı olarak durdurmaya ve engellemeye çalıştıklarına inanmıştır.¹⁵⁴

Dönemin devlet adamları malum mektup ile ilgili olarak yaptıkları yorumda, aslında Türk tarafının mektubu ağır bulmasının ve ABD'ye karşı tavır göstermesinin normal olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kıbrıs'la ilgili olaylar cereyan etmeye devam ederken, Washington'da Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk, yardımcıları Harlan Cleveland ve Joseph Sisco'nun yardımıyla Amerikan başkanından Türk başbakanına gönderilmek üzere bir mektup hazırlamıştı. Başkan Johnson'a sunulmadan önce mektubu gören Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Ball'a göre, mektup, gördüğü en acımasız diplomatik notaydı ve bir anlamda atom bombasının diplomasi alanındaki eşiydi.¹⁵⁵

Eski Amerikan büyükelçilerinden Sterns mektubu “Diplomatik katletmenin şaşırtıcı bir örneği” olarak değerlendirilecektir.¹⁵⁶ Nitekim bahsedilen mektup Türkiye Başbakanına ulaştırılıyordu.

¹⁵⁴ İlhan Selçuk, “Pencere”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1965, s.2.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. G.Ball, *The Past Has Another Pattern: Memoirs*, W.W.Norton, New York, , 1982, s.350.

¹⁵⁶ Monteagle Stearns, *Entangled Aliance: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*, Council on Foreign Relations Press, New York, 1992, s.36.

I 6.3.3. Johnson Mektubu Sonrası Türkiye’de Oluşan Hava ve İlişkilere Olan Etkisi;

Amerikalı Devlet bürokratları tarafından bile bu kadar ağır ve dengeleri alt üst edici bulunan bu mektubun bizzat muhatabı olan Türk politik eliti ve bürokratları tarafından da anlamlandırılması zor olmayacaktı. Zira Mektup en basit anlamıyla Yunanistan’ın lehine olmak üzere Türkiye’nin, 1945’li yıllardan itibaren Tüm dış politikasında en önemli ülke ve belirleyici etken olarak gördüğü müttefiki olan ABD tarafından artık terk edildiği izlenimi vermiştir.

ABD, Türkiye’yi düşmanları karşısında yapayalnız bırakıvermişti. Dönemin Bakanlar Kurulu üyelerinin de şahit olduğu gibi; Başbakan İnönü Bakanlar Kurulu toplantısında "dostlarımız ve düşmanlarımız bize karşı el ele verdiler" demek durumunda kalmıştır.

Johnson’un mektubu, Türklerin gözünde ABD’nin Türkiye’nin egemenliğine ve içişlerine doğrudan müdahale anlamını da taşımaktaydı. Mektup, ABD tarafından Türkiye üzerinde dikte ettirilen ve Türkiye’yi istediğini yapıp yapmama da serbest bırakmayan bir ultimatoma niteliği taşımaktaydı. Amerika, hem bu ultimatoma niteliğindeki mektubun muhteviyatının yerine getirilmesini istiyor, hem de Türk hükümetinin mektubu halktan saklayarak bundan doğacak sorumluluğu yüklenmesini bekliyordu.¹⁵⁷

Johnson’un mektubu Türkiye üzerinde o derece büyük bir Amerikan baskısı oluşturmaktaydı ki, CHP milletvekili Nihat Erim’e göre neredeyse bir savaş durumuna tercüman olmaktaydı: "O mesajın altında bir cümle eksik: altı saat içinde müspet bir cevap vermezseniz 6. filo limanları bombardıman edecektir. Bir bu cümle eksik o mesajın sertliğinde."¹⁵⁸

CHP milletvekili Bülent Ecevit ise mektubu; Türkiye’nin milli egemenliğine yönelik açık bir ABD müdahalesi olarak görmekteydi. Ecevit’e göre mektubun içerdiği anlamlar şunlardı: "1- ABD, hukuken kendisini ilgilendirmeyen dış politika meselelerinde bile, Türkiye’nin bir harekete geçmeden önce, kendisinden müsaade almasını beklemektedir... 2- ABD, Türkiye’ye askerî malzeme yardımında bulunmanın kendisine silahlı kuvvetlerimizin kullanılışı üzerinde kesin söz hakkı tanıdığı kanısındadır... 3- Türkiye, NATO’yu... Kendi güvenliği için en büyük teminat olarak görüyordu. Fakat Johnson mektubu, kendi güvenliğimiz için NATO’ya bel bağlamanın ne kadar tehlikeli olabileceğini bize göstermiştir."¹⁵⁹

¹⁵⁷ *Forum*, "Amerikan Elçisinin Siyasi Komiser Edası", 15 Ocak 1966,s.6.

¹⁵⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.2,dö.2,ot.1,29 Aralık 1965,s.164

¹⁵⁹ Bülent Ecevit, "Mektuplar",*Akis*, 22 Ocak 1966,ss.8-9.

Bazı eski Türk diplomatları ve devlet adamlarına göre; Türk dışişleri bakanlığının üst düzey diplomatları Johnson'un tehdidini bir blöf olarak görmüşlerdi, çünkü onların gözünde ABD'nin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırmasına göz yumması söz konusu olamazdı, zira böyle bir saldırının öncelikle Amerikan çıkarlarına çok büyük zararlar vereceğini düşünmekteydiler.

Ancak bu düşünce, o zaman Türkiye'de hâkim olan genel siyasi atmosferin ve Türk devlet adamlarının açıklamalarına hâkim olan gergin havanın yansıtılmasından oldukça uzaktır. Ayrıca bu açıklama, Türk yöneticilerin gerçekten Batı tarafından terk edilme olasılığından korktukları gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır. Ancak bu yönde iddia edilenler, İnönü'nün müdahale tehdidinde bulunurken ve bunu Amerikalılara bildirirken gerçekte neyi amaçladığıyla ilgili görünmektedir. Bir başka deyişle İnönü'nün müdahalede bulunma amacında olmadığına Türk yetkililer de inanmışlardır. Ancak bu durum Johnson mektubu'nun içeriğinde saklı olan Amerikan tehditleri gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Johnson mektubunun Türk politika yapıcılarının düşünce ufkunda meydana getirdiği bir önemli değişiklik şuydu: Demek ki, Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının her zaman aynı olacağı ve birbirleriyle hiç çatışmayacakları garanti değildi. Mektup açıkça gösteriyordu ki; Türkiye'nin en önemli ulusal davası haline gelmiş Kıbrıs sorununda Amerika, Türkiye'nin tezine uygun düşmeyen görüşlere sahipti ve sorunla ilgili gelişmeler karşısında bu doğrultuda tutum takınmıyordu. Hatta ABD'nin tavrının Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki bakış açısına tamamen ters düştüğü de söylenebilirdi. Bu, Türk liderler için gerçekten şok edici bir gerçektir ve onları Amerika'nın yalnızca kendi çıkarlarını gözettiğini düşünmeye de itecek bir yaklaşımdı. ABD'nin Kıbrıs sorunundaki temel çıkarı Yunanistan ile Türkiye arasında bir çatışma çıkmamasıydı. Bu kaygının dışında Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki hayatî çıkarları Amerika yetkilileri için hiçbir şey ifade etmiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarının ihlal edilmesi, ABD açısından Türkiye'nin adaya askerî müdahalede bulunmasını haklı göstermemekteydi. Dolayısıyla böyle bir müdahaleye Washington'un göz yumması söz konusu olamazdı.

Bu mektubun Türk liderler üzerindeki en önemli etkisi şüphesiz ki oluşturmuş olduğu karamsarlık havasıdır. Zira bu mektubun kaygıları beslemesinin nedeni; NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini yeterince korumadığını ve NATO'yla ittifakın her zaman Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediğini göstermesiydi. Demek ki, Türkiye'nin, güvenliğini garanti altına alabilmesi için NATO dışında ekstra tedbirler alma yoluna gitmesi gerekmektedir.

Başbakan İnönü, Amerikan Başkanı Johnson'a 13 Haziran 1964'te göndermiş olduğu cevabi mektubunda, NATO garantisiyle ilgili tehditsel ifadelerden duyduğu kaygılarını şöyle

ifade etmekteydi; "Kıbrıs'taki bir hareket sonucu, SSCB'nin direkt olarak işe karışması durumunda NATO müttefiklerinin Türkiye'yi koruması noktasında, mesajınızın şüpheler oluşturan kısmı bana, Kuzey Atlantik Anlaşmasının temel prensipleri ve tabiatı hakkında aramızda geniş görüş ayrılıkları olduğu intibasını vermektedir. İtiraf etmeliyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve ağır bir endişe kaynağı olmuştur. Zira bir NATO üyesine karşı yapılan saldırı, tabiatıyla saldırgan tarafından, kendisini haklı gösterme bakımından bir güç sarf edilmesini gerekli kılacaktır. Eğer NATO'nun kuruluşu, saldırganın bahanelerine kredi verecek şekilde bu kadar zayıfsa, NATO'nun bu zayıflığının tedavi edilmesi gerekli olduğu manasına gelir."¹⁶⁰

Johnson'un mektubu Türk liderleri üzerinde ülkenin uluslararası arenada yalnız kaldığı hissini vermesi bakımından ayrıca da önemlidir. Zira Türkiye, II. Dünya Savaşından beri bütün politikalarını Batıyla gerçekleştirdiği ittifaka dayandırmaktaydı ve bütün uluslararası olaylara bu perspektifte tepki vermekteydi. Türkiye, Batı'ya karşı bu duruşu nedeniyle de; Doğu bloğuna ve yeni yeni uluslararası arenada kendini göstermeye başlayan Üçüncü Dünya ülkelerine karşı tavizsiz bir politika izlemekteydi. Bu mektubun ardından net olarak görülmüştür ki; Batı'nın Kıbrıs olaylarında takındığı tutum ve Johnson'un mektubu, Türk yöneticilere, bu tavrın ne kadar yanlış olduğunu, Batı'yla olan ittifakın Türkiye'nin çıkarlarını korumaya tek başına yetmeyeceğini ve Türkiye'nin Doğu bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin aslında bir zorunluluk olduğu gerçeğini yaşatarak öğretmiştir.

Bu arada Türkiye'nin neden Amerikan tehdidi karşısında durmayıp; Amerika'nın baskılarına karşı koymayıp Johnson mektubunda yer alan tehditlere boyun eğerek müdahaleden vazgeçtiği noktasında bir takım soru işaretleri vardır. Bunun birden fazla gerekçesi olmakla beraber en önde gelen gerekçe Türk liderlerin Amerikan yardımının kesileceği durumudur.

Dönemin şartları göz önüne alındığında Johnson'un Türk yetkilileri Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaları durumunda Amerika'dan aldıkları silahları kullanmamaları konusunda uyarması ve Amerikan yardımının askıya alınmasının bir olasılık olarak ortada durması Türk Yöneticilerin askeri müdahaleden vazgeçmeleri üzerinde etkisi olmuş olabilir. Amerikan yardımının durdurulması şüphesiz Türkiye'nin askeri gücünü ciddi şekilde zayıflatırdı. Amerikalıların yedek parça sağlamayı ve malzemelerin bakımını gerçekleştirmeyi reddetmeleri bile kısa vadede bu askeri malzemelerin geri alınması kadar

¹⁶⁰ "Prime Minister İnönü's Response to President Johnson" 13 June 1964, *Middle East Journal*, c.20, Summer, 1966,s.391

etkili olabilir ve Türk ordusunu işlemez duruma getirebilirdi.

İkinci önemli gerekçe olarakta söylenebilir ki; Türk yöneticilerin, süper güçlerin isteklerine karşı çıkarak, onların arzusu dışında hareket etmenin pratikte mümkün olmadığını ve böyle bir hareketin büyük zararlar getireceğine olan inançtır. Bunu o dönemin en yetkin ağızları da itiraf etmektedir.

Nihat Erim'e göre, Türkiye, Haziran 1964'te Kıbrıs'a çıkarma yapamazdı, çünkü hem ABD hem de Sovyetler Birliği böyle bir müdahaleye karşıydı. Erim Meclis'te yaptığı konuşmada bu görüşünü şu ifadelerle açıklamıştı: "4 Haziran tarihinde Hükümet çıkarmaya karar vermiş, kuvvetlerini gemilere bindirmiştir. ABD, 'bunu yapma' demiştir. Bunu konuştuk. O genel görüşmede bu kürsüye çıkıp, hiçbir parti sözcüsü arkadaşımız, ABD'nin o sözü karşısında 'haydi yallah, Kıbrıs'a demedi. Bunu demediğine isabet etti arkadaşlar... Türkiye'nin jeopolitik durumunu, düşünün; Rusya yapmayın diyecek, Amerika yapmayın diyecek, ben gideceğim, harp edeceğim; çocuk oyuncağı mı bu arkadaşlar?"¹⁶¹

Anlaşılan oydu ki; Türk yöneticilerin Amerika'yla ilişkilerinde esaslı bir bozulma meydana gelmesini göze almaları mümkün değildi.

Tüm bu açıklamaların yanında dönemin siyasi iktidarı olan parti liderinin de kişiliği ile de ilgili olan bir yönü vardır. Türkiye'nin bir müdahale de bulunamamasının temel nedenlerinden biri de belki de en önemlisi bizzat mektubunda muhatabı olan Başbakan İsmet İnönü'dür. İsmet İnönü Kıbrıs'a yapılacak olan bir çıkarmanın Türkiye'nin menfaatine olacağı noktasında tereddütler taşımaktaydı.

Kıbrıs krizi olarak görülen dönemde İsmet İnönü'nün yanında yer alan bir takım kişilerinde anılarında bahsettikleri bu gerçek, Metin Toker'in Milliyet gazetesinde "İsmet Paşa ile 4 Buhanlı yıl" adlı yazı dizisi çalışmasında şu şekilde yer almaktaydı. ABD'nin müdahaleyi engellediği "günlerde bile İsmet Paşa isteksizdi ve Kıbrıs'ta bir çarpışmaya girmenin arı kovanına el sokmaktan farksız olacağını düşünmekteydi."¹⁶²

Öncelikle İsmet İnönü, Türk silahlı kuvvetlerinin Kıbrıs'ta kesin bir başarı elde edeceğinden emin değildi. Çünkü ne Kıbrıs'a çıkarma yapmak için eğitilmişler ve teçhiz edilmişler, ne de Kıbrıs'a çıkarma yapacak şekilde mevzilenmişlerdi.¹⁶³

İkincisi, İnönü, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesinin, Sovyetleri Birliği'nin meseleye dâhil olmasına ve Türkiye'ye karşı cephe alarak yakın güvenlik tehdidi oluşturur hâle gelmesine neden olmasından korkmaktaydı. Sovyet liderleri zaten Türkiye'nin Kıbrıs'ı

¹⁶¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.32,dö.1,ot.3,7 Eylül 1964,s.327.

¹⁶² Metin Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhanlı Yıl", *Milliyet*, 7 Şubat 1969

¹⁶³ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Gendaş, İstanbul, 2002,s.102-104.

işgal etmemesi konusunda sürekli olarak uyarılar göndermekte ve dışarıdan bir saldırı gerçekleştirilmesi durumunda Makarios'ı destekleyeceklerini ilan etmekteydiler. Türkiye'nin askerî operasyonlarına başlaması durumunda Sovyetler Birliği'nin Makarios'un yanında çatışmalara dâhil olmayacağını kimse garanti edemezdi. Böyle bir durumda ise Türkiye'nin askerî operasyonları başarısızlığa uğrayabilir, hatta daha kötüsü Türkiye ve SSCB doğrudan bir savaşa tutuşabilirlerdi.¹⁶⁴

Anlaşılan oydu ki; İnönü tüm bu risk faktörlerini değerlendirmek durumundaydı ve bunların bertaraf edilmesi de gerekliydi. Ayrıca da Türkiye'nin Amerikalılardan bu operasyon için destek olmasa bile onayını alması o şartlar altında yapılacak olan en doğru yaklaşım olarak kabul edilmekteydi.

Bu arada gözden kaçmaması gereken bir diğer önemli gerçek ise; gerçeğin İnönü'nün bu operasyonu yukarıdaki gerekçelerden dolayı gerçekleştirmekte tereddütlü olduğuydu. Ama kamuoyu baskıları nedeniyle de bu sorumluluktan da kaçıyor görüntüsü vermenin hem vicdanen hem de siyaseten doğru olmayacağı ortadaydı.

Bazı yazarlar İsmet İnönü'nün, Türk hükümetinin Kıbrıs'a müdahale niyetinden Amerikan liderlerini kasten haberdar ettiğini ve bu amaçla Türk silahlı kuvvetlerinin çıkarma için yaptığı hazırlıkları kasten kamuoyuna sızdırdığını iddia etmektedir. İnönü kesin olarak biliyordu ki, böyle bir gelişmeden haberdar olur olmaz Amerika devreye girecek ve Türk liderlerine Kıbrıs'a müdahalede bulunmamaları için uyarıda bulunacaktı. Bu ortaya çıktıktan sonra İnönü askerî operasyonları iptal edebilir ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edememesinin kabahatini ABD'ye yükleyebilirdi.

Böylece İsmet İnönü içeride aşırı derecede müdahale yanlısı olan kamuoyunu ve bu arada şahin görüşlü ordu komutanlarını yatıştırabilir, dizginleyebilirdi. İnönü'nün, Türkiye'nin askerî müdahale konusundaki ısrarının Amerikan yöneticilerini Yunan ve Rum tarafı üzerinde daha fazla baskı yapmasına neden olacağını düşünmesi büyük olasılık dâhilinde görünmektedir.¹⁶⁵

Belki bu şekilde Kıbrıslı Rumların Türk toplumuna saldırıları sona erdirilir ve bir operasyona da gerek kalmayabilirdi. İnönü'nün kişiliği ve bazı olaylar karşısında gösterdiği tutum dikkate alındığında bütün bu söylenenlerin doğru olması akla en mantıklı gelen olasılık gibi görünmektedir.

¹⁶⁴ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s.76.

¹⁶⁵ H. Şahin, *a.g.e.*, s.105 ile Cüneyt Arcayürek, "Johnson'un Mektubu Blöftü," Ü.Haluk Bayülken Anlatıyor, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1965

Yapılan bazı değerlendirmelerde bu yöndedir. İsmet İnönü, Türkiye'nin müdahaleye en fazla kararlı görüldüğü günlerde bile Kıbrıs'a çıkarma yapmakta oldukça isteksizdi, böyle bir şeyin arı kovanına el sokmaktan farksız olacağını düşünmekteydi. "Üstelik adaya karşı bir askerî harekât için bırakınız siyasi ihtilatlarını teknik olarakta hazır bulunmadığımız ortaya çıkmıştı"¹⁶⁶

1964'te İnönü'ye çok yakın olan bir Türk diplomatı ona şunları söylemişti: "1964 yılı Haziranında... Türkiye Kıbrıs'a çıkartma yapmaya askerî açıdan hazır değildi... O tarihte Türkiye'nin elinde çıkarma için gerekli özel araç, gereç ve eğitilmiş personel yoktu. Çıkartmayı İskenderun'daki Pentomik tümenin yapacağı söyleniyordu. Bu tümen biri amfibik, biri zırhlı, biri de bindirilmiş piyade olmak üzere üç tugaydan oluşuyordu. Onlar da hazır değildi. Askerler gemiye binince deniz tutmasından telef oluyorlardı... İsmet Paşa, bu durumun farkındaydı... Türkiye, başlangıçta Kıbrıs'la anlaşmaların yürüyeceği inancıyla hiçbir askerî hazırlık yapmamıştı. 1964 yılında askeri harekât rizikolu bir girişim olurdu ve ihtiyatıyla tanınan İsmet İnönü böyle bir şeyi asla göze alamazdı... Kısacası tüm bu hazırlıklara ve jestlere rağmen o zaman Türkiye çıkarma yapmayacaktı. Ancak İsmet İnönü askerî müdahaleyi kullanarak gözdağı vermekte istiyordu. Bu yüzden gemiler, keşif uçakları yola çıktı. Sonra Amerika'nın 'durun, çıkmayın' demesi sağlandı. O zaman çıkarma yapılmamasının sorumlusu Amerika oldu."¹⁶⁷

¹⁶⁶ Metin Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl" *Milliyet*, 7 Şubat 1969

¹⁶⁷ H.Şahin, *a.g.e.*, s.102–103

I.6.3.4. Mektup Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Arabuluculuk Süreci;

Johnson mektubu Türk tarafı için onur kırıcı bir durum oluştursa da; bu mektubun direkt Johnson'un kişiliği ile ilişkilendirmek ve olayı basite indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Dönemin küresel ve bölgesel bağlamda yaşanan gelişmeleriyle ilişkilendirmek suretiyle ve ABD'nin bütünsel realist politikalarının bir önemli parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Zira Amerikan Başkanı Johnson'un diplomatik teamülleri aşarak yazmış olduğu bu mektubun hangi şartlarda yazıldığının anlaşılması; Türkiye gibi önemsenen bir müttefike nasıl böyle diplomatik teamüllere ters mektup yazılabileceğini daha anlaşılır kılabilecek bir yaklaşımdır.

İç politikada yaşanan gelişmeler mektubun içeriğinin şekillenmesinde önemli bir etmendir. Yunan Lobisi ve ABD Kongresinin de başkan üzerinde olan baskısının son derece belirginlik kazandığı unutulmamalıdır. Yunan ve Rum asıllı Amerikalıların Kıbrıs konusunda Kongre ve Başkan nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunmaları, Johnson'un mektubunun zamanlaması ve diplomatik kuralların dışına çıkan sert ifadeler taşıması üzerinde büyük etkisi olduğu kesindir. Zira Yunan asıllı Amerikalılar, onların değişik kuruluşları ve Ortodoks kilisesi Amerikan başkanını yoğun mektup ve telgraf bombardımanına tutmak suretiyle; Türkiye'ye baskı yapmasını sağlayarak; Kıbrıs'ı işgal etmesine engel oldular. Gönderilen mesajların metinleri iyi tetkik edildiğinde tüm bu çalışma ve örgütlenmiş çabalar tek bir merkezden yönetilen organize bir kampanyanın ürünü görüntüsü vermiştir.

Bu etkinin yanında ABD'nin, Kıbrıs'a, NATO ve Amerikan çıkarları bağlamında yaklaşmış ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini kendi stratejik hedeflerine yönelik bir tehdit olarak algılamıştı. Bu nedenle II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından tam bir küresel stratejik ortaklık ilişkisine girdiği Türkiye'nin milli dava haline gelmiş olan Kıbrıs açılımının önünü kesmeye çalışarak onu rencide etmiştir. Türkiye bu küçük düşürücü gelişmenin ardından ABD ile olan tüm ilişkilerine yönelik bir sorgulamaya yönelmiştir. Bu sorgulama ABD'nin Türkiye üzerinden geleceğe yönelik yapacağı tüm açılımlar için bir problem unsuru haline gelmesi içten bile değildir Bunun da Amerikan yönetimi tarafından görülmemesi mümkün değildi. Şimdi Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi Başkan Johnson'un gönderdiği aşırı derecede sert, tehdit niteliğindeki bir mektup tarafından önlendiğine göre dengenin sağlanabilmesi için Yunanistan'ın da uyarılması gerekiyordu. Özellikle Başkan Johnson, Türkleri Kıbrıs sorununda kışkırtmamaları için Yunan liderler nezdinde uyarma niteliğinde bir girişimde bulunulması gerektiğini düşünmekteydi. Johnson, ayrıca Kıbrıs sorununa geçerli bir çözüm bulabilme konusunda ne NATO mekanizmasının, ne de Birleşmiş Milletlerin çabalarının yeterli olmayacağı kanaatini taşımaktaydı. Ona göre ABD, soruna

doğrudan müdahale etmeli ve sorunun tarafları arasında, arabuluculuk. Vazifesi-görmeliydi. Meselenin ancak Amerika'nın gözetiminde, Türkiye-Yunanistan arasında ikili görüşmeler yoluyla çözüm bulmaları için teşvik edilmesi dışında bir çözüm görünmemektedir. ABD açısından çözümün sağlanması için; Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak tavizlerinde bulunması gerekmektedir. Tüm bu gerekçelerle; Johnson, 1964 yılı Haziranının ortasında Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Ball'ı Türkiye ve Yunanistan'a gönderdi. George Ball, Cenevre'de gerçekleştirilen BM'nin ticaret ve kalkınma konusundaki konferansına katıldıktan sonra ABD'ye dönmek üzereyken, Dışişleri Bakanı Rusk kendisini Washington'dan telefonla aradı ve ona Başkan Johnson'un Kıbrıs konusunda çok endişe duyduğunu ve bu yüzden ondan Yunanistan ve Türkiye'ye gitmesini istediğini bildirdi.

10 Haziran 1964'te Ball, Atina'ya vardı ve orada Başbakan Papandreou ile görüşmeler yaptı. Ball'un Papandreou'ya verdiği mesajlar şunlardı: Kıbrıs sorunu dünya barışı için bir tehdit oluşturmakta ve NATO üyelerini endişelendirmektedir. Bu yüzden sorunun kesin şekilde çözülmesi gerekiyordu. Buna rağmen Papandreou tüm bu telkinlere rağmen İnönü ile Kıbrıs konusunda bir görüşme yapmayı gereksiz bulmaktaydı. Ball, Papandreou'yu Başkan Johnson ile görüşmesi için ABD'ye gelmesi için ikna etmesi dışında bir şey elde etmemişti.

Ankara'ya geldiğinde gazetecilere verdiği beyanatta vermiş olduğu mesajda şunları ifade etmekteydi:“Kıbrıs'ta devam eden son vahim durum hakkında bilgi almaya geldim. Herhangi bir hal çaresi ya da teklif getirmedi.”¹⁶⁸

G.Ball görüşmelerde Papandreou ile neler konuştuğunu ve Yunan Başbakanının Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Enosis merkezli çözümlerini ayrıntılı olarak İnönü'ye anlatma yoluna gitti.

Ball'ın anılarında anlattığı şekliyle görüşmelerde yaşananlar şu şekilde olmuştu; “İnönü, Amerikan Başkanı Johnson tarafından azarlanmış olmaktan dolayı onuru kırılmış ve derin bir üzüntünün içine düşmüştü.” Ball'ın ona verdiği sözlerin ardından İnönü, ona ABD'nin güçlü temellere dayanan bir çözüm yolu meydana getirme yolundaki çabasının umut verici olduğunu söyledi. Ancak bu ilkelerin somut tedbirlere çevrilmesi gerektiği an geldiğinde ise çoğu zaman ilkelerin terk edildiğine tecrübeleri ile bildiğini bildirdi.¹⁶⁹

Bill'in bu girişimi ABD'nin istediklerini elde edemedikleri bir girişim olarak kaldı. Bu geziden bir hafta sonra yapılan İnönü'nün Kıbrıs gezisi ise süreç için önem taşıyacaktı. ABD'ye hareket etmeden önce Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Kıbrıs konusunda hükümetinin

¹⁶⁸ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1964, s.1

¹⁶⁹ Ball, *a.g.e.*, s.354

izlediği politika için Meclis'ten güvenoyu istemeye karar verdi. O sıralarda Kıbrıs'taki gelişmelerle ilgili olarak Türk siyaset çevreleri ve genel kamuoyu aşırı derecede rahatsızlık içindeydi. Hükümete, Amerika'ya ve Johnson mektubu nedeniyle Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin iptal edilmesine karşı yoğun bir eleştiri kampanyası yürütülmekteydi. 19 Haziran 1964'te İnönü hükümeti Meclis'ten güvenoyu aldı ama kabullerle retler arasındaki fark çok azdı. Sadece 6 oyla farkla (200–194) güvenoyu alması ABD ziyaretine başlamadan önce İnönü'yü oldukça tedirgin edecekti.¹⁷⁰

Bu pek istenmedik gelişmeye rağmen planlanmış olan bir gezinin iptali ise hoş durmayacaktı. Bu nedenle gezinin planlandığı zaman içinde yapılmasına karar kılındı.

İnönü'nün ABD'yi ziyareti 22 ve 26 Haziran 1964 tarihleri arasında gerçekleşti. Amerikan başkanıyla yaptığı görüşmelerden sonra yayınlanan Türk-Amerikan ortak bildirisi Türkiye'nin hoşuna gidecek nitelikteydi. Bildiri, Kıbrıs'ı kuran anlaşmaların bağlayıcı niteliğinden bahsederek bu anlaşmaların hâlâ geçerli olduğunu ortaya koymaktaydı.

Bu durum Türkiye açısından gerçekten önemli bir gelişmeydi. Zira Türkiye bütün davasını bu anlaşmaların geçerliliğine dayandırmaktaydı ve bu anlaşmalarda yer alan müdahale hakkını elinde tutarak Kıbrıslı Türkleri koruyabileceğini düşünmekteydi. Batı blokunun lideri ve dünyanın en güçlü devleti ABD'nin bu durumu kabul etmesi ve metinlere yansıtması şüphesiz Türkiye için önemli bir destektir. İnönü, 25 Haziran'da New York'ta düzenlediği basın toplantısında hükümetinin Kıbrıs politikasını şu şekilde açıklamaktaydı: "Bizim rejimden şikâyetimiz olmadı. Biz bu kavgaya, evvelden hiçbir kabahatimiz olmaksızın, istemeyerek zorla sürüklendik. Bu rejimin devamı mümkündür. Enosis onu da kabul ederiz, fakat ilk önce görüşüldüğü gibi, Yunanistan'a verilecek Yunanistan'a, Türkiye'ye verilecek Türkiye'ye..."¹⁷¹

İnönü tarafından ABD'ye götürülen resmi Türk heyetinde yer alan Nihat Erim'in kitabında yer verdiği bir teklif oldukça önemlidir. Teklif şu şekildedir; 22 Haziran akşamı Washington'daki Türk büyükelçiliğinde, Amerikan Dışişleri Bakanlığının bazı görevlileri kendisine Türkiye'nin Kıbrıs'ı bırakması karşılığında yerine Yunan adalarından birini alması şikkını sordular. Ona göre Yunanlılar böyle bir şeye razı olmayacakları için böyle bir seçeneğin gerçekleşmesi de mümkün olmayacaktı. Yine de Amerikalılar "acaba Midilli adasını kabul eder misiniz" diye olayın üzerinde ısrar ediyorlardı.¹⁷²

Görülen oydu ki; Türkiye'ye verilecek ufak tefek tavizlerle Yunanistan'ın Adaya sahip

¹⁷⁰ M.Gönlübol –Suat Bilge, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919–73*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1989, c.1.s.383

¹⁷¹ Erim, *a.g.e.*, s.333

¹⁷² Erim, *a.g.e.*, s.328

kılınması daha o zamanlar ABD politik elitleri tarafından değerlendirilmekteydi.

Türk Başbakanı'nın Amerikan Başkanı ile görüşmesinin yapılmasından iki gün sonra Yunan Başbakanı George Papandreou, Washington'a gelerek görüşmelere başladı. Bu gezide Yunan Başbakanı üzerinde Türk Başbakanı ile ikili görüşmelerde bulunmayı kabul etmesi için baskı kurulmaya çalışıldı. Yunan başbakanının görüşmeme ısrarı üzerine; bir Yunan temsilcisinin Amerikalı Dean Acheson üzerinden görüşmeler yapması teklifi yapıldı. Yunan başbakanı bu teklifle köşeye sıkıştırılmıştı. Yunan tarafı öneriyi Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılması şartıyla kabul etti.

Papandreou'nun bu kararı ardından George Ball, New York'a uçarak, ABD Planını BM Genel Sekreteri U Thant'a pazarlamaya çalıştı. Ball, Genel Sekretere Türk ve Yunan temsilcilerin Amerikalı Dean Acheson ile görüşmelerini teklif etti. Dean bu görev için biçilmiş kaftan gibi görülebilirdi. Çünkü Dean Acheson 1947'deki Truman Doktrini'nin formüle edilmesinde oynadığı önemli rol nedeniyle görüşmeler sırasında kişiliğinin üzerine ve dengeler bakımından tartışılmayacak bir karizmaya sahipti. İki ülkede de yönetici elit nazarında efsane bir bilinirliğe sahipti.

Bu teklifin ABD tarafından sunulmuş olması nedeniyle Genel Sekreter U Thant'ın tepkisini çekti. Zira o bu teklifin ABD'nin Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak BM'ye verilen görevi çalması olarak görmüştür. Ayrıca O görüşmelerin ABD'de değil, İsviçre'de yapılmasını talep etti. Sonunda ABD'nin baskısı etkili oldu. Fakat sanki bir orta yol bulunmuş gibi yapılarak, Amerikalı Acheson'un da Cenevre'ye gitmesi ve kendisine danışılması için bir hazır oda tahsis edildi. Bu durum bile, BM Planlarında ABD faktörünün görülmesi için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu plan tamamen bir Amerikan Planı olup, görüşmeler yoluyla müttefikler arasında Kıbrıs meselesini sorun olmaktan çıkarma girişimiydi. Birleşmiş Milletler planı ambalajı içinde sunulmasına rağmen, ABD yönetimi bu girişimin çözüm getirme konusunda yeterli olmayacağı düşüncesini taşımaktaydı. Amerikan yönetimi bu nedenle bu girişime ek olarak sadece kendi kontrolünde olacak bir açılıma ivme kazandırma yoluna gitti. En iyi çözüm olarakta; Batı Güvenlik sisteminin lideri olmasının da etkisiyle iki müttefik üzerinde baskı kurmak suretiyle çözüme gitmeye çalıştı. Tabi bunu yaparken, dengeleri göz önünde tutmayı unutmadı. Johnson'un 22-25 Haziran tarihleri arasında Türk ve Yunan başbakanlarıyla yapmış olduğu görüşmeler tarafları dolaylı da olsa görüşmeye ikna etmiş görünmekteydi. Ancak görüşmelerin yapılmasını tam olarak garanti altına almak için George Ball, Başkan Johnson'a Papandreou ve İnönü'ye mektuplar göndermesini tavsiye etti. Bu mektuplarda iki tarafı Kıbrıs sorununa bir an önce çözüm bulabilmek için doğrudan görüşmeler yapmalarını tavsiye etmekteydi. Ancak Papandreou'ya 2 Temmuz 1964 tarihinde

gönderilmiş olan mektuplar tehdit ifade etmekteydi. Burada Eğer Papandreou Cenevre'ye temsilci göndermekte tereddüt ederse Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi halinde Amerika olayı sadece seyredecekti.¹⁷³

ABD başkanının bu mektup öncesinde böyle bir mektubun benzerini Türkiye'ye göndermiş olması nedeniyle; Johnson'un onur kırıcı ifadeler içeren mektupları diplomatik bir teamül haline getirildiği izleniminin oluşmasına neden oldu. Fakat Papandreou bu mektubu kamuoyu ile hemen paylaşma yoluna gitmiş ve Johnson'un mektubunun Yunanistan'ın 1940'ta Nazilerden almış olduğu ultimatome ile özdeşleştirerek sunma yolunu tercih etmiştir.

Bu konuda yapılan yorumlar, Johnson'un mektubunun tamamen bir ultimatome niteliğinde olduğu ve Yunanistan 1940'ta Nazilerden emir almaya ne kadar isteksiz ise aynı isteksiz durumun olduğu şeklindeydi. Güya ABD özgür dünyanın liderliğini yapmakta ise bulunduğu çözümün nerede olduğu sorulmakta, Buna ek olarak ta; Sözde ABD'nin self-determinasyon ilkesine bağlı olduğu ilan etmekte, peki bu durumda Kıbrıs'ta niye savunmamakta? Diye uzayıp giden ve meseleye Yunanistan perspektifinden bakarak mektubun nezaketsizlik örneği teşkil ettiğini vurgulayan yorumlar Yunan kamuoyunda yankı bulmuştur.¹⁷⁴

Görüşmeler 8 Temmuz'da başlamıştır. Sözde görüşmelerde BM arabulucusu Sakari Tuomioja yapıyor görüntüsü verilmekteydi.14 Temmuzda ise taraflara Amerikan önerileri BM iki tarafa da sunulmuştur. Planda 1-Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmeyi seçme hakkı. 2-Karpat yarımadasındaki bir bölgenin Türkiye'ye verilmesi.3-Türklerin çoğunluk teşkil ettiği bir, iki yada üç bölgede Türk tarafının self determinasyon hakkına sahip olması hakkı.4-Bu bahsi geçen bölgeler dışında Rum kontrolü altında yaşayan Türkler Lozan'da Yunanistan'da kalan Türklere sağlanmış olan hakların tümü Kıbrıs Türklerine de sağlanacaktı.5-BM yada Uluslar arası Adalet Divanı tarafından bir gözlemcinin atanması 6-Yunanistan'a ait olan Meis adasının Türkiye'ye bırakılması tekliflerini içermekteydi. Bu teklifler sunulurken bu dönemdeki şartların bu tekliflere açık olduğunu da vurgulamakta fayda vardır. Acheson Planı Adanın Yunanistan ile birleşmesini öngörmekle beraber Türkiye'nin adada askeri güç bulundurmasını mümkün kılmaktaydı.18 Temmuz 1964'te Türk Delegasyonunun başkanı Nihat Erim, Başbakan İnönü'den Acheson Planı doğrultusunda görüşmelerin devamını ve Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili güvenlik çıkarları üzerinde görüşmeler yapma yetkisi aldı.12 Temmuz'da Yunan Delegasyonu bir teklifle geldi. Yunanistan Meis adasının Türkiye'ye

¹⁷³ Halil İbrahim Salih, *Cyprus, the Impact of Diverse Nationalism in a State*, University of Alabama Press, Alabama, 1978, s.47.

¹⁷⁴ Edward Weintall ve Charles Bartlett, *Facing the Brink; A study of Crisis Diplomacy*, Hutchinson, Londra, 1967, s.30

bırakılması noktasında anlaşmaya uymayı kabul etmekle beraber; Türk askeri unsurlarına adada sadece İngiliz üslerine yerleşebilecekleri noktasında onay vermektedirler.

Bunun üzerine Türk Delegasyonu bu tekliflerin Acheson'un sunduğu tekliflerinde ötesinde olduğunu bildirdi. Ayrıca Kıbrıs tamamen Yunan tarafına bırakılacaksa belli genişlikte bir Kıbrıs toprağının da Türkiye'ye bırakılmasını talep etmekteydi. Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması hiçbir şart altında kabul edilemeyecek bir seçenektir. Bu gerekçeyle de planı reddetti

Bu gelişmeler yaşanırken 30 Temmuz'da Kıbrıs Rum toplumunun lideri Makarios, Acheson'un ortaya koyduğu önerileri kamuoyuna açıkladı ve kendilerinin de planı kabul etmelerinin mümkün olmadığını ilan etti. Makarios bu planın gizlenmiş bir taksim planı olduğunu da ilan etti.

6 Ağustos'ta Yunan Delegasyonunun resmi önerisi Dean Acheson tarafından Türk tarafına sunuldu. Makarios'u etkisiyle Yunan delegasyonu belli oranda Kıbrıs toprağını Türk tarafına bırakmayı reddetti. Yunanistan'ın Karpat yarımadası üzerindeki küçük bir üs bölgesini Türkiye'ye 25 yıllığına kiralamayı da öngörmüştür.

Türk tarafı son resmi teklifin Amerika'nın sunduğu tekliften oldukça farklı olması nedeniyle yapılan teklifi kabul edilemez bularak reddetmiştir. Bu arada Kıbrıs'ta yeniden başlayan silahlı çatışmalar nedeniyle, görüşmelerin ilk safhası bir sonuca varmadan tamamlanmıştır. Zira 6 Ağustos 1964'te ağır silahlarla donatılmış olan Rum kuvvetleri Adanın kuzeybatı kesiminde bulunan Erenköy-Mansura bölgesindeki Türk mevzilerine hem karadan hem de denizden yoğun bir saldırı başlattılar. Bunun üzerine Türkiye'deki hükümet Rum saldırılarını durdurmak amacıyla yönelik olarak Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma konusunda hem Türk kamuoyunun hem de ordu içinde bazı komutanların yoğun baskısıyla karşılaşmıştır. Bu arada Türk tarafının bir askeri operasyonun blöfünü bile yapacak durumda değildi. Çünkü Kıbrıs Rum mevzilerine yönelik daha önceden yapacağını bildirilen tüm askeri operasyonlar boş çıkmıştı. Bu nedenle, Rumların Türkiye'nin hareketsiz kalmasından cesaret alarak Kıbrıs sorununa kuvvete başvurarak çözüme yoluna gidebileceğinden de korku duyulmaktaydı. Oluşan bu yoğun karamsarlık ortamında Türk Milli Güvenlik Kurulu 7 Ağustos'ta toplandı. Tüm kabine ve ordu komutanları bir askeri operasyonun gerekli olduğunu deklere etmelerine rağmen, İsmet İnönü oluşan bu ortamda tavrını bir saldırının erken ve gereksiz olduğu tezi üzerine inşa etmiştir. Sonuçta İnönü faktörü ağır basmış ve operasyonlar için bir gün daha beklenmesi kabul görmüştür. Oluşan bu hava da Cenevre'de ABD'nin sanki bir operasyon durumunda gelişmelere sessiz kalabileceğini gösterecek gelişmeler yaşanmaktaydı.

Nihat Erim, İnönü'ye; Kıbrıs'ta papazın aklını başına getirmek için yapacakları bir müdahaleyi Amerikalıların anlayışla karşılayacakları intibası edindiğini söylemiştir.¹⁷⁵

8 Ağustos'ta Kıbrıslı Rumların saldırıları devam ettiği için Erenköy'deki Türk unsurların kurtarılması kararı alındı. Bu harekât ABD'li yetkililere iletildi. Bu karardan bir gün sonra Türk jet uçakları Erenköy bölgesindeki Rum noktalarına saldırdı. Bu operasyonun akabinde ABD olayların tehlikeli boyutlara varmasından çekindiği için harekete geçti. 9 Ağustos'ta Türk hava kuvvetlerinin Rum noktalarına yaptığı saldırılar sürerken New York'ta da Amerika'nın ve İngiltere'nin BM'deki temsilcileri Güvenlik konseyi toplantısına sunulmak üzere bir karar metni sunma yoluna gider. Tasarının ön şartı da çatışmaların hemen kesilmesini şart koşmaktaydı. Güvenlik Konseyi, İngiliz ve Amerikalılar tarafından hazırlanan tasarıyı kabul ederek Türkiye'nin hava saldırılarının durdurulması çağrısında bulundu. Bu arada Sovyet lideri Kruşçev'in Makarios'u saldırıları bir an önce durdurması için bir mesaj göndermesi ayrıca önemliydi. Zira daha önce Makarios'a açık desteğini gösteren yaklaşımlar sergileyerek ona cesaret vermişti. Türk tarafına da saldırıların bir an önce durdurulmasını talep eden bir mesaj gönderdi. Makarios bu yeni şartlarda saldırıların devam etmesinin pek de akıllıca olmayacağını düşünerek ateşkesi kabul etti. Sıra Türk tarafının ateşkesi kabul edip etmediğini açıklamasına gelmişti. 10 Ağustos'ta toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında bu tasarının kabulü noktasında ateşli tartışmalar yaşandı.

Bazı Bakanlar ve ordu komutanları hala hava saldırılarının devam etmesinden yanaydı. Hatta Kara kuvvetlerinin Kıbrıs'a çıkartılarak Adanın işgal edilmesini teklif ediyorlardı.¹⁷⁶ Cüneyt Arçayürek'e göre; özellikle Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Kıbrıs'taki bütün Rum mevzilerinin bombalanması gerektiğini söylüyordu¹⁷⁷

Tüm bu çıkışlara rağmen İnönü, BM'ye duyduğu saygının bir sonucu olarak; Türkiye'nin tüm hava operasyonları durdurduğunu ilan etti. Ağustos ayında Kıbrıs'ta yaşanan bu sıcak gelişmelerin ardından 15 Ağustos'ta Türk ve Yunan temsilciler Cenevre'de BM arabulucusunun ve Dean Acheson'un gözetiminde yeniden dolaylı görüşmelere başladılar. Dean Acheson'un 20 Ağustos'ta bu sefer İkinci Acheson Planı olarak bilinen öneriler dizisini ortaya atmıştır. Kapsamlı bir bütünsel bakışla incelendiğinde gerçekte de bu metinler daha çok Yunan tarafının ortaya koyduğu itirazları ortadan kaldırmak için hazırlanmış görüntüsü vermekteydi. Yani ikinci görüşmelerde amaç daha çok Yunan tarafını memnun ederek çözüme ulaşılmasında ortaya çıkan tikanıklığı aşmak için hazırlanmıştı.

¹⁷⁵ Erim, *a.g.e.*, s.381

¹⁷⁶ Erim, *a.g.e.*, s.393

¹⁷⁷ Arçayürek, *a.g.e.*, s.283

İkinci Acheson planının içerdği temel noktalar şunlardı: 1- Kıbrıs Enosis ya da bağımsızlığı seçmede serbest olacaktı. 2-Karpat yarımadasında bir askerî üs 50 yıllığına Türkiye'ye kiralanacaktı. 3-Yunan hükümeti, Kıbrıs'taki Türk toplumuna insan hakları ve azınlık haklarıyla ilgili olarak her türlü garantiyi verecekti. 4-Yunan ve Türk hükümetlerinin rızasıyla Kıbrıs'taki anlaşmazlıklara bakmak üzere BM ya da başka herhangi bir uluslararası örgütten bir kişi yüksek komiser olarak atanacaktı.¹⁷⁸

Türk heyetinin başkanı olan Nihat Erim'in bildirdiğine göre, Acheson ortaya koyduğu bu öneriler kendisine değil Başkan Johnson'a ve Amerikan Dışişleri Bakanlığına aitti. Acheson'un Erim'e verdiği mesaj şu yöndeydi: "Dün gece Washington'la devamlı haberleştik. Amerika, Sovyet müdahalesinden endişe ediyor, Yunanistan ve Türkiye'nin bir an önce anlaşmaları için yeni bir öneri ortaya koyuyor. Bu önerinin kabul ettirilmesi için yerine göre hem gaddarca, hem de zarafetle davranmamı Dışişleri Bakanlığı benden istiyor"¹⁷⁹

Görülen oydu ki; Birinci Acheson planını bile kabul etmeyen Türk temsilcilerin birincisinden çok daha az şey vaat eden ikinci planı kabul etmeleri mümkün olamazdı. Nitekim beklenen oldu ve Türk tarafı planı kesin olarak reddettiklerini Acheson'a iletiler.

Reddederken ortaya koydukları gerekçe ise; İkinci planın, Türkiye'ye Kıbrıs'ta üzerinde egemenlik haklarını tam olarak kullanabileceği ve Türk anavatanının ayrılmaz bir parçası olacak bir toprak parçasını vermemesiydi. Sınırları oldukça dar bir askeri üssün belli süre için kiralanması Türkiye açısından kabul edilebilir de değildi. Nitekim 21 Ağustos'ta Türk heyeti, Enosis karşılığında Türkiye'ye askeri bir üssün belli süre kiralanmasını öngören formülün Türkiye'nin uzun vadeli güvenlik çıkarlarına uygun düşmediğini resmen Acheson'a bildirdi.

23 Ağustos günü Cenevre'den ayrı olarak Ankara'da da Amerikan Büyükelçisi Hare'nin Acheson'un ortaya koyduğu Amerikan önerilerini Başbakan İnönü'ye sunmasının ardından İnönü'nün cevabı ret olacaktır. İnönü'nün büyükelçiye şu yönde bir karşılık verdiği ifade ediliyordu: "İlk Acheson planını kabul ederiz, kirayla üs olmaz, kamuoyu kabul etmez, etse bile ben kabul etmem ve mücadele açarım."¹⁸⁰

Yunan tarafı açısından ise; İkinci Acheson planı oldukça uygun görünüyordu. Bu yüzden ikinci planı, üzerinde görüşmeler yürütülebilecek bir temel olarak kabul ettiler. Ancak bağımsızlıktan ve katıksız enosisten başka bir çözüm yolu düşünmeyen Makarios, ikinci Acheson planının içerdği önerilere de şiddetle muhalefet edince artık Yunan hükümetinin de

¹⁷⁸ Erim, *a.g.e.*, s.399–400

¹⁷⁹ Erim, *a.g.e.*, s.399

¹⁸⁰ Metin Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", *Milliyet*, 11 Şubat 1969

planı bir görüşme temeli olarak kabul etmesi olanaklar dâhilinden çıkarmıştır. Rum yönetimi gibi Yunan hükümeti de Acheson'un önerilerini reddetmiştir.

Böylece Amerikanın ortaya attığı öneriler kabul görmemiş ve tüm bu Amerikan girişimleri bir fiyasko ile neticelenmiştir. ABD'nin Cenevre görüşmelerini sona erdirmekten başka çaresi kalmamıştı. Nitekim 31 Ağustos'ta Amerikan yönetimi Cenevre görüşmelerindeki arabuluculuktan çekildiğini ilan etti ve Acheson'u Washington'a geriye çağırdı. Türk ve Yunan temsilcileri arasındaki dolaylı sayılabilecek ikili görüşmeler de böylece bir sonuç üretmeden sona erdirilmiş oldu.

Amerikan yönetimi Cenevre görüşmeleri sona erdikten sonra da Kıbrıs sorunuyla ilgisini devam ettirdi. Dean Acheson, Washington'a döndükten sonra 1964 yılının Eylül ayı içinde Kıbrıs sorunundaki tıkanıklığı gidermenin ve bir çıkış yolu bulmanın mümkün olup olmadığını tartışmak üzere Başkan Johnson ve Amerikan yönetiminin diğer bazı üst düzey görevlileriyle bir araya geldi. Acheson, Kıbrıs sorununda bir çıkmaz duruma ve hiçbir hareketin yapılamadığı bir hareketsizlik haline ulaşıldığını söyledi. Bunun temel nedenleri de Acheson'a göre Papandreou'nun zayıflığı ve Makarios'un güçlü konumuydu. Her geçen gün Makarios daha da güçlenirken Türkler de daha sabırsız hâle geliyordu. Eğer durumun bu şekilde devam etmesine izin verilirse Türklerin kontrolsüz ve kanlı bir şekilde Kıbrıs'ı işgal etmeleri kaçınılmaz olduğu içten bile değildi. Hatta Acheson Kıbrıs sorununun ancak Türklerin kontrollü bir şekilde, adanın bir kısmını bir oldubitti ile işgal etmesiyle çözümlenebileceği idi. Aslında Acheson daha Cenevre görüşmeleri sırasında konuyu Türk temsilcilere açmış ve onlardan da olumlu bir cevap almıştı. Türk heyeti başkanı Nihat Erim konuyla ilgili olarak kitabında şu satırlara yer vermiştir: "Acheson, kuvvet kullanmamamızı tavsiye etmediğini, şayet kullanırsak Amerika'nın bize karşı olmayacağı gibi, Makarios'a karşı da kuvvet kullanmayacağını tekrarladı"¹⁸¹

Türk heyetinin ikinci Acheson planını reddetmesinin ardından 26 Ağustos 1964'te Acheson, Türklere şunları söyledi: "Özel olarak dostça söylüyorum, fazla kan dökmeden size ayrılan bölgeyi gidip askeri kuvvetle işgal edebilir misiniz? Eğer bunun yapabilecekseniz gidip alın. Amerikan 6. Filosu karşınıza çıkmaz, tersine sizi korur." Türk heyetinde yer alan General Turgut Sunalp ertesi gün Acheson'un söylediklerini Başbakan İnönü'ye duyurmak için Ankara'ya döndü. İnönü'nün verdiği cevap yine bir ihtiyat timsaliydi: "Ben öyle dost sözüdür gibi laflarla iş görmem. Ankara'daki Amerikan büyükelçisi gelir, resmen söylerse o zaman ciddiye alır, durumu incelerim,"¹⁸²

¹⁸¹ Erim, *a.g.e.*, s.369

¹⁸² Erim, *A.g.e.*, s.406

Başlangıçta Johnson, Acheson'un ortaya koyduğu planla ilgilenir göründü, fakat sonuçta planı reddetti. Hali hazırda Johnson önemli bir savaşıyla meşguldü. Vietnam savaşı ABD'yi oldukça uğraştırmaktaydı. Yeni bir çatışmanın çıkmasına Johnson razı olamazdı. Ne kadar önceden planlanmış olursa olsun sonuçta savaş savaştı. Ayrıca Türklerin Kıbrıs'ın bir bölümünün işgali önceden öngörüldüğü şekilde sorunsuz ve pürüzsüz gerçekleşmeyebilirdi. En azından şimdi birkaç ay Türkiye'nin böyle bir müdahalesine yeşil ışık yakmak için uygun değildi, çünkü yaklaşan başkanlık seçimi sorun oluşturabilecek macera niteliğindeki bir girişime atılmayı mümkün kılmıyordu. Bu radikal sayılabilecek yaklaşımın ABD nezdinde kabul görmesinde, Cenevre görüşmelerinin başarısız olmasından daha çok Yunan tarafını sorumlu tutmaları etkili olmaktadır.

24 Mart 1965'te Chicago Barolar Birliği'nde yaptığı konuşmada Dean Acheson olayların gelişiminden daha çok Rum tarafını sorumlu tutmaktaydı: "Amerikan hükümetinin temel kaygısı, Kıbrıs sorunun Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilere yapacağı etkiydi... Hukukî açıdan hiç şüphe yoktu ki, Kıbrıs anlaşmaları taraflar üzerinde bağlayıcı etkiye sahipti, Sadece Türkleri müdahaleden vazgeçirmek aslında onlara karşı müdahale gerçekleştirilmesi anlamını taşımaktaydı... Adada aşırı silahlanma gerçekleştirilmesi ve Başpiskoposun zorla kurduğu rejimine karşı ortaya çıkan Kıbrıslı Türklerin direnişini ezmek için gittikçe daha fazla baskıya başvurulması yüzünden zaman tamamen Türklerin aleyhine işlemekteydi... Türkler, ikili görüşmelere Erenköy çatışmalarının kestiği noktadan yeniden başlamaya oldukça isteklidirler. Ancak gördüler ki, hiçbir karşılık vermeyen Yunanlılara daha fazla taviz verseler bile sadece kendi kendileriyle görüşüyor duruma düşeceklerdi."¹⁸³

Tüm bu gelişmeler ışığında ifade edilmesi gereken önemli noktalardan biri, ABD tüm bu Kıbrıs Krizi sürecinde kontrolü tam sağlamakta zorluk çekmesiydi. Hesabi olmayan bir takım faktörlerde meselenin farklı boyutlara vardırabilecek bir etkiye sahipti. Bunu bir örnekle izah edecek olursak; Johnson zaman zaman tamamen aşırı tepkiler veren yapısıyla dengeler üzerinde oynamalar meydana getirmiştir. Bunun en açık ve net örneğini Türkiye ve Türk kamuoyu yaşayarak öğrenmiştir. Bu arada yaşandığı süreçte kamuoyuna mal olmayan bir takım tavırlarda daha sonrasında o döneme şahit olan kimseler tarafından yazılan anılar ile halkın bilgisine sunulmuştur. Bunun bir örneği de Johnson'un yaşanan kriz esnasında yakınında bulunarak olaya bizzat şahit olan H.W.Brands'tır:

Amerikan Başkanı Johnson'ın Yunan tarafının gösterdiği dirence tepkisi oldukça sertti. Yunanistan'ın Washington büyükelçisi başkanla yaptıkları görüşmede Papandreou

¹⁸³ Seyfi Taştan, "Turkish-US Relations And Cyprus" *Foreign Policy (Dış Politika)*, c.4, No2-3, Şubat 1975, s.169.

birinci Acheson planını kabul etmiş bile olsa Yunan anayasasının buna izin vermeyeceğini, çünkü Yunan parlamentosunun böyle bir planı asla onaylamayacağını söylediğinde, Johnson bir anlamda patlayacaktı: "S., senin parlamentonu ve anayasası. Amerika bir fildir, Kıbrıs ise bir sinek. Yunanistan da bir sinektir. Eğer bu iki yaratık filin kaşınmasına neden olmaya devam ederlerse filin kuyruğuyla fırlatılıp atılabilirler. Eğer senin başbakanın demokrasi, parlamento ve anayasa hakkında bana ders vermeye devam ederse; onun, hükümetinin ve anayasasının ömrü çok uzun olmayabilir."¹⁸⁴

ABD'nin Türkiye'yi daha fazla kızdırmak istemediğinin en önemli kanıtı Aralık 1965'te ortaya çıktı. Bu tarihte toplanan BM Genel Kurulu'nun Kıbrıs'la ilgili aldığı karara ABD birkaç devletle birlikte ret oyu verdi. Karar, Makarios'un Kıbrıs'ın bağımsızlığı tezini destekliyor ve Türkiye'nin Garanti Anlaşması çerçevesinde garantör devletlerin Adaya müdahale hakkı bulunduğu tezine karşı çıkar görünüyordu. Kararda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, BM'nin eşit bir üyesi olarak ve BM Şartına uygun düşecek şekilde, herhangi bir dış müdahaleye maruz kalkmaksızın kısıntısız egemenlik ve tam bağımsızlığa sahip olduğu belirtilmekteydi. Karar ayrıca bütün BM üyelerini Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine, üniter yapısına, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye ve bu devlete karşı yöneltilecek herhangi bir müdahale girişiminden uzak durmaya davet etmekteydi.

Söz konusu BM Genel Kurul kararı 47 olumlu oya karşı 7 ret ve 54 çekimser oyla geçmişti. Doğu ve Batı bloklarına bağlı devletler genelde çekimser kalırken, Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın Üçüncü Dünya ülkeleri karar için olumlu oy vermişti. Türkiye ile birlikte ret oyu kullanan diğer ülkeler ise şunlardı: ABD, Arnavutluk, İran, Pakistan, Libya ve Afganistan.¹⁸⁵

Amerikan yetkilileri, Karara verdikleri ret oyunun nedenini açıklarken kararın Kıbrıs konusunda imzalanan anlaşmaları ihlal eder görüldüğünü ve sorunun yalnızca bir tarafının görüşlerini yansıttığını söylediler. Aslında Amerikalıların asıl kaygısı, ABD'nin Türk yönetiminin ve halkının gözünde Johnson mektubu nedeniyle uğradığı saygınlık kaybını düzeltmeye çalışmaktır.

Buna rağmen ABD'nin BM Genel Kurulu kararma karşı oy kullanması, Johnson mektubu ve Amerika'nın Kıbrıs konusundaki genel politikasının Türkiye'de ortaya çıkardığı olumsuz Amerikan imajını tamamen ortadan kaldırmaya yetmedi. Amerikan oyu bir iyi niyet gösterisi olsa bile sonuçta herhangi bir değişiklikte getirmemekteydi. Ayrıca Amerika bu oyu yüzünden herhangi bir olumsuz durumla karşılaşma, yani bir bedel ödeme olasılığıyla da karşı

¹⁸⁴ Brands, *a.g.e.*, s.358.

¹⁸⁵ M.Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt, *Kıbrıs Sorunu*, İ.Ü.Y, İstanbul, 1975,s.109–112.

karşıya kalmamaktaydı. Bir başka deyişle Türk tarafı için fedakârlık etmiş olmuyordu. Bu gelişmeler yaşandığında Amerikan karşıtı gösteriler Türk şehirlerinde meydanları doldurmaya devam etti. ABD'yi eleştiren politikacı ve yazarlarda Amerika'nın oyundan tatmin olmuş değillerdi.

Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın da vurguladığı ve gerçek olanda şuydu; “Amerika gerçekten samimi olsaydı lobi faaliyetinde bulunarak ve kendi etkisini kullanarak karar için olumlu ve çekimser oy veren ülkeleri ret oyu vermeye pekâlâ ikna edebilirdi.¹⁸⁶ Değerlendirmeleri yapacaktı.

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 28 Aralık, 1965

1.6.3.5. Yaşanan Gelişmelerin Türk Kamuoyu Üzerindeki Etkisi ve İnönü Hükümetleri Döneminin Sonu

Kıbrıs özelinde yaşanan tüm bu gelişmelerin Türk kamuoyunun gözünden kaçırılmak mümkün değildir. Nitekim hükümete ve siyasilere karşı önemli bir itirazın yükselmesine neden olmuştur.

Kıbrıs gelişmeleri hem Türk-Amerikan ilişkilerinin dayandığı noktaların hem de tüm dış politikanın sorgulanmasına sebep olması nedeniyle adeta bir devrim yaratmıştır. Tüm NATO ile geliştirilen ilişkilerin nereye oturtulması gerektiği üzerine yorumlar yapılmaktaydı.¹⁸⁷

Ulus gazetesinden Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer aynı bağlamda ama özü ve derinliği olan görüşler ifade etmekteydi. Bir yazısında Türk dış politikasının açık ve kesin bir şekilde gözden geçirilmenin zamanı geldiğini söylüyordu.

“ Kıbrıs meselesi sonunda nasıl bir çözüme bağlanırsa bağlansın, buhran sırasında alınan dersler, dış politikanın gözden geçirilmesi lüzumunu gereği gibi belirtmiş gibi görünüyor. Her halde halk efkârında beliren kanı şudur ki; Türkiye, güvenliği ve menfaatlerinin savunması için NATO’ya fazla bağlanmıştır. Türkiye’nin NATO’dan ayrılması bahis konusu değildir... Anlaşmalara sadakatle bağlılık, Türk dış politikasının öteden beri şiarı olduğundan, NATO anlaşmasına da saygı tabiidir... Birde esasen stratejik önemlerinin azaldığı mütehasıslar tarafından ifade edile NATO üslerinin büsbütün değilse de, şimdilik kısmen sökülmesinde... Fayda vardır.”¹⁸⁸

Bu arada bazı yazarlarda bu gelişmelerden eski iktidarlar zamanında kısıtlanmış olan tartışma ortamına dayandırmaktaydı. Çetin Altan bu söylemi ifade edenlerin başında gelmekteydi.

17 Haziran’da yazdığı yazıda bizdeki tartışma ortamından bahseder; “Türkiye tarafsızlık politikası güdebilir mi, güdemez mi? Güder de güdemez de. Yalnız ben, Eisenhower NATO başkomutanı olarak Paris’te bulunurken aklına esen her Fransız vatandaşının eline tebeşir alıp şehrin duvarına ‘go home’ diye yazabildiği bir özgürlüğe sahip miyim değil miyim? Bu özgürlüğü elimizden alanlar bizi Amerika’nın müttefiki değil, kuklası yapmışlardır.”¹⁸⁹

Başka bir gün karar değiştirerek problemin sorumlusunun aslında biz olduğumuzu yazacaktır; “Amerika’ya kızmaya... başladık. Niye? Amerika eski Amerika’dır... Sakatlık

¹⁸⁷ İlhan Selçuk, “Mağlup Devletler Gibi” ,*Cumhuriyet*, 10 Eylül 1964.

¹⁸⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “Dış Politikamızın Gözden Geçirilmesi”, *Ulus*, 22 Haziran 1964.

¹⁸⁹ Çetin Altan, “Gözümüz Açılıyor mu?”, *Milliyet*, 17 Haziran 1964.

Amerika’da değil, bizim davranışımızdadır...”¹⁹⁰

Bu yazıların ve sorgular yaklaşımlarında etkisiyle; üniversite ve sivil inisiyatifler Kıbrıs konusunda ABD’nin sergilediği tutuma dair bir takım davranışlarda bulunmuşlardır. Bu girişimlerin başında ise; Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği başı çekmekteydi. 1963’ten itibaren de bu gruplar etkilerini gösterici gösteriler düzenlemişlerdir.¹⁹¹

Tüm bu gelişmeler 3.koalisyon hükümeti döneminde hız kazanmış ve bu gelişmelerinde etkisiyle 1965’te önce CHP’nin iktidardaki konumu, ardından da 27 Mayıs ihtilali süreciyle Türk politik yaşamına girmiş olan koalisyonlar döneminin bitişi getiriyordu. Nihayet Şubat 1965’te III. Koalisyon iktidarı sona eriyordu.

III. Koalisyon Şubat 1965’te sona ermiştir. Başbakan İsmet İnönü 1965 mali yılı bütçesinin millet Meclis’inde reddedilmesi üzerine hükümetin istifa ettiğini açıklamış, 20 Şubat 1965’te Senatör Hayri Ürgüplü Başkanlığında Dördüncü koalisyon Hükümeti kurulmuştur.¹⁹²

Ekim 1965 genel seçimlerine kadar iktidarda kalan Dördüncü Koalisyon hükümetinin dış politikası hamlecı bir yaklaşımın ötesinde 1964 yılı çizgisinde çok daha ihtiyatlı ve hesaplı bir uygulama davranışı göstermiştir. Bunda da iktidardaki büyük ortak AP’nin dış politikada hiçbir şekilde revizyona gitmeme arzusunda aramak gerekmektedir.

¹⁹⁰ Çetin Altan, “Kabahat Amerika’da Değil Bizdedir.” Milliyet, 29 Ağustos 1964.

¹⁹¹ Yapılan gösteri tarihleri şöyledi; 23 Aralık(1963),24 Aralık(1963), 28 Aralık (1963), 4 Ocak (1964), 14 Mart (1964), 16 Mart (1964), 14 Nisan (1964), 19 Haziran (1964), 28 Ağustos (1964), 29 Ağustos (1964), 30 Ağustos (1964), 30–31 Ağustos (1964), 1 Eylül (1964), 2 Eylül (1964), 30 Ekim (1964), 22 Aralık (1964)

¹⁹² *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 5, Şubat 1965, s.42.

1.7. Türk Kamuoyu ve Türkiye-ABD İlişkileri

Türk kamuoyu'nun şekillenmesinde iki ülke arasında yaşanan ilişkilerin seyri önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle de Soğuk Savaşın başından itibaren Türk kamuoyunun ABD ile olan ilişkilerine bakışını değerlendirmek ve incelediğimiz dönemde ilişkilerde yaşanan dönüşüme sebep teşkil eden gelişmelerin kamuoyu üzerindeki etkilerinin ne yönde olduğunu değerlendirmek gerekmektedir.

1950'li yıllarda Türkiye-ABD ilişkilerine baktığımızda, iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen iç içe geçmiş bir şekilde olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'deki Amerikan varlığının Türk Kamuoyunun pek dikkatini çekmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu dönemde bazı Türk vatandaşlarının hayal kırıklığına uğramasına neden olan birtakım bireysel, küçük çaplı olaylar olsa da; Türk halkı kesinlikle Amerikalılara karşı bir kızgınlık ve nefret duymamaktaydı.

Fakat Türk halkının Amerikalılara karşı taşıdığı sempati, 1950'lerin sonuna doğru Türk usullerinin Amerikalılarca gayesi dışında kullanılması nedeniyle, azalmaya başladı. Bunda ise, Amerikan personellerinin adli ve ekonomik ayrıcalıkları kötüye kullanması ile Türk ve Amerikan görevlilerinin hayat standartları arasındaki derin uçurumun bulunması önemli birer etmen olmuştur. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda kendini göstermeye başlayan Amerikan karşıtı hareketlerin temellerinin 1950'li yıllarda atıldığını da söylenebilir. Tüm bu duruma rağmen 1950'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin tam bir balayı havası ve mükemmel bir uyum içerisinde gerçekleştiğini söylemek gerekmektedir.

Türkiye-ABD ilişkilerine bakışta 1960'lı yılların hemen başında yaşanan sorgulayıcı yaklaşım; Türk halkının dış politikaya bakışında yaşadığı dönüşümden kaynaklanan bir durumdur. Bu dönemde Küresel Bağlamda yaşanan gelişmeler ile Dış Politika konusu Türk kamuoyunun ilgi sahasına dâhil olmuştur.

Dış Politika, genel olarak, “Bir devletin kendi sınırları dışında milli menfaatlerini gerçekleştirmek için izlediği amaç, hareket tarzı ve kullandığı unsurlar” diye tanımlanmaktadır.¹⁹³

Bu bağlamda 27 Mayıs ihtilali ile başlayan süreci; Türk dış politikası için yeniden uyanma dönemi olarak görmek çok abartılı bir yaklaşım değildir. Bu süreçte Türk dış politikasının iç siyaset ilgi alanına daha da sokulduğu görülecektir. Bir anlamda Türk dış politikası kapalı kapılar ardında çıkartılmış; tabu olarak görülmekten kurtarılmış ve yöneten ve yönetilen arasında önemli bir tartışma alanı haline getirilmiştir.

Bu gelişmelerin yaşanmasında ise; o dönemde yaşanan bir takım gelişmelerin etkisi

¹⁹³ A.Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, A.Ü.S.B.F Yayını, Ankara, Sevinç Matbaası,1966, s.297.

yadsınamaz. Zira 27 Mayıs'ın hemen sonrasında dış politikadan soyutlanmış bir toplumsal yaşamın ülkeye hâkim olduğunu görüntüsü vardır. 27 Mayıs'ı izleyen ilk yıllar Türkiye'de iç politikanın tam bir egemenlik kurduğu bir dönemdir. Çeşitli iç politika sorunları arasında DP iktidarı üyelerinin yargılanması, yeni anayasa, genel seçimler, yeni kurulan koalisyon hükümetleri konuları etrafında dönen tartışmalar ve yarattığı çalkantılar gündemi oluşturmaktaydı. Bu durum dış politika meselelerinin gündemden olabildiğince düşmesine neden olmuştu.¹⁹⁴

Bu dönemde Türkiye'de belli başlı dış politika davranışı NATO çerçevesi içerisinde dış yardımlarını devamlılığını sağlama eksenine oturtulmuştu.

Bu çalkantılı dönemde, 1961 yılı itibari ile iktidara gelen Kennedy başkanlığındaki ABD'de NATO için önerilen “esnek karşılık- flexible response-” stratejisi diğer NATO üyesi ülkelerde yoğun tartışmaların ve muhalif söylemlerin oluşmasına neden olmuşken; NATO üyeleri arasında en az tartışmaların yaşandığı yer Türkiye olmuştur.

Haluk Ülman bu noktada yaşanan sorunu şu şekilde değerlendirmekteydi; “NATO içinde bütün bu gelişmeler ve tartışmalar olagelirken Türkiye daha çok yakın zamanlara kadar şaşılacak bir rahatlık uykusuna yatmıştır.”¹⁹⁵

Türk Dış politikasının belirgin bir şekilde bir tartışma konusu olması özellikle Kıbrıs sorununun alevlendiği 1964 yılı ile başlatılmaktadır. Yaşanan gelişmelerin ve nazari özgürlük ortamının da etkisiyle; dış politika konusu iç politik alanın devamı noktasında değerlendirilerek; vatandaşın sorumluluk alanına kaymış olduğu bir alan olarak görülmeye başlanmıştır. Yani 1964'ten itibaren ve özellikle de 1965 sonrası çok sesli ve görüşlü TBMM'nin de etkisiyle; dış politika konusu tabu bir konumdan çıkartılacak; kamuoyunun özellikle seçkin kesimlerin sürekli ve yakın ilgi duymaya başladığı bir döneme girilecektir.

Aslında 1964 yılından itibaren Kıbrıs eksenli yaşanan gelişmeler bu algılamalarda temel dönüştürücü etmen olmakla beraber; Küba ekseninde yaşanan gelişmelerde önemli bir etkiye sahip bir diğer gelişmedir. Zira Küba Bunalımı ile ortaya çıkan ve Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Jüpiter füzeleri sorunu, küresel bağlamda yaşanan ve 1963 yıllarda biçim ve form değişikliğine giden; dünya politikalarında yaşanan gelişmelerin bir boyutu olarak değerlendirilmelidir. Bu yaşanan süreçte Türk politik yaşamında ilginin yavaş yavaş küresel bağlamda yaşanan hızlı gelişmelere doğru kaydığı görülmüştür. Küba Bunalımı ve bunalım sırasında SSCB tarafından pazarlık alanına taşınan Türkiye'de konumlanan füzeler nedeniyle

¹⁹⁴ Y.K.Karaosmanoğlu başyazarı olduğu *Ulus*'ta 30 Haziran 1960 tarihli makalesinde bu kısır döngüden “Biraz da Dış Politika” diye bahsederek, dış politikaya yönelik azalmış olan ilgiye dikkat çekmiştir.

¹⁹⁵ Haluk Ülman, “NATO ve Türkiye” *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXII:4 (Aralık,1967), s. 157.

ülkede özellikle karar merciinde olan kesimde bir önemli bir canlanma meydana gelmiştir.¹⁹⁶

Bu dönemde Türkiye hiçbir şekilde süreci değerlendirmeden tereddütsüz bir şekilde Amerikanın yanında yer aldığı görülmüştür. Küba bunalımında Türk hükümeti “Tereddüt göstermeden Amerika’nın yanında yer aldı.”¹⁹⁷

Bu kritik gelişmelerin yaşandığı süreçte iktidarda olan ve Türk siyasi yaşantısının en etkin konumdaki ismi olarak İsmet İnönü’nün geliştirdiği söylem önemlidir.

“Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit, müttefiklerimizden vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz zaman, müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, bizde mükellefiyetlerimizi elbette yerine getireceğiz... Bu günkü vaziyette Birleşik Amerika’nın şikâyetini ve ciddi endişesini sadık bir müttefik olarak ehemmiyetle göz önünde bulunduruyoruz”¹⁹⁸

Fakat sürecin işlemesi Türk tarafının beklentilerini çerçevesinde ilerlemediği ve Türk tarafının da hiç istemediği halde denkleme dâhil edildiği görülmüştür.

27 Ekim tarihinde Kruşçev Küba’daki Sovyet füzeleri ile Türkiye’de bulunan Amerikan füzeleri arasında bir paralellik kurması; Türk kamuoyu için ilk şok edici gelişme olacaktı. Bu kıyaslamanın ardından iki ülkede bulunan füzelerin karşılıklı olarak nakledilmesi gerektiği vurgulanıyordu.¹⁹⁹

Bu teklif Türk tarafından yoğun bir tepki dalgasının oluşmasına neden olmuştur. Söylemsel olarak ifade edilen; Küba’daki füzeler ile Türkiye’deki füzeler arasında ilgi kurulmasının doğru olmadığıydı. Küba’dakilerin saldırı amaçlı olduğu; Türkiye’dekilerin ise savunma amacına yönelik olduğu vurgulanmaktaydı.²⁰⁰

Tüm bu söylemlere rağmen Türkiye’deki Jüpiter füzeleri çekilmiştir. Süreçte şu şekilde bir seyir izlemiştir; Türkiye ile ABD arasında bu konu görüşülmüş ve askeri teknolojide meydana gelen gelişmeler ışığında fonksiyonlarını yitirdiği gerekçesiyle Jüpiter füzelerinin çekilmesine karar verilmiştir.

16 Nisan 1963 tarihli Cumhuriyet’te verilen bir haberde ‘Jüpiter rampalarının sökülmesi işine Nisan ayında başlanmış olduğu ve füzelerin nükleer başlıklarının Amerika’ya gönderilmekte olduğu; geri kalan unsurlarında Türkiye’de imha edilmekte’ olduğu

¹⁹⁶ Dış politika konusunun genel görüşmesinde ilk defa Kocaeli milletvekilinin önergesi ile ilgi alanına taşınması (9–15 Ocak 1963) önemlidir. Bu konuda genel görüşmede yapılan değerlendirmeler için Bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 10 (1963), s.624–658; Cilt: 11 (1963), s. 4–75, 87- 113

¹⁹⁷ Metin Tokar, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl” *Milliyet*, 4 Şubat 1969

¹⁹⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt: 8 (1962) s.246–247

¹⁹⁹ Bu bağlamda Kruşçev’in Lipmann’ın makalesinden etkilendiği iddiaları oldukça önemlidir. Bkz. William L.Rivers, *The Opinion Makers*, Beacon Press, Boston 1965, s.59

²⁰⁰ Ecvet Güresin, “Küba Olayları Karşısında Ankara’daki Akisler” *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1962; “Türkiye’nin Durumu Küba ile Kıyaslanamaz” *Son Havadis*, 31 Ekim 1962”

aktarılacaktır.

Tüm bu hızlı gelişmeler Türk halkının ne oluyor sorusunu dile getirmesine ve sorgulama bağlamında da bir takım zihin jimnastiği de yapmasını zorunlu kılıyordu.

Nitekim bu durum kamuoyunun bu füzelerin çekilmesi noktasında ikiye bölünmesine neden oldu. Bu gruplardan ilki; bu füze sökümünün ardından Türkiye'nin savunmasının zaafa uğrayacağı iddia etmekteydi. Diğeri ise; Çekilme kararının üslubu yönündeydi. Türkiye'nin söz ve alınan kararlarda bir yetkisinin olmadığı düşüncesi hâkim olan görüştü.

Bu krizle beraber yaşanan tartışmalar Türk halkı tarafından basın yoluyla takip edilmeye çalışılmıştır. Görsel Basın olmadığından yazılı Basın yoluyla karşılıklı verilen beyanatlar ve yaşanan gelişmeler gün ve gün takip edilmeye çalışılmaktaydı.

Yaşanan tüm bu gelişmeler Milli bir mesele haline dönüşecek olan Kıbrıs'ta sıcak gelişmelerin yaşanmaya başlaması ile kamuoyunun ilgisini daha da arttıracak ve gelişmelere dair sorgulayıcı yaklaşımlarda da artış yaşanmıştır.

21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs'ta Türklere karşı girişilen Rum saldırıları, iki toplum arasında kanlı çatışmaların gelişmesi; Türkiye'de Kıbrıs'ın ve Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin geleceğini bir numaralı dış politika sorunu haline getirmekteydi.

Ada'da 1959'da Zürih ve Londra Anlaşmaları ile kurulmuş olan ve 1960 tarihli Kıbrıs Anayasası ile koruma altına alınmış olan düzenin, bu çatışmalar öncesinde ortadan kalkması üzerine, dönemin Başbakanı Türk tarafının olayları kabul edilemez olarak değerlendirdiğini bildirmektedir. İsmet İnönü'nün ifadeler şu yöndeydi: “Kanun nizamı haricinde bize muamele ve tecavüz yapmak isteyenlere karşı kuvvetimiz, irademiz sarsılmaz bir surette tesirini gösterecektir.”²⁰¹

Fakat sorunun kolayca halledilemediği de kısa zaman da görülecekti. Bu durum kamuoyu nezdinde bir büyük hayal kırıklığına sebep teşkil etti. Yaşanan bu hayal kırıklığıyla başbakan İnönü, Time'in Ortadoğu muhabirine Nisan ayında verdiği özel demeçte; müttefiklerin ittifakın dağılması için çalışmakta olan uzak devletler kadar ciddi bir yarış içinde oldukları ve bu gayretlerin başarılı olması halinde; Batı ittifakının yıkılacağı ve Türkiye'nin de bu durumda kendisine yeni bir yer bulacağı uyarısı yapmaktaydı.²⁰²

Bu beyanatlardan bir gün sonra ise; Gürsel: “ NATO milli ve haklı davamızda bizi yüzüstü bırakırsa bunu gayri dostane bir hareket telakki edeceğini” ifade edecekti.²⁰³

Tüm bu söylemlere rağmen bu Milli mesele de, atılması gereken adımın atılmadığına

²⁰¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 24, (1963),s.28.

²⁰² *Milliyet*, 16 Nisan 1964.

²⁰³ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1964.

kamuoyu da şahit olmaktaydı. Ada'da Barış Gücünün varlığına rağmen Kıbrıs Türklerinin durumlarının gittikçe çok daha kötü hale gelmesi üzerin yaptığı tüm girişimlerden de netice alamaması üzerine; Türk Hükümeti tek başına müdahalede bulunma dışında bir çıkış yolu bulamayacaktı. Lakin bu müdahale girişimi de ABD başkanı Johnson'un malum mektubu ile engellenmiştir.

Tüm bu yaşanan gelişmeler en belirgin bir şekilde; Türk halkının Kıbrıs'ın diplomasi alanında kaybedilmiş bir dava olarak görmesine neden olmuştur. "Ankara'daki siyasi çevrelerde büyük bir karamsarlık hüküm sürmekteydi, diplomatik alanda kaybolmuş gözüken Kıbrıs davasının hükümet tarafından fiili teşebbüslere girilmediği takdirde kurtarılamayacağına inanılmaktaydı."²⁰⁴

Bu oluşan siyasi atmosferin Türk kamuoyu tarafından da değerlendirilmesi aynı yöndeydi. Bu konuda sorumlu olarak müttefik görülen; ama Türk'ün milli davasında onun meşru müdafaa hakkını bile çok gören; ABD olacaktı. Bu değerlendirme gayet makul bir değerlendirme olarak görülmekteydi. Zira müttefiklik ilişkisi kazan-kazan eksenine oturtulması gereken bir ilişkiler dizisi olmasına rağmen; ABD ilişkilerde hep kazanan taraf olduğu görülmüştür. Türk Kamuoyu yaşamış olduğu bu tecrübelerden yola çıkarak; Türkiye'nin, Türk siyaset adamları tarafından Amerika'nın kucağına atıldığını ve ayrıca da yapılan ikili anlaşmalar nedeniyle de, ülkenin geleceğinin ABD'ye ipotekli kılınmakta olduğuna dair ifadeler geliştirmeye başladılar. Öyle ki bu tarz yaklaşım; Türk yöneticilerin Amerikan isteklerini sorgulamadan kabul etmekte oldukları düşüncesine de kuvvet kazandırmaktaydı. Bu durumun köklerini ise; Truman doktrinine kadar dayandırma eğilimi toplumda ağır basmaktaydı. Pek çok yazar ve politikacı, Türk dış politikasının 1947'deki Truman doktrininden itibaren Amerikan devlet adamlarının arzu ve kararlarına tamamen bağımlı hale getirildiğini vurgulama yoluna gitti. Onlara göre, özellikle 1950'lerde Türkiye, sanki Batı ittifakı dışında hiçbir dış politika opsiyonu yokmuş gibi Batılı müttefiklerinin karar ve davranışlarının yılmaz bir takipçisi haline gelmişlerdi.

Feroz Ahmet'te buna inananlardandı. Onun görüşüne göre; "1950'li yıllar boyunca Türkiye, Washington ve Londra'da belirlenen dış politika amaçlarını kesin kararlılıkla ve hiç şikâyetle bulunmaksızın uygulamaya çalışmıştır."²⁰⁵

Türk akademisyen Mehmet Gönübol'un suçlaması ise içeriden yapılan bir değerlendirme olarak daha sert bir üslup taşımaktaydı;"Türkiye, kendisini uydu durumuna

²⁰⁴ Başyazı, " Karamsarlık, Kararsızlık ve Değiştirme Birliği" *Milliyet*, 29 Ağustos 1964.

²⁰⁵ F.Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1977, s.395.

düşmüş, hem NATO içinde hem NATO dışında Amerika'nın politikalarını adım adım takip eder halde buldu" demiştir.²⁰⁶

Bu yıllarda Türk-Amerikan ilişkileri değerlendirilirken kullanılan ve slogan haline getirilen iddia ise; Türkiye'nin âdete Amerika'nın bir uydusu haline getirildiğiydi. Bu düşünce ve ortaya atılan buna dair tüm iddialar gazete sütunlarında yer bulmuştur. Milliyet gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer'in Türkiye'nin 1950'lerdeki ve 1960'lardaki dış politikasını özetleyen yazısı o dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önem taşımaktadır.

"NATO'ya 1952'de alındık, üç yıl sonra Bağdat Paktı'nı kurduk, yedi yıl sonra Amerika ile ittifak ilişkilerine girdik, bu süre içinde Amerika ile sayısız ikili anlaşmalar imzaladık ve rahata yattık. Ordumuz NATO emrinde, üslerimiz Amerika'ya açılmış, güvenliğimiz Amerika'ya dayalı, kalkınmamız Amerikan yardımına bağlı; Cezayir meselesinde Fransa'yı, Vietnam meselesinde Amerika'yı desteklemeyi, Batı sömürgeciliğini Bandung'ta savunmayı bir kulluk görevi biliyoruz, BM'de Amerikan temsilcisinin koluna bakıyoruz, dış politika'da inisiyatiften yoksunuz."²⁰⁷

Bu dönemde Yabancı devletlere bağlılık ısrarla vurgulanmakta ve bu vurguda da ibre çoğu kez Amerika'yı göstermekteydi. Öyle ki; Türk Hükümetinin tüm faaliyetlerinin Amerika'nın tam kontrolüne girdiği yönünde bir görüş yavaş yavaş zihinlere yerleşmekteydi. Özellikle Amerikalıların binlerce Türk'e burs sağlamak suretiyle; orduya ve devlet dairelerine nüfus ettiği düşüncesi önemli bir taraftar kitlesi toplamaktaydı. Amerika'dan gelen Barış Gönüllüleri, öğretim üyeleri ve her türlü uzman, sol gruplar tarafından Türkiye hakkında bilgi toplayan ve Türk yöneticileri üstünde etkide bulunan birer casus olarak değerlendirilmekteydi. Bu görüş ve değerlendirmeye dair en güzel örnek ise; İlhan Selçuk'un gazete sütununda yer alan bir yazısıdır.

"Bu Amerika, gittikçe Türkiye'ye daha fazla yayılmakta; bankasıdır, şirkettir, kültür merkezidir, otelidir, kitaplığıdır, haber organıdır, barış gönüllüsüdür, uzmanıdır, mühendisidir, otomobilidir, piyadesidir... CIA'nin bütün memurları uzman, profesör ve saire adıyla Türkiye'ye dolmuşlardır. Resmi ve özel sektörün her köşesinde uzman da uzman, Amerika'nın istilasına uğramışsınız."²⁰⁸

Bu görüşlerin sahiplerinin Amerikan düşmanlığını ideolojik bir ön kabul olarak gördüklerinden yorumlarının abartılı olduğu ve sınırı aşan suçlamalara vardığı da

²⁰⁶ Mehmet Gönübol, 'NATO, USA and Turkey' içinde K. H. Karpas, *a.g.e.*, s.22.

²⁰⁷ A.Ş.Esmer, "Uyduluk Siyasetine Son", *Milliyet*, 24 Aralık 1965

²⁰⁸ İ.Selçuk "Pencere Sivri", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1965

düşünülebilir. Fakat benzer yazıların tam da karşı kabul edilen bir cenahtan da yapılmakta olması; yani benzer uyarıların sağ kabul edilebilecek taraftan ve ılımlı liberaller tarafından da yapılmakta olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Yani ideolojisi ve dünya görüşleri farklı farklı da olsa benzer görüşlerin Türk kamuoyu tarafından da paylaşılmakta olduğu görülmüştür.

Bu arada bazı yazarlar da Türkiye'nin Amerikan Politikalarını sorgulamadan kabul etmesi ya da öyle bir görüntü vermesi konusunda Amerikalılardan çok Türk işbirlikçilerinin sorumlu olduğunu vurgulayıcı yazılar kaleme almışlardır.

“Amerika'nın hoşuna gitmek için füze rampalarının getirilmesini parlamentoya dahi danışmadan kabul edenler biz değil miyiz? Amerika'nın Türkiye'yi, Türk yazarlarından daha çok sevdiğini zannederek, bu gidişi tenkit etmek isteyen kalem sahiplerini haislere atanlar bizler değil miyiz? 11 Türk askerini arabası ile çiğnedikten sonra Capri'ye istirahata giden Amerikan albayı olayını örtbas edenler bizler değil miyiz? Küba Krizi sırasında Küba ile ticari ilgimizi kestiğimizi bütün dünya da ilk bildiren devlet biz değil miyiz? Amerika'yi tenkit eden Amerikalı yazarların dahi eserlerini Türkiye'de toplattıran biz değil miyiz?”²⁰⁹

Nitekim 1960'lı yılların ilk büyük krizi olan Küba Krizi ile ilgili gizlenen gerçekler ve Kıbrıs'ta yaşanan olaylara dair Amerikan görüşleri basına yansımalarının ardından; kamuoyu nezdinde bu yaklaşımlar daha da kuvvet bulacak ve bu görüşlere katılanların sayısında da gün geçtikçe artma olacaktır. Bu gelişmelerin ardından Türk kamuoyu, Amerikan politikalarına daha bir temkinli yaklaşımaya başlamıştır. Meselenin özünün anlaşılmasına yönelik yorumlar basında yer almaya başlamıştır.

Örneğin, İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker; Amerika'nın tavrına rağmen Kıbrıs konusunda Milli bir tavır geliştirememenin gerekçesinin ekonomik olduğunu vurgulaması önem taşımaktadır. Ayrıca Toker'e göre Amerikan perspektifli Türkiye politikaların nedeninin de; Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz durumundan, ancak Amerika'nın ekonomik yardımları ile çıkılacağı düşüncesinin; Amerika tarafından da fark edilmiş olması ve Amerika'nın bu durumu Türkiye'nin siyasi kararlarına yön vermek için kullandığı noktadaki itirafıdır: “Yediği ekmeğin buğdayı bile ABD'den gelmekteydi. Ekonomik gelişme için Amerikan desteği şarttı. Amerika'nın desteğini kesmesi, Türkiye'yi büyük ekonomik sorunlarla baş başa bırakacaktı. Bu koşullar altında Türkiye'nin ABD'nin isteklerine kulak tıkayarak Kıbrıs konusunda dilediği gibi hareket etmesi imkânsızdı”.²¹⁰

Görülmekteydi ki; 1960–65 yıllarında Türk kamuoyunda ABD'ye yönelik olarak bir muhalif dalga meydana gelmiş ve siyasilerin kararlarını da etkileme gücüne ulaşmıştır.

²⁰⁹ Çetin Altan “Kabahat Amerika'da Değil Bizdedir”, *Milliyet* 29 Ağustos 1964

²¹⁰ M.Toker, “Türkiye Yol Ağzında”, *Akis*, Nisan 1964

II. BÖLÜM

1965–1971 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin ABD ile 1965 sonrasında gelişen ilişkilerinin hangi şartlarda geliştirildiğinin anlaşılması için; AP'nin, kurulduğu andan iktidara geldiği zamana kadar dış politika alanında geliştirmiş olduğu söylemin ve yaklaşımın ne şekilde dönüştüğünün görülmesi gerekmektedir. Yani CHP iktidarlarına karşı dış politika konusunda geliştirmiş olduğu muhalif söylemle; 1965'te iktidara geldikten sonra geliştirmeye çalıştığı dış politik söylem arasındaki yaklaşımın ortaya koyulması gerekmektedir. Bu fark ortaya koyulurken, 1965 seçimleriyle birlikte TBMM'ye dâhil olan Türkiye İşçi Partisi'nin, Meclis'te dile getirdiği şikâyet ve uyarıların gerek iktidar, gerekse kamuoyu üzerinde ne ölçüde etkili olduğunun ayrıntılarıyla ortaya koyulması gerekmektedir.

Bu dönemde; Türk Dış politikası, Türk kamuoyunun belirgin bir şekilde dış politikaya ilgi duymaya başlaması ve meselelere duyarlı yaklaşımının da etkisiyle yeni bir form kazanmaya başladığı bir süreci yaşamaktaydı. Bu dönüşümün doğru bir şekilde ortaya koyulması; ortaya çıkan politik farklılaşmaların kaynaklarını görebilmeyi kolaylaştırıcı bir unsur olacaktır. Bu nedenle ilk olarak 1960'lı yıllarda yaşanan gelişmelere dair AP'nin yaklaşımlarının ne olduğu ve duruşunun gerekçelerini vereceğiz. Ardından kamuoyu etkisinde şekil bulan politik açılımlarını vermeye çalışacağız.

Bu durum anlaşılır kılındığında; AP'nin neden 1965 sonrasında dış politikada değişimci sayılabilecek açılımlar yapmaya çalıştığını anlamak mümkün olacaktır. Bilinmektedir ki; AP iktidar olduğu dönem içinde küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin etkisiyle; özelde ABD ile olan ilişkilerini, genelde ise tüm uluslararası ilişkilerinde ciddi görülebilecek bir takım revizyonist kararlar almak durumunda kalmıştır. Bu kararlarda en önemli etmen ise; iç politik gelişmelerin paralelinde şekillenen kamuoyu talepleriydi. Bu talepleri de değerlendireceğiz.

Kamuoyunun oluşmasında ve şekillenmesinde AP'nin iktidar olmasının ardından; CHP iktidarı döneminde yaşanan Küba Krizine dair bir takım gizli kalmış gelişmelerin ortaya çıkması ilk önemli gelişmedir. İkinci önemli gelişme ise; Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler üzerine, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik bir askeri operasyon kararını almasının ardından, ABD başkanı Johnson tarafından kaleme alınan Johnson mektubunun gazetelerde yayınlanması ve köşe yazılarında değerlendirilmesidir. Bu iki gelişmenin kamuoyuna mal olması üzerine ABD'ye karşı büyük bir infial dalgası oluşmuştur. Özetle 1965 öncesinde yaşanan bu iki önemli gelişmenin gizli kalan yönlerinin bu dönemde ortaya çıkartılması toplumun dönüşümünde ve dış politik gelişmelerdeki yaşanan sürece yaklaşımlarında önemli katkılar

sağlamıştır. Öyle ki; 1962–1964 yılları arasında yaşanan bu iki gelişme sanki yeniden yaşanıyormuşçasına AP iktidarı döneminde tekrar ayrıntılarıyla tartışmaya açılmıştır. Özellikle 1965 sonrası kamuoyunun ve siyasilerin ABD karşıtı söylem geliştirmelerinde ve ABD karşıtlığının meydana gelmesinde çok önemli etkileri olmuştur. Bu bölümde yine o sürece dair yaklaşımları ve kamuoyunun meseleyi algılama şeklini ortaya koyacağız.

Bu dönemde yine en belirleyici unsur olan ve ABD’nin etkisinde şekillenen Kıbrıs eksenli yaşanan gelişmeleri inceleyeceğiz. Gerçekten de bu dönemde de Kıbrıs meselesi; genelde tüm Türk dış politikasında; özelde ise Türkiye-ABD ilişkilerinin şekillenmesinde en önemli unsur olmaya devam etmiştir. Bu dönemde hem Türkiye’de; hem de Yunanistan’da yaşanan iktidar değişiklikleriyle ilgili olan iddialarında değerlendirmesini yapacağız. Ardından ise; AP iktidarının ABD karşısında geliştirdiği açılımları hızlandıran ve politik olarak kolaylaştıran gelişmeleri vereceğiz. Zira bu gelişmelerin ardından ikili anlaşmaların açık ve eşitlik ilkesine uygun bir hale getirilmesi süreci başlamıştır. Üsler, U-2 uçuşları, Türkiye-ABD arasında yapılan anlaşmaların şeffaflığı gibi konularda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreci ve uygulamaları verdikten sonra son olarakta; ABD’nin haşhaş ekimi yasağı karşısında Türkiye’nin takındığı tavrı ve meselenin tarihsel arka planının ve bu talebin dayanaklarını ve tutarlılığını değerlendireceğiz. Zira 12 Mart 1971 muhtırası ile ABD’nin haşhaş yasağı talebi birçok siyaset adamı tarafından dile getirilmiştir.

I. Türk Kamuoyu ve Türkiye-ABD ilişkileri

I.1.TİP iddialarının Meclis'te Tartışılması ve Kamuoyuna Olan Etkisi

Ekim 1965'te Adalet Partisinin tek başına iktidara gelerek yürütmeyi üzerine almıştır. Yeni iktidar; iktidar oluşunun hemen ardından Meclis'te yapılan iki itham ile yüzleşmek durumundaydı. Kasım ayında yapılan Hükümet Programı görüşmeleri esnasında; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk kez temsil hakkı kazanan; Türkiye İşçi Partisi, iktidarı ağır bir töhmet altına sokacak bir üslupla ülke topraklarının adeta işgal altında olduğunu ifade etmiştir. Bu ve buna benzer ifadeler birçok meclis tartışmasında kendisini göstermiştir.

1965 seçimlerinin öncesinde yapılan bir değişiklik; TİP'in seçimlerden 15 milletvekili kazanarak çıkmasıyla neticelenmiştir. Bu gelişme Türkiye tarihinde ilk defa sosyalist bir muhalefet hareketinin parlamentoda bu kadar güçlü bir şekilde temsil edilme olanağı kazanmasına neden olmuştur. Bu olay, sonraki dönemlerde sosyalist muhalefet akımlarının kazanacağı aktivite ve etkinliğinde ilk habercisi olan gelişmeydi.

TBMM'de yapılan bu ithamlar Türkiye'nin ABD ile yapılmış olan ikili anlaşmalar nedeniyle bağımsız bir devlet vasfını yitirmiş olduğu ve Birleşmiş Milletler genel Kurulu'nun Aralık 1965'te Kıbrıs sorunu hakkında almış olduğu kararın Türkiye'nin Kıbrıs teziyle çelişen durum ile ilgiliydi. İddialar bu gün Türkiye'nin 35 milyon metre karelik vatan toprağının ABD'nin işgali altında olduğu ve buralara Türk zabıtasının, subayının, komutanının giremediğini şeklindeydi.¹

AP'nin bu iddialar karşısındaki tavrı ise, iddiaların gerçek olmadığını kuvvetli ifadelerle Meclis'te söylemesi şeklinde olmuştur. Lakin bu iddiaların ilk defa bir yasama meclisinde bu üslup ile dillendirilmesi ve ilk gün radyo'dan, ikinci günden itibaren de gazetelerde tüm ülke sathına yayılması tehlikesi nedeniyle ciddi bir durumla karşı karşıya da kalmıştır. Bu durumda İktidardaki AP hükümeti, Türkiye'nin bağımlı, işgal altında ve uydu bir devlet olduğuna dair iddialara cevap vermek, özel olarak, ABD ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmaların düzeltilmesi ve genel olarak ta, Türk dış politikasında köklü bir revizyona tabi tutulması görevi ve sorumluluğu nedeniyle bir zan altında kalmıştır.

Ülkenin bir bakıma bağımsızlığını yitirdiğine dair olan bu iddialar; ister gerçek olsun ister yalan olsun bir hükümetin tepkisiz kalmasını imkânsız kılan bir gelişmeydi.

İkili anlaşmaların bu bağlamda değerlendirilmesinin yapıldığı 7 Kasım 1965 tarihinden, anlaşmaların gözden geçirildiği Nisan 1966 sonuna kadar yaklaşık 6 ayı kapsayan

¹ TİP grubu adına M.A. Aybar, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 1 (1965), s.176-77

bir sürede, ikili anlaşmaların aydınlığa kavuşturulması ya da anlaşmaların gözden geçirilmesine dair görüşler tüm yurttan yayınlanan gazetelerde yer almıştır.

Bu yayınların etkiselliğinin ne yönde olduğu noktasında söylenebilir ki; Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Üçüncü Dünya ile olan ilişkiler temel de hiçbir değişiklik olmamıştır. Türk-Amerikan ilişkileri temelde gözden geçirildiği konusunda dair resmen bir açıklama olmamasına rağmen; Amerika'ya yargı ayrıcalığı tanıyan bir anlaşmanın iptaline neden olması ve katılmakta olduğu MLP'den de Türkiye'nin çıkma kararı alması dışında kökten bir yaklaşımında gösterilmediği ifade edilebilir.

Bu arada hükümeti zorlayan diğer olay ve Kamuoyu'nun NATO aleyhine yönelik birtakım tartışmaların içine çekilmesine neden olan gelişme ise; BM'in Kıbrıs'ta Türk tezinin tersine olan bir kararı (19 Aralık 1965) üzerine TBMM'de bir genel görüşmenin yapılmasıdır.

27 Aralık 1965 tarihinde genel görüşme başlamıştır. Tartışma sırasında CHP, CKMP, TİP ve MP özelde Türk- Amerikan ilişkilerinde genelde ise, Türk Dış politikasında bir gözden geçirmenin yapılmasına yönelik taleplerde bulunmuştur. Bu tartışmalarında etkisiyle Türkiye'nin NATO üyeliği ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlandı. Bu tartışmalar Türk-Amerikan ilişkileri ile Türkiye-NATO ilişkileri olarak ikiye ayrılmış gibi görülen ama ABD'nin Türkiye'deki konumunu ve ilişkilerin sürecine dair iddialardan kuvvet bulmaktaydı. Küresel gelişmeler ekseninde bakıldığında; Askeri blokların önemini yavaş yavaş yitirmeye başladığı bir süreç yaşanmaktaydı. Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından ayrılma kararı aldığı bir süreçte ve bloklar arası ilişkilerin gevşediği bir dönemdi bu dönem.

1967 yılında NATO'nun esnek mukabele adı altında yeni bir savunma stratejisi geliştirdiği bir süreçte tüm bu gelişmelerin yaşanması sadece iç siyasi dengeler bağlamında değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Bunda Kıbrıs ekseninde yaşanan gelişmeler belirleyici bir unsur olmuştur. Bu nedenle de Kıbrıs ekseninde bu dönemde yaşanan tüm gelişmelerinde ilişkilerdeki rollerinin görülmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda Türkiye-NATO ilişkileri konusunda en yoğun olarak hem siyasi hem de kamuoyu nazarında en yoğun olarak tartışıldığı yıl 1968 yılı olmuştur. Bu tartışma ortamında 1969 yılında yani NATO'nun 20.yılı olması nedeniyle siyasal partiler, sivil örgütlenmeler ve basın ve üniversite çevreleri yoğun olarak bu tartışmaya dâhil olmuşlardır. Bu dönemde yaşanan Ortadoğu bunalımı, Çekoslovakya'da yaşanan sıcak gelişmeler tartışmalarda belirleyici faktörler olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin NATO içindeki konumu ciddi bir şekilde tartışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960'lı yılların ilk yarısından itibaren çoklu dengesel ilişkiler sarmalına kaymasında dönem içinde yaşanan detant-yumuşama etkisi açık olmakla

beraber; 1962’de Sovyet Füzerinin Küba’ya yerleştirilme çabası sonrası oluşan hava ile iç siyasette etkin kamuoyu oluşturma gücüne kavuşan sosyalist muhalif kanatın da etkisinin çok önemli olduğu unutulmamalıdır.

Nitekim oluşan ABD ve NATO aleyhtarı oluşumlarda bu hareketinde etkisi net olarak görülecekti. Bu grubun kamuoyu nezdinde etkisini arttıran önemli bir unsurda etrafında toplandıkları ve hareketlerine perspektif kazandıran Yön isimli dergileriydi. Derginin önemli isimleri Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Atilla İlhan gibi aydınları. Grup 1962’deki Küba ve füzer meselesi sırasında ve sonrasında NATO’ya ve Türkiye-Amerikan ilişkilerindeki eşitsizliğe karşı milli bağımsızlıkçı bir bakış getirme gayreti vardı. Bu bağlamda tartışmaya açtıkları bu yaklaşım nedeniyle de askeri okuldaki öğrenciler ve Üniversite gençliği üzerindeki önemli bir etkiye de sahip oldular.²

Bu dönemde Yön dergisi etrafında oluşmaya başlayan Amerikan karşıtı gösteriler oldukça etkili olmuştur.³

Yön, Emek, Ant, İleri ve Kurtuluş gibi dergiler muhalif yaklaşımlarının ötesinde Kamuoyu nezdinde yüklendiği en önemli fonksiyon; Amerika ile yapılan gizli anlaşmaların kamuoyuna duyurulmasında üslendikleri rollerdir. Bu anlaşmaların kamuoyuna duyurulmasının ardından oluşan muhalif hava neticesinde, Türk hükümetleri Amerikan üslerinin statüsü, niteliği ve burada bulunan askeri personelin yetkileri, sayıları ve ayrıcalıklı konumları ile ilgili gerçekleri ilk defa kamuoyuna açıklamak durumunda kalmışlardır.

² Bu konuda ve hareketin yönelimi noktasında Yön’ün etkisine dair olarak Bkz. Özdemir, Hikmet, *Yön Hareketi*, Bilgi, Ankara, 1986

³ 1970’lerden itibaren de Yön, Emek, Ant, İleri, Kurtuluş gibi sosyalist dergilerin etkisi ile devam edecekti.

1.2. Küba Krizi ve Johnson Mektubuna Dair Gerçeklerin Kamuoyuna Mal Olması

AP iktidarı dönemde yaşanan gelişmeleri ve özellikle de kamuoyunu artık ABD'ye karşı bir şeyler yapılmalıdır düşüncesine sevk eden gelişme; füze krizine dair gizli tutulan gelişmelerin olaya şahit olanların anılarından öğrenilmesi ve Johnson mektubunun gizlenen içeriğinin gazetede yayınlanması suretiyle halka mal olmasıydı.

Johnson'un mektubu ilk gönderildiğinde gizlenmişti ama kamuoyunda yapılan tartışmalardan halk, ABD'nin bu mektupla Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahale yapmasını engellediğini öğrenmiştir. Mektubun içeriği Ocak 1966'da Beyaz Saray tarafından açıklandığında ise Amerikan karşıtlığı zaten Türk halkı arasında büyük boyutlara ulaşmıştı. Sol çevreler açısından mektupta yer alan ifadeler onların Türkiye'nin Amerika'nın uydusu haline geldiği tezlerini doğrular gözükmekteydi.⁴

Toplumun diğer kesimleri ise; ABD'nin Türkiye üzerinde baskı uygulamada çok ileri gittiğini, hâlbuki aynı Amerika'nın Rum tarafının Kıbrıslı Türkleri öldürmesi karşısında hiçbir şey yapmadığını düşünüyordu.

Türk hükümeti Amerikan başkanı Johnson'un 5 Haziran tarihli ihtar ve bir nebze de tehdit kokan mektubunu; halk arasında nefret ve kine yol açacağı sebebine dayandırarak metnin içeriğini açıklamaktan kaçınmıştır. CHP ise bu metnin açıklanmasının elzem olduğu dillendirmektedir. Ama iktidardayken bu mektubun içeriğini kamuoyundan gizleyenlerin kendileri olduklarını unutulmuştur..

Ünlü mektup yaklaşık 1,5 yıl sonra 13 Ocak 1966'da Hürriyet gazetesinde ilk sayfada hükümetin haberi olmadan yayınlanmıştır. Hemen ertesi gün Cumhuriyet gazetesi İnönü'nün cevabını yayınlıyacaktı.⁵

16 Ocak 1966'da ise Dışişleri bakanlığı mektubun resmen açıklanmasına karar vermiştir. Özellikle Cumhuriyet, Milliyet ve Ulus gazeteleri mektubun ağır ve hakkaniyetten uzak olduğu üzerine eleştirel bir yaklaşım göstermişlerdir.⁶

Tüm bu gelişmeler bağlamında denilebilir ki; bu mektup sonrasında oluşan hava, Türk kamuoyunun Dış politikamızda ne haldeymiş diye bir ümitsizliğe kapıldığı bir havayı hâkim kılmıştır. ABD'nin bu davranışı; bu ülkeye karşı daha önceden sahip olunan güvensizliği ve tereddüdü arttırmıştır. Birçoğu ise bu gelişmeyi bir dönüm noktası olarak telakki etmiştir.⁷

⁴ İlhan Selçuk, "Pencere", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1966

⁵ Johnson mektubunun tam metni ve İnönü'nün yanıtı için bkz. *Middle East Journal* (1966) C.20. s.386-93

⁶ Başyazı, "Vazgeçirilen Çıkartma", *Milliyet*, 7 Haziran 1964; Cihan Baban, "Açık Konuşmanın Zaruryeti", *Ulus*, 8 Haziran 1964; Ecvet Güresin, "Amerika'nın Tutumu", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1964.

⁷ Başyazı, "Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası" *Milliyet*, 10 Haziran 1964; Cihad Baban "Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor", *Ulus*, 22 Haziran 1964; Ecvet Güresin, "Amerika Dikkat Etmeli", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1964.

Yeni dönemde dış politika alanında radikal kararların alınmasının zamanının geldiği sonucuna varılmıştı. Bu sonuçlar arasında Kıbrıs olayının ortaya çıkarttığı gibi; Türkiye'nin bugüne kadar, milli yerine 'üs'lü misk hudutları içinde pek gözü kapalı bir düveli muazzama politikası takip ettiğidir...⁸

Özetle söylenebilir ki; Küba Krizi esnasında ve Kıbrıs eksenli yaşanan gelişmeler esnasında ABD'nin takınmış olduğu tavırlar; Türk kamuoyunun ABD ile olan ilişkileri sorgulamalarına neden olan en önemli gerekçeydi. Türk kamuoyu ikili ilişkilerde beklediği samimiyet ve dürüstlüğü ABD'den beklemiş ve bunu görememişti. Kamuoyu, ABD'nin Kıbrıs meselesinde sergilediği tavrın ve Küba Füze krizi meselesinde yapılan gizli pazarlıkların farkına vararak; ilişkilerde en önemli belirleyici etmen olan güven duygusunu zayıflatmıştır.

⁸ Ecvet Güresin, "Dış Politika'da Yeni Gelişmeler", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1964.

1.3. Türk Kamuoyunun 1965 Sonrası Türkiye-ABD İlişkilerine Bakışında Yaşanan Dönüşümde ABD'nin Ayrıcalıklı Durumu ve Etkileri

ABD karşıtı bir kamuoyunun oluşması sadece Türkiye'de ve dünya da yaşanan birtakım gelişmeleri ekseninde şekil bulan bir gelişme olarak görülmemelidir. Zira muhalif bir kamuoyunun oluşmasında Amerikalı asker ve devlet adamlarının yaptıkları ve yapmaya devam ettikleri hatalar çok belirleyici bir etken olmuştur. Bizce de iç politik yaşamda ABD düşmanlığını körükleyen gerekçeler arasında en belirleyici olan faktörde budur.

Bu dönemde Amerikan askerleri ülkede birçok bakımdan üstün vasıflara sahipmiş muamelesi görmekteydi. Bunun nedeni ise yapılan anlaşmalara dayanmaktaydı. Bu anlaşmaların başlaması ve devamlılığı 23 Haziran 1954 tarihli Askeri kolaylıklar anlaşmasına ve buna dayanılarak yürürlüğe konan uygulama anlaşmasına göre düzenlenmekteydi. Amerikan üs ve tesisleri; hava üsleri, stratejik füze üsleri, muharebe elektronik izleme aygıtları ve her türlü ikmal-levazım malzemesi stoklaması için gerekli tesisleri kapsayan bir bütündü.

Bu tesisler toplam kapsadığı alan olarak 34 milyon metrekareye ulaşmaktaydı. Bu arazilerin kamulaştırılması sırasında harcanan para, üzerinde kurulan tesislerin bakımı, silahların depolanması, üslerin korunması yükü de tamamen Türk Genelkurmayına aitti. Bu sebepten dolayı yapılan tüm bu masraflar, Savunma Bakanlığı Bütçesi içinde önemli bir kalem oluşturmaktaydı. Bu durum Türk kamuoyunun gözünden kaçmamaktaydı.

Buna ek olarak; Türkiye'deki Amerikan askeri personeli bir takım ayrıcalıklara da sahipti. Özel posta servisine sahiptiler ve APO (Army Postal Office) adı verilen posta servisleri vasıtasıyla posta işlemlerini gerçekleştirilmekteydiler. Kolayca PX(Post of Exchanges) adı verilen kendilerine ait gümrüksüz satış mağazalarını açabilme gibi kolaylıklara da sahiptiler. Başka bir ifadeyle Türkiye'deki Amerikan personeli Türk resmi sisteminin dışında kalarak hemen hemen tüm faaliyetlerini istedikleri şekilde gerçekleştirme صلاحiyetindeydiler.

Bu faaliyetlerde bulunurken bu haklarını oldukça kötüye kullanmaları Türk sisteminin angajmanına sebebiyet vermektedir. Bu ayrıcalıklı konum ve Amerikalı görevlilerin hakları istismar eden yaklaşımları halkın Anti-Amerikancı bir yaklaşımı benimsemesine önemli derecede belirleyici bir etkendi. ABD görevlileri suç teşkil eden davranışlarda bulunmaktaydılar ve bu suçlara karşı Türk mahkemeleri hiçbir yaptırımında bulunamamaktaydı. Bu durum olay bazında bile günlerce gazete manşetlerinde ve köşe yazılarında işlenmekteydi. Türk mahkemelerinin bunlara karşı hiçbir şey yapamaması tepkileri arttıran çok önemli bir unsurdur. Öyle ki; bazı görevlilerin askeri aracı Türk çocuklarının üzerine sürmeleri ve

ölümlere sebebiyet vermeleri, Sarhoş olup Türk bayrağına saygısızlık yapan onu yırtan veya Türklere hakaret eden çavuşa vakaları gibi bir dizi olay yaşanmıştır. Bu suçu işleyenlerde Amerikan makamları tarafından Türk Genelkurmayına bildirilen “görevlidir” sözü ile Türk yargısı önüne çıkmaktan kurtulmuşlardır. Bu durum halkın mahşeri vicdanında kabul edilemez bir hale almıştır. Tüm bunlar Amerikan Karşıtı hareketin oluşmasında, sadece iç siyaset yapıcılarının etkisinin değil; adeta Amerikalıların kendi yanlışlık ve sınır tanımazlıklarının etkisiyle, bir ABD karşıtı kitle günden güne taraftar toplamıştır.

Bu yetmezmiş gibi; Amerikan personelinin serbest konumlarından ve sınır kapısından geçerken gördükleri özel muameleden dolayı girdikleri kaçakçılık işinde oldukça ileri gittiklerinin polis kayıtlarına ve ulusal güvenlik raporlarına yansısıyla, Türk kamuoyunda bir adeta bir infial söz konusu olmuştur. Tabi bu kaçakçılık işini tek başlarına da yapmaları mümkün değildi ama kaçakçılıkta ülke için önemli mali kayıplara neden olmuştur. Birçok nadide tarihi eser örnekleri sayılabilecek değerler Amerikan personel tarafından Türkiye’den kaçırılmış ve uluslar arası müzelerde boy göstermeye başlamıştır.

Nitekim Türk polisinin bu tür bazı olayları ortaya çıkartması Amerikalıların Türkiye’de istedikleri gibi at oynattığı intibana kapılan Türk kamuoyunu fazlasıyla rahatsız etmiştir. Bunlarla ilgili yapılan haberlerinde etkisiyle; toplum nezdinde Amerikalılara yönelik organize protesto hareketleri hız kazanmıştır.

II. Adalet Partisinin Siyasi Duruşu ve Türkiye-ABD İlişkilerine Olan Etkisi

II. 1. Türk İç Kamuoyunda Yaşanan Sıcak Gelişmeler ve 1960'lı Yıllarda Muhalefetteki AP'nin Siyasi Yaklaşımı ve Etkileri

Küresel bağlamda yaşanan bir takım gelişmeler iç politik yaklaşımlarda önemli etkilere sahiptir. Bir takım gerçeklerin ortaya koyulması; iç politik tartışmaların şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur.

Küba Krizi'nin ortaya çıkması, Türkiye'nin durumunu, Sovyet tehlikesi karşısında çok hassas bir konuma sokmuştur. 1960'larda Küba Krizi'nin ardından yumuşamanın (detant) başlaması, uluslararası politikada değişiklikler başlatırken, Türkiye'yi de derinden etkilemiştir.⁹

Türkiye bu dönemde hem iktidarda koalisyon hükümetinin bulunması, hem de hassas bir süreçten geçiyor olması nedeniyle oldukça hassas bir dengede yaklaşım sergilemeye çalışmaktaydı.

Bilindiği üzere küresel bağlamda yaşanan detant sürecinin etkisiyle, kamuoyunun hem Kıbrıs ekseninde yaşananlara hem de Küba krizinde sergilenen yaklaşımlara bakışı daha sorgulayıcı bir hal almıştır. Bu durum müttefik kuvvetlere karşı şüphenin içten içe büyümesine neden oldu ve tartışmalar konu ve sınır tanımaz bir hal aldı. Bunda da 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlük ortamı önemli bir belirleyici unsurdur. Bu ortam Türkiye'nin tüm iç ve dış politika meselelerinin sesli bir şekilde tartışmaya açmıştır. Dış politika genellikle ülke güvenliğinin sağlanması ekseninde şekillenmiştir.

1960'lı yıllarda, Yeni NATO stratejisinin Türkiye'nin güvenliğini yeterince koruyup korumayacağı da önemli bir tartışma konusu olmuştur.¹⁰

Küba krizi sürecinde yaşanmış olanlar ve Kıbrıs'ta ABD'nin tamamen çıkar eksenli yaklaşımı Türk kamuoyu tarafından görülerek iç politika da belirleyici bir unsur haline getirilmiştir. İç politika tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı ve siyasi duyarlılığın arttığı bu dönemde, Kıbrıs'ta Türk toplumuna yönelik şiddet hareketlerinin zaman zaman yoğunluk kazanması, Kıbrıs konusunun gündemde en belirleyici iç ve dış politika mevzuu haline gelmesine neden olmuştur. Kamuoyunun ilgisinin sürekliliği de bu gelişmeyle devamlılık kazanmıştır.

⁹ *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Nisan 1995, s.20–24.

¹⁰ Gönülöl M.Kürkçüoğlu Ö, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1973–1990)*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1989. Cilt 2, 1991, s.514.

Bu durum, muhalefete İnönü'nün yıpratılarak iktidardan uzaklaştırılması için kaçınılmaz bir fırsatı da beraberinde getirmekteydi. Kıbrıs ve Küba eksenine oturtularak ciddi bir muhalif söylem CHP koalisyon iktidarının sona yaklaşmasına hız kazandırmaktaydı.

Adalet Partisi'nin 1963/64 olayları sırasında Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmasının gereği üzerinde yapılan tartışmalar; giderek İnönü'nün liderliğindeki koalisyon hükümetlerine yönelik suçlamalara dönüşmüştür. Suçlamaların yoğunlaştığı nokta ise, İnönü liderliğindeki koalisyon hükümetinin Zürih ve Londra Antlaşmalarının Türkiye'ye vermiş olduğu müdahalede bulunma hakkını kullanmada "anlaşılmaz" bir çekingenlik sergilemekte olduğu, dolayısıyla adadaki Türk toplumunun çıkarlarının korunmasında kararlı davranmadığıdır.

Bu değerlendirme; İnönü liderliğindeki CHP-CKMP-YTP koalisyon hükümetinin, Başbakan İnönü'nün, Kennedy'nin cenaze töreni nedeniyle gittiği ve ABD'de bulunduğu sırada; koalisyon ortaklarının, hükümetten çekilmeleri kararına sebep teşkil etmiştir.

Bu durumdan çıkış ise; yine iç politika konularının dış politik alana bakışındaki hassas dengelerde yatmaktadır. Mesela; 1964 yılı başlarında Kıbrıs'ta Türk toplumuna yönelik saldırılar gündemde iken, CHP-Bağımsızlar koalisyon hükümetine AP güvenoyu vermemiştir. Ama Mart ayında Kıbrıs'ta yeniden Türk toplumuna saldırıların başlaması üzerine gündeme gelen Türkiye'nin askeri müdahalede bulunması konusuna dair görüşmelerde hükümete 4 çekimser oya karşılık 487 lehte oyla ile önemli bir destek sağlamıştır. Diğer yandan, hükümetin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma konusunda yeterince kararlı davranmadığı görüşü kamuoyunda muhalefetin propagandasına konu olmuş ve bu durum hükümeti daha da zayıflatmıştır.

II. 2. AP'nin İktidara Geldikten Sonra Geliştirmeye Çalıştığı; Dış Politika Tercihleri Ve Bu Tercihlerin Sonuçları Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri

AP hükümeti kurduktan sonra öncelikli olarak; iç politikada ekonomik ve siyasi açıdan bunalımları aşmaya yönelik bir çabaya girişmiştir. Yine bu dönemde Türk dış politikasında yeni bir kişilik arayışının söz konusu olacaktır. Kıbrıs konusunun genel dış politika sorunları üzerinde belirleyici rol oynaması nedeniyle; AP hükümeti, Kıbrıs konusunu bir an önce çözümlmek için yoğun bir çaba gösterme yoluna gitmiştir. Öyle ki; Türk dış politikasını bu sorunun etkisinden kurtarma çabasına girişmiştir. AP, ülkeyi bunaltan ekonomik sorunların yoğun olarak hükümeti uğraştırmakta olduğu bir ortamda Kıbrıs gibi bir sorunun Türk dış politikası üzerinde yaratmış olduğu baskı, hükümete oldukça ağır bir sorumlulukta yüklemiştir. Dış Politikayı değişen ve dönüşen yeni duruma uygun hale getirilmesi amaçlanmaktayken, ütöpik, gereksiz ve kontrolsüz bir siyasi açılımda yapılmak istenmemektedir. Bu durumun habercisi olan gelişmelerde aslında IV. Koalisyon hükümeti zamanında da görülmüştü.

Şöyle ki; Ekim 1965 genel seçimlerinden önce AP kurulan IV. Koalisyon iktidarında iktidarın büyük ortağı konumundaydı ve dış politikada hamleci bir yaklaşımın ötesinde 1964 yılı çizgisinde çok daha ihtiyatlı ve hesaplı bir uygulama davranışı göstermişti. Bunda ise, iktidardaki büyük ortak AP'nin dış politikada ciddi sayılabilecek bir şekilde revizyona gitmeme arzusunun olduğu açıktır. İhtiyatlı bir şekilde siyaset gütmeye amacı görülmektedir.

Bu koalisyon döneminde Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın yaklaşımı yenilik yanlısı davranışlara açık görülürken; Başbakan yardımcısı ve AP'nin yasama organı içindeki üyeleri bu tür bir tarz yaklaşımlara mesafeli davranmış ve şüphe ile yaklaştığı izlenimi vermiştir.

Bu durumu örneklendirmekte mümkündür. Şöyle ki; üçüncü koalisyon döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanmaya başlayan normalleşme süreci, Sovyet Dışişleri Bakanı A.Gromyko'nun Mayıs 1965 de gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde de görüldüğü gibi; IV. Koalisyon zamanında duraklar gibi olmuş ve bu gelişmenin arkasında AP'nin duruşuna vurgu yapılmıştır.

Bu gelişmelerin olacağı Süleyman Demirel'in 12 Ocak 1965 tarihli AP Ortak Grubu toplantısında, Podgorny Başkanlığındaki ziyareti ile ilgili olarak yapmış olduğu konuşmada açıkça görülmektedir. Zira Sovyetler Birliği'nin NATO üyeleri ile giriştiği ikili ilişkilerin NATO'yu içeriden çökertme girişimleri olarak değerlendirmesini yapması AP'nin duruşunu net olarak ortaya koymaktadır.¹¹

¹¹ Durum, "Demirel'in Açıklamaları", *Milliyet*, 14 Ocak 1965.

Dış siyasi yaklaşımda görülen bu duruşa dair bir diğer örnek de; Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti arasında yaşanmıştır. Şöyle ki; Dışişleri Bakanı Hasan Işık 21 Mart 1965'te yabancı gazetecilerle yapmış olduğu bir basın toplantısında görülmektedir.“ Kızıl Çin ile münasebetlerimizi geliştirmek isteriz. Bilhassa Kızıl Çin'in milletlerarası çevrelerde temsil edildiğini görmek arzumuzdur.”¹²

Bu açıklamalara rağmen Dördüncü Koalisyon Hükümeti bir daha bu bağlamda bir beyanı kamuoyuna vermemiş ve benzer ifadeler kullanmamıştır. Bu bağlamda 28 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesinde¹³ Mareşal Şen Yi'nin Pakistan'da iken Türk gazetecilere, Pakistan hükümetinden; Türkiye'nin Pekin hükümetini tanıması için aracı olması talebinde bulunduğunu ifade etmesi manidardır.

Tüm bu yaşananlar ilk başlarda ilişkilere yön verirken Demirel liderliğindeki AP'nin duruşunun çokta belirgin olmadığı şeklinde bir değerlendirme zorlama bir yorum olmayacaktır.

AP Kıbrıs sorununun genel Türk dış politikası üzerindeki olumsuz etkilerini görerek bir yandan bu yapıyı kırmaya çalışmış diğer yandan doğrudan Kıbrıs konusunda gerginliği gündemde tutacak sertlik yanlısı bir politika izlemekten uzak durmaya çalışmıştır. Kıbrıs konusundaki girişimler ise, daha çok diplomatik faaliyetler şeklinde yürütülmüş, Türkiye'nin özellikle BM çerçevesinde Kıbrıs'a ilişkin politikalarını desteklemesi için bağlantısız ülkeler üzerinde yoğun bir diplomatik propaganda yürütülmesi tercih edilmiş ve Türkiye'nin bu ülkelerde yer eden olumsuz imajı dağıtılmaya çalışılmıştır.

AP iktidara geldikten sonra kamuoyunda oluşan dalganın da etkiselliğiyle; AP'nin bir politik vizyon farklılaşmasına gitmesini zorunluluk olarak görülmüştür. Öyle ki; Oluşan bu kamuoyu etkisi nedeniyle; kamuoyunun talepleri doğrultusunda; Türkiye'de ABD askeri ve sivil çalışanların kontrol altına alınmasına yönelik girişimler yapacaktır. Ayrıca U-2'lerin kontrollü uçuşunun sağlanması ve kamuoyuna mal olmuş olan üsler konusundaki belirsizliklerin giderilmesi ile kamuoyu gündemine alınmış olan anlaşmalara dair iddialar üzerine yeni girişimlerde bulunulacaktır. Bu açılımlar anlaşmalardan kaynaklanan Türkiye'nin bağımsızlığına zeval getirici durumların giderilmesine yönelik girişimlerdi.

Kıbrıs özelinde ise; AP hükümetinin, ABD yönergesinde 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da iktidarı ele geçiren askeri cuntanın başbakanı Kollias ile Keşan ve Dedeoğlu'da 9-10 Eylül tarihlerinde bir araya gelecek ve iki ülke arasındaki en önemli sorun olan Kıbrıs konusunun hallini istemesi meselenin halli noktasındaki duruşunu gösteren bir gelişmedir. Bu

¹² *Dışişleri Belleteni*, sayı:6 (Mart,1965),s.63.

¹³ *Cumhuriyet*, 28 Mart 1965

görüşmeler esnasında Türkiye’de AP iktidarı ile ilgili olarak; Yunanistan’da ise Kollias hükümeti ile ilgili olarak ortaya atılan iddiaların benzer olması önemlidir. Bu gerekçelerle; Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan bu gelişmelere yön verenin ABD iddiası ağırlık kazanmıştır.

Tüm bu iddialara rağmen AP, toplantılarda Yunan tarafının asıl amacının Enosis'i görüşmeler yoluyla sağlamak olduğunu görünce; bu milli konuda baskılara ve telkinlere karşı durmasını bildiğini göstermiştir. 1967 Kasım ayında Kıbrıs'ta Türk toplumuna yönelik sert önlemlerin yeniden gündeme gelmesi ve Yunanistan'daki cuntanın olaylardaki sorumluluğu, Türkiye'nin yeniden adaya askeri müdahalede bulunmasını gündeme getirecektir. Nitekim 16 Kasım'da toplanan TBMM'de Kıbrıs konusundaki son gelişmeler ve Türkiye'nin müdahalesi karşısında bir Türk-Yunan savaşı riski tartışılmış ve yapılan oylamada 435 üyenin 432'sinin oyu ile hükümete Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi yetkisi tanınmıştır. Kıbrıs konusunda bu gelişmeler yaşanırken iç politikada Demirel ve ABD karşıtı bir kamuoyunun etkinliğinde günden güne bir artma yaşanacaktır. Öyle ki; adil bir seçimle iktidara gelmiş olmasına rağmen; Demirel'in ABD'nin has adamı olduğu iddiaları kamuoyunda bir kesimin ezberine girmiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma kararını alması sonrasında ise; ABD, BM ve NATO çerçevesinde yürütülen arabuluculuk çabaları ile Yunanistan'daki cuntanın, Türkiye'nin ileri sürmüş olduğu koşulları yerine getirmesi kararı açıklanmıştır. Bunda ise ABD'nin belirgin etkisinin olduğu çok açıktır. Bu gelişmeler AP hükümetine dış politikada başarılı bir sonuç elde etme olanağı vermiş olmasına karşın, özellikle katı milliyetçi unsurlar açısından hükümete yönelik sert eleştirilerin doğmasına sebep olmuştur. Kıbrıs sorununun kesin olarak çözülmesini Türkiye'nin adaya askeri müdahalede bulunması ve hatta daha ileri giderek, adayı işgal ve ilhak etmesine bağlayan bu unsurlar hükümete karşı hoşnutsuzluklarını açıkça dile getirmeye başlamışlardır.

Türk kamuoyu bu dönemde Türkiye'deki siyasi iktidarların, Kıbrıs konusunda anlaşmalardan kaynaklanan sorumluluk ve garantörlük haklarını kullanmak suretiyle, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak konusunda göstermiş olduğu çekimserlik ve sorunların diplomatik kanallardan çözülmesi konusunda göstermiş olduğu duyarlılığı doğru bir yaklaşım olarak değerlendirmemiştir.

II.3. Türkiye’de Ve Yunanistan’daki İktidarların Değişmesi, Bu Değişikliklere Dair İddialar Ve Türkiye-ABD İlişkilerine Yansıması

Bu dönemde hem Türkiye’de, hem de Yunanistan’daki iktidar değişiklikleri ile ilgili olarak ortaya atılan ABD bağlantılı iktidarlar iddiası sesli olarak yapılmış olması önemlidir. Her iki ülkede yaşanan iktidar değişimi ve meşruiyet konusunda yapılmış olan tartışmaları görmek iktidarların meşruiyet noktasında yaşamış oldukları sorunları ve açılımları hangi kaygılarla yapmak durumunda olduklarını görmek noktasında önemlidir.

II.3.1. Türkiye’de ve Yunanistan’da İktidarların değişmesi

1965 yılının Şubat ayında Türkiye’de bir iktidar değişikliği yaşandı. İsmet İnönü liderliğindeki hükümet güvenoyu ile iktidardan uzaklaştırılarak Demokrat Parti’nin devamı olduğu iddiasındaki Demirel liderliğindeki Adalet Partisi İktidara geldi. Bu iktidar değişikliği yaşanırken Türkiye’de İnönü hükümetinin güvenoyuyla iktidardan uzaklaştırılmasında ABD’nin önemli etkisi olduğu iddiası Türk kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır.

Özellikle iktidar koltuğunu kaybeden sabık iktidar CHP’liler, solcu politikacı ve siyasî gruplar ile sola yakın çizgide kendilerini konumlandıran gazete yazarları bu iddiayı dile getirmekte ve halk arasında yayılmasına çanak tutmaktaydı. İddiaların temelinde yer alan söylentiler, ilk defa Amerikalı arabulucu Acheson’un Kıbrıs’la ilgili ortaya koyduğu planın Ağustos 1964 yılında Türk hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine çıkmıştır. Söylenti Türkiye’de ABD’nin kendi çözüm önerilerini kabul edecek yeni bir başbakan arandığı şeklindeydi. İşin ilginç yanı sağın önemli isimlerinden Ahmet Kabaklı’nın bile bu iddiaları ciddi bularak sütununda yer vermiş olmasıdır.

Kabaklı, bu gelişmeye dair yaklaşımını şöyle dile getirmekteydi;"Türkiye hükümetinin Johnson’un tazyiklerine boyun eğmemesi karşısında, ileride siyasî bir manevra yapabilmek için ABD, CIA vasıtasıyla İnönü istifa ederse yerine kim gelebilir, Acheson planını kabul edebilir şeklinde bir sondaj yapıyor"¹⁴

Bu arada Forum dergisinin baş makalesinde yer alan ifadeler de hemen hemen aynı doğrultuydaydı; "Johnson, arzusunu Türkiye’ye dikte ettirmek için, Türkiye’nin Rusya karşısında yalnız bırakılacağı, askerî ve ekonomik yardımın kesileceği tehdidini savurmakta, budalalığını İnönü yerine başka başbakan aramak gibi bir takım haddini bilmezliklere kadar götüren gizli tertiplere de girişiyor."¹⁵

¹⁴ Ahmet Kabaklı, "Gün Işığında, Zararlı Faaliyetler", *Tercüman*, 29 Ağustos 1964.

¹⁵ Başyazı, *Forum*, 1 Eylül 1964

Metin Toker ise Ağustos 1964'te Amerikalı General Porter'ın Türkiye'ye gelmesini, İnönü tarafından kabul edilmeyen Amerikan önerilerini kabul edecek başka bir başbakan aramak için Ankara'ya gönderilmesi şeklinde görme ve gösterme arzusunadır.

Toker özetle Porter'ın ziyareti günlerinde CIA ajanlarının ülkede İnönü istifa ederse yerine kim başbakan olabilir diye anket yaptıklarını, Johnson'ın Kıbrıs'la ilgili önerilerine evet diyecek bir başbakan atadıklarını ifade etmiştir.¹⁶

Bu iddiaya rağmen Ocak 1965'te Başbakan İnönü damadını da tekzip etmek suretiyle; Amerika'nın Türk iç politikasında bir partiyi diğerine ve bir kişiyi başka bir kişiye tercih ettiği iddialarını kabul edilemez bulacak ve bu iddialarla ilgili bir kaygı duymadığını söyleyerek, Amerikalıların bu konuda kendisine güvence verdiğini ifade edecektir.¹⁷

İnönü'nün bu açıklamasına rağmen 13 Şubat 1965'te İnönü hükümetinin gensoru ile düşürülmesinden hemen önce ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond Hare'nin Türk muhalefet liderlerine ayrı ayrı ziyaretlerde bulunması iddialar için ciddi malzemeler olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişme, ABD'nin Türk iç politikasına karıştığı noktasındaki iddiaları güçlendirmiştir. Nitekim iddialar yeniden ayyuka çıkmıştır. Bu ziyaretlerden hemen sonra, İnönü hükümetinin düşürülmesi; Amerika'nın, Türkiye'de kendine karşı oluşan olumsuz havadan kurtulmak için AP'yi tercih ettiği iddia edilmiştir. İddiaya göre ziyaret esnasında Amerikan büyükelçisinin Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'e İnönü hükümetini düşürmesi telkininde bulunduğu ithamı vardır.

Bu yaklaşımı örneklendirecek önemli bir örnek ise; Doğan Avcıoğlu'nun Yön'deki makalesidir. Avcıoğlu şunları ifade etmiştir; “Washington'un bağımsız dış politika takip etme çabası içinde olan İnönü'ye karşı statüko yanlısı ve sağcı Adalet Partisini kendisinin müttefiki olarak görmesi doğaldı. Amerika kesin olarak kendisinin çıkarlarına uygun politikalar izleyeceğini bildiği Adalet Partisini Türkiye'de iktidarda görmek istiyordu. Türkiye'nin her köşe bucağına girmiş, resmî gayri resmî her alanına nüfuz etmiş olan Amerika'nın bunu istemesi bile sağcı parti için büyük bir destek anlamına gelmekte ve iç politikadaki dengeleri sarsmaktaydı.”¹⁸

Nitekim tüm bu ifade ve iddialara rağmen; Başbakan İnönü bu yapılan iddiaları ikinci kez yalanlama yoluna gidecek ve Parlamentoda 1 Mart 1965'te yaptığı açıklamada; hükümetinin düşüşünde Amerika'nın rolünün bulunduğu iddiasını kesin bir dille reddetmiştir. İnönü, bu gelişmelerin kötü bir tesadüf olduğunu ve Büyükelçinin şahsiyetli bir kişiliğe sahip

¹⁶ Metin Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı yıl”, *Milliyet*, 11, Şubat 1969

¹⁷ *Milliyet*, 8 Ocak 1965 ve *Cumhuriyet*, 8, Ocak 1965.

¹⁸ Doğan Avcıoğlu, “Asıl Muhalefet Şimdi Başlıyor”, *Yön*, 19 Şubat 1965

olduğu ve dürüst bir insan olarak onu tanıyıp bildiğini ifade etmiştir. Başbakanlıktan ayrılırken; Amerikan hükümetiyle ve onun büyükelçisiyle tam bir karşılıklı güven içinde olduklarını belirtmiştir. Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare ise İnönü hükümetinin düşürülmesi için muhalefet liderlerini etkileme amacını gütmeyeceğini açıklayacaktı;"Çok önceden planlandığı üzere iki muhalefet partisi liderine nezaket ziyaretlerinde bulundum. Aynı anda Türkiye'de hiç beklenmedik bir siyasî kriz ortaya çıktı. İki olay arasında kronolojik tesadüften başka hiçbir ilişki yoktur. Türkiye'nin gelişmesine ve kalkınmasına ilgi duyan biz Amerikalılar, Türkiye'nin iç politikasından uzak durma siyaseti izlemekteyiz. İç politika sizin işinizdir, bizim değil."⁷

Hare, Milliyet gazetesi editörüne verdiği mülakatta da ise; Türkiye'nin iç politikasının Türkler tarafından belirlenmesi ve tartışılması gerektiğini söyleyecek ve Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine herhangi bir şekilde karışmasının mümkün olmadığını yenileyecekti¹⁹

Türkiye'de bu şekilde sıcak gelişmeler yaşanmakta iken, özellikle Kıbrıs eksenli olarak yaşanacak gelişmelerde önemli bir unsuru olan Yunanistan'da da önemli siyasi sonuçları olacak gelişmeler yaşanmaktaydı.1965 yılının Nisan ayında Kıbrıs basınında Yunan Kralının Papandreou hükümetini devirmenin yollarını aradığı yönünde haberler çıkmaya başlamıştı. İddiaya göre; hükümetin devrilmesinin ardından kral, bir ulusal birlik hükümeti kurduracak ve bu hükümete Kıbrıs sorununa Acheson planı doğrultusunda kesin çözüm bulunması noktasında emir verecekti. Gelişmeler ışığında iddia olunan şuydu ki; kral siyasi olarak Papandreou'yu istifaya götürme çabası içindeydi. Nitekim George Papandreou başbakanlıktan istifa etmesi gerçekleşti. İktidara Stephanopoulos hükümeti geldi. Bu hükümet oluşturulurken ABD açık desteği aleni olarak görülmüştür. Stephanopoulos hükümeti görünürde Acheson planı doğrultusunda bir çözüme evet diyebilecek gibi görünmekteydi.

Nitekim Stephanopoulos hükümeti Mayıs 1966'da Türkiye ile doğrudan görüşmeler yapmaya taraftar olduğunu deklare edecek ve Türkiye'de bu açıklamaya olumlu karşılık verecekti. Stephanopoulos ile Rum papaz-lider Makarios birbirinin amansız düşmanı görünmekteydi. Bununda nedeni Kıbrıs sorununa çözüm noktasında tamamen zıt fikirlere sahip olmalarıydı. Stephanopoulos, Batılı müttefikleri tatmin edecek ve NATO'nun çıkarlarını gözetecek bir çözüm bulmasına taraftar olan Yunan Politikacılar ekolünden gelmekteydi ve Ortadoğu'da kendisini kuvvetlice göstermeye başlayan Komünist tehlikeden korunmak için Türkiye ile Yunanistan arasında yakın işbirliğinin temellerinin atılmasının bir gereklilik olduğunu beyan etmekteydi.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1965

II.3.2. İktidar Değişiklikleri Sırasında ABD'nin Kıbrıs Politikalarına Yönelik Talepleri Nelerdi ve Gerekçeleri;

AP'nin iktidara geldiği tarih 1965'tir. Ama Yunan Stephanopoulos'un Yunanistan'da iktidara yürüme ya da yürütülme tarihi 1967 olduğu da unutulmamalıdır. Bu nedenle de ABD'nin, Kasım 1967'deki Kıbrıs krizindeki temel tavrının ve taleplerinin yönünü görmek gerekmektedir.

ABD Kıbrıs Adasında barışı yeniden oluşturmak ve Kıbrıs problemi yüzünden bir Türk-Yunan savaşının çıkmasını önlemek arzusundaydı. ABD, Yunan tarafına Türkiye'nin ortaya koyduğu isteklere uymaları için baskı uygularken Türk yöneticilerden de Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmamaları istemekteydi. Sözlü olarak Çağlayangil'den Kıbrıs'a müdahalede bulunulmamasını telkin etmekteyken Johnson mektubu sonrası oluşan kamuoyu yaklaşımı nedeniyle de bu tarz bir ültimatometni imza etmesi ise mümkün görülmemiştir.

Amerikan Yönetimi İngiltere ve Kanada ile beraber 22 Kasım 1967'de bir çözüm formülü ilan edecekti.²⁰ Bu formüle göre;1-Kıbrıs'taki Türk ve Yunan askeri güçleri İttifak anlaşmasında belirlenen sayıda olacaktı.2-Adada bulunan BM Gücüne ait olan askerin sayısı ve kuvvetinde artırıma gidilecekti.3-Kıbrıs Türklerinin uğradığı zararlar tanzim edilecek.4-Türkiye gelecekte Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmama sözü verecekti.

Genel hatları ile bakıldığında; Amerikan yönetiminin 1967 Kıbrıs krizi sırasında izlemiş olduğu siyaset ile 1964 Kıbrıs Krizinde izlemiş olduğu siyasetin hemen hemen aynı olduğu görülecektir. Bu iki dönem arasındaki temel fark ise; ABD'nin Türkiye'yi kızdırmadan ve Türk kamuoyunu daha fazla gücendirmeden açılım yapmak istemesidir. ABD yönetiminin arzusu; Türk tarafının adaya askeri bir müdahalede bulunmadan çözüm getirmektir. Burada Türk tarafını kendileri ile karşı karşıya getirmeden halletmeyi becerebilmiştir. Arabuluculuk çabalarını ise, siyasi açılımlarla destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu açılımlar Yunan tarafındaki siyasi dönüşümlerde etki sağlamış hatta Yunan ve Kıbrıs Rumları Yunanistan'da kurulan cunta yönetimleri ile ABD yönetimini birlikte siyaset ürettiklerini de düşündürmüştür.²¹

ABD yönetimi 1967 Kasım'ındaki Kıbrıs krizinden ardından Kıbrıs sorununa bir çözüm bulma yolundaki diplomatik çabalarını sona erdirdiği görüntüsü vermiş, Kıbrıs sorununa göreli bir sessizlik ve sakinlik geldiği içinde bu yeni durumun Amerikan çıkarlarına

²⁰ *Cumhuriyet*,23 Kasım 1967 Günlük gazeteleri

²¹ ABD'nin Yunanistan ve Kıbrıs konusundaki kaygıları ve CIA ile cuntacılar arasında kurulmaya çalışılan bağlantılar için Bkz.Goldbloom. M, "United State Policy in Post -War Greece" içinde Cloogg, Richard ve Yannopoulos, George (der)*Greece Under Military Rule*, Secker and Warburg, Londra,1972,s.237-238
Andreas Papandreou, Democracy at Gunpoint: The Greek Front., Andre' Deutsch.,London, 1971,s.205-207-208

uygun olduğu düşünölmüştür. Zira asıl gayesi, Türk azınlığın haklarını koruyacak ve Kıbrıs hükümetinin görevlerini yerine getirmesini sağlayacak olan 1960 anayasasını yeniden yürürlüğe koymaktır. Bu amaca yönelik görüşmeler devam ettiğı sürece bir uluslararası çatışma çıkma olasılığı, en azından o dönem içinde öngörölmemekteydi. Bundan dolayı Amerikan yöneticileri, Birleşmiş Milletlerin gözetiminde gerçekleştirilen bu toplumlar arası görüşmelere onay verdiklerini ve desteklediklerini sık sık ifade etmeleri dışında gelişmelerin dışındaymış görüntüsü vermeyi sürdürmüşlerdir.

Amerikalıların uzun süreden beri devam ettirmekte oldukları Makarios karşıtı politikaları o an için Makarios'a karşı daha ılımlı bir tutum takınılmasıyla değıştirilmişti. Bu yaklaşımda ABD'nin her politik açılımında temel ekseninde tuttuğı reel politik kaygılar neden olmuştur. Amerikalılar, Sovyet ve Amerikan hükümetlerinin Kıbrıs konusunda birbiriyle çatışmayan çıkarlara sahip olabileceğini ve Adadaki komünist partisi AKEL'in Sovyetler için o kadar etkili bir araç olmadığını düşünmeye başlamışlardı. Rum lider Makarios'a yakıştırılan Akdeniz'in Castro'su imajının yerine halk tarafından desteklenen popüler bir lider imajı kabul görmüştür. Bu durumu da ABD yöneticileri arasında Makarios'un bağlantısızlar grubundaki gerçekleştirdiğı girişimlerin Amerikan çıkarlarına etkisinin minimum düzeyde kaldığı noktasındaki değerlendirmeler beslemiştir. Diğer taraftan Makarios'ta Amerikan yönetimiyle işbirliği yapmaya istekli görünmüştür. Makarios, iyi niyetinin bir göstergesi olarak Amerika'nın Kıbrıs üzerindeki İngiliz askerî üslerini casusluk faaliyetleri için, istihbarat toplamak gayesiyle ve başka haberleşme amaçlarıyla kullanmasını izin vermiştir.

Amerikan yönetimi aynı zamanda Türk tarafının pozisyonuna yakın bir görüntü vermekte, Türk tarafının görüşlerini kabul ettiğine dair sinyaller de göndermekteydi. Nisan 1967'de Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Washington'u ziyaret ederken Amerikan Başkanı Johnson, Kıbrıs'ta iki ayrı toplum bulunduğunu kabul ettiğini gösterir açıklamalarda bulunmuştu. Bu şekilde Johnson daha çok Rumların görüşü olan, Kıbrıs'ta bir çoğunluk bir de azınlık bulunduğuna dair söylemleri kabul etmediğini ortaya koymuş oluyordu. Sunay'ın ziyareti sonunda yayınlanan ortak bildiride anlaşmaların bağlayıcı niteliğinden bahsedilmesi ise daha çok Türk tarafının görüşünü destekler nitelikte bir yaklaşımdı. Ortak bildiri bu durum daha da barizdi; "Her iki başkan, bu görüşmelerinde, mevcut anlaşmaların bağlayıcı vasfı olduğı fikrinden hareketle, bu anlaşmaların böyle bir hal tarzı aranmasında esaslı bir unsur olmaya devam edeceği hususunda mutabık kalmışlardır."²²

²² *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Nisan 1967,s.61.

ABD yönetimi tüm bunların da ötesinde Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak için yapılan ikili görüşmelere destek vermeye devam etmiştir. Zira Amerikan yöneticileri iki devletin sorunu kendi aralarında çözmelerinin Amerikan çıkarlarına daha uygun olacağını düşünmekteydi. Buna ise, ABD'nin soruna dâhil olma olasılığını düşüreceği öngörüsü neden olmuştur.

III. AP İktidarında Kıbrıs Merkezli Türkiye-ABD İlişkileri

III. 1. Kıbrıs Meselesine Türk Kamuoyunun Yaklaşımı

Öncelikli olarak özellikle bu dönemde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle oluşan Kıbrıs imajını ve yeniden tanım bulan Kıbrıs'ın Türk milli hafızasındaki konumuna dair yaklaşımı ve verilen tepki ve davranışların yönünü görmek faydalı olacaktır.

Kıbrıs'ın Türk halkı tarafından Milli bir mesele olarak algılanmasının nedeni; Türk halkının kökleri çok derinlerde olan duygularına, hassas noktalarına dokunmaktaydı. Çünkü sorunu yaşadığı ulus ile tarihte bir var oluş mücadelesini vermişti. Bu durum tarihsel hafızaya kazınmış bir gerçektir. Ayrıca da Yunanistan bağımsızlığına kavuştuğu andan itibaren sürekli olarak Türk topraklarını sınırları içine katmak suretiyle büyümüş bir devlettir.

Türkiye halkı I. Dünya Savaşının ertesinde çok zor durumda olduğu bir zamanda anavatanın Yunanlılarca işgal edilmesiyle karşılaşmış, tüm varlığını ortaya koymak suretiyle Yunanlıları Anadolu'dan atmayı başarmıştır. Ancak Batılı devletlerinde etkisiyle kendisi için çok önemli olan Ege adalarını Yunanistan'a kaptırmıştı. Artık Türk halkının Yunanistan'a daha fazla toprak verecek hali kalmamıştı. Türkiye'nin burnunun dibindeki Kıbrıs'ın bu devlete verilerek tarihin tekrarı ettirilmesine Türk halkının artık tahammülü yoktu. Anlaşılan oydu ki; Kıbrıs sorunu Türkiye için açık bir şekilde ulusal prestijini, kendine olan öz güvenini ve şerefini ilgilendiren en önemli ulusal davaların başında gelmekteydi.

Ferenc Vali, Kıbrıs konusundaki Türk algılamalarını çalışmasında şu şekilde değerlendirmekteydi: "Kıbrıs meselesi Türkiye'de bir ulusal itibar ve namus sorunu olarak görülmekteydi. Modern Türkiye artık haklı çıkarları göz ardı edebilecek bir hasta adam değildi. Türkler, Girit adasının self-determinasyon kılıfına büründürülerek nasıl tedricî bir şekilde kendilerinden koparıldığını ve sonra Yunanistan'a verildiğini gayet iyi hatırlamaktaydılar. Aynı durumun da Kıbrıs'ta da tezgâhlanmasını istemiyorlardı. Kıbrıs'ın, Türk halkının isteği dışında Yunanistan'a teslim edilmesi durumu, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ve haysiyetine asla uygun düşmemekteydi."²³

Anlaşılan oydu ki; Türk halkı ve yöneticileri yukarıda bahsi geçen şekilde meseleye yaklaşmaktaydılar ve aynı şeyin tekrarlanmasına izin vermeme konusunda hemfikirler. Bu kararlılığı dönemin Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, 5 Mayıs 1964'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada meselenin önemini şu sözleriyle ortaya koymaktaydı: "Kıbrıs

²³ Ferenc A.Vali, *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1971,s.242.

davası, millet için her evi, her insanı her gün meşgul eden acı olduğu kadar aziz bir dava olmuştur. Haklıyız, bu davayı haklı neticeyeandırmak için kararlıyız."²⁴

Demokrat Parti'nin devamı iddiasındaki Adalet Partisi'de CHP gibi Kıbrıs sorununa büyük önem vermekteydi. Onlara göre de sorun iç siyasi rekabet konusu yapılamaksızın büyük siyasi partiler tarafından üzerinde uzlaşma sağlanmış bir dava olarak uluslararası alanda savunulmalıydı. AP'nin Kıbrıs Politikası Zürih ve Londra anlaşmalarının geçerliliğine ve Kıbrıs'ta bulunan Türk halkının güvenliğinin sağlanması ilkelerine dayanmaktaydı.²⁵

Adalet Partisi CHP'den farklı olarak Kıbrıs sorununu ilerlemiş bir safhadan sonra aldıklarını ve kendilerinden önce iktidarda olan İnönü hükümetlerinin sorunu çözememekle ve bu meselede ABD'nin doğrudan bir taraf haline getirilmesinde de CHP iktidarını sorumlu tutmaktaydılar.

Türkiye İşçi Partisi ise; Kıbrıs sorununu İngiltere'nin ortaya çıkardığına inanmaktaydı. TİP'lilere göre İngiltere ve ABD, sorunu kendi siyasi çıkarları için kullanmaktaydılar. Sorun, ancak İngiltere ve ABD'yi dışarıda tutarak problemle doğrudan ilgili taraflar arasında görüşmeler yapılması ve konferanslar düzenlenmesi yoluyla çözümlenebilirdi.²⁶

Bu arada Türk kamuoyu ve ordusu Kıbrıs sorununun ancak Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasıyla çözülebileceğine inanmıştı. Askerî müdahale çağrıları sık sık Türk basınında yer almakta ve halk tarafından da büyük destek bulmaktaydı. Kara Kuvvetleri Komutanı gibi ordu içerisinde biraz daha şahin karakterli olan bazı komutanlar, Türkiye'nin kendi davalarının çözümünü kendi eline alması gerektiğini düşünmekte ve sorunun askerî müdahaleden başka bir yolla çözülemeyeceği inancını taşımaktaydılar. Özelde ABD, genelde ise Batılı güçlerin bu şekilde sorunun halledilmesinin önünde bir engel olduğu anlaşıncı; Türk kamuoyu, soruna bu devletleri dâhil etmenin ve sorunla ilgili olarak onlara danışmanın bir hata olduğunu dile getirmeye başlamıştır. Türk eleştirmenlere göre sorun NATO ve Batı dünyası dışında halledilmelidir.

²⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c.1.oturum 3,5, Mayıs 1964,s.210.

²⁵ Bkz. Süleyman Demirel, *Büyük Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul,1975,s.424.

²⁶ Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler 1947–1967*, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1968,ss.318–319.

III. 2. Kıbrıs'ta Yaşanan Hızlı Gelişmeler

ABD'nin telkinleriyle ve Kıbrıs meselesinin NATO şemsiyesi altında çözüme kararının belirgin etkisiyle; Mayıs 1966'da Yunan hükümeti, Türkiye ile doğrudan gelişmeler yapmaya taraftar olduğunu ilan etti. Türkiye de bu açıklamaya olumlu tepki gösterdi. Bunun üzerine Türk ve Yunan temsilcileri 9 Haziran 1966'da Brüksel'de NATO'nun gözetimi altında görüşmeler gerçekleştirdiler. 25 Haziran 1966'da Paris'te bir toplantı gerçekleştirdiler. Bu toplantıda iki Dışişleri bakanı Kıbrıs sorununu Türkiye'ye verilen bir askeri üs karşılığında Adanın Yunanistan'la birleştirilmesi üzerine temellendirilmiştir. Aralık 1966'da da Türk ve Yunan dışişleri bakanları bu defa da Acheson planları doğrultusunda hazırlanmış bir plan doğrultusunda hazırlanmış gizli bir protokolle ilgili olarak mektup alışverişinde bulundular.

Yunanistan'da iktidara gelen bir sonraki hükümet, yani Paraskevopoulos hükümeti, Kıbrıs sorununu Acheson planı doğrultusunda çözülmesine sıcak bakar görünüyordu. Bu hükümet Kıbrıs meselesi için çözüm önerileri görüşmek üzere Makarios ve George Papandreou'yu da içeren bir Kraliyet Konseyi topladı. Ancak 6 Şubat 1967'de toplanan Kraliyet Konseyi hiçbir sonuca ulaşamadan dağılmak zorunda kaldı. Zira 21 Nisan 1967'de askeri darbe gerçekleşmiş ve Yunanistan'a askeri cunta egemen olmuştur. Bu darbe hakkında Yunan Kamuoyu genel olarak Amerikan etkisiyle şekillenmiş bir müdahale olduğunu düşünmüştür. ABD'nin buna gerekçe olarakta; Papandreou'nun Merkez Birlik Partisi ile seçimi kazanarak iktidara geleceği ve Yunan ordusu üzerindeki Kralın kontrolünü kırarak monarşiye son vereceği öngörüsü nedeniyle sebep olduğu görüşü öne sürülmüştür.

Ayrıca Amerikalılar iktidara gelecek bir Papandreou hükümetinin Makarios yönetiminin politikalarına destek vererek Kıbrıs sorununu iyice kötüleştirilmesi olasılığından da kaygı duymaktaydı... Papandreou'cuların elde edeceği bir seçim zaferi, Doğu Akdeniz'deki Amerikan çıkarlarını ciddi şekilde verecek, NATO'nun güney kanadını zayıflatacak ve Kıbrıs sorunu nedeniyle iyice gerginleşmiş Türk-Yunan ilişkilerinde önemli oranda istikrarsızlığa neden olacaktı.²⁷

Nitekim 21 Nisan 1967'de George Papadopoulos önderliğindeki bir grup sağ görüşlü subay kadrosu, NATO tarafından geliştirilen ve bir ülke de komünist bir darbe durumunda uygulanacak olan bir planı yürürlüğe koyarak, iktidarı devirdi. ABD'nin beklediği bir anda ve Kral'ın bilgisi dâhilinde bir darbe olmamakla beraber kadrosu CIA tarafından tanınmakta ve önemli isimlerden çoğu CIA ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Yunan İstihbaratı KYP' de görev yapmış subay kadrosundaydılar. Liderleri olan şahıs CIA ve KYP arasında irtibat subaylığı da

²⁷ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 20. Yüzyıl yayınları, İstanbul, 2000, s. 201.

yapmıştı.²⁸ Nisan'da da Amerikan yönetimi yeni idari yönetimi tanıdığını açıklamıştır. Ağustos 1967'de Yunan başbakanı Kıbrıs konusunda NATO'nun çıkarlarını gözetlemek için Türkiye ile uzlaşmaya hazır olduklarını açıklamıştır. Kıbrıs konusunda hızlı bir giriş yapma arzusundaki Yunan cuntası Eylül 1967'de Türk tarafıyla meseleyi konuşmak ve çözüm üretmek için görüşmeler yapmaya davet etmiştir. Nitekim 9 ve 10 Eylül tarihlerinde birer gün arayla Yunan sınır kasabası Dedeoğlu ile Türk sınır kasabası Keşan'da Süleyman Demirel ile Kollis görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde Türk tarafı Ada üzerinde kendilerine tam egemenlikleri altına girecek bir üs verilmesi konusunda ısrarlı olduğundan görüşmelerin bir sonuca ulaşması mümkün olamadı. Demirel yurda döndüğünde enosisi reddettiklerini ve Londra-Zürich anlaşmalarının geçerliliği üzerinde ısrarcı oldukları bildirdi. Bu açıklama ile yeni iktidar şok geçirmiş ve Yunan cunta yönetiminin gözünde Acheson planı doğrultusunda oluşturulacak çözüm önerilerinin defterinin dürlüğünün idrakine varılmıştır. Türk kamuoyu bu görüşmelerin ABD baskısıyla yapıldığı ve Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesini amaçladığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁸

Ada'da ise General Grivas komutasında bir devriye, 15 Kasım'da Türk köyü Boğaziçi'ne girdi ve sözde kontrole karşı çıktıkları için, devriye ateşi ile karşılık verdiler ve köyü işgal ettiler. Aynı anda Rum kuvvetleri Geçitkale köyündeki Türk mevzilerine saldırdılar. Anlaşılan tüm bu saldırılar birbirleri ile bağlantılı saldırılardı. BM güçleri çatışmaları engelleyemedi. Çatışmalar başladıktan sonra Türk dışişleri bakanlığının yaptığı açıklamada; Tüm bu saldırılar tam bir provokasyondur. Saldırıları durmalı meselenin daha büyük krizlere sebebiyet vermemesi için çalışılmalıydı. 15 Kasım'da Kıbrıs'taki BM'ler gücünün hemen bir ateşkes sağlaması istendi. Milli Güvenlik Kurulu'nun yaptığı toplantıdan işgal durmazsa Türk Hava Kuvvetlerinin Rum mevzilerini bombalama kararı çıktı. Rumlar resti görmüş ve 16 Kasım'dan itibaren de köyleri boşatmaya başladılar. Bölge boşaltıldı. Türk kamuoyu ise her ne şekilde olursa olsun saldırının yapılmasını gerekli görmüştür. Bunun etkisiyle Süleyman Demirel Hükümeti 17 Kasım'da Yunanistan'a bir nota vererek 1959'daki anlaşma ortamına dönülmesi talebinde bulunarak Grivas'ın geri çekilmesi ve Rum Milli Muhafız birliğinin de lağvedilmesi talebinde bulundu. Görülen oydu ki; Türk tarafı meselenin hallinde hızlı oluşumlara sebebiyet verecek bir yaklaşım sergilemeye başlamıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri savaş hazırlıklarına hız vermiştir. Türk savaş gemileri Kıbrıs'a en yakın nokta olan Mersin limanında bekletilmeye başlamıştır.

²⁸ Uslu, *a.g.e.*, s.203

Aslında Türk Hükümeti, isteklerinin karşılanması durumunda askeri müdahalede bulunmaya ne kadar kararlı görünürse görünsün, Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'a askeri bir çıkarma yapmak için bir yeterli hazırlığa hala sahip değildir. Ordu komutanları ve hükümet yetkilileri askeri müdahalede bulunmak için planlar yapmaya başladıklarında Türk ordusu yeterli askeri malzemeye ve personele sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Türk liderler ordunun hazırlık durumu ne olursa olsun gerektiğinde askeri seçeneğe başvurabilecekmiş gibi her tür girişimde bulunmuştur.²⁹ Bu arada 22 Kasım'da Yunan tarafı Türk başbakanının önerilerini reddettiğini açıklaması ardından ortam tekrar ısınmaya başladı. Johnson eski Savunma Bakanı Cyrus Vance'i iki taraf arasında savaş çıkma olasılığını ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Vance 23 Kasım'da Demirel ile yaptığı görüşmede Başbakan'dan gelecek birkaç gün içinde bir askeri operasyona girişmeyecekleri sözünü aldı. Ankara-Atina arasında mekik diplomasisi izleyerek çözüm bulma çabası içine girdi. İki tarafın anlaşarak Makarios'un arzuları dışında bir anlaşma yapmalarını sağlamaya çalıştı. Nitekim bu diplomasi girişimi sonuç verdi ve Yunanistan'daki cunta yönetiminin subayları bir uzlaşma metni üzerinde anlaşma sağladılar. 25 Kasım tarihinde kadar Cyrus Vance, Yunan cuntasını Kıbrıs'tan askerlerini çekme konusunda ikna etmiştir. Makarios 28 Kasım'da ABD'ye Kıbrıs'taki yabancı askerlerin hepsinin çekilmesi sağlanmadan Yunan askerlerinin çekilmesine razı olmayacaklarını bildirmiştir.

Makarios'un bu çıkışına rağmen iş artık onun kontrolünden çıkmış, 30 Kasım'da Vance, Yunan Cuntasına, Kıbrıs'tan Yunan askerlerini çekmeyi, Rum Milli Muhafız Birliği'nin lağvedilmesini ve General Grivas'ın Yunanistan'a geri çekilmesine resmen kabul ettirmiştir. Makarios ise bunu kabul etmek istemedi. Özellikle Rum Milli Muhafız Birliği'nin lağvedilmesine karşı geldi. Vance'de ikna edememesine rağmen 3 Aralık 1967'de Türkiye ve Yunanistan'ın, Kıbrıs'a illegal şekilde sokulan bütün yabancı askerlerin adadan çekilmesi ve Adadaki düzenli ordu dışındaki silahlı güçlerin dağıtılması yönündeki BM'ler Genel Sekreteri U Thant'ın çağrısını kabul ettiklerini resmen açıklamalarıyla 1967'ye damgasını vuran Kıbrıs krizi sona ermiştir. Bu anlaşma ile Yunanistan ada üzerindeki tüm baskı unsurlarını kaybetmiştir.

1967 Kıbrıs Kriziyle Yunan Kuvvetlerinin fazlalık unsurları Kıbrıs'tan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bu krizin ardından hem Yunan hem de Türk hükümeti Kıbrıs sorununa çözüm bulabilmek için aralarında gizli ikili görüşmeler konusunda istekli olmuşlardır. Varlığını sürdürebilmek için büyük oranda Amerika'ya bağımlı olan Yunan cuntası

²⁹ Erol Mütercimler, *Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri*, Yaprak Yayınevi, İstanbul, 1990, s.120.

NATO'daki üyeliğine büyük önem veriyordu. Yunan subayları Acheson planı çerçevesinde, yani Türkiye'ye verilecek tavizler karşılığında Enosis formülüyle Kıbrıs sorununa çözüm bulmakta hala ısrarlı idiler. Böylece geleneksel hayallerini gerçekleştirmiş olacaklar, hem de desteklerine büyük ihtiyaç duymakta oldukları Amerikalıları memnun etmiş olacaktı. Yunanistan tarafından gelen bu önemli jest Türkiye tarafından olumlu karşılık bulmuştur. Bu arada Makarios 7 Mart 1968'de Kıbrıs Türk toplumuna karşı uygulamış olduğu ablukaya son vermiş ve Türk bölgelerini çevreleyen barikatları ve yolları da açmıştı. Bunun da etkisiyle 6 Haziran 1968'de iki halkın temsilcileri arasında görüşmelerde başlamıştır. Türk hükümeti ise Yunan yöneticileri pek kızdırmayacak ılımlı bir politika izlemeye dikkat etmeye başlamıştır. 1969 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye ile Yunanistan Kıbrıs sorunu konusunda aralarında gizli görüşmeleri yeniden başlatmışlardı.

Bu görüşmeler iniş çıkışlarla birlikte 6 yıl boyunca sürmüştür. Tüm bunlar Türkiye'de iktidar olan Parti ve liderinin meseleyi artık Türkiye'nin gündeminin baş meselesi olarak değerlendirmesinin etkisiyle olmaktadır.

Bunun da ötesinde 30 Mayıs tarihinde Milliyet Gazetesine demeç veren Yunan Başbakanı Papadopoulos, Kıbrıs'ta Türk ve Rum tarafları arasında bir federasyonun kurulabileceğini ifade etmesi ile iki ülke arasındaki yakınlaşmanın süreceği görülmekteydi. Değerlendirmeye göre; Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs'taki ırkdaşlarına onların çıkarı uğruna kendi aralarında çatışmaya gitmeyeceklerini ve ilişkilerini bozmayacaklarını gösterecekler, bunun üzerine Kıbrıs toplumları kendi aralarındaki anlaşmazlıkları Türkiye ve Yunanistan için kabul edilebilir olacak şekilde bir sonuca bağlamak zorunda kalacaklardı.

Nitekim bu yaklaşım sonuç verecek ve 3-4 Temmuz 1971 tarihindeki NATO dışişleri toplantısında iki ülke dışişleri bakanı Kıbrıs sorununun görüşmeler yoluyla çözülmesi konusunda mutabakata varmışlardır. Bu gelişmeler yaşanırken Kıbrıs ve Yunanistan'daki Enosis yanlıları terör faaliyetlerine başlayarak sürece dinamit koymakta bir beis görmemişlerdir. Bu durum sadece Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde değil aynı zamanda Yunanistan ile Rum kesimi arasında önemli ayrışmalar meydana getiren bir gelişmeydi.

Özet olarak söyleyebiliriz ki; Yunanistan'daki cunta yönetiminin, tamamen içinde bulunduğu şartların kendisine ön gördüğü şekilde, dış politikayı ABD ve NATO eksenine oturtmaya çalışması ve de meşruiyet problemlerini aşmak gayesi ile Türkiye ile anlaşma vardıkları bir dönem yaşanmıştır.

III. 3. Türk Kamuoyu'nun Kıbrıs Eksenli Yaşanan Yeni Sürece Dair Değerlendirmesi;

Türk tarafı Amerika'nın arabuluculuğunda izlediği tavırlar sonrasında Kamuoyunun etkisiyle Kıbrıs'a müdahalede bulunma noktasında daha kararlı bir üslup geliştirmeye başladı. Türk kamuoyu ve yönetici seçkinleri, Amerika'nın krizlere müdahalesinin Kıbrıs konusunda önemli değişikliklere varabilecek bir potansiyel taşımadığı kanaatine sahiptiler. Öyleyse Türkiye, Kıbrıs sorununu kendi metotlarıyla bir çözüm geliştirmek durumundaydı. Bu çıkarım Kıbrıs'a yönelik 1974 çıkartmasının tarihsel kırınım noktasını teşkil eden önemli bir unsur olmuştur. Zira Türk kamuoyu ABD'nin Türk tarafına 1967'de, 1964'te olduğu gibi baskı yapacağı ve olası bir Türk girişimine de engel olacağını düşünmekteydi. Kriz müddetince üniversitelerdeki sol kesim öğrencileri yoğun protesto gösterileri yapmış ve Amerikan karşıtlığı üzerine inşa ettiği bu gösteriler toplum nezdinde etkili olmuştur. Amerikalı arabulucu Vance'nin uçağı Ankara semalarında iken gösteriler nedeniyle sivil Esenboğa havaalanına inemeyerek, askeri hava alanı Mürted'e inmek zorunda kalmıştır. Bu arada 6.Filo'nun olası bir Türk çıkartmasına engel olmak için Türk Savaş Gemilerinin önünü kestiği de kamuoyuna deklare edilmiştir.

Aslına bakıldığında, Kasım 1967'deki Kıbrıs Krizi sırasında Türk Kamuoyunun geniş bir kesimi; Amerika'nın Türk tarafının pozisyonunu desteklediğini düşünmekteydi. Ecvet Güresin Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde bunu ifade eden bir yazı da yazmıştı. Ona göre Amerika 1964'teki tutumundan çok değişik bir politika, izliyor ve olayların içine karışıp Türk halkını büsbütün karşısına almaktan, daha doğrusu Türkiye'yi kaybetmekten çekiniyordu. Kriz sırasında Amerika Türkiye'ye adeta yeşil ışık yakmıştı. Bu defa Amerika tek başına hareket etmekten kaçınmış ve kaybetmişti. İşte bu bekleme sırasında Türkiye savaş noktasına gelmişti, fakat savaşa girememişti.³⁰

Milliyet Gazetesinin Durum köşesinde de aynı içerikteki beyanlara yakın bir üslupla, ABD'nin kriz sırasında izlediği siyaseti şu şekilde ifade edilmiştir. “Özel temsilcinin dosyasından tehdit mesajı yerine Türkiye'nin isteklerine tamamen uygun bir barış planı çıkmış, Amerika'nın bu defa haklı ile haksız aynı çuvala koymadığı görülmüş ve Ankara'nın taleplerini Atina'ya kabul ettirmek için elindeki her türlü imkânı seferber ettiği belli olmuştur. 1964'teki azarlama ve tehdit etme konuşmalarının yerine bu defa yalvarma ve rica etme dileğinin aldığı öğrenilmiştir.”³¹

³⁰ Bkz. Ecvet Güresin, “Günün Notları”, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1967

³¹ *Milliyet*, “Durum”, 11 Aralık 1967, s.1.

IV. Oluşan Muhalefetin Yansıması Olan Gerilimler Ve Olay Bazında Geliştirilen Bir Takım Yaklaşımların Sonuçları

IV. 1. Amerikan Karşıtı Havanın Oluşmasında 6. Filo faktörü ve Filo Karşıtı Gösteriler

Aslında kamuoyunda oluşan Amerikan düşmanlığını sadece bu dönemde yaşanan birtakım iç gelişmelerin ve unsurların talepleri doğrultusunda şekillenmediğini vurgulamak gerekmektedir. Yani Türkiye’de yapılan Amerikan karşıtı protestoları sadece Türkiye’ye has bir yaklaşım olarakta görmemek gerekmektedir. Zira protestolar küresel bağlamda Dünya’nın birçok ülkesinde yapılan protesto gösterileri ile eş zamanlı ve benzeş özelliklerde taşımaktadır. Şöyle ki; Bu dönemde Tüm dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de Öğrenci Hareketleri hız kazanmıştı. Tüm Dünya’da yapıldığı gibi Türkiye’de de çeşitli konularda protestolar düzenlenmekteydi. Bunların başında da Amerikan karşıtlığından kaynaklanan bir dalganın da kendisini göstermesi olağandı.

Bu yaklaşımda, Türkiye’ye özel bir takım gelişmeler de neden teşkil etmiştir. Şöyle ki;1965’ten itibaren TİP’in gençlik üzerindeki etkisinin artmasıyla ve buna paralel olarak Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun giderek güçlenmesiyle, antiemperyalist sol söylem üniversite öğrencileri arasında önemli bir yankı bulmuştur. Bundan Amerikan Politikaları ve Türkiye ekseninde iki ülke arası ilişkilerinde nasibini alması gecikmemiştir.

Kamuoyunda oluşan havanın etkisiyle; daha önceleri Türkiye’ye geldiğinde herhangi bir tepkiyle karşılaşmayan ABD 6. Filosu; büyük bir tepkiyle karşılaştı.³²

6.Filosunun Türk limanlarını her ziyareti özellikle sol görüşlü yazarlar ve politikacılar tarafından Türkiye’nin Amerika’ya tam bağımlılığının bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve 6.filoya karşı protesto gösterilerinin gerçekleşmesi sağlanmıştır. Öyle ki; 1960’ların ikinci yarısında 6. Filonun Türk limanlarını her ziyaret edişinde sol görüşlü gruplar ve üniversite öğrencileri ateşli gösteriler düzenledi. 1967 Haziran’ında İstanbul’a geldiğinde Öğrenciler ilk önce 6. Filo Komutanlığı tarafından Taksim Atatürk Anıtına bıraktığı çelengi yaktılar, yerine üzerine “emperyalizmin kanlı eli Atamıza uzanmasın, kırılacaktır.” Yazılı bir çelenk bıraktılar. Karaya çıkan Amerikan askerleri ise, İstanbul sokaklarında, kepleri başlarından alınarak, üzerlerine mürekkep atılarak, üniformaları jiletlenerek “taciz” edildiler ya da dövüldüler. Rast gelinen Amerikan tesisleri ve personeli de bu saldırılardan nasibini aldı. Gösterilere zaman zaman polisin ve sağ görüşlü grupların da müdahale etmesi neticesinde, yaralanma, hatta ölüm olayları meydana geldi.

³² 6.filo karşıtı gösteriler günlük gazetelerde geniş yer bulmuş ve etkileri de yoğun olarak tartışılmıştır.

24 Haziran 1967’de İstanbul’da Beyazıt’tan Taksim’e 6. Filoyu protesto yürüyüşü düzenlendi. Göstericiler Dolmabahçe’den geçerken ABD bayrağını indirerek, Türk bayrağını astılar. Çıkan olaylar üzerine polis ve öğrenciler arasında olaylar meydana geldi.

Bu olaylar 1968’in Ekim ayında da devam etti.7 Ekim’de öğrenciler Dolmabahçe rıhtımında bir oturma eylemi düzenleyerek ABD askerlerinin karaya çıkmalarını engellediler.12 Ekim’de de İzmir’de benzer eylemler organize edildi.

Öte yandan, çok sayıda gençlik örgütünün 14–19 Mayıs 1968 arasında ortaklaşa düzenledikleri “NATO’ya Hayır” haftası da dolaylı olarak Amerikan ilişkilerine karşı yapılan büyük protesto eylemi olarak tarihte yerini almıştır.16 Temmuz’da yine 6. Filo’ya yönelik eylemler başladı. Eylemler, Dolmabahçe’de yoğunlaştı. Polisle çatışmaya varan gelişmeler yaşandı. Hatta polise karşı çatışırken yaralanan ve sonra da hastane’de ölen öğrenciler oldu. Taksime kadar yürüme sonrasında 6.Filo’nun demirlenmiş olduğu Dolmabahçe rıhtımına yönelen gruplar, Polis’in Dolmabahçe’yi boşaltması üzerine, öğrenciler bu botlara binerek kaçmayı beceremeyen Amerikan askerlerini döverek denize attılar. Bununla yetinmeyerek,6. Filo’ya erzak getiren kamyonlarda engelleme yoluna gittiler. Nitekim zamanla bu eylemler yani Amerika’yı protesto eylemleri periyodik olarak yapılan bir eylem kisvesi kazanmıştır.

Bu eylemler yapılırken diğer taraftan da sağ muhafazakâr ve milliyetçi kesimde 14 Şubat 1969’da yapılan “Bayrağa Saygı” mitingleri düzenlemeye başladı. İki grup arasında 16 Şubat’taki gösteri yürüyüşünde olaylar çıktı. Çünkü Beyazıt’tan Taksime kadar yürüyen göstericiler diğer grubunda Dolmabahçe üzerinden Taksime ulaşması neticesinde; yeterli polis barikatının olmaması nedeniyle, karşı karşıya kaldılar ve çıkan hengâmede yaralananlar ve ölenler oldu. Çıkan olaylar toplumda büyük bir infiale neden oldu. Hatta iktidardaki Adalet Partisi dışındaki partiler dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan’ın istifasını istediler. Bu suçlamalara katılan bazı AP milletvekilleri de vardı ve hükümet hakkında birtakım suçlamalara katıldılar. Tüm bunlara rağmen Türk Milleti’nin belleğinde Kanlı Pazar olarak kalacak olan bu olaylar hakkında kısıtlı bir soruşturma yürütülmüştür. Bu tarz protesto eylemleri devam etti; bazen 6.Filo’ya karşı bazen de yeni atanan Amerikalı büyükelçilere karşı yapılmaktaydı. Bu eylemler Amerika tarafından da dikkatlice izlenmekteydi. Nitekim ABD’nin Ankara Büyükelçiliği maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp ile bir görüşme yaparak, olaylardan dolayı Washington’un duyduğu endişeyi aktardı. Eğer Amerikalı denizcilerin can güvenliği sağlanmazsa Türkiye-ABD ilişkilerinin temelinden bir sarsılma yaşayacağı uyarısı yapıldı.

Sol görüşlü grupların bu tepkisinin nedeni yukarıda anlatılan görüşten yani 6.Filonun Türkiye’ye gelişiyle Türkiye’nin uydu olması arasında doğrudan bir bağlantı kurulması

neticesinden doğmaktaydı.

İlhan Selçuk köşesinde bu bağlantı ile ilgili düşüncelerini şöyle yazmıştı:"Kendisini dünya jandarması bilen bir egemen kudretin Akdeniz'deki gemileri işlerine en uygun yer olarak uydu bildikleri Türkiye'yi seçmişlerdir."³³ Türkkaya Ataöv de aynı mealde şöyle yazmıştı" Boğaza gelip demirlemekte devam eden bu yabancı zırhlılar, bağımlı durumumuzu, en önemli devlet ve hükümet işlerimizin Amerika'nın denetimi altında olduğunu hatırlıyor."³⁴

Bu protesto ve itirazların yanı sıra Türkiye'deki Amerikan üslerinde de Türk çalışanlarla Amerikalı personellerin arasında da bir gerilim söz konusu olacaktı.

Nitekim Türkiye'deki NATO ve Amerikan üstlerinde çalışan Türk işçileri tarafından gerçekleştirilen grevler yine sol görüşlü grupların müdahalesi ve olaya sahip çıkıp kamuoyu önünde tartışmaya açmasıyla farklı bir boyut kazandı, Türk-Amerikan ilişkilerini ilgilendirir bir hale getirildi. Konu o derece alevlenmişti ki, grevlerden etkilenen, hayatları zorlaşan, Türk işçileriyle karşı karşıya gelmek zorunda kalan Amerikan personelinin durumdan endişe duyan bazı Amerikan senatörleri de durumu yerinde incelemek için Türkiye'ye akın akın geldiler ve yerinde incelemelerde bulundular.

Amerikalıların kendileri tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucu; Amerikan askeri varlığının Büyük Türk şehirlerinde hissedilir derecede yoğunluk arz etmesi, halka yaklaşımlarının ise alçaltıcı olması nedeniyle de tepkilerin doğmasına neden olduğu sonucuna vardılar. Oluşan tepkileri yumuşatmak ve haklarında oluşan olumsuz havanın da kaybolması için Türkiye'de görünümelerini azaltma yoluna gittiler. Bu ise, 6.Filo ziyaretlerinin seyrekleştirilmesi, tesislerin devredilmesi, personel sayının azaltılması ve tesislerin şehir dışına çıkarılması gibi girişimlere yol açtı. Ayrıca da asker sayısında hızlı bir indirime girildi.1968'de 24.000 olan asker sayısı 1970'de 16.000'e çekildi. Tüm bu girişimler netice verecek ve kendi durumlarını kamuoyu önünde iyileştirdiği görülecekti. Bu yeni durum ise her iki taraf için memnuniyet vericiydi.

³³ İlhan, Selçuk, "Pencere:6.Filo Bizim Misafirimiz Değildir.",*Cumhuriyet*,17 Ekim 1967

³⁴ T. Ataöv, "Altıncı Filo Defol."*Forum*,1 Ağustos 1968,s.14

IV.2. Komer'in Büyükelçi Olarak Atanması Sonrası Yaşanan Protestolar ve Sonuçları

Türk Kamuoyunda Amerikan karşıtlığının oluşması bakımından çok önemli bir yer kapsayan diğer bir gelişmede Komer'in büyükelçi olarak atanması durumudur. Bu olay, kamuoyunun Amerikan aleyhtarı tarafa meylini yükselten gelişmeleri uhdesinde taşımaktaydı.

Bu gelişmeden daha önce yaşanan bir takım gelişmelerinde etkisiyle bu atama bir krize dönüşmüş ve halk nezdinde oluşan Amerikan karşıtlığı hassasiyetini de beslemeye neden olmuştur. Olaylar dizisi Washington'un Amerikan Devlet adamı Robert Komer'i Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmasıyla başlamıştır. Zira bu şahsın daha önceden Vietnam'da düşmanın yatıştırılması amacı ile psikolojik harp teknikleri uygulayan bir konumda olduğu iddiası kamuoyu tarafından kabul görmekteydi. Ayrıca Türkiye'ye gelmesinin altındaki gerçek nedenin ise, Türkiye'de rejime alternatif olacak sol grupların etkisinin kırılmasına yönelik olduğu şeklinde sunulmuştur. Nitekim Komer aleyhine yoğun protestolar yapılmıştır. Tüm bu hengâmeye rağmen Komer'in atanması konusunda ABD yönetimi geri adım atmamıştır.

Komer'in gelişinin ardından sol görüşlü öğrenciler tarafından yoğun protestolar devam etti. Öyle ki; Amerikan yardımı ile kurulduğu bilinen Orta Doğu teknik Üniversitesi'ne yaptığı bir ziyaret sırasında daha büyük tepkilerle karşılaştı ve arabası kundaklandı. Türk yöneticilerinin olayları protesto etmeleri ve üzüntülerini bildirmeleri muhalefet dalgasını yumuşatmaya yetmedi. Fakat Büyükelçi Komer Türk-Amerikan ilişkileri için huzur bozucu bir unsur olarak konumunu muhafaza etti.

Nitekim oluşan protesto dalgasının da etkisiyle Amerikan Başkanı Richard Nixon'un Komer'i geri çekip onun yerine William Handley'i atamıştır. Bu atama sol gruplar tarafından bir zafer havası içinde değerlendirildi, Çünkü geri çekmeyi kendilerinin tavırlarının belirlediğine inanmaktaydılar. Oysa Başkan Nixon ve onun dış ilişkilerine yön veren Henry Kissinger, Komer olayının Türk-Amerikan Hükümetlerinin sıkı müttefiklik ilişkilerine zarar verdiğini düşünmekteydiler. Kissinger'in (Amerikan Harvard Üniversitesinden gelmekte olan; Dış İşleri Bakanlığı ile Ulusal Güvenlik Başkanışmanlığını aynı anda uhdesinde taşıyan bu kişi, Amerikan politikalarını yönlendirecek kadar etkin bir konumdaydı) bu problemin aşılmasının ilişkilerin seyri noktasında şart olduğunu düşünmesi nedeniyle geri çekme kararında etkili olmuştur.

Türkiye'ye büyükelçi olarak atanması olay olan Robert Komer, daha sonra Milliyet gazetesine verdiği bir mülakatta şu ilginç açıklamalarda bulunmuştur: "Türkiye'de aşırı solcuların yarattığı efsaneye göre Türkiye, gün geçtikçe bağımsızlığını daha çok kaybetmekte ve gittikçe batılı emperyalistlerin bir uydusu halin gelmektedir. Bu efsanenin gerçeğe hiçbir

ilgisi yoktur. Görebilen gözlere sahip herhangi bir kişi Türkiye'nin II. Dünya Savaşından bu yana geçirdiği bütün devrelerde olduğundan daha bağımsız, daha kuvvetli ve başkalarına daha az muhtaç bir ülke olduğunu kolaylıkla görebilir... Türk Silahlı Kuvvetleri en az İngiliz, Belçika, Hollanda vb. ülkelerinin silahlı kuvvetleri kadar bağımsızdır.³⁵

Sonuç olarak denilebilir ki; Komer olayı, Türk unsurların kendilerinin bağımsızlıklarına yönelik bir girişim olarak görüldüğü için yoğun protestolara sebep teşkil etmiştir. Kamuoyunun bu konudaki şüpheleri ise, protestolara katılımı arttırmıştır.

³⁵ *Milliyet*, 18 Nisan 1969

V. Türk Ve Amerikan Devlet Adamlarının Yaşanan Gelişmeler Karşısında, Kamuoyuna Mesaj Niteliğindeki Girişimleri

V. 1. İkili Anlaşmalar Sorununun Gelişimi ve Çözümü

Türk-Amerikan ilişkilerinin de jure ve de facto kapsamını çizen anlaşmalara yönelik muhalif söylemlerin gelişmesini bir takım gelişmeler şekillendirmekteydi. Önce 1965 sonuna genel hatlarıyla bilinen Johnson Mektubu üzerinden ilişkilerin gözden geçirilmesi talep edilmekteydi.

Meclis'te yapılan ateşli tartışmalarında etkisiyle; 1966 yılı başında Millet Meclisi'nde Kıbrıs Müdahalesi'nin yapılamamasından dolayı resmen sorumlu ABD'nin gösterilmesi ve birkaç gün sonra da Johnson-İnönü mektuplarının günlük basında yayınlanması nedeniyle; ikili anlaşmalara yönelik ciddi bir muhalif yaklaşım kök bulmaya başlamıştır.

Türk-Amerikan ilişkileri konusu; temelde, Türkiye'nin batı ittifakı içindeki yeri konusu olduğu için; Türkiye-ABD ilişkileri sorunu Türkiye-NATO ilişkileri sorunu ile beraber değerlendiriliyordu.³⁶

Dışişleri Bakanı İ.S.Çağlayangil, 6 Ocak 1966 da hükümetin, "Amerika Birleşik Devletleri ile aramızda imzalanmış olan ikili anlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içinde olduğunu açıklamıştır.³⁷

Bu arada Türk Dış İşleri Bakanlığı tarafından 21 Ocak 1967 tarihinde yapılan açıklamaya göre; Türkiye ile ABD arasında tespit edilebilen 54 ikili anlaşmadan 3'ü 1950'den önce CHP tarafından, 31'i 1950–1960 arasında Demokrat Parti Döneminde, 20'si de 1960–1965 yılları arasında Milli Birlik ve Koalisyon Hükümetleri tarafından imzalanmıştır. İki ülke arasında yaklaşık 100'e yakın mahiyeti gizli anlaşmanın olduğu sanılmaktadır. Bu anlaşmalardan 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Anlaşması genel niteliklidir onun dışındaki anlaşmalar ise genel nitelikli değildir.

Türk-Amerikan ilişkilerine temel olan ikili anlaşmaların her iki tarafın da onayı ile gözden geçireceğinin tereddüde yer vermeyen bir biçimde açıklanması Nisan ayında gerçekleşmiştir. 1966 yılının ilk haftasında başbakan ve dışişleri bakanı peş peşe yaptıkları basın toplantısında ikili anlaşmaların 55'i bulunduğu ve bunların dağınıklıklardan ve uygulanmasından doğan bozuklukların ikili görüşmeler yolu ile düzeltileceği bildirilmiştir.³⁸

³⁶ Bazı Siyasi Kimlikler Türkiye'nin NATO'dan çıkmasını bile talep edeceklerdi. Bkz. Boran, Behice, "NATO'dan Niçin Çıkmalıyız?", *Forum*, Cilt 20, No 335, 15 Mart 1968, s. 8–10.

³⁷ *Dışişleri Belleteni*, Sayı:16 (31 Ocak 1966),s.44.

³⁸ Hem Başbakan'ın hem de Dışişleri Bakanı'nın açıklamaları için Bkz. *Dışişleri Belleteni*, Sayı:19 (3 Nisan 1966),s.79–80.

Bu gelişmeler karşısında ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk, 22 Nisan'da yaptığı basın toplantısıyla “her iki tarafta hazır olunca görüşmeler başlayacaktır.” açıklaması yapılmaktaydı.

Tartışmaların başlamış olduğu 1965'ten tartışmaların sürdüğü 1969 yılına kadar ikili anlaşmaların NATO ittifakına dayanılarak yapılmış olduğu ve NATO amaçları ekseninde kullanıldığını savunmuştur.

Buna dayanak olarak ta NATO Anlaşmasının 3.maddesi işaret olunmaktaydı.“İş bu antlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için taraflar, kendi hususi vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müştemian devamlı ve fiili olarak hareket edip bir silahlı tecavüze karşı münferiden ve müştereken mukavemet kudretlerini idame ve tezyit eyleyeceklerdir.”³⁹

Tüm anlaşmalar 24 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Anlaşmasına dayandırılmıştı ve bu anlaşmalarda kontrol ve tasnif 1966'da başlayan tartışmaların etkisinde üç buçuk yıl sürmüş ve gözden geçirme 3 Temmuz 1969 tarihinde yapılan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ile neticelenmiştir.

³⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları*, Ankara, TTK, 1965, s.367.

V. 2. Türkiye'nin MLF'den Çekilmesi

Çok Taraflı Nükleer Güç (MLF) projesi, Amerika Birleşik Devletleri tarafından nükleer silahların kontrolü konusunda Avrupalı müttefiklerinin kaygılarını ortadan kaldırmak için ortaya atılmış bir projeydi. Avrupalıların nükleer silahların kontrolünde ve ateşlenmesinde kısmen de olsa rol sahibi olmasını öngörüyordu. Projeye göre bu güç değişik Batı uluslarının personelinin görev aldığı Polaris füzesi taşıyan denizaltılardan oluşacaktı. Türkiye'nin MLF' ye katılmasında herhangi özel bir çıkar yoktu. Yine de Türk yöneticileri daha çok Amerikalıları memnun etmek amacıyla MLF'nin kurulması amacıyla oluşturulan çalışma grubuna personel göndermeyi kabul etmişlerdi.

Ancak Ocak 1965'te Türk hükümeti beklenmedik bir şekilde MLF' ye katılmayacağını ve Amerikan Claude V. Packetts muhribinde görevli olan 11 Türk denizcisini geri çekeceğini ilan etti. O sıralarda yaygın olan kanı, Türkiye'nin Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin Kıbrıs konusundaki hayal kırıklığına sebebiyet veren tutumlarından dolayı MLF'ye katılma konusundaki Amerikan teklifini reddettiği yönündeydi. İddialara göre, Kıbrıs konusunda Amerikalı dostları tarafından yalnız bırakıldığını hisseden Türk yöneticiler, MLF'ye katılmayı reddederek hem bu konudaki rahatsızlıklarını ifade etmiş oldular, hem de bağımsız bir devlet olarak Amerikan tekliflerine hayır diyebileceklerini gösterdiler. Türk yöneticiler artık Amerika'nın her isteğine düşünmeden olumlu yanıt verdikleri devirlerin geride kaldığını, gerektiğinde Amerikan isteklerini reddedebileceklerini gösteriyorlardı. Burada Türk yöneticilerin Sovyetler Birliğini gereksiz yere kışkırtmama kaygısının önemli rol oynadığını belirtmede fayda var. Çünkü Sovyetler Birliği'nin ne düşündüğünü hiç kale almayan, hatla Sovyetleri kızdırmaktan bile zevk alan Türk tavrı artık sona ermiştir.

V. 3. U-2 Uçuşlarının Düzene Sokulması ve Üsler Meselesi

Türkiye 1956 yılında Adana'daki İncirlik üssünde bulunan Amerikan kuvvetlerinin bilimsel nitelikli araştırmalar yapmak amacıyla U-2 uçaklarıyla uçuşlar gerçekleştirmelerine izin vermişti. Uçuşların amacı genel olarak bilimsel olarak nitelenmişti ama Türk yetkilileri uçuşlar konusunda ayrıntılı bir bilgiye sahip değildi.

Aralık 1965'te yine İncirlik'ten kalkan bir Amerikan istihbarat uçağı bu defa Karadeniz'de uluslararası sular üstünde uçarken kaza sonucu düştü. Sovyet hükümeti ve basını yine Türk hükümetini toprağının tehlikeli maceralar için kullanılmasına izin vermesinden dolayı şiddetli şekilde eleştirdi. Bu defa Türk askeri yetkilileri de uçuş kendi bilgileri dışında gerçekleştirildiği için rahatsızlık duymuştu. 28 Aralıkta Demirci hükümeti Amerika'dan Türk üslerini kullanarak yaptıkları tüm U-2 uçuşlarını durdurmasını istedi. Amerikalılar Türk yöneticilerin kararlarını değiştirmeleri yolunda yoğun istekte bulunsalar ve bu amaçla NATO'nun Amerikalı kumandanını Türkiye'ye gönderseler de Türk yetkilileri ikna edemediler. U-2 uçuşları 1965–1975 döneminde bir daha gerçekleştirilmedi. Bu örnekte de Türk yöneticilerin tutumlarındaki radikal değişiklik açık şekilde görünmektedir. Türk yetkililer, 1960 yılındaki olayda Amerikalılara hiç toz kondurmayıp, neredeyse suçu Sovyetlerde bulacak bir tavır takınırken ve U-2 uçuşlarını hiç tartışma konusu yapmazken, 1965 yılındaki iktidar olayda U-2 uçuşlarının durdurulmasını hemen isteyebilmiştir.

Yeni iktidar yaptığı değerlendirmede, Sovyetleri Amerikalılara iyi görünmek uğruna gereksiz yere kışkırtmanın Türkiye'nin güvenliğini tehlike altına soktuğu sonucuna varmışlar ve uçuşların gereksiz olduğuna karar vermişlerdir. Zira Amerikalıların her istediklerine evet demek hiç beklenmedik anlarda Türkiye'yi kendi iradesi dışında başka devletlerle karşı karşıya getirmektedir. Türk yöneticiler artık Amerika'ya çok ısrar ettiği bir konuda bile hayır diyebilmektedir. İsmail Cem'in belirttiğine göre AP'nin iktidardan uzaklaştığı 12 Mart 1971 sonrası dönemde eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil kendisiyle yaptığı mülakatta şunları söylemişti: "Amerikalılara dedim ki, bizim anlaşmalarımızda böyle bir husus yok. U-2 uçaklarının casusluk amacıyla SSCB üzerinde uçuşulması, Yaptığın NATO gayelerinin dışındaki bir iş ve benim ülkeme muazzam bir tehlike getiriyor... Durumu ve tutumuzu Amerikalılara bildirdim. Üç gün sonra büyük bir telaş içinde ve özel bir tayyare ile NATO Amerikan başkumandanı ziyarete geldi... Burada ben çok baskı altında kaldım, mukavemet ettim."⁴⁰

⁴⁰ İsmail Cem, *Tarih açısından 12 Mart*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.303–304

Uçuşlar noktasında bu gelişmeler yaşanmaktayken; Üsler konusunda 1960'lı yıllardan itibaren İki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir konuydu. Türkiye'deki Amerikan üslerinin tümü özellikle sol görüşlü politikacı ve yazarlar tarafından tartışmaya açılmıştı. Bu konuda en sık yapılan suçlama ise üslerin tamamen Amerikalıların elinde olduğu ve Türk yetkililerin kontrolü dışında kullanılmakta olduğuydu. İddiaya göre Amerikalılar üslerde tam kontrole sahiptiler ve Türk yetkilileri bilgilendirmeden ve onlara danışmadan üsleri istedikleri şekilde kullanabilirlerdi. Konu ilk defa 7 Kasım 1965'te Türkiye İşçi Partisi genel başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından Mecliste dile getirildi. İlhan Selçuk da makalesinde Amerikan üsleriyle ilgili şu eleştirileri getirmekteydi: Türk halkı üslerde neler olduğunu bilmiyordu. Üslerin yönetimi Amerikalıların elindeydi, askeri açıdan da NATO'ya değil Pentagon'a bağlıydılar. Türk görevlileri ve askeri yetkilileri üslerdeki Amerikan faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bu üslerden kalkan bir U-2 uçağı Türkiye'yi Rusya'yla karşı karşıya getirmişti, benzer bir olay Türkiye'yi başka devletlerle de savaşa sürükleyebilirdi. 1958 yılındaki Lübnan krizi sırasında Amerika Türk yöneticilere haber vermeden İncirlik üssünü asker sevkıyatı için kullanmıştı.⁴¹

Bu arada 1965 yılı sonunda iktidara gelen Demirel Hükümeti ise iç politikada Amerika'yla ilişkilere yöneltlen yoğun eleştiriler sebebiyle üsler konusunda daha dikkatli davranmaktaydı. Üslerin kullanılması konusundaki Türk hükümetinin tavrı Orta Doğuda meydana gelen krizler sırasında somut bir şekilde ortaya çıktı. 1967 Arap-İsrail savaşında bu kriz daha da belirgin olmaya başlamıştı. Üslerin hiçbir şekilde kullanılmasına izin verilmeyecekti.

1969 Ekiminde Lübnan'da karışıklıklar meydana geldiğinde ise Başbakan Demirel gazetecilere verdiği beyanatta, Suriye ile Lübnan arasında silahlı bir çatışma olması ve Amerika'nın Lübnan'a verdiği sözü tutarak bu devlete yardım etmesi halinde, İncirlik havaalanının kullanılmasına asla müsaade etmeyeceklerini söyledi. Demirel, "Türk hükümetinin muvafakati olmadan bu tesisler hiçbir şekilde kullanılamaz, komşu ülkelerimizin endişe duymasını istemiyoruz" demekteydi.⁴²

Ardından Eylül 1970'de Ürdün hükümeti Filistin kurtuluş örgütleri üyelerine karşı giriştiği Kara Eylül diye isimlendirilen geniş operasyonel saldırı sırasında da olası bir Amerikan müdahalesinin Türk üslerinin kullanılarak gerçekleştirilmesi ihtimaline karşı olarak Türk hükümeti aynı hassasiyeti göstermiştir.⁴³

⁴¹ İ.Selçuk, "Şu Acı Gerçek", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1965

⁴² *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1969.

⁴³ Cem, *a.g.e.* s.273.

Tüm bu gelişmeler ışığında söylenebilir ki; 1965 yılının ikinci yarısından itibaren Türk yöneticiler ülkelerindeki askeri üslerin Amerikalılar tarafından kullanımı konusunda çok dikkatli davrandıkları izlenimini vermekte olduklarını göstermektedir. Bunun başlıca nedenlerinden birincisi Türkiye'nin ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumundan hoşnut olunmadığıdır. İkincisi ise Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerin bozulmasına engel olmak arzusudur. Johnson mektubu gerçeği ve Küba Krizi sırasında yaşanan gelişmelerin kamuoyuna mal olması kamuoyunun Türk hükümeti üzerinde bu tarz bir siyaset izlenmesi yönünde baskı unsuru olmuştur. Özellikle Johnson Mektubu Sovyetlere karşı ABD ve NATO'nun yardıma gelinmeyebileceği şüphesi net olarak doğurmuştu, bu yüzden Sovyetlere karşı kışkırtıcı bir politika izlemekten kaçınılmaktaydı. Ayrıca Arapların ve Sovyetlerin hoşuna gidecek şekilde davranmak uluslararası forumlarda bu ülkelerin desteğinin sağlanmasına yarayabilirdi. Üçüncüsü ise, Türk yöneticiler savunma alanında tamamen ABD'ye bağımlı olmadıklarını ve gerektiğinde ABD'ye rağmen bir takım açılımlarında yapılabileceği vurgusunun uluslararası kamuoyu nezdinde gösterilmek arzusundaydı.

Türkiye tüm bunları yaparken NATO anlaşmalarına bağlı kalmış ve üslerin genel kullanımı konularında ise pürüz çıkartmamıştır. Tüm bunlar Amerikan yönetimi tarafından köşeye sıkıştırılması halinde Türkiye'nin kaybedilebilecek bir müttefik olduğunu görmesini sağlayan gelişmelerdir. Bu durum Amerikan yönetiminin bir adım atarken en azından görüntüde bile olsa, Türkiye ile uyum halinde bir tavır gösterme görüntüsünü vermeye yöneltmiştir.

VI. Haşhaş Krizi ve Askeri Darbe İddiaları

VI. 1. ABD'nin Tarihsel Süreçte Haşhaş Konusundaki Hassasiyeti ve Politik Yaklaşımı

Öncelikli olarak vurgulanması gereken nokta; ABD'nin uyuşturucular konusundaki hassasiyeti, Nixon dönemine has bir yaklaşım olmadığı ve tarihsel bir arka planı olduğudur. ABD, uyuşturucu bağımlılığının denetimden çıktığı bir ülke olarak 20.yüzyılda yapılan tüm uluslararası girişimlerin öncülüğünü yapmıştır. Yani Afyon meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilerde bir sorun olarak ortaya çıkması; 1970'li yıllara özgü bir durum değildir. Öyle ki; Afyon ve ondan üretilen uyuşturucu; 1909'da ABD'nin öncülüğünde yapılan Şanghay'daki ilk uluslararası konferanstan itibaren gerek Osmanlı devleti; gerekse Türkiye Cumhuriyeti arasında devamlılık arz eden bir problem olarak durmaktaydı.

Türk tarafı ekonomik bir ürün olarak Afyon'un önemine binaen Türkiye Cumhuriyeti bu ürünle ilgili olarak sağlam bir duruş sergilemiş ve ya uluslararası toplantılara katılmayarak; ya da katılsa da sonuç bildirgesine taraf olmamak suretiyle direnç göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan yani 1923 yılından itibaren 1932 yılına yani bazı afyon konusundaki sözleşmelere taraf olduğu döneme kadar bir takım siyasi baskılarla karşılaşmıştır.⁴⁴

Bu tarihten itibaren ise; yaklaşık 30 yıl boyunca afyon konusu iki ülke arasında sorun olarak görülmediği ya da soğumaya bırakılan bir dönem yaşamıştır.

ABD'nin bu uyuşturucuyla tanışmalarına bakıldığında; halkın yoğun bir şekilde afyon bitkisinden üretilen morfini kullanmaları ve yaygınlık kazanması İç Savaş dönemine rastlamaktadır. Toplumda yaygın bir hal alması ve ilaçların, tıbbi sorunların ve hatta Coca Cola'nın imalinde bile belli oranlarda kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵

ABD II. Dünya Savaşının ardından artan talep ve yeni neslinde savaş sonrası uyuşturucu batağına saplanmış olması nedeniyle bu ürün konusunda tekrar hassasiyetle yaklaşmaya başlamıştır. Öyle ki; Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklanmasını Adnan Menderes'ten resmen istemiştir. Menderes ise bu talebi kabul etmeyerek; finansal kaynak sağlandığı takdirde, ham afyon'un işleneceği bir alkaloit fabrikası kurmayı teklif etmiştir. ABD ise bu teklifi, ekonomik çıkarlarına ters geldiği için kabul etmemiştir.⁴⁶

⁴⁴ Türk Afyonunun ABD için bir sorun haline gelmesi süreci ile ilgili olarak Bkz. Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi yayınevi, İstanbul, 1996,ss.59-75.

⁴⁵ Erhan, *a.g.e.*, s.42

⁴⁶ Erhan, *a.g.e.*, s.85-86

VI. 2. 1960 Sonrası Afyon Merkezli Türkiye-ABD ilişkileri

ABD, 27 Mayıs Askeri ihtilali sonrası iktidarlarına afyon konusundaki hassasiyetlerini bildirmiş ve gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Yalnız bu dönemde iktidar olan Koalisyon hükümetleri kırılğan bir ortamda olduklarından dolayı; radikal bir politika izlemeleri mümkün olmamıştır.

1960 sonrasında afyon ekimi yapılan illerin sayısında bir kademeli indirme politikası izlenmiştir. Bu kademeli indirme süreci şu şekilde gerçekleşti: 1960 yılında 30 ilde haşhaş ekimi yapılmakta iken; 1963'te bu sayı 25 il'e, 1965'te ise 19 il'e, 1967'de ise 18 il'e indirilmiştir. Ayrıca Afyon kaçakçılığı üzerine ciddi bir şekilde gidilmiştir. ABD'nin bu konudaki talebi ise kabul edilebilir gözükmemiştir. Zira ABD, tamamen ekimin yasaklanması gibi ütöpik sayılabilecek bir teklif sunmuştur. Nitekim Haziran 1965'te Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığındaki Koalisyon iktidarı bu teklifin reddini karşı tarafa bildirmiştir.

10 Ekim 1965'te genel seçimlerde toplam oyların yüzde 53'ünü alan Süleyman Demirel hükümeti kurmasının ardından 1961 Uyuşturucu maddeler Tek Sözleşmesi'ne taraf olma kararı alacaktı. Nitekim bu karar Resmi Gazete'de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girdi. Bu açılım ABD yönetimini tatmin etmiş görülmektedir.

ABD, 1965 yılında 1969'a kadar süren bir gizli bir ambargo kararı uyguladı. Bu gizli ambargo kararı ABD yönetiminin, ilaç sanayisini Türkiye'den daha az afyon alma konusunda yönlendirmek suretiyle bir anlamda Türkiye'ye bir ekonomik ambargo uygulamaya başlaması kararıdır. Bu uygulama bile ABD'nin meseleye ne kadar ciddi bir şekilde yaklaşmış olduğunu göstermekteydi.

Richard Nixon'un 1968'de iktidara gelmesinin ardından bu sorun iki ülke arasındaki en ciddi konu haline gelecekti. Öyle ki; Türkiye ile ilgili her konu bu gelişme ile bağlantılı olarak değerlendirilecekti. Türkiye'nin NATO içindeki rolü, Türk Topraklarındaki Üslerin durumu, Yunanistan ile yaşanan gerginliklerde hep bu sorun ile bağlantı kurularak değerlendirilmiştir.⁴⁷

Başkan Nixon Ocak 1969'da Demirel'e kişisel ve gizli mektup yollamıştı. Nixon bu mektupta 2.Dünya savaşından sonra Sovyetler Birliği Türkiye'yi tehdit ettiğinde ABD'nin Türkiye Hükümetinin yardımına geldiğini, çok önemli bir tehdidin Amerikan toplumuna yöneldiği bir devirde yardım etme sırasının şimdi Türkiye'de olduğu belirtilmekteydi.⁴⁸

⁴⁷ Bkz. James Spain, "The U.S, Turkey and the Poppy" *Middle East Journal*, Cilt:29,No:3 (1975) s.298. ve Erhan, *a.g.e.*, s.89.

⁴⁸ Turhan Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 24 Mart 1976

Nixon Döneminde problem teşkil eden haşhaş meselesinde, Demirel 10 Kasım 1970’de yolladığı mektupta Türkiye’nin problemin farkında olduğu ve ABD’yle probleme karşı mücadele etmede işbirliği yapacağı yolunda ifadeler taşımaktaydı. Fakat mektup Türkiye’nin haşhaş üretimini tamamen yasaklayacağı konusunda herhangi bir söz vermemekteydi⁴⁹

Nitekim bu yazışma ve gizli görüşmelerde Türkiye tamamen yasaklama yönünde bir karar almamıştır. Bu karar sonucu olarakta; ABD’nin Türkiye’deki 1971 Darbesinin arkasında olduğu ve haşhaş yasağına yönelik istekleri kabul edilmediği için darbeye yeşil ışık yaktığı yönünde fısıltı gazetesi mesaisine başlamıştır. Bu değerlendirmeler dönemin gazetelerinde sıklıkla yer almış ve devrin devlet adamlarının anılarında ve mülakatlarında bu beyandaki iddialar sık sık dile getirilmiştir.

Bazılarının iddialarına göre ABD’nin haşhaş meselesinde Demirel hükümetinden memnun olmaması, bu hükümetin 12 Mart 1971 tarihinde Türk ordusu tarafından verilen bir muhtıra ile görevden uzaklaştırılmasında rol oynamıştı.⁵⁰

Nitekim Demirel Hükümetindeki Devlet Bakanı Turhan Bilgin daha sonra CIA’in kendi hükümetlerini düşürmek için NATO çerçevesinde planlar hazırladığını ve üst düzey bir Amerikan yetkilisinin Amerikan uyuşturucu probleminin ancak Demirel hükümetinin düşürülmesi ile çözüleceğini söylediğini iddia edecekti.⁵¹

Yine İsmail Cem’in yaptığı söyleşi de; 7 Şubat 1974 tarihli Demirel hükümeti’nin Dışişleri Bakanı Çağlayangil şunları söylemekteydi: “Amerika Birleşik Devletleri, haşhaş, Amerikan U-2 uçaklarının uçuşu ve Türkiye’deki Amerikan üslerinin kullanımı gibi konularda Demirel Hükümetinden hoşnut değildi. Hükümet iç politika ilgili nedenlerden dolayı zayıflamış, yakın bir tarihte devrilmesi beklenmekteydi. Durumu çok iyi değerlendiren ABD Demirel Hükümetinin düşüş sürecini hızlandırdı. Hükümet düştüğünde Türkiye’nin NATO karşıtı gözüken davranışları sona erdi, solcular ve NATO’ya muhalefet ezildi ve haşhaş üretimi yasaklandı, böylece Amerikalılar yeni gelişmelerden memnuniyet duydular”.⁵²

Yapılan tüm bu yorumlara rağmen Türk Ordusunun sırf Amerikan Yönetimi’nin arzuladığı Türkiye ortamı yaratma arzusuyla, haşhaş üretimini yasaklama gayesiyle demokratik sisteme müdahalede bulunduğunu iddia etmek, ayrıca da darbe’de aktif rol oynayan kadronun bu konudaki yaklaşımlarının tamamen benzer olduğunu söylemek oldukça zordur.

⁴⁹ Cüneyt Arcayürek, *Çankaya’ya giden yol, 1971–1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.148–149

⁵⁰ Birand, M, diğerleri. *12 Mart*, İmge Kitapevi, Ankara, 1994, s.169

⁵¹ Cem, *a.g.e.*, s.396–397

Aslında Amerikan yönetiminin, Türk Hükümetinden hoşnut olmamalarının 12 Mart muhtırasının nedenlerinden biri olduğunu söyleyebilmek bile bu aşamada oldukça zordur. Çünkü her iki tarafta da bu konuyla ilgili dokümanlar henüz açıklanmamıştır. Bu aşamada söylenebilecek olan, o dönemde Türkiye’deki durumdan Amerikan yönetiminin pekte hoşnutluk duyacağı ortamın olmadığı gerçeğidir.

Amerikalılar Türk yöneticilerinden haşhaş üretimini kontrol altına alma konusunda daha fazla şey yapmalarını istemedi belki haklı görülebilirdi. Fakat uyuşturucu üretimi konusunda tüm hammaddenin Türkiye’den geldiğini iddia ederek Türkiye yönetiminden tamamen yasaklama yönünde karar almasını beklemek ve bu kararı kendi iç kamuoyu nezdinde başarı olarak sunmak arzusu içine girmek, Amerikan Yöneticilerinin hata hanesine yazılabilecek bir gelişmedir.

Çünkü Amerikalı yöneticilerin önemli bir katma değer üreten bir tarım ürünü olan, ayrıca da tıp endüstrisi içinde önemli olan bir madde konusunda sadece Türk haşhaşını dışarı çıkarılması konusunda baskı yapıyor olması bir hataydı. Çünkü Türkiye dışında Hindistan, Pakistan, Çin, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Tayland, Laos ve diğerleri de aynı şekilde ürünün üretimini yaptığı halde her hangi bir baskı görmemekteydi.

Bununla beraber Türk iktidarlar kabul etse de böyle bir yasağın bu meseleyi halledeceğini düşünmekte doğru değildir. Nitekim seçimle iş başına gelmiş Türk hükümetinin geleneksel bir geçim yolu haline gelmiş hatta ülkede bir ilinin ismi olmuş ürünü yasaklamasının mümkün olamayacağını görebilmiş olmalıydı.

Türk Hükümetleri üzerindeki Amerikan baskısı Türk kamuoyu tarafından da hissedilmekte ve yoğun eleştirilere sebep olmaktaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilleri Süleyman Mutlu ve Cemal Kaygılı ile senatör ve eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü ABD’yi haksız baskılardan dolayı eleştirip, Türk Hükümetini Amerikan baskılarına boyun eğmekle suçlamaktaydılar. Üniversite öğrencileri, Dev-Genç örgütü, Ziraat Mühendisleri Birliği ve Ziraat Odaları birliği gibi baskı grupları; Amerikan etkisi altında, Türk hükümetinin haşhaş ekimini kısıtlamaya gitmesini yeren açıklamalar yayınladılar. Bu eleştirilerin arasına Amerika’yı suçlayıcı ifadeler de yer verilmekteydi. Birleşik Amerika, kendisi insanlık için büyük zararlar ve tahribat getiren Tütün ve yıkıcı savaş silahları gibi maddelerin satışını desteklemekte, reklâmını yapmakta ve satmaktaydı. Kaçakçılık neticesinde, Türkiye’ye girmiş Amerikan mallarının, Türk halkına satışına hiçbir şekilde ses çıkartmıyordu.

Demirel hükümeti 12 Mart 1971’de Türk ordusunun verdiği muhtıra nedeniyle istifa ettikten sonra Nihat Erim’in başkanlığında partiler üstü bir teknokrat hükümet iktidara geldi. Yeni hükümetin ele almaya öncelik verdiği konulardan biride haşhaş ekimi meselesiydi.

Nitekim Mayıs 1971’de Türk hükümeti 1971 hasat yılı ürününün hepsini satın alarak, haşhaş üreticilerine beyanname zorunluluğu getirerek ve haşhaş üreticilerinin başka ürünlere yönelmesini teşvik ederek illegal afyon üretimine karşı savaş açacağını ilan etti. 16 Mayıs’ta da haşhaşın hükümete satılması için ürün taban fiyatını üçte iki oranında arttırma kararı aldı. 17 Mayıs’ta ise; Amerikan büyükelçisi hükümet başkanına ekimin yasaklanması karşılığında, hükümetinin Türk hükümeti ve Türk çiftçisine yardım yapılması için sunduğu teklifi bildirdi.¹¹ Haziran’da teklif karşısında alınan kararı sorması üzerine Erim Elçiye, hükümetinin 3 ilde haşhaş ekimini seneye değil hemen bu sene yasaklayabileceğini bildirdi. Sonuçta Türk hükümeti 30 Haziran 1971’de yayınladığı hükümet kararnamesi ile Türk sınırları içinde haşhaş ekimi ve üretiminin 1972 sonbaharından başlayarak tamamen yasakladığını ilan etti.⁵³

Karar alındığı gün hem Nihat erim ham de Amerikan Başkanı Nixon birer konuşma yaparak kararı halkalarına bildirdiler.⁵⁴ Bu radikal kararın alınmasında hem mesaj verme hem de uluslararası toplumun gözünde Türkiye’ye itibar ve destek sağlama amacına yönelik olması söz konusuydu.

Andrew Mango’nun görüşüne göre ise haşhaş yasağı; “Türk generallerin ve onların himayesinde olanların (Türk hükümeti üyelerinin)Amerika ile işbirliği yapma konusundaki istekliliğini sembolize ediyordu.”yine Mango’nun iddiasına göre, “ellerinde Marksist ayaklanma gibi bir sorun bulunan Türk Otoriteleri, Amerika’yı kızdırmak konusunda büyük özen göstermekteydiler. Bu yüzden haşhaş ekimi yasaklanmış ve ordu tarafından desteklenen hükümetler ekonomi politikasında radikal bakanların istifa etmesinden sonra daha uzlaşmacı bir tutum takınmaya başlamışlardı.”⁵⁵

Türk kamuoyu bu yasak karşısında Milli onurun ciddi bir tahribata uğradığı inancını taşımaktaydı. Türk milletinin çıkarları hiçte insafılı olmayan iddialarla pazarlık masasına yatırılmış görüntüsü verilmişti. Haşhaş yasağı aynı zamanda Türk çıkarlarının Amerikan çıkarlarına feda edilmesini sembolize ediyor ve Türkiye’nin küçük düşürücü bir tarzda Amerika’ya bağımlı olduğunu ortaya koyuyordu. Bununla beraber ordu destekli hükümetler, fikirlerini serbest bir şekilde ifade edilmesine müsaade etmediği için haşhaş ekim yasağı

⁵³ *Cumhuriyet* 30 Temmuz 1971.s.1

⁵⁴ Başkanların konuşma metinleri için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Haziran 1971,s.137–142

⁵⁵ A.Mango, *Turkey: A Delicately Poised Ally*, Beverly Hills, California Sage,1976.s.37–42

kamuoyu tarafından eleştiriye tabi tutulmadı. Aralık 1971’de 21 Milletvekili, Eylül 1972’de de 111 milletvekili sıkı kontrol tedbirleri uygulanarak yeniden haşhaş ekimine izin verilmesi için Meclise yasa teklifi sundu. Yasak sonrası Amerika ölçeğinde talepte daralma meydana geldiğini ifade eden yaklaşımlar yer almasına rağmen Türk tarafının buna karşı yaklaşımı Onların görüşünde eroindeki azalma ve fiyatındaki artma Amerikan ve Fransız polisinin uyuşturucu kaçakçılığına karşı etkili bir kampanya başlatılmasından ileri gelmekteydi.⁵⁶

⁵⁶ Ö.Köknel, “Haşhaş Ekimi ve ABD” *Milliyet*, 4 Kasım 1975

VI. 3. Çok Partili Hayata Dönüş ve Yasağın Kalkması

Türkiye’de 1973 seçimleriyle yeniden çok partili demokrasiye dönüldüğünde, seçim kampanyasının en önemli konularından biri haşhaş meselesi oldu. Haşhaş bölgesindeki halk, haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi yönünde yoğun şekilde istekte bulunduğu için; siyasiler, iktidara geldiklerinde haşhaş ekimine hemen izin vereceklerini söylemede birbirleriyle adeta yarışa girdiler. Bütün partilerin seçim beyannamelerinde haşhaş yasağının kaldırılması temel amaçlardan biri olarak yer alıyordu. Seçimler sonucu İktidara gelen yeni Ecevit-Erbakan koalisyonu seçim meydanlarında verdikleri sözleri icraata geçirerek Ekime 1 Temmuz 1974’te 7 ilde (Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak ve Konya’nın 4 kazasında)haşhaş ekimine başlanacağını ilan etti. Bu radikal kararın hemen ardından Temmuz 1974’ün sonunda Amerikan kongresi haşhaş ekimine karar vermesi sebebiyle, Export-Import Bankasının Türkiye’ye daha fazla kredi vermesini yasakladı.⁵⁷

Türkiye’nin 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs’ta gerçekleştirdiği askeri müdahalenin ikinci safhasını başlatması üzerine Amerikan Kongresi Türkiye’ye Kıbrıs’taki girişimleri sebebiyle askeri ambargo uygulanması için bir kampanya başlattı. Bunun üzerine haşhaş konusu ikincil duruma düştü. Türkiye’nin haşhaş ekimine izin vermesine muhalefet eden Kongre üyeleri ambargo girişimini iyi bir fırsat olarak gördüler ve ambargoya destek vererek Türkiye’yi cezalandırma yoluna gittiler.

Amerikan kamuoyu, Türkiye’nin haşhaş ekimini başlatma kararına karşı büyük öfke gösterdi. Aileler, doktorlar ve yasaları uygulayan görevliler Türk haşhaşının yeniden önemli derecede Amerikan gençliğini zehirlemeye başlayacağını inanmaktaydılar. Amerikan gazeteleri Türkiye’nin kararını şiddetli şekilde eleştiren makale ve yazılarla doluydu. Bu konuda çok aşırı bir örnek Pete Hamill’in 8 Temmuz 1974’te New York Post’ta kaleme aldığı “Savaş Hareketi” başlığı taşıyan makalesiydi.⁵⁸

Türkiye’nin kararını Amerikan halkına karşı alınmış bir savaş kararı olarak niteleyen Hamill, Türk haşhaş tarlalarının Amerikan uçakları tarafından bombalanmasını teklif edebilecek kadar şaşırtıcı bir teklifi dillendirmekteydi. Kıbrıs gibi haşhaş sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerinin temelini, yani Doğu-Batı blokları çatışması bağlamında güvenliğin korunmasını ilgilendirmeyen bir meseleydi. Temelde iki ülkenin ilişkilerinin gerginleşmesine neden olacak derecede ciddi ya da temel bir problem olmasa da Kıbrıs sorunu sahneye çıkmadan önce Türk-Amerikan ittifakını sarsacak duruma gelmişti.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1974

⁵⁸ O.Akbal, “Haşhaş Soğuk Savaşı” *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1974

VI. 4. Haşhaş ve Darbe Bağlantısına Dair Değerlendirmeler

ABD'nin haşhaş ekim yasağı ile ilgili taleplerini tek başına değerlendirdiğimizde; ABD'nin Askeri muhtıradan direkt bir bağlantısının olduğu iddiası pek kabul görececek bir yaklaşım değildir. Türkiye'nin ülkedeki üsler konusundaki yaklaşımındaki revizyonist yaklaşımı ve Türkiye'de yapılan NATO tartışmaları gibi; ABD hedeflerinin Sol gruplar tarafından hedef teşkil etmesi gibi diğer konularla ilişkilendirildiğinde ise; muhtıra-ABD ilişkisi iddialarına daha temkinli bakmak gerekmektedir.

Türkiye'de yaşanan süreç; ABD'nin NATO eksenli siyaseti için bir tehlike arz etmekteydi. Türkiye kaybı önemsenmeyecek bir müttefik değildi.

Bu konu da Sezai ORKUNT 'un verdiği bilgiler önemlidir. 1963'te açılan üs sayısının 101'e, 1966'da 112'ye ulaştığını, üslerin 35 milyon metrekaarelik bir alanı işgal ettiğini yazmaktadır. Bu üsler ABD açısından büyük önemini de şöyle ifade etmektedir.

Bunu ABD yetkilileri şöyle izah ediyorlar: "Türkiye'deki üsler, Birleşik Devletler için son derece önemlidir. Gerçekte Ortadoğu'da (...) Amerika'nın doğrudan müdahalesini gerektiren bir olayda Türkiye'nin desteğini almanız ve bu üsleri kullanmanız bunu önlemek mümkün değildir."⁵⁹

Yine aynı çalışmada üslerin önemini ABD yetkililerinin ağzından şöyle izah ediyor: "...Türkiye'deki ABD istihbarat tesisleri, Sovyetler Birliği'nin füze denemelerinin izlenmesinde ve bilgi temininde en önemli kaynaktır. (...) Halen diğer yerlerde kullanabilme imkânına sahip olduğumuz hiçbir istasyon ve diğer sistemlerle Türkiye'de kaydettiğimiz bilgiyi temin etmemiz mümkün değildir."⁶⁰

Çünkü üsler ABD stratejik açılımları için vazgeçemeyeceği, çok ucuza mal ettiği temel öneme sahip tesislerdir. Örneğin, ambargo sırasında üslerin kapatılmasıyla ABD bu fonksiyonel işlerin icrası için yılda 3 milyar dolarlık bir ek harcama yapmak zorunda kalmıştır. Oysa üslerin kullanımı için Türkiye'ye yaptıkları 500–600 milyon dolarlık bir askeri "yardım"la bu işi çok daha ucuza halledebiliyordu.

Ayrıca o dönemde NATO iç bünyesinde bir takım problemler yaşanmaktaydı. İttifak içinde en ucuza mal edilen askerde Türk askeriydi.

Nokta Dergisine göre⁶¹ "NATO'ya bağlı ülkelerin bir askerinin NATO'ya mal oluş fiyatı" çizelgesini yayınladı. ABD askeri: 81.235 dolar; Türkiye askeri: 3.418 dolardı. Çizelgeye göre NATO'ya en ucuza mal olan asker Türkiyeli. Ve bu hesaba göre aşağı yukarı

⁵⁹ Hv. Org. George S.BROWN, Müsterek Kurmay Heyeti Başkanı,1975, aktaran Sezai ORKUNT, *Türkiye-ABD İlişkileri*, Milliyet, İstanbul, 1978, s.268

⁶⁰ Dışişleri Siyasi İşler Daire Başkanı Philip C.HABİP, 15 Eylül 1976, aktaran S.ORKUNT, *a.g.e.*, s.272.

⁶¹ *Nokta*, 17 Temmuz 1988

23 Türkiyeli askerin maliyeti bir Amerikan askerinin maliyetine ancak ulaşıyor. Türk halkının ödediği vergilerle yaklaşık bir milyonluk bir ordu beslemenin sırrı burada açığa çıkıyor. ABD, 40 bin mevcutlu bir Amerikan ordusu kuracak para ile bir milyonluk TC ordusu kurabiliyor. Tüm bu durumlar Türkiye'yi boş bırakmaya gelmeyecek ülke konumuna sokuyordu.

Gerek Çağlayangil, gerekse Demirel Amerika'nın 12 Mart'tan önce kendi izledikleri politikalardan hoşnut olmadıklarını, örneğin, haşhaş ekiminin yasaklanması gibi bir takım isteklerini yerine getiremediklerini ifade ediyorlar ve bu nedenle Amerika'nın 12 Mart'ın gerçekleştirilmesini sağladığını söylemişlerdir. Bu anlatılanlarda bir gerçek payı bulunduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de Amerika, 12 Mart öncesinde Demirel Hükümetinden haşhaş ekiminin yasaklanmasını istemiş; ancak halkın tepkisinden çekinen Demirel, ABD'nin bu isteğini yerine getirememişti. Ve Türkiye'de haşhaş Ekimi 12 Mart'tan sonra kurulan Erim Hükümeti tarafından yasaklanmıştı.

12 Mart Müdahalesi ile haşhaş sorununu ilişkilendiren İhsan Sabri Çağlayangil “12 Mart'ın arkasında CIA vardır. Büyük ölçüde vardır. 12 Mart'ta Haşhaş vardır.” demek suretiyle müdahalenin haşhaş sorunu nedeniyle ABD tarafından yaptırıldığını savunmuştur.⁶²

Eski başbakanlardan Bülent Ecevit'e göre bu gelişme ve Nixon'un bu konudaki kararlılığı nedeniyle; en azından ABD yönetiminin bu darbeye teşviki olduğunu ifade etmekteydi. Yukarı da izah ettiğimiz gibi; ABD sadece bu haşhaş meselesinden dolayı muhtırada desteği vardır demek doğru bir yaklaşım değildir. “Birçok etkenin birleşmesi ile böyle bir sonuç meydana gelmiştir” demek bile şu an için doğru olmaz. Zira elde herhangi bir belge yoktur. Ama çalışmamızda ayrıntılarıyla verdiğimiz şekliyle; Türkiye, ABD'nin siyasi ve askeri açılımları için çok önemli bir ülke konumundadır.

Musaddık rejiminin tasfiyesine dair yazmış olduğu çalışma ile dünyaca bilinir bir yazar haline gelen Stephan Kinzer; Yeni Aktüel dergisine vermiş olduğu özel röportajda; “1960'daki darbeden önce Menderes Hükümeti Sovyetlere karşı dostane yaklaşımda bulunuyordu. 1971'de birçok grup Türkiye'deki NATO varlığına tepkiliydi, 1980'de çok güçlü bir sol hareket vardı ve ABD bu hareketi ezmek istiyordu”⁶³ diyor. Yaptığı değerlendirme; ABD'nin Türk hükümetinin Amerikan Yanlısı olmasını garanti etmek için her şeyi yapmaya kararlı olduğunu ve bu verilere bakınca ABD darbeleri yapan askerlerin bu operasyonlar yapıldıktan sonra ABD'nin duruma uyum göstereceğini hissettirmiş olabileceğine vurgu yapmıştır.⁶⁴

⁶² İsmail Cem İpekçi, *a.g.e.*, s.298

⁶³ *Yeni Aktüel*, 13–19 Temmuz 2006, s.79.

⁶⁴ *Yeni Aktüel*, 13–19 Temmuz 2006, s.80.

Yazar özetle, Türkiye'nin askeri rejimlerle yönetildiği dönemlerde ABD'nin Türk yöneticilerden istediklerini daha kolay elde ettiklerini ve 27 Mayıs 1960 darbesini yapanlarında Amerika'yla imzalanan ikili anlaşmaların onaylanmasını kolaylaştırdıklarını vurgulamıştır. ABD, 12 Mart 1971'den sonra işbaşına gelen asker destekli yöneticilerden talep ettiklerini daha kolay elde etti. Haşhaş üretiminin yasaklanması ve Amerikan karşıtı aşırı sol muhalefetin susturulmasını gibi talepler, kabul edilmek suretiyle, uygulamaya koyulmuştur.

SONUÇ

Çalışmamızda Türkiye-ABD ilişkilerinin temelde hangi amaç ve kaygılar üzerine kurulduğunu ve kurulan bu ilişkilerinde nasıl dönüştüğünü irdeledik. İlişkilerin 1960–1971 yılları arasında hangi ekseninde geliştiğini tüm ayrıntılarıyla sunmaya çalıştık. Gördük ki; II. Dünya savaşının çok daha öncesinde ABD’nin artık yeni bir uluslararası ilişkiler vizyonu belirlemesi gerektiğini vurgulayan çalışmaların olduğunu ve buna yönelik yol haritası kabul edilen birtakım yaklaşımların etkisinin net olarak ABD politik açılımlarında görüldüğüydü. Yani ABD politik manevralarının yaşanan süreç esnasında; aniden verilen kararlarla şekillenmiş olduğu şeklinde bir yaklaşım doğru değildi.

Bu açılımları kolaylaştıran unsurlarında unutmaması gerekmektedir. Avrupa, ikinci savaşın sonunda liderliğini tamamen yitirmiş, bir dünya sistemi olmaktan çıkarak bir dünya alt sistemine indirgenmiş durumdaydı. Yakın bir zamanda da ABD’li stratejistlerin vurgu yaptıkları Rimland hattında ciddi sayılabacak gelişmelerde yaşanmaya başlayacaktı. Zira Yunanistan ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri artmaktaydı. Bu durum ABD’nin hedeflenen stratejik açılımlara yönelmekte geç kalmaması için bir an önce pratiğe hız vermesini zorunlu kılmaktaydı. Bu arada Batı Avrupa’da yaşanan büyük yıkım Avrupa Kamuoyunda Amerikan yardımının biran önce gerçekleşmesine yönelik tutkulu yaklaşımını artırıyordu ki; bu durum Amerikan yardım kararının ivedilikle alınmasını zorunlu kılmaktaydı.

II. Dünya Savaşının sonucunda ABD, SSCB karşısında bir çevreleme siyasetine işlerlik kazandırmaya yönelik açılımlara başladı. ABD bu açılımlardan büyük getiriler beklemekteydi. Bu durum Marshall yardımlarının siyasi ve askeri getirileri bağlamında en yetkin ağızlardan ifade edilecekti. “Üç yıl süresince sınırlandırma politikası istendiği gibi işledi. Marshall Planı Avrupa’yı ekonomik ve sosyal yönden güçlendirirken, Atlantik İttifakı da Sovyet yayılmacılığına karşı askeri bir siper görevi gördü. Yunanistan ve Türkiye’ye yardım programı Doğu Akdeniz’de Sovyet tehdidini önledi.”

Bu gelişmelerin yaşandığı süreçte ise, Türkiye açısından bakıldığında; II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan yeni siyasi yapı, Türkiye’yi bir takım radikal sayılabilecek kararları zaman geçirmeden almaya mecbur kılmaktaydı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu’daki güç dengesinin tamamıyla değişmesi bölgede bir “güç boşluğunun” ortaya çıkmasına neden olmuştu. Sovyetler Birliği bu güç boşluğunu kendi lehine radikal birtakım değişikliklere gitmek suretiyle bozma çabası içine girmişti. Sovyetlerin bu radikal birtakım değişiklik taleplerinden en yakın komşusu olan ve çok önemli bir kavşakta bulunan Türkiye’nin etkilenmemesi olası değildi.

Tüm bu gerçekler; Soğuk savaşın ilanı olarak nitelenen 1947 tarihli Truman Doktrinin askeri açılımı olan NATO'nun kurulmasının ardından Türkiye'nin bu birlikteliğe dâhil olma arzusu ortaya çıkmıştı. Nitekim NATO Konseyi adına ABD Dışışleri Bakanı D.Acheson, 20 Eylül 1950 tarihinde Türk Hükümetine verdiği notayla, Türkiye'yi Akdeniz'in savunmasıyla ilgili NATO çalışmalarına katılmaya davet edilmiştir.

Türkiye 18 Şubat oturumunda aldığı kararla, Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylamış ve Yasa tasarısının oylamasına katılan 405 milletvekilinden 404'ü de bu üyeliğe kabul oyu kullanmıştır. Bu girişim Menderes iktidarı ile neticelendiği halde temelleri CHP zamanında atılmıştı. Zira Adnan Menderes Mayıs 1950'de hükümeti kurduğunda, Türkiye'nin yeni dış politikasının temelleri zaten atılmıştı. Partiler arası ilişkilerin sertliğine rağmen, Mehmet Ali Aybar, Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel gibi sosyalistlerin dışında, bütün partiler ve basın dış ilişkiler konusunda bir konsensüs sağlamıştı.

Yalnız Menderes hükümetlerinin batıya anlaşmalarla bağlılığı bir bağlamda farklılaşma göstermiş, batı ile olan ilişkiler Türk-Amerikan ilişkileri şekline dönüşmüştür. Menderes ve arkadaşları, Türkiye'nin Dış Politika çıkar ve hedeflerinin Batı'nın çıkar ve hedeflerinin dengelenmesi için, Amerika Birleşik Devletleri ile çok sıkı bir işbirliğine girmenin zorunlu olduğu düşünmekteydiler. Bunun gerekçesi de, ABD ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin beklentilerin tam cevap verebilecek konumda olduğu düşüncesi idi.

Demokrat Parti NATO'yu ülkedeki çok partili hayatın garantisi olarak telakki etmekteydi. ABD ise Sovyet yayılmacılığının önünü kesmek için Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunmayı bir zorunluluk görmekteydi. Onlar, Amerikan desteğinin sağlanmaması durumunda SSCB'nin Türkiye'yi yakın ve Ortadoğu'daki siyasi ve askeri yayılması için bir atlama tahtası haline getirebileceğinden korkuyorlardı. Bu nedenle de Türkiye'nin askeri bakımdan güçlü bir devlet haline gelmesi amaçlandı. Bunda ise Lizbon Doruğunda kabul edilen NATO askeri stratejisine Sovyet saldırısını bir sünger gibi emmesi amacı yatmaktaydı. Özetle ABD'nin Türkiye'yi güçlendirme amacına yönelik yardım sağlaması Amerikan realizminden kuvvet bulmaktaydı. Amerika'nın askeri yardımdaki ana politikası Amerika'nın bölgesel gelişmelerde Türkiye'nin üsleneceği rollere dayanmaktaydı. Bu gerekçeyle Türkiye-ABD ilişkilerine realizm eksenli bakmak bir zorunluluktur.

ABD kongresinde yapılan bir açıklamada bu durumu tüm çıplaklığı ile ortaya koymaya yetecektir. Zira bu açıklamada Sovyetler karşısında konumlanan her bir Türk askerinin yıllık maliyetinin 105 dolar olduğu ifade edilecek ve aynı görevi ifa edecek her bir Amerikan askerinin yıllık maliyetinin ise; 3511 dolar olduğu vurgulanacaktı.

ABD yönetimi inceden inceye bunu hedeflerken; Menderes Hükümeti de o dönemde yaşanan hızlı gelişmelerin etkisinde bu durumu görebilmesi mümkün görülmemekteydi. Zira NATO'ya girişin ardından yapılan değerlendirmelerde bu durumu öngören değerlendirmeler bulmakta mümkün değildir. Zira ülkede dış politika'nın ana eksenini Menderes'in iktidar olmasından çok öncesinde Sovyetler Birliği karşıtlığı üzerine oturtturmuştu bile.

Menderes iktidarı daha en başından itibaren bölgede önemli bir bölgesel güç olma amacı taşımaktaydı. Bu durum kurulan birlikteliği daha da komplike bir hal almasına neden olacaktı.

Sovyetler Birliği Ortadoğu'ya yönelik olan ilgisini belli edici bir takım girişimlere de başlamıştı. Bu Menderes iktidarı içinde ABD'nin bölgesel açılımları içinde bir tehdit unsuru idi.

Nitekim bu oluşan tehdit Amerikan merkezli bir NATO siyasetini; yani ABD'nin Pasifik'e kadar uzanan bölgede Sovyetler Birliği'ne karşı kesintisiz bir savunma hattı oluşturma, teorik düşüncesini tatbika geçmesine hız kazandırmıştır. Bu amaçla oluşturulan Ortadoğu savunma paktına ilk adım olarak 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalandı. Daha sonrada iki ülke arasında 19 Mayıs 1954'de bir Karşılıklı Savunma için Yardım Anlaşması imzalandı. Pakt fikrine gösterilen olumsuz tepkilere rağmen Türkiye ve Irak arasında Bağdat'ta 12 Ocak 1955 tarihi itibarı ile yapılan anlaşma ile Irak'da Pakta dâhil olmuştur. Nitekim bu anlaşmanın akabinde Türkiye, Ortadoğu'da 1955 yılında Bağdat paktı'nın kurulmasına ön ayak olarak destek sağlamıştır. Bu birlikteliğin daha sonra 1958'de Irak'ın bu örgütten ayrılması üzerine, öbür üyeler Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere paktı Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) adı altında sürdürdüğü ve ABD'nin de onlara dışarıdan destek sağladığı görülecektir. İlişkilerden iki ülkede ciddi bir takım beklentiler içindeydi.

Menderes iktidarı ekonomik bağlamda büyük hedefleri nedeniyle bir ekonomik darboğaz içine girmişti. Beklediği yardımı alamayınca, başka bir takım girişimler içine girdiler.

Nitekim 1959'a gelindiğinde Türkiye'deki idarecilerden de Sovyetler birliği ile olan ilişkiler hakkında müspet iletiler gelmeye başladı. 28 Şubat tarihli Zorlu'nun demeci ve 1 Kasım tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında Bayar'ın demeci ilişkilerde yumuşamaya ivme kazandırdı. Basında da ilişkilerin iyileşmesi gerektiği üzerine yazılmış olan yazılar da yer bulmaya başladı.

Tüm bu yaşanan gelişmeler Aralık ayında Sağlık bakanı Lütfi Kırdar başkanlığında bir heyetin Moskova'yı ziyareti ile daha da anlamlı kılındı. Ziyaret öncesi 26 Kasım 1959'da

dışışleri Bakanı Zorlu, Büyükelçi Rijov onuruna bir yemek verdi. Nezaket yemeği olduğu ifade edilen buluşma hem Eisenhower'ın ziyareti öncesine denk gelmesi, hem de bu yemeğin teamüllerin dışında bir uygulama olması bakımından önem taşımaktaydı. Yemek “hem iki ülke arası ilişkilerde hem de Türkiye'nin Tüm Dış Politikasına yön veren Batı Bloğu eksenli Dış Politikasında radikal bir dönüşüm mü oluyor?”değerlendirmelerine yol açmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkiler yıllar yılı en alt düzeyde kalmış iken 11 Nisan 1960 günü Ankara'da ve Moskova'da yapılan bir açıklama diplomatik çevrelerde bomba etkisi yaptı. Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı resmen ziyaret edeceği, bunun ileri de Nikita Kruşçev tarafından iade edileceği kamuoyuna duyuruldu. Fakat 27 Mayıs Askeri darbesi ziyaretlerin gerçekleşmesinin artık olanak dışı kılmaktaydı. Kimilerine göre bu ziyaretlerin hemen öncesinde bir askeri darbenin yapılması ihtilalin sebeplerinden birisinin de bu ziyaretler olduğu intibasının oluşmasına neden olacaktı.

Darbenin Sovyet Birliği-Türkiye yakınlaşmasına engel olduğu ve süreci 5 yıl dondurduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca da darbe sonrasında Türkiye tamamen ‘birkaç kamuoyuna mesaj niteliğindeki söylemleri saymazsak’ Amerikan potasına daha da yaklaşmıştır. Ordu tamamen NATO konseptine uygun hale getirilmiştir. Binlerce subay kadrosunda yer alan asker basit sayılabilecek gerekçelerle tasfiye edilmiştir.

27 Mayıs 1960 ihtilali ile başlayan süreçte ise önce ABD'nin yeni yönetime para musluklarını sonuna kadar açtığı görülecektir. Bu durum dışında görülmüştür ki;. Bu dönemde tüm ilişkilerin odağında yer alan iki unsur vardır; bunlardan ilki; Küba Füze krizi, diğeri ise Kıbrıs'ta Türk tarafının radikal sayılabilecek bir açılımı sonrasında yaşanan Johnson mektubu meselesidir. Bu iki konu bundan sonraki ilişkilere de yön vermeye devam edecek olan ve özellikle de Türk Kamuoyunun ABD ile olan ilişkilerine daha bir temkinli durmalarına neden olacak gelişmelerdir.

Bu iki mesele 1960–65 yılları arasında kurulan hükümetleri ve 65 sonrasında iktidarı devir alan AP'nin de genelde tüm dış politik ilişkilerini; özelde ise ABD ile olan ilişkilerini sorgulamalarına neden olan gelişmelerdir. Bu iki olay da o dönemde yaşanan bir takım uluslararası gelişmelerin etkisinde ve paralelinde gelişen meselelerdir. Aslında büyük rekabetin ve hassas dengelerin bir bakıma uzantısı olarak şekil bulmaktaydı.

Küba Krizi, Türkiye-ABD ilişkilerinde bu dönemde de devam eden ilişkilerin hangi gerekçelere dayandığını ve ilişkilere yön verici unsurların, müttefiklerin her ikisi tarafından mı, yoksa ittifakın büyük ortağı olan ABD tarafından mı şekillendiğini, açık bir şekilde gösteren ilk önemli gelişmeydi. Bu Kriz sırasında yaşanan pazarlıklar daha sonra kamuoyuna mal olmuş ve Johnson Mektubu ile birlikte, 1960'lı yılların ikinci yarısında iki ülke

ilişkilerinin sorgulanmasına ve ilişkilerde dönüşümü sağlayıcı bir etkiselliğe sahip olmuştur. Bu arada Kriz yaşanırken Türk tarafının vermiş olduğu tepkiler ve ABD'ye olan mutlak güven oldukça dikkat çekici bir unsurdur. Bu güven ancak sorgulama süreci başlamasının ardından yerini güvensizliğe bırakacaktır.

Kriz öncesinde yaşanan gelişmeleri incelediğimiz bölümde ayrıntılarıyla gördüğümüz şekliyle; SSCB, ABD'nin müttefik toprakları üzerine yerleştirmiş oldukları nükleer başlıklı füzeleri nedeniyle çepeçevre kuşatılmış bir durumdaydı. Bu konum SSCB kurmayları için kabul edilemez bir durum arz etmekteydi. Bu nedenle de yaşanan krizde Türkiye pazarlık konusu olacaktı. Yaşanan gelişmeler uluslararası dengelerin bir izdüşümüydü. Şöyle ki; Berlin ve Küba'daki sıcak gelişmelerin arka arkaya gelmesi iki blok liderini bir nokta da güç sınaması devresine doğru gittiklerini göstermekteydi.

Bu arada bazı noktaların da açığa kavuşması gerekmektedir. Küba eksenli yaşanan gelişmede Türkiye'deki füzeler pazarlığa dâhil olmuşsa da; aslında ABD yönetimi bu füzeleri daha önceden de Türkiye ile görüşülerek vazgeçilmesi talebinde bulunmuştu. Kennedy'nin iktidarının ilk döneminde, bu füzelerin yetersizliği nedeniyle kaldırılması planlanmış, Türk tarafının bu durumu kabullenmemesi nedeniyle de bu girişim başarılı olmamıştır. Amerika'nın dikkatinin başka yönlere kayması nedeniyle Küba krizine kadar bu konuda yeni bir girişimde bulunulmamıştır.

Bu girişimin Türk tarafının kabul görmemesi Türk tarafının ruh halinin o dönemde yaşadığı ruh halinin anlaşılmasından geçmektedir. Türk liderler açısından da bakıldığında; Türk liderler bu füzelerin geri çekilmesi gibi bir yaklaşımı kabul etmemekle, ülke savunması için önemli çok önemli bir güvencenin de ortadan kaldırılması olarak görüp tepki vermekteydiler. Ayrıca Menderes döneminde yapılan anlaşmalar neticesinde konumlanan bu füzelerin sökülmesi meşruiyet problemleri yaşayan iktidar için siyaset noktasında problem yaratabilme potansiyeline sahipti. Bu nedenle bu teklif kabul edilemez bir teklif olarak görüldü.

Kriz Türkiye-ABD ilişkilerinin yanında sahip olduğu uluslararası boyutunda da etkisiyle bir takım önemli gelişmeleri de tetiklemiştir. Amerikalı yetkililer Sovyetler Birliği ile Türkiye'deki füzeler üzerine pazarlıklar yaparken, Türk tarafına hiçbir şekilde fikir bile sormamaları hem NATO üyeleri nezdinde ve Türkiye Devleti'nde Acaba NATO stratejileri Amerikan menfaatleri eksenli mi çiziliyor tartışmalarına neden olmuştur. Nitekim Batı Blokunda De Gaulle, iki süper devlet arasında denge kuracak bir Batı Avrupa koalisyonu çabalarına başlamış ve ABD ile ilişkilerini gevşetme yolunda önemli adımlar atarak kendi nükleer gücünü geliştirmeye çabalamıştır. Bu ciddi tartışmalara sebep olmuş ve De Guelle'nin

Fransa'sı birliğin askeri kanadından çekildiğini açıklamıştır. Diğer taraftan Federal Almanya ise nükleer füzelerde kullanım hakkı talep edecektir.

Küba krizi Doğu Bloğu içinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Doğu Blokunda Çin-Sovyet uyuşmazlığı bütünüyle açıklığa kavuşurken. Pekin Moskova'yı devrimci davaya ihanetle suçlamış, Moskova ise Pekin'i 'maceracılık' ile itham etmiştir.

İki blok lideri ise, bu bunalımdan sonra nükleer silahların yayılmasını önlemek üzere Moskova'da 'Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Anlaşması' nı imzalamışlardır.

Bu krizin Türkiye'ye yansımaları ise; Jüpiterlerin sökülmesinin askeri olmaktan çok siyasal avantajlarının olmasıydı. Bu hareket, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yolunda bir engeli ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, bir taktik nükleer savaşta Türkiye'nin ilk hedef olma durumunu da böylece ortadan kalkıyordu. Jüpiterlerin sökülmesi 1965 AP iktidarı sırasında Türk hükümetine, Sovyetler Birliği'ne karşı daha esnek bir politika izleyebilme ve ekonomik işbirliği olanaklarını daha rahat bir biçimde görüşebilme olanağını verecektir.

Kıbrıs Konusu ise iki ülke ilişkilerinde en önemli objeydi. Kıbrıs ile ilgili olarak meydana gelen gelişmeler sadece Türk iç politik yaşantısında değil aynı zamanda genelde Türk dış politikasında; özelde ise Türk dış politik ilişkilerinin en önemli kısmını oluşturmakta olan Türk-Amerikan ilişkilerinde en önemli şekillendirici etmen olma vasfını taşımak potansiyeline sahip yegâne unsur olarak durmaktaydı.

ABD açısından ise; Kıbrıs iki önemli müttefiki (Türkiye-Yunanistan) arasında kriz yaratma potansiyeline sahip olan yegâne unsurdur ve bu nedenle de Kıbrıs problemini müttefikler arasında problem yaratmadan çözmek arzusunı taşımaktaydı.

ABD öncelikli olarak; Adadaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların kontrolden çıkarak iki önemli müttefiki olan Türkiye ile Yunanistan arasında geniş kapsamlı bir savaşa neden olmasını engellemek istiyordu. Zira böyle bir savaşın çıkması durumunda işin içine bloğun düşmanı olan ülkelerin, özellikle de SSCB'nin katılmasını olası görülmekteydi. Doğal olarak ABD, Türkiye ile Yunanistan arasında olası bir savaşın meydana gelmesine engel olmak zorundaydı.

Bu iki ülke'nin stratejik konumunun yanında ABD'nin ayrıca Kıbrıs'la ilgili olarak ta bir takım stratejik kaygıları ve çıkarları vardı. Kıbrıs üç kıtadan geçmekte olan yolların kesiştiği bir noktada bulunmaktaydı. Sadece bu stratejik konumu bile Kıbrıs'ın ne kadar önemli olduğunu göstermeye yetecek değerdedir. Ayrıca bu ada; Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır sahillerindeki petrol boru hatlarının çıkış noktalarını kontrol edecek bir yere sahipti ve Süveyş kanalından kuzeyden girişe de kumanda ediyordu. Sovyetler Birliği'nin güneyden çevrenmesi hattı içinde de Kıbrıs önemli bir halka oluşturmaktaydı.

İki ülke ilişkilerine etki eden gelişmeler şöyle başlıyordu; Kıbrıs krizleri 1963 yılı sonunda adadaki Rum ve Türk unsurlar arasında çatışma çıkmasıyla başladı. Türk unsurlar, adayı anavatan Yunanistan'la birleştirme amacı güden Rum terörist grupların saldırılarına maruz kalmaktaydı. Olayların başında ABD'nin tavrı, hiçbir şekilde soruna karışmamak ve müdahalede bulunmamak şeklindeydi. ABD, iki NATO müttefiki Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs yüzünden birbirleriyle savaşa tutuşma olasılığı ortaya çıkınca, problemi çözmek ve böylece iki müttefikinin savaşmasını önlemek için taraflar arasında aracılık yapması gerektiğine karar verdi. Bu arada yaşanan Kıbrıs krizleri boyunca Türk hükümeti, 1960 tarihli Garanti Anlaşmasının kendisine verdiği müdahale hakkına dayanarak çatışmaları ve katliamları durdurmak için birkaç defa adaya askeri olarak müdahale etme tehdidinde bulundu. Her defasında da Amerikan yetkilileri Türk yöneticiler üzerinde baskı kurmak suretiyle Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesini engellediler. Bu gelişmeler Türk kamuoyu için kabul edilemez bir durumdu. İlişkilere yönelik eleştiriler hızla artmaya başladı. Hatta eleştiriler bununla da kalamamakta ve Türk Kamuoyu, Kore, Küba ve Vietnam çatışmaları gibi uluslararası krizlerde Türkiye'nin ABD'ye verdiği koşulsuz ve etkili destekle Amerika'nın Kıbrıs konusunda takındığı olumsuz tavır arasında karşılaştırmalar yaparak ABD'yi eleştirme yoluna gitti. Zira Türk milletinin yıllardır umdukları hayalleri yıkılmış ve kandırılan müttefik konumuna oturtulmasını da hazmedememişlerdi. İnsan Hakları ve BM'ler idealleri uğrunda Kore'de Türk kanı dökülürken Türkiye'yi alkışlayan dost ve Müttefik gördükleri şimdi Türk halkını en haklı davasında yalnız bırakmışlardı.

Nitekim 4 Haziran 1964 günü İnönü, Amerikan büyükelçisi Hare'le görüştü ve ona Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunacağını bildirdi. Bunun üzerine çok ağır ithamlar bulunan Johnson mektubu İsmet İnönü'ye ulaştırılacaktı.

Amerikalı Devlet bürokratları tarafından bile bu kadar ağır ve dengeleri alt üst edici bulunan bu mektubun bizzat muhatabı olan Türk politik eliti ve bürokratları tarafından da anlamlandırılması zor olmayacaktı. Zira Mektup en basit anlamıyla Yunanistan'ın lehine olmak üzere Türkiye'nin, 1945'li yıllardan itibaren Tüm dış politikasında en önemli ülke ve belirleyici etken olarak gördüğü müttefiki olan ABD tarafından artık terk edildiği izlenimi yaratmaktaydı.

Ayrıca Johnson'un mektubu, Türklerin gözündeki ABD'nin Türkiye'nin egemenliğine ve içişlerine doğrudan müdahale anlamını da taşımaktaydı. Mektup, ABD tarafından Türkiye üzerinde dikte ettirilen ve Türkiye'yi istediğini yapıp yapmama da serbest bırakmayan bir ultimatoma niteliği taşımaktaydı. Amerika, hem bu ultimatoma niteliğindeki mektubun

muhteviyatının yerine getirilmesini istiyor, hem de Türk hükümetinin mektubu halktan saklayarak bundan doğacak sorumluluğu yüklenmesini bekliyordu.

Johnson'un mektubu Türkiye üzerinde o derece büyük bir Amerikan baskısı oluşturmaktaydı ki, CHP milletvekili Nihat Erim'e göre neredeyse bir savaş durumuna tercüman olmaktaydı: "O mesajın altında bir cümle eksik: altı saat içinde müspet bir cevap vermezseniz 6. filo limanları bombardıman edecektir. Bir bu cümle eksik o mesajın sertliğindeydi." diyecekti.

Johnson mektubunun Türk politika yapımcılarının düşünce ufkunda meydana getirdiği bir önemli değişiklik şu oldu: Demek ki, Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının her zaman aynı olacağı ve birbirleriyle hiç çatışmayacakları garanti değildi. Mektup açıkça gösteriyordu ki; Türkiye'nin en önemli ulusal davası haline gelmiş Kıbrıs sorununda Amerika, Türkiye'nin tezine uygun düşmeyen görüşlere sahipti ve sorunla ilgili gelişmeler karşısında bu doğrultuda tutum takınmıyordu. Hatta ABD'nin tavrının Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki bakış açısına tamamen ters düştüğü de söylenebilirdi. Bu, Türk liderler için gerçekten şok edici bir gerçektir ve onları Amerika'nın yalnızca kendi çıkarlarını gözettiğini düşünmeye de itecek bir yaklaşımdı. ABD'nin Kıbrıs sorunundaki temel çıkarı Yunanistan ile Türkiye arasında bir çatışma çıkmamasıydı.

Bu mektubun Türk liderler üzerindeki en önemli etkisi şüphesiz ki oluşturmuş olduğu karamsarlık havasıdır. Zira bu mektubun kaygıları beslemesinin nedeni; NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini yeterince korumadığını ve NATO'yla ittifakın her zaman Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediğini göstermesiydi. Demek ki, Türkiye'nin, güvenliğini garanti altına alabilmesi için NATO dışında ekstra tedbirler alma yoluna gitmesi gerekmekteydi. Zira Türkiye, II. Dünya Savaşından beri bütün politikalarını Batıyla gerçekleştirdiği ittifaka dayandırmaktaydı ve bütün uluslararası olaylara bu perspektifte tepki vermekteydi. Batı'ya karşı bu duruşu nedeniyle de; Doğu blokuna ve yeni yeni uluslararası arenada kendini göstermeye başlayan Üçüncü Dünya ülkelerine karşı tavizsiz bir politika izlemekteydi. Bu mektubun ardından net olarak görülmekteydi ki; Batı'nın Kıbrıs olaylarında takındığı tutum ve Johnson'un mektubu, Türk yöneticilere, bu tavrın ne kadar yanlış olduğunu, Batı'yla olan ittifakın Türkiye'nin çıkarlarını korumaya tek başına yetmeyeceğini ve Türkiye'nin Doğu bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin de bir zorunluluk olduğunu yaşatarak öğretmiş olmasındı.

Yaşanan bu krizler ve iç kamuoyu dengelerinde yaşanan gelişmelerinde etkisiyle, CHP önderliğindeki koalisyonlarında sonu gelecekti.

1965'te AP tek başına iktidar oldu ve TİP'te meclise girdi. Bu dönemde; Türk Dış politikası, Türk kamuoyunun belirgin bir şekilde dış politikaya ilgi duymaya başlaması ve meselelere duyarlı yaklaşımının da etkisiyle yeni bir form kazanmaya başladığı bir süreci yaşamaktaydı. AP iktidar olduğu dönem içinde küresel bağlamda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle; özelde ABD ile olan ilişkilerini, genelde ise tüm uluslararası ilişkilerinde ciddi görülebilecek bir takım revizyonist kararlar almak durumunda kaldı. Bu kararlarda en önemli etmen de iç politik gelişmelerin paralelinde şekillenen kamuoyu talepleri idi.

Yeni iktidar; iktidar oluşunun hemen ardından Meclis'te yapılan iki itham ile yüzleşmek zorunda kalacaktı. Kasım ayında yapılan Hükümet Programı görüşmeleri esnasında; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk kez temsil hakkı kazanan, Türkiye İşçi Partisi; iktidarı ağır bir töhmet altına sokacak bir üslupla ülke topraklarının adeta işgal altında olduğunu ifade edecekti. Bu tarz yaklaşımlar da birçok meclis tartışmasında kendisini gösterecekti. TBMM'de yapılan bu ithamlar Türkiye'nin ABD ile yapılmış olan ikili anlaşmalar nedeniyle bağımsız bir devlet vasfını yitirmiş olduğu ve bu gün Türkiye'nin 35 milyon metre karelik vatan toprağının ABD'nin işgali altında olduğu ve buralara Türk zabıtasının, subayının, komutanının giremediğini şeklindeydi.

Bu durumda Yeni iktidar; Türkiye'nin bağımlı, işgal altında ve uydu bir devlet olduğuna dair iddialara cevap vermek, özel olarak, ABD ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmaların düzeltilmesi ve genel olarak ta, Türk dış politikasında köklü bir revizyona tabi tutulması görevi ve sorumluluğu nedeniyle bir zan altında kalmaktaydı. Ülkenin bir bakıma bağımsızlığını yitirdiğine dair olan bu iddialar; ister gerçek olsun ister yalan olsun bir hükümetin tepkisiz kalmasını imkânsız kılan bir gelişmeydi. AP iktidarını ve kamuoyunu artık ABD'ye karşı bir şeyler yapılmalıdır düşüncesine sevk eden gelişme ise; füze krizine dair gizli tutulan gelişmelerin olaya şahit olanların anılarından öğrenilmesinin ardından ve Johnson mektubunun gizlenen içeriğinin gazetede yayınlanması suretiyle olacaktı.

Mektubun içeriği Ocak 1966'da Beyaz Saray tarafından açıklandığında Amerikan karşıtlığı zaten Türk halkı arasında büyük boyutlara ulaşmıştı. Sol çevreler açısından mektupta yer alan ifadeler onların Türkiye'nin Amerika'nın uydusu haline geldiği tezlerini doğrular gözükmekteydi. Bu mektup sonrasında oluşan hava da Türk kamuoyunun Dış politikamızda ne haldeymiş diye bir ümitsizliğe kapıldığı görülecekti. ABD'nin bu davranışı; bu ülkeye karşı daha önceden sahip olunan güvensizliği ve tereddüdü arttırmıştır.

Türk kamuoyu 1967'de de 1964'te olduğu gibi Türk tarafına baskı yapacağı ve olası bir Türk girişimine de engel olunacağını düşünmekteydi. Kriz müddetince üniversitelerdeki

sol kesim öğrencileri yoğun protesto gösterileri yapmış ve Amerikan karşıtlığı üzerine inşa ettiği bu gösteriler toplum nezdinde etkili olmuştur.

Kamuoyunda oluşan havanın etkisiyle; daha önceleri Türkiye'ye geldiğinde herhangi bir tepkiyle karşılaşmayan ABD 6. Filosu; büyük bir tepkiyle karşılaştı. Nitekim Türkiye'deki NATO ve Amerikan üstlerinde çalışan Türk işçileri tarafından gerçekleştirilen grevler yine sol görüşlü grupların müdahalesi ve olaya sahip çıkıp kamuoyu önünde tartışmaya açmasıyla farklı bir boyut kazandı, Türk-Amerikan ilişkilerini ilgilendirir bir hale getirildi. Amerikalıların kendileri tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sonucu; Amerikan askeri varlığının büyük Türk şehirlerinde hissedilir derecede yoğunluk arz etmesi, halka yaklaşımlarının ise alçaltıcı olması nedeniyle de tepkilerin doğmasına neden olduğu sonucuna vardılar. Oluşan tepkileri yumuşatmak ve haklarında oluşan olumsuz havanın da kaybolması için Türkiye'de görünümelerini azaltma yoluna gittiler. Bu da 6.Filo ziyaretlerinin seyrekleştirilmesi, tesislerin devredilmesi, personel sayının azaltılması ve tesislerin şehir dışına çıkarılması gibi girişimlere yol açtı. Ayrıca da asker sayısında hızlı bir indirime girildi.1968'de 24.000 olan asker sayısı 1970'de 16 bin olan asker sayısı 1970'de 16.000'e çekildi. Tüm bu girişimler netice verecek ve de kendi durumlarını kamuoyu önünde iyileştirdiği görülecekti. Bu yeni durum memnuniyetle karşılandı.

Türk Kamuoyunda Amerikan karşıtlığının oluşması bakımından çok önemli bir yer kapsayan diğer bir gelişme de Komer'in büyükelçi olarak atanması durumudur. Bu olay, kamuoyunun Amerikan aleyhtarı tarafa meylini yükselten gelişmeleri uhdesinde taşımaktaydı. Bu gelişmeden daha önce yaşanan bir takım gelişmelerin de etkisiyle bu atama bir krize dönüşmüş ve halk nezdinde oluşan Amerikan karşıtlığı hassasiyetini de beslemeye neden olmuştur.

Tartışmaların etkisiyle; Ocak 1965'te Türk hükümeti beklenmedik bir şekilde MLF' ye katılmayacağını ve Amerikan Claude V. Packetts muhribinde görevli olan 11 Türk denizcisini geri çekeceğini ilan edecekti. Ayrıca da üç buçuk yıl süren gözden geçirme 3 Temmuz 1969 tarihinde yapılan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ile neticelendirilmiştir.

Ayrıca 28 Aralık 1965'te Demirel hükümeti Amerika'dan Türk üslerini kullanarak yaptıkları tüm U-2 uçuşlarını durdurmasını istedi. Amerikalılar Türk yöneticilerin kararlarını değiştirmeleri yolunda yoğun istekte bulunsalar ve bu amaçla NATO'nun Amerikalı kumandanını Türkiye'ye gönderseler de Türk yetkilileri ikna edemediler. U-2 uçuşları 1965-1975 döneminde bir daha gerçekleştirilmedi.

U-2 uçuşlarının yanında üslerin kullanılması konusunda da Türk hükümetinin tavrı netleşmeye başladı. Bu net tavır Orta Doğuda meydana gelen krizler sırasında somut bir

şekilde ortaya çıkacak, 1967 Arap-İsrail savaşında bu kriz daha da belirgin olmaya başlayacaktı. Öyle ki; Üslerin bu savaşlarda hiçbir şekilde kullanılmasına izin verilmeyecekti. 1969 Ekiminde Lübnan'da karışıklıklar meydana geldiğinde ise Başbakan Demirel gazetecilere verdiği beyanatta, Suriye ile Lübnan arasında silahlı bir çatışma olması ve Amerika'nın Lübnan'a verdiği sözü tutarak bu devlete yardım etmesi halinde, İncirlik havaalanının kullanılmasına asla müsaade etmeyeceklerini söyledi. Demirel, "Türk hükümetinin muvafakati olmadan bu tesisler hiçbir şekilde kullanılamaz, komşu ülkelerimizin endişe duymasını istemiyoruz" demekteydi. Ardından Eylül 1970'de Ürdün hükümeti Filistin kurtuluş örgütleri üyelerine karşı giriştiği Kara Eylül diye isimlendirilen geniş operasyonel saldırı sırasında da olası bir Amerikan müdahalesinin Türk üslerinin kullanılarak gerçekleştirilmesi ihtimaline karşı olarak ta Türk hükümeti aynı hassasiyeti gösterecekti Tüm bu gelişmeler ABD tarafından kabul edilemez gelişmelerdi.

Demirel hükümeti ile ABD arasında en önemli kriz meselesi de; Haşhaş konusuydu. Nixon iktidarı afyonun ekiminin yasaklanmasını talep etmekteydi. Nitekim bu da kabul edilmeyecekti.

Nixon-Demirel gizli görüşme ve yazışmalarına rağmen; Türkiye tamamen yasaklama yönünde bir karar almamıştır. Bu karar sonucu olarak ta Türkiye'deki 1971 Darbesinin arkasında istekleri kabul edilmediği için darbeye yeşil ışık yaktığı yönünde bir görüş taraftar bulmuştur. Bu değerlendirmeler dönemin gazetelerinde sıklıkla yer almakta ve bazı devlet adamlarının anılarında ve mülakatlarında bu beyanda iddialar yer almaktaydı.

Yapılan tüm bu yorumlara rağmen Türk Ordusunun sırf Amerikan Yönetimi'nin arzuladığı Türkiye ortamı yaratma arzusuyla, haşhaş üretimini yasaklama gayesiyle demokratik sisteme müdahalede bulunduğunu iddia etmek, ayrıca da darbe'de aktif rol oynayan kadronun da bu konudaki yaklaşımlarının tamamen benzer olduğunu söylemek oldukça zordur.

Tüm bu iddialara rağmen; Aslında Amerikan yönetiminin, Türk Hükümetinden hoşnut olmamalarının 12 Mart muhtırasının nedenlerinden biri olduğunu söyleyebilmek bile bu aşamada oldukça zordu. Çünkü her iki tarafta da bu konuyla ilgili dokümanlar henüz açıklanmamıştır. Bu aşamada söylenebilecek olan, o dönemde Türkiye'deki durumdan Amerikan yönetiminin pek de hoşnutluk duyacağı ortamın olmadığı gerçeğidir.

Bu iddiaların güçlenmesinde İhtilalin ardından Nihat Erim'in başkanlığında partiler üstü bir teknokrat hükümet iktidara geldiği ve Yeni hükümetin ele almaya öncelik verdiği konulardan birisinin de haşhaş ekimi meselesi olması önemli rol oynamıştır.

Bu arada İhsan Sabri Çağlayangil “12 Mart’ın arkasında CIA vardır. Haşhaş vardır. Başka da bir şey yoktur.”demek suretiyle müdahalenin haşhaş sorunu nedeniyle ABD tarafından yaptırıldığını savunmuştur.

Bu iddia tutarlı görülme de İran’daki Musaddık’a yönelik darbedeki ABD bağlantılarını deşifre eden Stephan Kinzer’in sözleri Yeni Aktüel dergisine verdiği röportajda dile getirdikleri daha nesnel olması ve dışarıdan bir değerlendirme olması bakımından önemlidir.

“1960’daki darbeden önce Menderes Hükümeti Sovyetlere karşı dostane yaklaşımda bulunuyordu. 1971’de birçok grup Türkiye’deki NATO varlığına tepkiliydi, 1980’de çok güçlü bir sol hareket vardı ve ABD bu hareketi ezmek istiyordu” demiştir. Yaptığı değerlendirme ise; ABD’nin Türk hükümetinin Amerikan yanlısı olmasını garanti etmek için her şeyi yapmaya kararlı olduğunu ve ABD’nin darbeleri yapan askerlerin bu operasyonlar yapıldıktan sonra ABD’nin onlara uyum göstereceğine dair girişimlerde bulunacağını hissettirmiş olabileceğini söylemiştir

Nitekim Türkiye’nin askeri rejimlerle yönetildiği dönemlerde Amerikalılar Türk yöneticilerden istediklerini daha kolay elde ettiler. 27 Mayıs 1960 darbesini yapanlar Amerika’yla imzalanan ikili anlaşmaların onaylanmasını kolaylaştırdılar. 12 Mart 1971’den sonra işbaşına gelen asker destekli yöneticilerden talep ettiklerini daha kolay elde ettiler. Haşhaş üretiminin yasaklanması ve Amerikan karşıtı aşırı sol muhalefetin susturulmasını sağladılar.

BİBLİYOGRAFYA

Basılı Eserler

- Adalet Partisi Programı ve Tüzük, Orijinal Matbaa, Ankara, , 1969
- Ahmad, F. The Turkish Experiment in Democracy: 1950–1975, The Royal Institute of International Affairs, London, 1977
- Ahmad, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994
- Altan, Mehmet, Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları, Afa Yayınları, İstanbul, 1986
- Akalın, Cüneyt, Askerler ve Dış Güçler, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 2000
- Arcayürek, Cüneyt, Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984
- Arçayürek Cüneyt, Çankaya’ya Giden Yol 1971–1973, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985
- Armaoğlu Fahir, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara, TTK, 1991
- Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984
- Armaoğlu, Fahir, Belgelerle Türk -Amerikan Münasebetleri, Ankara, TTK, 1991
- Aybar, Mehmet Ali, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler 1947–1967, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968
- Ball, George, The Past Has Another Pattern Memoirs, W.W.Norton, New York, , 1982,
- Baskın Oran, “ ‘Türkiye’nin Kuzey’deki Büyük Komşusu’ Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri (1939–1970)” A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 25.No:1 (Mart 1970)
- Baylis, John and Smith, Steve, The Globalization of World Politics, Oxford University Press, 2005
- Bayülken, Ümit Haluk, “The Cyprus Question and the United Nations”, Foreign Policy Cilt 4, No.2–3.
- Bilge, A.Suat, Milletlerarası Politika, A.Ü.S.B.F Yayını, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966
- Bilge, A.Suat, Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Bilge, A.Suat, Milletlerarası Politika, A.Ü.S.B.F Yayını, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966
- Birand, Mehmet Ali; Çaplı, Bülent; DüNDAR, Can, 12 Mart, İmge Kitapevi, Ankara, 1994
- Boran Behice, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1970
- Bozbeyli, Ferruh, (der) Parti Programları; Türkiye’de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri, Ak Yayınları, İstanbul, 1970
- Bölükbaşı, Süha, Superpowers and the Third World; Turkish-American Relations and Cyprus, University Press of Amerika, , New York, 1988

Brands H.W.Jr “American Enter the Cyprus Tangle,1964”, Middle East Studies, c.23,No.3
July
Cem, İsmail, Tarih açısından 12 Mart, Cem Yayınevi, İstanbul,1993
Chase, Robert; Hill Emily; Kennedy, Paul (ed),Eksen Ülkeler, Çev; Belkıs Ç. Dişbudak,
Sabah Kitapları, İstanbul,2000
Clemens Walter C. Jr, America and the World 1898-2025, St.Martin’s Press, New York,
2000
Conde Alexander De, A History of American Foreign Policy, Charles Scriber’s Son’s,
Newyork,1963
Çavdar Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950–1995, İmge, İstanbul, 1996
Divine Robert A., Blowing on the Wind: The Nucleer Test Ban Debate, 1959–1960,Oxford
University Press, New York, 1978
Dulles, John Fuster, War or Peace, The Macmillan Company, Newyork, 1957
Edward, Weintall-Charles Bartlett, Facing the Brink; A Study of Crisis Diplomacy,
Hutchinson, Londra, 1967
Erhan Çağrı, Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu, Bilgi Yayınevi,
İstanbul, 1996
Erim, Nihat, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ajans Türk, Ankara, 1975
Erkin, F. C, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, TTK,1991
Ferenc A.Vali, Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey, The John
Hopkins Press, Baltimore 1971
Gönlübol M.– Bilge, Suat, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919–73, Alkım Yayınevi,
İstanbul,1989, cilt.1.
Gönlübol M.-Kürkçüoğlu Ö, Olaylarla Türk Dış Politikası 1973–1990, Alkım Yayınları,
İstanbul,1989. cilt. 2
Gönlübol Mehmet ve Ülman Haluk “Türk Dış Politikasının 20 Yılı 1945–1965” A.Ü.
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 21.No:1 Mart 1966
Gönlübol Mehmet ve Ülman, Haluk, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973), A.Ü.S.B.F
Yayınları, Ankara, Cilt. I, s.225–226
Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991
Hale, William, Turkish Foreign Policy 1774–2000, Frank Cass, London, 2002
Halford J.Mackinder, “The Geographical Pivot of History” , Geographical Journal, 1904,vol.
XXIII

- Haluk Ülman “NATO ve Türkiye” A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 22.No:2 (Aralık 1967)
- Higgins, Hugh, Soğuk Savaş, Çev; Mehmet Harmancı, Koza Yayınları, İstanbul,1975
- Hobsbawm, Eric, Kısa 20.Yüzyıl (1914–1991 Aşırıliklar Çağı), Çev. Yavuz Alogan, Sarmal, İstanbul,2003
- Hogan, M, The Marshall: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952, Cambridge Press, Cambridge, 1987
- James Spain, “The U.S, Turkey and the Poppy” Middle East Journal, Cilt:29,No:3, 1975
- Karpat, Kemal H. (der), Turkey’s Foreign Policy in Transition, E.J.Brill, Leiden,1975
- Kennan, George F, “The Sources of Soviet Conduct”, içinde American Diplomacy, The University of Chicago, Chicago, 1984
- Kennedy Paul, Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü, Çev; Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2002
- Kermitt Roosevelt, Karşı Darbe, Çev. Bedirhan Muhip, Nehir, İstanbul,1989
- Kinzer Stephen, Şah’ın Bütün Adamları ‘Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’daki Terörün Kökenleri’ ,Çev. Selim Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004
- Kissinger, Henry, Diplomasi, Çev; İbrahim H. Kurt, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000
- Kolko, Gabriel, The Roots of American Foreign Policy; An Analysis of Power and Purpose, Beacon Press, Boston, 1969
- Kürkçüoğlu, Ömer, Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945–1970), SBF Yayınları, Ankara, 1972
- Lenglois, Georges- Boismenu, Jean- Lefebvre,Luc, Regimbald Partice; 20.Yüzyıl Tarihi, Nehir Yayınları, Çev.Ömer Turan, İstanbul, 2003
- Mango, Andrew, Turkey: A Delicately Poised Ally, Beverly Hills, California Sage,1976
- Mastny Wojteca - Nation Craign (der) Turkey Between East and the West, Oxford, Colorado, 1996
- Mazower, Mark, Karanlık Kıta; Avrupa’nın 20.Yüzyılı, Çev; Mehmet Moralı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003
- Mcgehee, George, ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, Çev; Belkıs Çorakçı, Bilgi. Yayınevi, Ankara, 1990
- Monteagle Stearns, Entangled Alience: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus, Council on Foreign Relations Press, New York,1992

Mütercimler, Erol, Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri, Yaprak Yayınevi, İstanbul,1990

Okyar, Osman, , “Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi”,Siyasi İlimler Mecmuası, Cilt XXII, Sayı 260,Kasım 1952,s.341–343

Oral Sander, Türkiye’nin Dış Politikası, İmge, Ankara,1998

Oran, Baskın (ed),Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, Cilt 1

Orkunt Sezai, Türkiye-ABD İlişkileri, Milliyet, İstanbul, 1978

Pehlivanoglu, A.Öner, Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye, Kastaş, Mayıs 2003

Psomiades H.J, “The United States and the Medditerranean Triangle: Greece, Turkey and Cyprus: a New Phase” içinde Attalides, Micheal.A. (edit),Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem, Jus Cypri Association, Nicosi, 1977

Reeves Richard, President Kennedy: Profile of Power New York, Simon and Schuster, 1993

Rivers, William L. The Opinion Makers, Beacon Press, Boston 1965

Salih, Halil İbrahim, Cyprus, the İmpact of Diverse Nationalism in a State, University of Alabama Press, Alabama,1978

Sander, Oral, Türk-Amerikan İlişkileri 1947–1964,A.Ü.S.F Yayınları,1979,Ankara

Sarıca, M.- Teziç, Erdoğan, Eski yurt, Özer, Kıbrıs Sorunu, İ.Ü.Y, İstanbul, 1975

Server, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye Batı ve Ortadoğu 1945–1958, Boyut Kitapları, İstanbul,1997

Soysal, İsmail Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları, Ankara, TTK, 1965

Sönmezoğlu, Faruk, (ed) Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul,2000

Sönmezoğlu, Faruk, II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006

Spanier, John (ed.) American Foreign Policy Since World War II, Washington D.C,CQ Press,1988

Spykman, Nicholas John The Geography of the Peace, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944

Stephen G.Xydis, “Cyprus: What Kind of Problem? içinde Attalides, Micheal.A. (edit), Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem, Jus Cypri Association, Nicosi, 1977,Cyprus Reviewed

Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, Dergâh Yayınları, İstanbul,1975

Taştan Seyfi, “Turkish-US Relations And Cyprus” Foreign Policy (Dış Politika),c.4,No: 2–3, Şubat 1975

- Taylor, Maxwell, The Uncertain Trumpet, Harper, Newyork, 1959
- Thurow, C Lester, Kapitalizmin Geleceği, Çev; Mustafa Küpüşoğlu, Sabah Kitapları, İstanbul,1997
- R.May, Ernest-D.Zelikow, Philip, Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar, Çev; Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul,1998
- Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992
- Türkeş, Alparslan, Temel Görüşler, Dergâh Yayınları, İstanbul,1975
- Türkeş, Alparslan, Yeni Ufuklara Doğru, Kutluğ Yayınları, İstanbul,1974
- Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, Yenilik Matbaası, İstanbul, ,1965.
- Uslu, Nasuh, Türk-Amerikan İlişkileri,21.Yüzyıl Yayınları, Ankara,2000,
- Uslu, Nasuh, Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, 20.Yüzyıl yayınları, İstanbul,2000
- Ülman, Haluk ve Sander, Oral “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler; 1923–1968, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 27 No:1 (Mart 1972)
- Ülman, Haluk, “NATO ve Türkiye” Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXII: 4 Aralık,1967
- Walker, Martin, The Cold War and the Making of the Modern World, Fourth Estate, London,1993
- White, Donald W., The American Century; The Rise or Decline of the United States as a World Power, Yale University, Michagan, 1996
- Willard, A,*The Reconstruction of Western Europe, 1945–1951*, Londra, 1984
- Yavuz, Turan Satılık Müttefik: Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye, Doğan Kitap, İstanbul, 1999
- Yetkin, Çetin, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika, Ümit Yayıncılık, Ankara,1995

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Akşam

Tercüman

Zafer

Ulus

Resmi Gazete

Dergiler

Keesing's Contemporary Archives

Ayn Tarihi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Middle East Journal

TOBB; İktisadi Rapor 1978

Dışışleri Belleteni

Silahlı Kuvvetler Dergisi

Nokta

Yeni Aktüel

Forum

Yön